

ମିଳେଇ
ସୁଖକୁ

કલ્યાણ ગ્રંથાવલિ

પ્રથમ પુસ્તક

સંતનાં સંસ્મરણો કિંમત રૂ. ૧-૦-૦

પાકુપુંડ ૧-૪-૦

બીજુ પુસ્તક

સોરઠી સોમનાથ

પાકુપુંડ

૨-૦-૦

ત્રીજુ પુસ્તક

ભાવવાહિ સુંદર શિષ્ટ નવલકથા

(નામો આવતા પુસ્તકમાં ગ્રંથોદર થશે)

:: એ સિવાય ::

કેટલાક લેખક મિત્રો

શ્રી. હિમનંદલાલ ત્રુ. શાહ. શ્રી. રમણિક

કિશનલાલ મહેતા. શ્રી. રમુનાથ કદમ.

શ્રી. ઐયુષ્યાન ખલીલ. શ્રી. જમિયત

ક. પંડ્યા. !! !! !! !! !! !!

કલ્યાણના ગ્રંથો વિના તમારા

કુટુંબને નહિ જ ચાલે

:: ત્રાહક થવા લખો ::

કલ્યાણ પ્રકાશન મંદિર.

પાનકારનાકા, રમકડા મારફીટ, અમદાવાદ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઇટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૨૭૧૫ કિંમત ૧.૧૨.૦.

ગ્રંથનામ ઓરહી સોમનાથ

વર્ગિક લે ૨૩૧૦૭ - : ૪.૩૧

વર્ષ-૨ જી

કલ્યાણ અથાવનિ

પુસ્તક ૨ જી

કવિ ભવાનીશંકર નરસિંહરામ કૃત

સોરઠી સોમનાથ

: સંપાદક :

દયાશંકર ભ. કવિ

કલ્યાણ પ્રકાશન મંદિર : રમકડા મારકીટ : અમદાવાદ

: પ્રકાશક :
ચંદુલાલ લ. વોરા
કલ્યાણ પ્રકાશન મંદિર
રમકડા મારકીટ,
અમદાવાદ

૨૨૭૧૫

પ્રથમાવૃત્તિ

શુદ્ધક કીર્મત

કાન્યુ પૂઠું
રૂ. ૧-૧૨-૦

પાકું પૂઠું
રૂ. ૦-૦-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
વાર્ષિક લગાજમ

દેશમાં
કાન્યુ પૂઠું
પાકું પૂઠું

રૂ. ૪-૦-૦
રૂ. ૫-૦-૦

પરદેશમાં
રૂ. ૬-૦-૦
રૂ. ૧૭-૦-૦

મુદ્રક:-

ચંદ્રકાન્ત ચિમનલાલ મહેતા

: અનિલ પ્રીન્ટરી :

૨૫૭૪, ભદ્ર, : અમદાવાદ

પ્રકાશકનું નિવેદન

ઠંઠાં પાંચ વર્ષથી ગુજરાતે મને મીઠો આવકાર આપ્યો છે. ગુજરાતે મને ઓળખ્યો છે. મેં ગુજરાતને ઓળખ્યું છે. નવચેતન સાહિત્ય મંદિર બંનેની અરસપરસ ઓળખ અપાવનાર હતું. પાંચ વર્ષ તેનું નામ શીર પર રાખી મહાગુજરાતમાં આથડ્યો. જીવનને પડતી અનેક મુશ્કેલીઓ વેડી મહારાથી બને તેટલી તેની તથા ગુજરાતની સેવાનો લાભ લીધો-પરંતુ મારા કમભાગ્ય માનું કે અહોભાગ્ય કે એક ક્ષણે હું અટૂલો બન્યો. મહાગુજરાતમાં મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો-છે. મને જરૂર તે સ્વીકારશે એવી મને ઉમેદ હતી; અને તેથી એકલતામાં પણ મને અતેરો આનંદ જણાયો-અને એ રીતે આજે મહારા વડીલ ભાઈ શ્રી. વાડીલાલ શાહ સ્થાપિત શ્રી. કલ્યાણ પ્રકાશન મંદિર તેમણે સ્વહસ્તે આનંદથી મને સોંપ્યું અને એ સંસ્થાનો સંચાલક બની આજે ગુજરાત સમક્ષ ઊભતાં મને અનહદ આનંદ થાય છે.

ગુજરાત સમક્ષ મારે ખૂબ જ વાતો કરવાની છે. ઘણું ઘણું કહેવાનું છે. ઘણું ઘણું અવનવું સાહિત્ય આપવાની મહારા યુવાન દીલમાં તમન્ના છે-ધગશ છે. જરૂર મારી એ તમન્ના ગુજરાત સાથે આપી પૂરી કરશે એવી મને અચળ શ્રદ્ધા છે. આજ સુધી શ્રદ્ધા મેવતો આગ્યો છું અને અદરનિશ સેવીશ.

મારું આ ગ્રંથાવલિનું બીજું પુસ્તક સોરઠી સોમનાથ રજૂ કરું છું. આ કાર્યમાં ઉપયોગી થવા બદલ શ્રી. પટેલનો આભાર માની લઉં છું. આ પછી ગુજરાતના એક જાણીતા લેખકનું ત્રીજું પુસ્તક ટૂંક સમયમાં રજૂ કરીશ.

ગુજરાતથી હું ઊજળો છું

ચંદુલાલ લ. વોરા.

સંચાલક: કલ્યાણ પ્રકાશન મંદિર.

સંપાદક તરફથી

ઇતિહાસ એ વિજ્ય પરંપરા કે વંશાવળીનો સમુચ્ચય માત્ર નથી—એ તો યુગયુગના રાષ્ટ્ર જીવન અને દેશ જીવનનું દર્પણ પણ છે. અનંતકાળ અને વ્યાપક પૃથ્વીના પ્રતિબિંબ એમાં દેખાય છે. જે દર્પણમાં એ નથી એ સાચો ઇતિહાસ નથી. એ છે કેવળ તિથિ-તવારીખનું માળખું. નવલ-સમ્રાટ મુનશીજીના શબ્દોમાં કહીએ તો “ઇતિહાસ એ રાગ્નઓ અને વિજેતાઓના પરાક્રમેની કથા નથી.”

તો પછી ઇતિહાસ છે શું ?

મુનશીજી કહે છે:—

“ એક દેશમાં રાજ્યો ઊગે ને આથમે, પણ નંતે તેમની અસર લોકોના જીવન ને ભાવિ પર ન થાય તો તેનું સ્થાન ઇતિહાસમાં ન જ હોય. સાહિત્ય, વિચાર ને સંસ્કાર, જે લોકજીવનનાં અંગ છે, તેનું સ્થાન તો ઇતિહાસમાં હોવું જ જોઈએ. સામાજિક ને રાજકીય સંસ્થાનું સ્થાન પણ અવશ્યનું છે. એ બધાં લોકજીવનનાં ક્ષેત્ર છે. લોકજીવનની સળંગ કથા તે ઇતિહાસ—જીવન પ્રણાલીના આદર્શરૂપ અને તેવા મહાપુરુષોનાં જીવન ને પરાક્રમેનો એમાં સમાવેશ થવો જોઈએ. ભૌગોલિક ને આર્થિક પરિસ્થિતિએ લોકો પર જે વિશિષ્ટ અસર

કરી હોય તેનું પણ દર્શન એમાં થવું જોઈએ. લોકજીવન પર અસર કરનારાં બળો ને સંજોગો; તેના નિર્માતારૂપ રાજકીય ફેરફારો ને વિપત્તિઓ; લાક્ષણિક સામાજિક સંસ્થાઓ, માન્યતાઓ ને ધટનાઓ; સાહિત્ય ને કલાના ક્ષેત્રમાં મેળવેલી સિદ્ધિ: આ બધાં પણ અગત્યનાં અંગ છે, પણ ઇતિહાસ તો દેશના લોકોનો; એટલે કે લોકસમૂહની એકતાનતા સર્જનાર ને સમૃદ્ધ કરનાર વિચારો, આદર્શો ને સંસ્કારનો. ઇતિહાસ એટલે લોકો એકતાનતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જે સમુદાયિક ઇચ્છાશક્તિ વ્યક્ત કરે તેનો, અને તે શક્તિને સર્જનાર મૂલ્યોનો. આ મૂલ્યોની તપાસ, આંકણી ને વર્ણન; એ મૂલ્યો વડે પ્રગટતી સામુદાયિક ઇચ્છાશક્તિની દિશાનું સંશોધન ને પૃથક્કરણ; અને એ ઇચ્છાશક્તિ કેવી રીતે જીવનની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ મારફત વ્યક્ત થાય છે તેનું દિગ્દર્શન—તે ઇતિહાસ.”

મહાન અમેરિકન પંડિત અને તત્ત્વ દ્રષ્ટા વીલ ડુરાં (Will Durant) વળી ઇતિહાસની અનોખી જ વ્યાખ્યા બાંધે છે. એનો ઇતિહાસ જીવનના અગમગના સિતારાઓના તેજ કિરણોનો સમુચ્ચય છે. એ લખે છે:—

“ No, the real history of man is not in prices and wages, nor in elections and battles, nor in the even tenor of the common man; it is in the lasting contributions made by geniuses to the sum of human civilization and culture.

The history of France is not, if one may say with all courtesy, the history of the French people, the history of those nameless men and women who tilled soil, cobbled the shoes, cut the

cloth, and peddled the goods (for these things have been done everywhere and always); the history of France is the record of her exceptional men and women, her inventors, scientists, statesmen, poets, artists, musicians, philosophers, and saints, and of the additions which they made to the technology and wisdom, the artistry and decency of their people and mankind. And so with every country, so with the world; its history is properly the history of its great men. What are the rest of us but Willing brick and mortar in their hands, that they may make a race a little finer than ourselves.

Therefore I see history not as a dreary scene of politics and carnage but as the struggle of man, through genius, with the obdurate inertia of matter and the baffling mystery of mind; the the struggle to understand, control, and remake himself and the world...

Here is a process of creation more vivid than in any myth, a godliness more real than in any creed. "

ઇતિહાસકાર માટે એ દ્રષ્ટિ જોટલી આવશ્યક છે તેટલી જ ઐતિહાસિક નવલ-સર્જકો માટે પણ ઉપયોગી છે. ઇતિહાસના તત્વો દેશજીવનના પ્રતિબિંબ ઝીલવાની વૃત્તિનો ત્યાગ, વાર્તાનવેશ છે એટલા જ ખાતર એ નથી કરી શકતો-એ કેવળ કલ્પનાનો ગુલામ નથી

ચર્ચ શકતો. સ્વયંસ્વીકૃત આ બંધનોના જેમ લાભો છે તેમ એના ગેરલાભો પણ એટલા જ છે.

ઇતિહાસની એ દ્રષ્ટિ નવલ-સર્જનના એ માપ નજર સમક્ષ રાખીને મારા પિતાશ્રી સ્વર્ગસ્થ કવિ ભવાનીશંકર નરસિંહરામની આ સાહિત્યકૃતિ ‘સોરડી સોમનાથ’ વાંચવાની હું નમ્ર ભલામણ કરું છું.

શ્રેષ્ઠતમ સાહિત્યની સુવાસ વાચકને કદાચ નહિ જડે, શહેરી શૈલીની સુઘડતા એમાં કદાચ નહિ દેખાય, છતાં એ વાત પણ આપણાથી ન ભુલાય કે આજથી લગભગ સાઠ વર્ષ પૂર્વે લખાયેલી આ એક સળંગ નવલકથા છે—અને કદાચ ગૂજરાતી સાહિત્યમાં પણ એ પહેલું જ નવલ પુષ્પ છે.

મારા પિતાશ્રીની આ સાહિત્યકૃતિ છે એટલા માટે નહિ, પણ ગૂજરાતી સાહિત્યમાં એ પહેલું જ નવલ-સર્જન છે, એટલા ખાતર ‘સોરડી સોમનાથ’ની આ આવૃત્તિ વાચકોના કરકમળમાં રજૂ કરતાં મને અનહદ આનંદ થાય છે.

ચડતી પડતીના અનેક ફેરા છતાં ‘સોમનાથ’ હિન્દુનું પવિત્ર તીર્થધામ મનાય છે. એ જમાનામાં નવલકથામાં વર્ણવાયેલા સમય વખતે ‘સોમનાથ’ આખા હિન્દના દેવોના સર્વોપરિ તો હતા જ, પણ ગુર્જરદેશના તો એ ‘રાષ્ટ્ર દેવ’ હતા. મેવાડી શૂરાઓ જેમ ‘જ્ય એકલિંગ’ની ગર્જના કરી કેસરિયાં કરતા તેમ ગુર્જરરાષ્ટ્રના જોદ્ધાઓ ‘જ્ય સોમનાથ’ની ત્રાડ પાડી શત્રુઓ સામે ઝૂંટતા અને ઐથીય વધુ, સોમનાથ તો એક આંતરરાષ્ટ્રીય દેવ જેવા પણ બની ગયા હતા. એમનો મહિમા હિન્દના સીમાડા બહાર દરિયો તરી ગયો હતો. x એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ સોમનાથની જાહોજહાલી અપૂર્વ હતી. એની ખ્યાતિ ઓખંડમાં પ્રસરી હતી; અને તેની સાથે સોમનાથ

મહાદેવના પ્રતાપ વિષે પણ અનેક ‘દંતકથાઓ’ પ્રચલિત બની હતી. સોમનાથની આ ખ્યાતિ અને જાહોજલાલી જ જાણે તેની દુશ્મન બની હતી. એના અખૂટ ધનભંડારની વાતો સાંભળને જ મહમૂદ ગઝનવી સૌરાષ્ટ્રને સીમાડે ચઢી આવ્યો હતો.

આવી અનેક ‘દંતકથાઓ’, એ યુગના પરદેશી પ્રવાસીઓની ઉપલબ્ધ નોંધો તેમજ એ જમાનાના ઇતિહાસકારો—મુખ્યત્વે મુસ્લિમ મોર્રિઓ—ઇતિહાસ લેખકોના પ્રશસ્તિ વચ્ચેના વર્ગરેને ચાળી ચાળીને સોમનાથનો સાચો ઇતિહાસ રજૂ કરવાનું કામ અતિ મુશ્કેલ છે. અનેક પરસ્પર વિરોધી વક્તવ્યો અને કથનોમાંથી ખરી અને ખોટી, વિશ્વસનીય અને અવિશ્વસનીય વિગતો છૂટી પાડીને સુસ્પષ્ટ સ્વરૂપમાં એને રજૂ કરવાનું કાર્ય સાચે જ કઠીન છે *

આમ છતાંય એ સમગ્ર ઇતિહાસમાં એટલી હકીકત તો તરી જ આવે છે કે મહમૂદે ગૂજરાત પર ચઢાઈ કરી, સોમનાથની મૂર્તિ તોડી અને મંદિર લૂટ્યું; છતાંય એ પોતાની સત્તા હિન્દમાં consolidate દ્રઢ કરી શક્યો નહિ. અનેક પ્રદેશો એણે સર કર્યા છતાંય સૂચા દ્વારા પોતાની સત્તા જમાવવાનો શોખ એને જગ્યો ન હતો. સાહસ પ્રેર્યા એ વીર યોદ્ધાને હજી સામ્રાજ્ય—શોખ લાગ્યો ન હતો. એને તો સંપત્તિની જ ભૂખ હતી. એટલે સોમનાથના પરાલવ છતાંય ગૂજરાતના સમગ્ર જીવનનો પ્રવાહ તો પૂર્વવત્ એકધારે જ ચાલ્યા કર્યો. મહમૂદે પણ ભારે ધામધૂમથી દુર્લભસેનને ગાદી પર બેસાડ્યો અને પોતાના સૈન્ય સાથે ગઝનીના માર્ગે પડ્યો.

---

* શ્રી મુનશી “હિન્દુ ઇતિહાસ—સાહિત્ય—એક દ્રષ્ટિ” નામના પ્રવચનમાં કહે છે:—

“૭૧૨માં મહમૂદે સિંધને થોડો ભાગ લીધો એટલે મુસ્લિમ આક્રમણો શરૂ થયાં. ત્રણઝો વર્ષ પછી મહમૂદ ગઝનીએ વીસ વાર હુમલો કર્યો

એ જમાનાની રાજકીય પ્રણાલીકાને અનુરૂપ એ વસ્તુ હોય, પરંતુ વર્તમાન કાળમાં તો એક આશ્ચર્ય જ કહેવાય.

પરંતુ મહમૂદ ગઝનીને કંઈ બ્રહ્મિની બ્રૂખ ન હતી-એને ત્યાં પણ વિશાળ ધરતી પથરાયેલી હતી, એને Lebenstrom ની આવશ્યકતા હતી ન હતી; એને તો અમર કીર્તિની લાલસા હતી. ધનનો લોભ હતો; છતાંય અમરનામ 'પાછળ મૂકી જવાની એની આકાંક્ષા અતિ તીવ્ર હતી.

આ સંબંધી પણ એ યુગના ઇતિહાસકારો વચ્ચે મતભેદ પ્રવર્તતો જણાય છે. કેટલાંક ઇતિહાસકારો મહમૂદને ધર્મ અવની તરીકે વર્ણવીને માત્ર સોમનાથની મૂર્તિ તોડવા જ આ જેહાદની જવાબદારી ત્યારથી તો ઇતિહાસકાર હિન્દનો ઇતિહાસ લખવાનું છોડી ગઝનીનો ચારણ બની બેસે છે:

સોમનાથના આક્રમણને પણ કેટલી મહત્તા અપાય છે! મુસ્લિમ તવારીખોની અતિશયોક્તિભરી કહાણીઓમાં તથ્ય કેટલું છે એ હજી તપાસાયું નથી. ખરું જોતાં આટલી જ હકીકતો સત્ય લાગે છે.

(૧) આશરે ૧૦૨૫માં મહમૂદે અક્રમણ કર્યું ત્યારે તેને હિન્દી રાજાઓની બીકે રણમાંથી આવવું પડ્યું.

(૨) ગુર્જરેશ્વર જીમે તેને સતાવ્યો હોવાથી એને કચ્છના રણને વાટે પાછું જવું પડ્યું.

(૩) એણે સોમનાથનું મંદિર તોડ્યું.

(૪) એ આઠ્યો અને ગયો તો પણ ગુજરાતનું રાજકીય; સામાજિક ને ધાર્મિક જીવન અભંગન રહ્યું. એ આક્રમણ એવું ભયજનક નહોતું કે હેમચંદ્ર સોમેશ્વર કે મેરૂતુંગ જેવા આપણા ઇતિહાસકારોને તેની નોંધ લેવી પડે.

(૫) ગુજરાતની સત્તા કે સમૃદ્ધિમાં ફેર પડ્યો ન હતો. ૧૦૨૦ માં જીમ કચ્છ ઉપર રાજ્ય કરતો હતો અને ૧૦૩૨ માં એનો મંત્રી વિમલ આણુ પર આદિનાથનું મંદિર બંધાવતો નજરે પડે છે.

તેણે ઉઠાવી હતી એમ કહે છે, જ્યારે બીજા ઇતિહાસકારો. મહમૂદ લૂંટ વૃત્તિથી પ્રેરાઈને જ હિન્દ પર ચઢી આવ્યો હતો એવું વિધાન કરે છે. પરંતુ એ બંને કથન અર્ધ સત્ય છે. અને માત્ર કીર્તિની લાલસા સંતોષવા જ આ જંગી જોખમો મહમૂદે ખેડ્યાં હતાં એવી માન્યતા વધુ યથાર્થ લાગે છે.

એ ગમે તેમ હોય છતાંય એટલું તો ચોક્કસ છે કે મહમૂદને આ સાહસમાં એની રૈયતનો પૂરેપૂરો સાથ હતો. મહમૂદ શાહ હતો છતાંય રૈયતનો એ તાબેદાર હતો. એ જમાનો Autocracy બો, Military Dictatorshipનો હતો છતાંય રાજ્યનો વહિવટ Democracyની પદ્ધતિએ જ ચાલતો હતો, આજનો યુગ Democracyનો છે. છતાંય Democracyને નામે સર્વત્ર Dictatorship જ ચાલે છે અને રશિયા જેવા દેશોમાં તો કહેવામાં આવે છે કે People's liberty-જન સમૂહના સ્વાતંત્ર્ય માટે આ Dictatorship છે.

‘સોરઠી સોમનાથનાં પ્રકરણો વાંચતાં આ વસ્તુ વધુ સ્પષ્ટ થાય છે. મહમૂદનો એ યુગ, ગઝનીની ગઢોજલાલી, પ્રગ્નનો રાજા પ્રતિ પ્રેમ, ઇસ્લામીઓની સાહસપ્રિયતા, હિન્દની રણશૂરી પ્રગ્નના કુસંપ અને જીતાયેલી પ્રગ્ન સાથે પણ મહમૂદનું ઔદાર્ય, મૂર્તિપૂજનનું માહાત્મ્ય, અને એ યુગમાં પ્રચલિત એના વિકૃત સ્વરૂપના તાણાવાણા વણીને ‘સોરઠી સોમનાથ’ ની ચાદર કવિશ્રીએ વણી છે. એની ખરબચડી શૈલી, વિચિત્ર લાગતા શબ્દપ્રયોગ અને અરછટ જણાતી રચનામાં

(૬) ત્યાર પછી મહમૂદે હિન્દ જીતવાનાં સ્વપ્નાં છોડી દીધાં અને ૧૬૦ વર્ષ સુધી ફરી પરદેશી હુમલો ન આવ્યો.

મહમૂદના સોમનાથ પરના આક્રમણ અને નેપોલિયનના મોસ્કો પરના આક્રમણમાં ઘણું સામ્ય છે. બંને મહત્વાકાંક્ષી આક્રમણો હતાં; બંને પરરાજ્યમાં પરિણમ્યાં. નેપોલિયન પ્રકૃતિનો થકવ્યો પાછો હડયો.

પણ તાદૃશ ચિતાર ખડા કરવાની અદ્ભુત શક્તિ રહેલી છે. અને છતાંય 'સોરડી સોમનાથ' કેવળ વર્ણનાત્મક વાર્તા બની રહેતી નથી. એમાં ઇતિહાસનાં તત્વોની મર્યાદા સચવાઈ છે-એ સાચવવાના સફળ પ્રયાસ થયા છે.

'સોરડી સોમનાથ' માં તો સૌરાષ્ટ્રના આ પવિત્ર તીર્થધામના ચિત્રવિચિત્ર ઇતિહાસનું એક પ્રકરણ માત્ર લખાયું છે. સોમનાથનો આખો ય ઇતિહાસ તો લખ્ય જ છે. એમાં કરુણ પડતીના કાળ આવે છે, પરંતુ 'જય સોમનાથ' ની દિગન્ત ગજવતી રણગર્જનાઓ તો સદાય જીવન્ત રહે છે; અને પડતીના કાળમાંથી-એક જ જમાનાના અવશેષમાંથી નવી લખ્યતાનો જન્મ થાય છે. *

મહામૂદે ફોલા દુશ્મનોની સામે થવા કરતાં પ્રકૃતિના ભોગ થવાનું પસંદ કર્યું."

ગેઝેટીઅરમાં લખાયું છે કે:—"No Gujarat Hindu writer refers to the destruction of the great temple soon after Bhim's accession." (Vol. 1, P. 164).

સ્વ. મણિલાલ નભુભાઈએ પણ દ્વયાશ્રયની પ્રસ્તાવનામાં લખ્યું છે કે:—"વૈદિક લેખકો એ વાત કદાચ ન લખે, પરંતુ જૈનો, વેદ ધર્મના જે વિરોધી હતા તે એવો બનાવ હક ઈસારા વિના પણ જવા દે એ બહુ બંધ બેસતી વાત નથી." (પૃ. ૨૦)

પંડિત ગૌરીશંકર ઓઝાએ થોડા વખત ઉપર લખ્યું હતું કે:—"મહામૂદદ્વારા થયેલા ઉક્ત આક્રમણનો ઉલ્લેખ ગુજરાતના કોઈપણ પ્રાચીન ઇતિહાસકારે કરેલો જોવામાં આવતો નથી." (બુદ્ધિપ્રકાશ-જીલ્લાઈ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૩૫.)

છતાંય કૃષ્ણજીની રત્નમાળામાં તેમજ બીજા પુસ્તકોમાં અને કેટલાંક શિક્ષા લેખોના ઉલ્લેખ પરથી શ્રી રામલાલ યુનિલાલ મોદી લખે છે કે:—"મહામૂદ ગઝનવીની ગુજરાતની ચઢાઈ સંબંધી હિન્દુ લેખકોના મોઘમ અને સ્પષ્ટ ઉલ્લેખો મળે છે તે ઉપરથી એમ કહેવું હવે યોગ્ય નથી કે હિન્દુઓએ તે સંબંધી મૌન સેવ્યું છે."

* સોમનાથના નાશ અને જીર્ણોદ્ધારની સાલવારી શ્રી અમૃતલાલ પંડ્યા

સોમનાથના પવિત્ર તીર્થધામના એ ભવ્ય ઇતિહાસની રચનાનું અહોભાગ્ય કાણુ જાણે કોને નસીએ નિર્માયું હશે! હું તો મારા સ્વર્ગસ્થ પિતાજીના ‘સોરઠી સોમનાથ’ ની આ આવૃત્તિ ગુજરાતી જનગણ સમક્ષ રજૂ કરીને અલ્પ સેવાનો સંતોષ અનુભવું છું.

આ કૃતિની સફળતા-નિષ્ફળતાનો આંક આંકવાનું કાર્ય મારું નથી; હું એટલું જ કહીને વિરમું છું કે ગુજરાતી સાહિત્યમાં કદાચ આ પદેલી જ સળંગ નવલકથા હતી અને ‘સોમનાથ’ વિષે લખાયેલા જૂજ સાહિત્યમાં પણ આ કૃતિના દર્શન પહેલાં થયા હતાં. ‘સોમનાથ’ ના સાચા ઇતિહાસના સંશોધન કાર્યને આથી ઉત્તેજન મળશે તો સ્વર્ગસ્થ કવિની મહેનત સાર્થક થયેલી લેખારો.

મહાશિવરાત્રી. ૧૯૯૭
મુંબઈ.

} દયાશંકર ભ. કવિ.

નીચે મુજબ આપે છે:-
નાશી

જીર્ણોદ્ધાર

મહામૂદ ગઝની.....ઈ. સ. ૧૦૨૪

ભીમદેવ પદેલો.....ઈ. સ. ૧૦૨૬

કુમારપાળ....., ૧૧૯૬

ઉલુખખાન-અલકખાન ,, ૧૨૯૭

અહમદશાહ....., ૧૩૧૪

શમ્સખાન....., ૧૩૧૮

મહીપાળદે....., ૧૩૨૫

મુઝફખાન ખીજો ,, ૧૩૬૪

તાતારખાન....., ૧૫૨૦

ઔરંગઝેબ મારફત,, ૧૭૦૬

અહિલ્યાબાઈ હોલ્કર....., ૧૭૬૫

લેખક લખે છે:-

“આક્રમણકારીઓ આવતા ગયા અને જતા ગયા અને સોમનાથ જોળિયું બદલતા ગયા. એ આક્રમણકારીઓ હવે નથી રહ્યા. પણ સોમનાથ જેમ ને તેમ એકા છે. ઇતિહાસના એટલા બધા તાણા-વાણા જગતના કોઈ દેવની આસપાસ વણાયા નથી. દુનિયામાં કાલ પૂજતો એટલો પ્રાચીન દેવ એકેકેય નથી.”

સોરઠી સોમનાથ

એક ઐતિહાસિક નવલકથા

સોરઠી સોમનાથ

અવનિના ઈતિહાસના પાનામાં અમર થયેલા, પૃથ્વીના પ્રદેશમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા, સૃષ્ટિ સૌંદર્યતાની

શોભાધી ને જરજવાહિરની ખાજોથી જભેલા અર્નગળ ખગ્નનાથી ને અલૌકિક ખનાવોથી અજ્ઞયખી આપનારા તથા ઇશ્વરી પ્રતાપથી આશીર્વાદ પામેલા આ આર્ય દેશને ઈસ્લામીઓના ધાડાંથી ઘણું ઘણું ખમવું પડ્યું છે. ઇસ્લામીઓના જંગલી, જોરાવર અને ઝૂતી ટોળાં, ખૂખ્યાં વડ્ડોની માફક રાંક સ્વભાવના હિંદવાસીઓ પર તૂટી પડીને જય પામવામાં ફત્તેહમંદ થયાં હતાં. તેમના આગેવાન મુસતાન મહમ્મદ ગઝનવીએ હિન્દો પર એક કરતાં અધિકવાર હુમલા કરી, ધન હરવામાં આગેવાની લીધી હતી. એ હુમલાની અંદર ઘણીવાર મહમ્મદની મનમાનતી નૃણાઓ અને અંતઃકરણની આશાઓ તૂટે થઈ હતી. આ ચઢાઈઓ કરવાનો મૂળ હેતુ લૂંટફાટ કરીને ન્હાસી જવાનો જ તેણે રાખેલો હતો.

આર્યાવર્તના અખૂટ ખગ્નનાની મન લોભાવે એવી મોટી અવ્યંખાબૂત વાર્તાઓ મહમ્મદે પ્રવાસીઓના મુખથી એક કરતાં

સોરઠી સોમનાથ

વધારેવાર સાંભળી હતી. રાજ્ય દરબારે સોનારૂપા ને હિરામાણિક જડિત સરસામાનથી શણગારેલા હાથી-ઘોડાને પાર નથી, સોનારૂપાના ચક્રચકિત થતાં વાસણો વારતહેવારે સઘળી વર્ણુના લોકો વાપરે છે. જરિઆની અને હિરચીરનાં વિલોકીક રંગમેરંગી વસ્ત્રો તથા ન્હાનાં પ્રકારના અતિ મૂલ્યવાન આભૂષણો આર્ય લોકો નિત્ય રેજ નવ-નવાં પહેરે-ઝોટે છે. ધનવાન આર્ય ધણીઓ વારતહેવારે ટાંણેટચકે ઘી સાકરના નાનવરામાં સેંકડો રૂપિઆ ખરચી કીર્તિ બહોરવાના ઘણા કોડ ધરાવે છે; વાળંગાળનાં મન લોભાવે એવા નાદવટે હિંદુઓની ન્હાની મોટી નગરીઓ, ને ગરબડ અથવા ઘોંઘાટ વગરના એકાંત પણ સુંદર ને શાંત ગ્રામો ગાજી રહ્યાં છે; નદિનાળાં ને કુદરતી શોભાનો રંગ ન્યારે છે, ગંભીર ગિરિરાજો પર વિવિધ ગુણુ ધરાવનારી વનરૂપિ તથા પશુબુદ્ધિનાં મનુષ્યને પ્રવિણુ પુરૂષ બનાવી દે એવી જડિબુદ્ધિ જડી આવે છે; ઇત્યાદિ, અગ્નિદેવો લોકોને અતિસ્થોક્તિવાળી જણાતી પણ યથાઘટિત વાર્તાઓ સાંભળીને મહમ્મદનો લોભ મોટા જોશથી સળગ્યો હતો. લોભના મોટા આવેશમાં આવીને ધર્માભિમાની અફઘાનો, તૂર્કો ને પઠાણોની મિશ્ર કરેલી અતિ અગવાન સેના એકઠી કરીને તેણે પવિત્ર હિંદ પર ઉપરાઉપરી અગિયાર હુમલાઓ કરીને જોષએ એવા જય મેળવ્યો હતો; તે છતાં તેના શૂરા સ્વભાવને શાંતિ થઈ નહોતી. મહમ્મદ પોતાની ધારેલી ધારણામાં પાર પડતો ગયો, તેમ તેમ તેના મનમાં મોટા ઝૂઝાઓ ઝડવા લાગ્યા. તેના તરંગ તપાસવા લાયક હતા. ઘણીવાર તે હવાઈ કિલ્લા આંધવા તોડવામાં દિવસના દિવસ ગાળતો હતો પણ તેનું નસીબ પાંસડું હોવાથી મહા-ભારત કામ સુરેકલી વગર પાર પાડતો હતો. એક ધારણામાં પાર પડ્યા પછી બીજી ધારણામાં ફાવવાનો લોભ તેની જાતીમાં સળગવા

સોરઠી સોમનાથ

લાગ્યો. લોભી માણસને કદિ સતોષ હોતો નથી. તેની તૃષ્ણાએ તૃપ્ત થતી નથી. તેના લોભી વિચારો જીંદગાની સુધી પુરા પડતા નથી. તેમ સુલતાન મહમ્મદને પણ 'અન્યું' ચૈસો એ જ તેનો પરમ મિત્ર હતો. નાણા બાળીને તે એકાંતમાં નાચતો ને વિત્ત મેળવવાના ઈલાજ વારંવાર વાંચતો હતો. તે લોભમાં જેમ એકો હતો તેમ જીગપટ ને પ્રપંચમાં પણ પ્રવીણ હતો. પરમ ધર્મના પડદામાં પેસીને તે મહાભારત કામ પળમાં પાર પાડતો હતો. અંતઃકરણમાં તેને ધર્મની લાગણી કે અભિમાન હતું નહિં, પણ અહારથી ભક્ત-પણાનો પોકળ ભાવ રાખતો હતો; તેથી તેને તેની જ્ઞાતના ઇસ્લામીઓનો જખરો ટેકો હતો. ગમે એવા ભયભરેલા અવસરે પણ અસંખ્યાત ઇસ્લામીઓ તેને વળગી રહેતા, ને તેની આજ્ઞાનુસાર વર્તવાને આતુરતા રાખતા હતા. એ કાળને વિષે હિંદુ નથા ઇસ્લામી ધર્મ વચ્ચે વિશેષ આડવેર ચાલતું હતું. મિંચા અને મહાદેવને અને એવો મામલો ન હતો. આથી આ અને મોટા ટોળાં વચ્ચે અથડાઅથડી ને ઘૂરકા ઘૂરકી ઘણા કાળથી ચાલતી આવી હતી. ઇસ્લામીઓમાં એ અવસરે ધર્મનું અભિમાન અતિધણું હતું. ધર્મને નામોં મોટાં મોટાં કર્મો કરવાને મહમ્મદ પયગંબર સાહેબનાં લીલા ઝંડા નીચે ઇસ્લામીઓ લડવાને ફરી પડતા હતા. લડતાં જીવ જીવ તેની દરકાર કરતા નહોતા. દીનને સાફ લડીને મરનારા મુસલમાન “ગાઝી” ગણાય છે. એવા ગાઝીઓને માટે સદાય સ્વર્ગના દરવાજા ઓઢાડા રહે છે એવું માનનારા અને ગાઝી થનારાં મુસલમાનોની સંખ્યા આજના કરતાં એ અવસરે મોટી હતી. દીનને વાસ્તે ગમે એવું વિકટ કામ માથે ઉઠાવવાને પતંગિયાની માફક આકૃતમાં ઓડી પડવાને પાછી પાની ન ભરે એવા મુસ્લીમો અહુંણાના કરતાં મહમ્મદ ગઝનવીના વખતમાં ઘણા હતા. એ કાળના ઇસ્લામીઓ ધર્માભિમાની હતા તેમ

સોરઠી સોમનાથ

શૌર્યપણામાં ને બાહુબળમાં પણ ઓછા નહોતા. તેમની રહેણી કહેણી સાદી હતી. રોજ નિયમીત કાળે ખુલ્લી હવામાં કસરત કરવી અને નિમક ને રોટી જે મળે તે પર શુકરાના કરવા, એવી ઉત્તમ ટેવ એ કાળના ઈસ્લામીઓની હતી. શૂરા સિપાઈઓથી મહમ્મદની સેના સમળ હતી. તેની સમળ સેના જ્યારે એક દેશથી બીજા દેશ પર હુમલો કરવાને ઉપડતી હતી ત્યારે દરિયાના મોઝાની પેઠે તે દેશને ઓમેરથી વીંટી વળીને બળાહીણુ કરી નાખતી તથા લૂંટી ખૂંટીને, આવી તેવી એટની પેઠે ત્વરાથી ઓસરી જતી હતી. આવી રીતે મોટા જોખમવડે લઢાઈ ને ચઢાઈ કરવાની તેની મતલબ જીતેલા દેશને પોતાના જમાવેલાં રાજ્યતળે જોડી દેવાની નહોતી, પણ દોલતથી આબાદ થયેલા દેશ પર ધાડ લઈ જઈ ને લૂંટફાટ કરી અનર્ગળ દોલત ઘસડી લાવવાની હતી, મહમ્મદ ગઝનવીએ હિંદ પર અગિયાર ચઢાઈઓ કરીને દરેક વખતે ફતેહ મેળવી હતી. તેનાં અનેક કારણો હતાં. એ અવસરે આર્યજૂમિમાં અનેક નાના મોટા અધિપતિઓ અધિકાર ચલાવતા હતાં. તેમનામાં મિથ્યા અભિમાન અને મમત બહુ હતા. મિથ્યા મોટાઈ અને માન મેળવવાને એક બીજા અધિપતિઓ માંહોમાંહે મરી ફિટતા હતા. અધિપતિઓની અંદર ઐક્યતાનો અંશ માત્ર ન હતો. અરસપરસની મારામારી અને કલેશ વડે તેઓ બળાહીણુ થઈ ગયા હતાં. અદેખાઈ, વેરભાવ, આગસ અને અવિચારને લીધે આર્ય અધિપતિઓની અવસ્થા કરૂણામય થઈ પડી હતી. પરસ્પર પ્રેમ શૌર્ય બતાવવાને બદલે પ્રગ્નપાળ બૂપતિઓ એક બીજા સામે અદેખાઈની આંખે જોતા ને ખૂરું અને એવું ચિંતન કરતા હતા. રાજમાં રંગ રાખવાને બદલે કંઈ કસુંખાના ડાયરામાં રંગ રાખતા અને ગાદી પર બેસી લુક્કા ગગડાવવામાં તથા ગાનનાન સાંભળવામાં ઘણો કાળ ગાળતા હતા. રજપૂત રાજ્ય-

સોરઠી સોમનાથ

કર્તાઓની રહેણીકરણી એવી હતી તેમ તેમની રૈયતની અવસ્થા પણ
 જોઈ હોવાને બદલે અધમ જ હતી. સંપત્તો ભલો મુલ્ય નહોતો રહ્યો.
 અનેક પંથ અને મતને લીધે ઘણા ભેદ પડી ગયા હતા. એક વાત-
 માંથી અનેક વાતો તરતની જ નીકળી હતી. તડાનો પાર નહોતો.
 ખાવા પીવાનો વહેવાર નહિ, કુટુંબ કલેશ અને તોફાનને લીધે
 હિંદુઓ તનમન તથા ધનથી ઘસાઈ ગયા હતા. અને વિનાશકારી
 વહુંમે આર્ય કુટુંબોની અંદર ખીજ રાખ્યાં હતા. ધર્મને નામે ઘણી
 ઘેલાઈઓ ચાલતી હતી. પ્રગ્ન ગ્રિકણુ બની ગઈ હતી- દેડકાં દેખીને
 ડરે એવા હિંદમાં ઘણા હતા. ધર્મના વાદમાં ઘણો વખત વૈજણુવ.
 બૌદ્ધ અને જૈન આદિ અનેક મતના ઝઘડા ચાલતા હતા દરેક મતના
 જુદા જુદા સિદ્ધાંતને જુદા જુદા લોકો વળગી રહ્યા હતા. એકપં-
 થવાળા ખીગ્ન પંથને વખોડતા, ને ખીગ્ન વળી ત્રીગ્નને નીંદતા. એવું આદવેર
 અંદર અંદર ચાલવાથી આર્યની ધર્મ સંબંધી ઐક્યતા પણ અનેક વિલા-
 ગમાં ગ્રહેચાઈ ગઈ હતી. નહોતો એકસંપ, એકમત કે એકપંથ.
 જુદા જુદા મતવાદીઓથી આર્યનું પ્રગ્નમત તદ્દન તૂટી ગયું હતું.
 પ્રગ્નમત તૂટવાથી ગતિબળ તૂટ એમાં નવાઈ નથી. આર્યનું ઐક્ય-
 બળ તૂટી ગયાથી પરદેશી પ્રગ્નપતિઓને આર્યાવર્તપર હુમલા કરતાં
 પૂરેપૂરું ફાવતું ને તેથી થોડા બળથી વધારે વિજ્ય મળતો હતો.
 મહમ્મદ ગઝનવીને હિંદપર ફાવી જવાના સખ્યો આ જ હતા.
 તેની આ સઘળી ચઢાઈઓ તેના લાભની તથા લોભની હતી. તેમાં
 ઈસ્લામીઓને તથા તેમના ધર્મને કશા ફાયદા હાંસલ થયા નહોતા.
 ધર્મના ફાયદા પારકા દેશોપર હુમલા કરવાથી જ મળતા નથી. પરંતુ
 પારકા દેશપર વિજ્ય કરીને લાંબી મુદત સુધી અદ્વલ રાજનીતિથી
 અમલ ચલાવ્યો હોય તો જ એવા રાજ્યકર્તાથી ધર્મને ઘણું નહિંતો
 થોડું લાભ થાય ઈ. મહમ્મદને ધર્મલાભ મેળવવાનો લોભ

સોરઠી સોમનાથ

નહોતો. આર્યવૃત્તમાં જ્યારી જીત કરી તેની લગામ જાળવી રાખવા શક્તિમાન નહોતો; તેથી તેણે ઇસ્લામી ધર્મને અસ્પષ્ટતામાં જોખમવડે ઉત્તેજન આપવાની ગોઠવણ રચી હતી. હિન્દુઓ પર મુસલમાનોનો જ્યારે ડોળો છે એવું તેના અને લોકોના જાણવામાં હતું. હિન્દુને વટલાવામાં મહમ્મદ પયગંબર સાહેબનો મત ફેલાવવાને મુસ્લીમો અહોનિશ આતુર હતા. મુસલમાન મહજબનો ફેલાવો કરવાથી તથા મૂર્તિપૂજક હિન્દુઓપર આક્રમણ વરસાદ વરસાવવાથી ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય છે એવું તેના ધર્માભિમાની સત્તાવાળાઓ સમજતા; પણ મહમ્મદ આવું માનવાને બદલે પોતાના લાભની જ વાતોમાં લક્ષ આપતો હતો.

આ અવસરે અફઘાન મુલકમાં જોઇએ એવો મહમ્મદનો અમલ ચાલવાથી સઘળે રથળે સુલેહ ને શાંતિ હતી. પોતાના પિતા સગ-કાગિનના મરણ પછી અફઘાનિસ્તાનમાં પોતાની સત્તા સ્થાપીને તેણે અદલ અમલની આણ મનાવી હતી. બદખ્શ ખુખારાનાં મોટા સરથાન પણ એના અમલ તળે જ હતા. મહમ્મદની સામે માથું ઊંચકવાની હિંમત કોઈ સરદારની અથવા શત્રુની ચાલતી નહોતી. તેથી તેના અમલની અફઘાન લોકો એક અવાજે કીર્તિ કંથતા હતા. આવી શાંતિનો લાભ સાધીને શરા મહમ્મદે પરદેશ પર પાર વગરની ચઢાઇઓ કરી પરદેશી રાજ્યોનો પરાજય કરવામાં પોતાનો ઘણો કાળ ગાળ્યો હતો. એવા મહાભારત જ્ય મેળવતાં થોડો અવકાશ મેળવીને લૂંટફાટમાં મેળવેલો અનર્ગળ ખગ્નનો અફઘાન સરખા ઉજ્જડ મુલકમાં વાવરી એણે દેશ આખાદાનીની ટોચપર ચઢાવી દીધો હતો.

મહમ્મદે ખરચેલી મહામહેનતથી ગઝની નગર અફઘાન મુલ-

સોરઠી સોમનાથ

કની સરદારીનો દાવો કરી શકે એવી હાલતમાં આવ્યું હતું. ગઝન-વીએ પોતાનું પાયતખ્ત ગઝનીને ગણીને તેની શોભા તથા રોનક વધારવાને ખૂબ વૈભવ તથા વખતનો ભોગ દીધો હતો તેથી પૂર્વ-ખ-ડના પ્રદેશમાં જે પ્રસિદ્ધ શહેરો પંકાતાં હતાં તેની પંક્તિમાં એસવાને ગઝની શહેર એ અવસરે લાયક ગણાતું હતું.

મુસલમાનોની રોનકદાર અને મનોહરણ મોટી મસ્જિદો અને સુન્નતાન મહમ્મદને વસવાના રાજ્યમહેલો ગઝની શહેરની મોટી શોભા ગણાતી હતી. આર મોટા બગીચો અને ચોરાશી વિશાળ ચૌટાં હતાં. એ ચૌટાં તથા બગીચોમાં પરદેશથી તેમાં ખાસ કરીને હિંદમાંથી ધર સંસાર ઉપયોગી ચીજો અને વેપારના બરની જાણસો વણઝારોની મારફતે વેચવાને વારતે વેપારી લોકો લાવતા હતા.

મનપસંદ મોટી મસ્જિદોની સંખ્યા એકસોને સુમારે હતી. તેમાં નિમાઝ પઢવાને સાડા ગરીબ તથા તવંગર મુસલમાનોનાં ટોળાં નિયમિત કાળે જતાં હતાં. એ સઘળી મસ્જિદોની અંદર “જુમ્મામસ્જિદ” મુખ્ય હતી. તેની બાંધણીનો અને નક્કીનો નમૂનો જોનારને છક્ક કરી નાખે એવો અદ્ભૂત હતો. મસ્જિદના ઊંચા આકાશે અડેલાં કાંગરા પર ચઢીને નિમેલા પ્રહરે નિમાઝની વેળા જણાવાને વડો મુદલાં મોટા અવાજે “ઈશ્વર એક છે અને મહમ્મદ તેનો પયગંબર છે” એવી બાંગ પોકારતો; તે સાંભળીને સર્વ ધંધાદારી ઈસ્લામીઓ ધંધાધાપો મૂકીને નિમાઝ પઢતા હતા મહમ્મદ અને તેના મોટા સરદારો દર શુક્રવારે આ આ અદ્ભૂત મસ્જિદમાં આડમ્બરથી આવતા ત્યારે ગઝનીમાં જોવા જોગ બનાવ બનતો હતો.

મસ્જિદના મોટા મિનારા ગગને અડેલા હોવાથી ઘણી વેળા-

સોરઠી સોમનાથ

ઈથી મુસાફરોની નજરે પડતા અને મસ્જિદનો મહિમા દેખાડતા હતા. અંદર જરિયાની ઉંચી જાતના ગલીયા બિછાવેલા રહેતા અને હાંડી, ઝુમ્મરો તથા એવી જ તરેહનો કિમતી સામાન સઘળી પ્રકારે મસ્જિદનો મહિમા વધારવાને માટે બસ હતો. મસ્જિદોની દિવાલો અને તેના શોભાયમાન મોટા કદના સ્તંભોપર સોનેરી તથા રૂપેરી નકસીવડે અતિથણી શોભા આણી હતી; જે શોભા પૂર્વ તરફના પ્રદેશોમાં એક અવાજે ગવાતી હતી.

સુલતાન મહમ્મદે હિંદ જોયા પછી મોટી મોટી ઇમારતો બાંધવાનો અને રાજ્યદરબારનો દમામ વધારવાનો શોખ વધવાથી રાજકોષને ખરચે પ્રજાને તથા પરદેશીઓને પોતાનો વૈભવ બતાવવાને સાફ જોવા જોગ જાહેર ઇમારતો અને મનપસંદ મહેલો કાબેલ કારીગરોના હાથથી કરાવ્યા હતા. આ ઓગણિસમા સૈકાના શિષ્ટ કામોને શરમમાં નાખે એવા બાંધકામો બાંધવાને તે કાળના કારીગરો શક્તિવાન હતા. એ કારીગરોનો મોટો ભાગ હિંદમાંથી આણેલા હિંદી અદિવાનોનો હતો. તેમની કારીગરીથી પ્રસન્ન થઈને મહમ્મદ તેમના સઘળા ગુનાહ માફ કરતો અને વારંવાર ચંચળ કારીગરોની કુશળતા જોઈને નવાજતો હતો.

પ્રજા અને રાજ્યને ઉપયોગી મકાનો, મોટી મોટી મનહરણ મસ્જિદો, ફૂવારાઓ, પાણીની સુંદર ટાંકીઓ તથા તળાવો, પાણી પીવાનાં ને ન્હાવાઘોવાનાં હોજો, પ્રસિદ્ધ પુરોનાં પૂતળાંઓ અને આગબગિચાઓ તથા રમતગમતનાં સ્થળો નિરખવાને દેશી પરદેશી માણસોની ઠક્ક બાઝી રહેવાથી તથા ગાડીઘોડાની હરફરથી ગઝની શહેર ધાંધલ ને ધામધૂમથી ભરેલું લાગતું હતું.

સોરઠી સોમનાથ

ગઢની ફરતો ઊંચો પથરનો કોટ હતો. એ કોટ વડે શહેરનો અચ્છો બચાવ થતો હતો. સખળ શત્રુ બળવાન સેના સહિત મહમ્મદની મજબૂત રાજ્યનગરી પર ધસી આવે તો તેને ખાળવાને સાઈ ગઢની ફરતી આવી રહેલી વાંકીચૂંકી ટેકરીઓ પર ખુરજના આકારના મોરચા બાંધેલા હતા. એ નાના પણ મજબૂત મોરચાઓની અંદર સુલતાન મહમ્મદનું જથ્થકનું લશ્કર પડ્યું રહેતું હતું. જથ્થની સેનાની સખ્યા તો માત્ર નામની જ હતી, પણ વિપત્તિની વેળાએ જોઈએ એટલાં માણસો મેળવવાને મહમ્મદે અચ્છી ચતુરાઈ ચલાવી હતી. દરેક નાના મોટાં ગામડા દીક અમુક માણસો મેળવવાનો તેણે હક રાખ્યો હતો. વળી લૂંટફાટની લાલચે અફઘાન ભૂમિના પહાડી ઊંડા કોટરોમાંથી હજારો અફઘાન લૂંટારાઓ અને ધાડપાકુઓ મહમ્મદની મૂળ સેના સાથે મળી જતા હતા; તેથી તેની સેનાનું બળ સખળ ગણાતું હતું. જથ્થકની નોકરીને સાઈ થોડે ખર્ચે થોડા જીવાન મુસલમાનો રાખ્યા હતા. તેમને દર મહિને અથવા દર વરસે પગાર આપવાની પંચાત પડતી નહતી. મહમ્મદ તરફથી પગાર પેટે એવા નોકરોને જમીન મળેલી હતી, એ ખેડીને એ સિપાઈઓ સુલેહના સમયમાં પોતાનું અને પોતાના કુટુંબ કબીલાનું પોષણ કરતા હતા; અને લડાઈને વખતે લૂંટફાટ કરીને પોતાનું પેટિયું પરભાર્યું ફૂટી કાઢતા હતા.

મહમ્મદની સેનાના ઘણા માણસો પૂરેપૂરાં જંગલી, ઝૂનૂની અને જોરાવર હતાં. જરા જરા વારમાં ખૂન પર આવી જવું તથા લૂંટફાટ ચલાવીને અથવા દોરદાંખર ચરાવીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવવું એ જ તેમનો ધંધોરોજગાર હતો.

મહમ્મદની જથ્થક સેનામાં “મમલુક” લોકોની ખાસ પલટણો,

સોરઠી સોમનાથ

પાંચ હજાર આરય ઘોડેસ્વારો તથા વહુ નદિની પેલી મેરના તૂર્ક લોકોની ઘોડેસ્વાર દુકડીઓ પ્રખ્યાત હતી. એ નિમણુંક ફોજની એકંદર સંખ્યા ઘણુંકરી ચોપન હજારને આસરે હતી; જેમાં મોટો ભાગ અફઘાનોની તથા ખિલજીઓની મોટી યજવાન ટોળકીઓના હતા. આ સઘળી સેનાને માથે મહમ્મદ સેનાપતિ તરીકે બિરાજતો પણ જે પ્રાંતમાંથી અથવા દેશમાંથી માણસોની કુમક મળતી. તે માણસોની દુકડીઓ પર તેમના જ સરદારો મુકરર થતા હતા. તૂર્ક-લોકોનો ઘણો ભાગ એ વખતે મુસલમાનો કરતાં મૂર્તિપૂજકનો હતો એ શક વગરનું છે.

સુલતાન મહમ્મદ અચ્છા લડવૈયો અને શૂરો હતો. તેના સિપાઇઓની યજકતી તરવાર સદાય ધ્યાનમાંથી નીકળેલી અને રક્તથી ખરડાયેલી રહેતી હતી. મહમ્મદની મતલબ પોતાની સેનાના માણસોને ખીચડો ખવરાવીને પડ્યાં રાખવાની કે આગસુ બનાવવાની નહોતી; તેથી તે સેનાનું શૂરપણું ઉશ્કેરાએલી હાલતમાં રાખવાને સદાય સાવચેત રહેતો હતો. મહમ્મદની સેનાને મનની કેળવણી મુદ્દલ મળી નહોતી પણ તનની તાલીમમાં તેઓ તૈયાર હતા.

ધરિની લોકોનું મહમ્મદ આગળ ઘણું ચાલતું હતું. અણુ અગ્ન્યાસ અને અહમદ મેમૈદી નામના નામાંકિત વજીરો પણ ધરાની જ હતા, તેથી અફઘાન લોકો દિલમાં ઘણા યજતા હતા અને ધરાનીઓનું ચલણ ઓછું થાય એવા ઉપાય યોજવાને તેઓ આતુર હતા. આ ધરાની વજીરોએ એકસંપથી પોતાની જાતના લોકોને રાજ્ય ખાતામાં વધારી દીધા હતા. દીવાની, ફોજદારી તથા મહેસૂલી અને સર્વે રાજ્યકારભારનું કામ ધરાની અમલદારોના હાથમાં જ હતું.

સોરઠી સોમનાથ

અણુ અબ્યાસ કાળા અક્ષરને ફૂટી મારે એટલો ભણેલો હતો. ભણેલો નહોતો પણ ગણેલો તો બહુ હતો. રાત્રી ખટખટમાં તેની સામે ટકી શકવાને કોઈ સરદાર શક્તિમાન નહોતો. મહમ્મદ મેમૈદી અક્કલવાન અને વિદ્વાન અધિકારી હતો. સરકારી કામકાજના કાગળ-પત્રો અને પ્રજાની દાદફરિયાદ ફારસી ભાષામાં તથા લેખો, સંવાદો વિગેરે ચિરકાળ રહેવાના કાગળો આરબીમાં જ લખવાનો વહિવટ તેણે શરૂ કર્યો હતો; અને એક એકથી જુદી અક્કલ ધરાવનારા આ બન્ને ઈરાની વજીરોની સલાહ મહમ્મદને ઘણીવાર કીમતી થઈ પડતી હતી.

મહમ્મદ ગઝનવીના દરબારમાં કવિઓનું પણ સારું સન્માન થતું હતું; તેથી દેશ પરદેશથી પ્રસિદ્ધ પંડિતો અને કવિઓ પોતાની કવિત્વ શક્તિ વડે ગઝનવીને રીઝવીને પાંચ પૈસાનો શિરપાવ પામવાને આવતા હતા. પુસ્તકશાળા અને સૃષ્ટિપદાર્થ સંગ્રહાલય આદિ વિદ્યાને લગતા ખાતાં સ્થાપીને સારું ઉત્તેજન આપવાને મહમ્મદ સદા ઉત્સાહી હતો. તેણે પુસ્તકશાળાની અંદર ઘણી ઘણી ભાષાઓનાં પુસ્તકોનો કીમતી ભંડાર એકઠો કરાવ્યો હતો. પોતાની ભાષાનાં અને પરભાષાનાં પુસ્તકો મેળવવા પાછળ તેણે પુષ્કળ પૈસા વેચ્યા હતા. એ સિવાય પાઠશાળાઓમાં પંડિતોને તથા વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન આપવા અર્થે એક લક્ષ કરતાં વધારે નાણાંની રકમ અલાયદિ કઢાડી હતી. મહમ્મદ સ્વભાવે ગમે એટલો કંગૂસ હતો તે છતાં વિદ્યાકળામાં આવું ઉત્તેજન આપવાને આતુર રહે એ એના ઔદાર્યનું મહત્વ વિશેષ માનવું જોઈએ. કવિતા સાંભળવાનો તેને ઘણો કોડ હતો. કવિતા દેવીથી તેનું મન રીઝતું હતું તેથી કવન કરનારા કુશળ કવિઓને વધારવાની વારંવાર તે કાશિશ કરતો હતો.

સોરઠી સોમનાથ

ઉન્સારી નામનો નામિયો કવિ કવન શક્તિ વડે જ તેના દરબારમાં મોટી પદવીએ ચઢ્યો હતો.

સુલતાને દાકિની નામના ખીજ કવિને ઇરાન દેશની અર્વાચીન કીર્તિ તથા ઇતિહાસને લગતું કાવ્ય કરવાને હુકમ કરીધો હતો; તેથી એ કવિરાજે સુલતાનની મરજીને આધીન થઈને શાહનામાની હજારેક ખેત લખી, એવામાં તેના ચાકરે કાંઈક કારણથી અથવા દગાથી કવિ દાકિનીને મારી નાખ્યો; અને તેથી એ ગ્રંથનું કામ અધુરી હાલતમાં રહી ગયું. આ કામ ફારસી કવિ શ્રીદુર્ગશીએ મહમ્મદની મરજીથી ઉપાડી લીધું. આ કવિ મહમ્મદની ઉદારતાના વખાણ સાંભળીને તેની દરબારમાં આવ્યો હતો. તેને શાહનામું લખવાનું મનગમતું કામ મળવાથી એ કામ પાછળ તે ઉલટભેર મંડ્યો. શ્રીદુર્ગશી જેમ જેમ શાહનામાના શ્લોકો રચતો તેમ તેમ મહમ્મદને વંચાવીને ખુશ કરતો હતો. મહમ્મદ આ ફારસી કવિ-વરની કવિતા સાંભળીને મગ્ન થતો હતો; તથા વખતોવખત યોગ્ય ઇનામ-શિરપાવ આપીને શ્રીદુર્ગશીનો પ્રયાસ પિછાણતો હતો.

આ કાળમાં જ ઈંગ્લાંડનો વ્યવહાર કુશળ કૅન્યુટ ધ ગ્રેટ રાજા વુઇનચેસ્ટરનું જૂનું દેવળ શાણગારવાના કામમાં શેકાયો હતો. તેના જ સરખો ઇમારતોનો ભર્લોકા ખતાવવાને અભિલાષી પૂર્વ ભણીનો આ પ્રસિદ્ધ પાદશાહ અને વિન્યવંત જોદ્દો મહમ્મદગઝનવી એક મહાભારત કામ માથે લઈને મૂર્તિ સ્થાપેલાં દેવાલયનો નાશ કરી પોતાનું નામ અમર રાખવાની ઇચ્છા રાખતો હતો. કૅન્યુટ ધ ગ્રેટ રાજા ક્રિશ્ચિયન દેવળ શાણગારવાના કામમાં તન, મન અને ધનનો ખર્ચોળો ઉપયોગ કરતો હતો. વુઇન ચેસ્ટરનું દેવળ દબદબા ભરેલું અને દેદીપ્યમાન કરવાને આ પશ્ચિમના ખ્રિસ્તી રાજાએ

સોરઠી . સોમનાથ

કાંઈ કયાશ રાખી નહોતી. સોનારૂપાનાં કામથી ને જ્વાહિરના તેજથી ભભકે મારતું દેવળ નીરખીને અબળપ્પા લોકાના મન આશ્ચર્ય-ચક્રિત થઈ જતાં હતાં. એવી રચના કેન્દ્યુટે રચાવીને ઈગ્લાંડના લોકામાં અબળપ્પી ફેલાવી હતી પણ આ પશ્ચિમ ભણીના દેવાલય કરતાં, મહમ્મદે નાશ કરવા ધારેલાં મૂર્તિસ્થાપેલા મંદિરનો મહિમા અને અને રચના મોટાં હતાં.

સૌ રાષ્ટ્રના નૈઋત્યના કોણના કિનારા પર વેરાવળનું નાનું
 બંદર અને અખાત આવેલા છે. તેની જમીન
 ઘણી સરસ, ઘાડી ઝાડીવાળી અને ખેતીવાડીના
 કામમાં ઘણી ચઢિયાતી છે. આ નાનો અખાત તેના નિર્ભય
 અને લીલાવાન વાંકને લીધે અને તેની સોનેરી રેતી સદાય તળે
 ઉપર થયાં કરે છે તેથી કરીને આખા હિંદુસ્તાનમાં તેના સમાન
 બીજો કોઈ તેની ઝરાઝરીનો અખાત નથી એમ ગણાય છે. તેની
 દક્ષિણ ભણીની સરહદ ઉપર જમીનનો ભાગ આગળ વધી ગયેલો છે.
 તેના ઉપર દેવપટ્ટણ અથવા પ્રભાસ નગરી આવી રહી છે. તેને
 સાંધ્યા વિનાના પથરોનો કિલ્લો છે. તેમાં એવડા દરવાજા છે અને
 પાર વિનાના સમકોણ ધુરન્નેથી તેને રક્ષી લીધો છે. તેમાં લગભગ
 એ માર્છલના ઘેરાવાનું યોગાન આવી ગયું છે. એ કિલ્લાની આસ-
 પાસ પચીસ ફૂટ પહોળાઈની અને સુમારે તેટલી જ ઊંડાઈની ખાડી
 છે. તેને મોખરે ચણતર કરી લીધું છે. ખાડીમાં ન્યારે ગમે ત્યારે
 પાણી ભરી દેવાય એવું કયું છે. આ શહેરની બધી યોજના તથા
 ખડિત થયેલી મૂર્તિઓ જે અહિંતહિં વિખરાએલી પડી છે તેથી
 અને ઈમારતની આંધણીની શોભા જે હજી સુધી મરિજદો અને

સોરઠી સોમનાથ

રહેવાના ઘરમાં જોવામાં આવે છે, એ સર્વ આપણે ભૂલ ખાઈએ નહિ એવી ભાષામાં જીતનારાની નવી રીતિ દાખલ થયા છતાં પણ સોમનાથ શહેરના હિન્દુઓનું મૂળારંભપણુ દેખાડી આપે છે. કિલ્લાની બીંત જે સમુદ્રમાં પડે છે તેની સજ્જડ અને શહેરના નૈઋત્ય કોણના ઝાંચા અને સમુદ્રમાં ધપેલા ખરાબા ઉપર મહાકાળેશ્વરનું પ્રખ્યાત દેવળ આવી રહ્યું છે. એનું હમણું છેક પડી ગયેલું ખંડેર પડેલું છે. તે ઉપરથી તેની યોજના અને આંધણીની દબ અતિ-શોભાયમાન હશે એવી કલ્પના થઈ શકે છે. કેટલેક છેટે સુધી આખી જગ્યા થાંભલાના ટુકડાથી રોકાઈ ગઈ છે. આગળ ચાંચિયા લોકો આ કિનારા ઉપર હરકત કરતા હતા માટે પાસેના વેરાવળ બંદરનું રક્ષણ કરવા સારૂ એના ઉપર ભારે તોપો ચઢાવવામાં આવી હતી. એ ઉપરથી એની આંધણીની ચમત્કારિક મજબૂતાઈની પરીક્ષા થોડા વર્ષમાં થઈ ચૂકી છે.

સોમેશ્વરના કીર્તિમાન દેવાલયની આ તો હમણાંની સ્થિતિ છે. પરંતુ વિક્રમ સંવત ૧૦૮૦ ના અંતરે ન્યારે આખા આર્યાવર્તમાં સૂર્ય-ચંદ્રવંશી સરખા અતિ પ્રતાપવાન આર્ય અધિપતિઓના અદ્ભુત અમલની વિજયવંત ધ્વજ રાજભુવનો પર ફરકી રહી રાજ્યરંગ દર્શાવતી હતી; ન્યારે શંકર સ્વામી સરખા સખળ ધર્મયોદ્ધાના સ્થાપેલા શ્રેષ્ઠ શિવપંથનો પ્રબોધ પવિત્ર આર્યાવર્તમાં પ્રસરી રહી ક્ષમાધર શત્રુઓના શૈર્યને સતેજ કરતો હતો; ત્યારે સર્વ તીર્થમાં મહત્તીર્થ “ સોમનાથ ”ની અલૌકિક શોભા, દબદબો અને શાંતિ ભરેલી સુંદરતાનો દેખાવ ન્યારે હતો. દ્વારામતિ, અદ્રિકાશ્રમ, શ્વેત-ચિંદુ રામેશ્વર અને અહુધા વખાણુ પામેલી બનારસપુરીથી સોરઠી સોમનાથનો મહિમા ઝાંખો નહોતો. આર્ય લોકો પંચતીર્થમાં છેલ્લાં

સોરઠી સોમનાથ

તીર્થને વધારે શ્રદ્ધાથી સંભારતા હતા. શાસ્ત્રપુરાણમાં સોમનાથનો મહિમા મોટો હતો ને આર્યાવર્તના ઇતિહાસમાં સોમનાથ સંબંધી બહુધા અલંકાર વડે લખાએલી રસયુક્ત કથાઓ હિન્દમાં મધુરા રાગે ગવાતી હતી.

આ અસાર સંસાર સફળ કરવા સારૂ અહોનિશ અસંખ્યાત યાત્રાળુઓ લાંબે અંતરથી અહિં આવતા અને રત્નેહપૂર્વક પ્રખ્યાત સોમનાથની ઝાંખી કરીને સંતોષ પામતા હતા. રાજા, રાણા, ઠાકોરા અને જમીનદારોના રાજ્યકાષમાંથી નાણાંની નિયમિત મદદ આ શિવાલયમાં મળતી હતી તેમ જ તેનું સર્વદા સંરક્ષણ તેમના હિંમત ભરેલા હાથથી થતું હતું.

સોરઠી સોમનાથનું દેવાલય તેના અદ્ભૂત આંધકામથી તથા સ્વર્ગસમાન શોભાથી આર્યાવર્તમાં એક અવાજે વખણાતું હતું. એ કાળમાં ચંચળ આર્ય કારીગરો શિલ્પશાસ્ત્રમાં એક્કા હતા. તેમના સમાન હુન્નરકળામાં અન્ય દેશના ઉદ્યોગી લોકો નહોતા. રાજ-દરબારોમાં આર્ય કારીગરોને સારો આશ્રય મળતો ને તેથી જ નૂતન કળાઓ થોણ કહાડવાને તેમનાથી બની આવતું હતું.

સોમનાથનું સુંદર મંદિર આંધવામાં એ સૈકાના આર્ય શિલ્પ-શાસ્ત્રીઓએ પોતાની સર્વેળી શક્તિ કામે લગાડી હતી, અને આર્ય શિવમાર્ગી અધિપતિઓએ લક્ષ્મીની સહાયતા કરવામાં તથા સત્તા-બળ વાપરવામાં કચાશ રાખી નહોતી તેથી આ અદ્ભૂત દેવાલય પ્રવાસીઓને પ્રિયકર અને હિન્દવાસીઓને હૃદયંગમ થઈ પડ્યું હતું.

દેવાલયનો વિસ્તાર વિશેષ હતો. તેનો દૂરનો દેખાવ ચકચકતા આગસપહાણના ચાંદી સમાન ગિરિરાજમાંથી કોતરી કાઢેલા મહાલય

સોરઠી સોમનાથ

સરખો દેદીખ્યમાન દીસતો હતો. શિવાલયનો રંગમંડપ રઢિયામણો કરવામાં ક્યાસ રાખી નહોતી. અડાળીનો ટેકાવ સુંદર અને વિવિધ નકશી કામના રંગબેરંગી મોટા કદના સ્તંભો વડે કીધો હતો. એ સુંદર સ્તંભોમાં હીરાકણીઓ, માણેક, નીલમ અને એવી જ ખીજી મૂલ્યવાન ધાતુની કણીઓ જડી લીધાથી ઝળહળ ઝળઝળ થઈ રહ્યું હતું. એવા અદ્ભૂત સ્તંભોની સંખ્યા છસોને સુમારે હતી. દ્વારમંડપમાંથી રંગમંડપમાં અવાતું હતું. રંગમંડપના સુંદર સ્તંભો અને કમાનોમાં ચતુર ચિતારાઓની પીંછીનો અને કામેલ કારીગરોની કારીગરીનો બહુધા ઉપયોગ થયો હતો. આ મોટા મંડપમાં દશ હજારથી અધિક આદમીઓનો સમાવેશ થઈ શકે એવી યોજના કરી હતી. ત્યાંથી જરા અંદર ચાલ્યા એટલે સોમનાથના નાના પાણુ અતિ અલૌકિક રંગમંડપમાં અવાતું હતું.

એ મંડપમાં વિપ્ર તથા ક્ષત્રિય વગરના અન્ય વરણને આવવાને માટે અંકૂશ રહેતો. રંગમંડપની ભીંતોપર ચિત્રવિચિત્ર દેખાવો પાડેલા હતા. પુરાણોમાં પંકાએલાં પ્રસિદ્ધ દેવ-દેવીઓનાં પૂતળાંનો દેખાવ મનપસંદ હતો. રંગબેરંગી ચિત્રકામથી જોનારનું ચિત્ત ચક્રિત થતું હતું. તેની સામેના ગંભીર ગભારામાં પ્રખ્યાત સોમનાથ મહાદેવની ચમત્કારિક સ્વયંભૂપીડિ હતી. એ પીડિના ચમત્કારની અદ્ભૂત અને રસીલી કથાઓ આર્યલોકોનાં શાસ્ત્રપુરાણમાં લખેલી હતી; તે ધર કુટુંબોમાં દંતકથારૂપે કહેવાતી હતી.

ગંભીર ગભારાની શોભા અપાર હતી. તે નકશીનો અને કારીગરીનો નમૂનો હતો. તેની ભીંતોપર અને સુંદર સ્તંભોપર જવાહિર એટલાં તો જડેલાં હતા કે એક ધૂતના ઝાંખા દિવાથી પાણુ ઝગઝગાટ થઈ રહેતો હતો.

સોરઠી સોમનાથ

માણેક, પના અને ઝળહળ થતાં જવાહિરથી ઉભરાતી દિવાલો દેદીધ્યમાન થઈ રહેતી હતી. દેવાલયના અંદરના ગલારામાં દહાડે પણ દિનકરનાં સોનેરી કિરણો પ્રવેશ કરતાં નહોતાં; પણ રૂપેરી દીવીઓની અંદર બળતા ઝાંખા દીવાઓ વડે સૂર્યના અજવાળા કરતાં વધારે અજવાળુ પડતું હતું. સોનારૂપાની નક્શીદાર ધૂપદાનીઓમાં અગર, ખત્તિ આદિ અનેક પ્રકારની સુગંધી બળ્યા કરતી હતી. તેનો સુગંધી-મય ધુમ્ર પવન સાથે મળ્યાથી આસપાસની જગ્યાઓ બહેકી રહી આનંદમય દીસતી હતી. દેવળના રંગમંડપમાં જડેલી ચકચકિત ફરસબંધી ઉપર સુંદર, ભક્તિમાન હિંદુ રમણીઓ, સોના, રૂપાના સુંદર અલંકાર, મનહર મોતીની માળા અને હીરચીરનાં વસ્ત્રો પહેરીને સોમનાથનું ક્રોમળ સ્વરે સ્તવન કરતી તથા ઉઘાડે પગે દેવળની પ્રદિક્ષણ કરતી જોવામાં આવતી હતી.

સોમનાથના સુંદર મહાલયના રંગમંડપમાં નિયમિત કાળે પાઠ પૂજન કરવાને લાણેલા ભૂદેવો આવીને બેસતા હતા. ત્રણસો ગવૈયા અને તેટલી જ ઝંચનીઓ કોકિલ સ્વરથી ગાયન ગાઈ તથા નૃત્ય કળા કરીને ભોળા સ્વયંભૂને રિઝવતી હતી. શિવના આણને નવડાવવા સારૂ બનારસથી અહિં સુધી ડાક બાંધેલી હોવાથી નિત્ય ગંગાજળની કાવડો ચાલી આવતી ને તે વડે પવિત્ર પીંડિને ક્રિયાસહિત નવડાવીને ભૂદેવો પ્રસન્ન થતા હતા.

નાના પ્રકારનાં પુખ્તો વડે શિવલિંગ જ્વાલ જતું હતું. અત્તર, ગુલાબબળ અને ગંગાજળથી ક્ષત્રિયો અને વિષ્ણુ આણને નવડાવતા હતા. સોમનાથનું આણ આઠ ગજથી વધારે ઊંચું હોવાને લીધે સોનાજડિત નાની સીડી પર ચઢીને જ સ્વયંભૂની પૂજા કરાતી હતી. અભિષેક અને હોમહવન મહાદેવની આગળ દરરોજ થતા

સોરઠી સોમનાથ

હતા. સાંજસવાર આરતી કરતી વેળાએ ઝાલરો, શંખનાદ, ચોધ-
ડિયાં અને ઘંટ આદિના શબ્દધોષથી તથા વિવિધ પ્રકારના
વાજાંત્રીથી આસપાસની જગ્યા ગાજી રહેતી હતી. દેવળની અંદર
અસો મણુ સોનાની સુંદર સાંકળે લટકાવેલો એક મોટો ધાતુનો ઘંટ
હતો. તે અમુક વેળાએ ક્રિયા કરતાં વગાડવામાં આવતો હતો.
તેના ઘણા ઘોરથી આખું દેવાલય ગાજી રહેતું તથા અંદરના લોકોના
કાન બહાર મારી જતા હતા. ચાર ચાર ઘટિકાએ સોમનાથના મંદિ-
રની મોટાઈ ખતાવવાને સારૂ નોખતો વાગતી, તેથી તથા નાના
પ્રકારના વાજાંત્રીના મનહરણુ અવાજથી દરરોજ જોવા જોગ દેખાવ
થતો હતો. આ વગેરે અનેક તરેહની ધામધૂમ ને રચના સોમનાથના
સુંદર મંદિરમાં થતી હતી. આ સઘળું દેવમંદિરનું લાખો રૂપિયાનું
ખરચ આર્ય રાજ-રાણાઓએ એ હજારથી વધારે અર્પણ કરેલાં
ગામેની પેદાશમાંથી થતું હતું હતું.

આ મોટા દેવળ ફરતાં અસંખ્યાત નાનાં દેવાલયો આવી
રહ્યાં હતાં. તેનું ગગનમાં ઝોંકાં ખાતું શિખર તેની પછવાડેના દરિ-
યાની આસમાની આકાશ કક્ષાથી પાર નીકળી ગયેલું દેખાતું હતું.
તેની ટોચ ઉપર શિવની ભૂખરી ધ્વજ ફરકારા દધ રહી હતી. તેનો
દારમંડપ, રંગમંડપ અને શંકુ આકારનો ઘૂમટ તથા તેની ચોગરદમ
ફરતો ચોક ને થાંભલાએ ટેકાબેલી અડાળીઓ, તે સાથે વળી અહીં
સાથે ઉપગ્રહ હોય તેમ તેની ફરતે અગણિત નાનાં દહેરાં, એ સર્વ
વડે સોમનાથનાં મનમાનતાં દેવાલયની અતિ રળિયામણી શોભા
ખીલી ઊડી હતી. સાંજના સમયે સવિતા નારાયણના ઝાંખાં સોનેરી
કિરણો આ મહાલયના ગગને અડેલાં શિખર પર પડવાથી તેના
સોનેરી કળશો ચળકી રહેતા હતા.

સોરઠી સોમનાથ

સોમેશ્વરના પ્રચંડ દેવાલય અને તેની આસપાસ આવી રહેલી જંગ્યાનું સંરક્ષણ કરવા સાડે કાળમીંઠ પથરની મજબૂત કિલ્લેબંધી કરી હતી. કિલ્લાની દિવાલોને જુજજુજ અંતરે અષ્ટકાણના લયભીત કરે એવા છુરજો બાંધેલા હતા.

અસંખ્યાત પાળા-સિપાઈઓની સેના સમાવી શકે એટલો ચોકનો વિસ્તાર હતો. જરૂરની વેળાએ ઉપયોગમાં આવે એવી બચાવની ખાડી કિલ્લા ફરતી ખોદી રાખેલી હતી. તેમાં પાણી ભરવામાં આવતું ત્યારે એક સમુદ્ર સરખો દેખાવે બનતો હતો; અને તેથી દુશ્મન માટે સોમનાથના દેવળપર એકાએક હુમલો આણી શકાય એટલી સહેલાઈ અને સગવડતા નહોતી.

કિલ્લાની અંદર એવડી ગદ્દી હતી. તેમાં વ્યાપારીઓની, માળીઓની, પૂજારીઓની અને બીજા દેવળનાં માણસોની દુકાનો તથા રહેવાના ઘર આવેલાં હતાં. ઘણા ઉઘોગી લોકોને દેવળના માણસોથી, નોકરોથી અને જત્રાણુઓથી સારી કમાણી મળતી હતી. અંદરની ગદ્દીમાં ઘણું કરીને સોમનાથની સેવામાં તત્પર રહેનારા લોકોની વસ્તી હતી. તેમના વપરાશ સાડે સુંદર બાંધણીની વાવો અને મોટા કદના ફૂવા તથા તળાવો બાંધેલાં હતા. તે વખતોવખત મોટા કામના થઈ પડવાનો સંભવ હતો.

જુદા જુદા રજપૂત રાજ તરફથી મંદિરના રક્ષણ સાડે શરૂ રજપૂત સિપાઈઓની સારી સહાયતા હતી. એવી સામટી સહાયતા વડે એકઠી થયેલી સેનાની સંખ્યા સારી હતી. આ સિવાય મંદિરની પેદાશમાંથી પણ સેંકડો હિન્દી સિપાઈઓ રાખેલા હતા. તેઓ સઘળા ઘણું કરીને શિવમાર્ગી હતા. તેમના બાહુબળ વડે સોમનાથનું ને તેમાં વસતા કોડાધિપતિ વ્યાપારીઓનું જોઈએ એવું રક્ષણ થતું હતું.

સોરઠી સોમનાથ

વરસો વરસ શ્રાવણ માસમાં અમાસ-પૂનમે, તથા સૂર્યઅંદ્રના ગ્રહણના જોગની વેળાએ સોરઠી સોમનાથમાં મોટા મેળો ભરાતો હતો. એ મેળામાં આવનારા આર્યપુત્રોની સંખ્યા સુમાર વગરની હતી. આર્યાવર્તના ઉત્તર કિનારા પર આવેલા હિમાલયની તળેટીથી દક્ષિણ છેડા પર આવેલ શ્વેતખિન્દુ રામેશ્વરના કાંઠા સુધીના અને આર્યાવર્તના પૂર્વ પશ્ચિમ દરવાજા સુધીના ભક્તિમાન શ્રદ્ધાળુ શિવ-માર્ગી આર્ય સ્ત્રી પુરૂષો મેળાના મહોત્સવમાં ભાગ લેવાને સંખ્યા-બંધ આવતાં હતાં. તેમની સંખ્યા ઘણીખરી વાર પાંચ લાખથી વિશેષ અંકાતી હતી. આવા મોટા મેળામાં અથવા મહોત્સવમાં ત્રણસો કરતાં વંધારે હજારોની જરૂર જણાતી હતી.

મહોત્સવ વગર દરરોજ નદીના પ્રવાહની પેઠે આર્યોની સંખ્યા સોમેશ્વરની ઝાંખી કરવાને આવતી હતી. આર્ય અધિપતિઓ પોતાના લાવલશ્કર સાથે લાંબી મજલનો પરિશ્રમ વેડીને પ્રભાસપાટણના આ પ્રસિદ્ધ દેવાલયની પ્રદક્ષિણા કરવાને ચાલતા હતા. શિવધર્મના ભક્તિમાન લોકો સમજતા કે એકવાર સોમનાથની ઝાંખી કર્યા સિવાય આ મનુષ્યાવતાર લીધા ન લીધા સરખું છે. મુકુટધારી મહિપતિઓ પગે ચાલીને પોતાની માનતા પૂરી કરવાને વારંવાર અહિં સુધી આવતા હતા. મનુષ્યોની અતિ આવજનને લીધે પ્રભાસ પટ્ટણના ઉઘોગી લોકોને સારો તડાકો પડતો હતો.

માળવા અને પર મુલકના પરદેશી વ્યાપારીઓ અનર્ગળ કીમતના માલની વણઝારો ભરીને મહોત્સવ અથવા મેળાની વેળાએ સારી કમાણી કરવાને આવતા અને તેમાં મનમાનતી રીતે ફાવતા હતા. જોઈએ એવી નાની મોટી કીમતની જાણસો મેળામાં વેચાતી મળતી ને જોતજોતામાં હજારે રૂપીઆની કીમતના માલનો ઉઠાવ

સોરઠી સોમનાથ

ઈર્ષ્ય જતો હતો. આવી જગપ્રસિદ્ધ જગ્યા અને જોવાજોગ જગત્રાનો મહિમા ચારે દિશાએ જ્યાંને ત્યાં ગવાતો હતો.

આર્યભૂમિમાં વૈષ્ણવ પંથ કરતાં એ અવસરે શિવમાર્ગ પર લોકોની વિશેષ શ્રદ્ધા હતી. અઢારે વર્ણના નીચ ઉચ્ચ હિન્દુઓ ભોળાશંકરની ભક્તિમાં લીન થયેલા હતા. તેઓ મહાસમર્થ શંકરાચાર્યના દ્વિગ્વિજયની અદ્ભૂત રસ ભરેલી કથા-વાર્તા શ્રવણ કરવામાં પોતાના અવકાશનો સમય ગાળતા હતા. આર્ય અધિરાત્નઓ શિવને એકસ્વરે આરાધતા અને ઇષ્ટ દેવ તરીકે ભોળા સ્વયંભૂની પ્રેમપૂર્વક પૂજા કરતા હતા.

સોરઠમાં દરિયામાં આવેલી દ્વારામતિ, ગગને અડેલાં ભૂરાં શિખરેશ્વાળો ગિરિવર ગિરનાર, પારસનાથની ચમત્કારિક મૂર્તિઓ ને દેવળોની રમણીય શોભાને લીધે પ્રસિદ્ધ થયેલો શત્રુંજય પર્વત અને સર્વ દેવમા ઐષ્ઠ દેવ એવા જે સોમશ્વર; તેની કીર્તિ દેશ વિદેશ પ્રસરી રહી હતી. સોમનાથ મહાદેવના મહિમાના શાંત રસ ભરેલાં ગીત, આર્યભૂમિમાં ગોરાં મુખડાંવાળી સુકુળની આર્ય સુંદરીના કાકિલા સ્વરથી ગવાતાં અને દરેક સોમવારે ધેરધેર આનંદ ઉત્સવ થઈ રહેતો હતો; તથા સંખ્યા સમયે મંગળ શિવમંદિરોની અંદર મંગળ સ્તવનો ગવાતાં હતાં.

આર્ય અધિપતિઓના દરબારોની રીદ્ધિસિદ્ધિ ને શોભા કરતાં સોમનાથના શિવાલયનો ભપકો ભારે હતો, એમાં કશો શક નથી. દેવળનો દયાદયા ભરેલો દેખાવ જોઈને દેશીપરદેશી લોકો અંગ્ગઈ જતા હતા. હજારથી વધારે હાથીઓની ળંગર ને ળંગર સોનાની સાંકળો વડે આંધેલી સોમનાથના દેવળની આસપાસ ખૂલી રહી હતી. વ્રજા સુંદર સોરઠના ઘોડા પાયગામાં હણહણતા હતા. ગાયો,

સોરઠી સોમનાથ

ભેંસો આદિ પશુઓનો પણ પાર નહોતો. આ સઘળી સોમેશ્વરની મિલકત ગણાતી અને તેનું માલિકીપણું સોમનાથના ગોસંઘ મહંતના હાથમાં હતું. આ સિવાય અનેક તરેહની મૂલ્યવાન ભેટો વાર વિશેષે આર્ય અધિપતિઓ ને આર્ય શ્રીમંતો તરફથી આ મહાલયને મળતી; તેથી તેનો મહિમા દિનપ્રતિદિન વધારવાનેબની આવતું હતું.

જગવ્યવહારથી વિરક્ત થયેલા જોગી-ખાખી અને સંસાર ત્યાગ કરી બેઠેલા સંન્યાસીઓના આશ્રમે તથા મઠો સોમેશ્વરની ભૂખરી ધ્વજની પવિત્ર છાયામાં આવેલા હતા. તેમાં સેંકડો અબધૂત જોગેશ્વરો તપધ્યાનમાં તથા ક્રિયાકર્મમાં મગ્ન હતા. એ જોગીઓ કાંઈ આજના જોગીજતિઓના જેવા જૂઠાં આચરણુધારીને બેઠેલા નહોતા. પણ તેઓ તો ઈશ્વરી ભક્તિમાં લીન થયેલા અને શાંતિરસમાં ડૂબેલા હતા. સંસારના સંકટથી ઉદાસ થયેલા ક્ષત્રિ, રજપૂતો, સંસાર વ્યવહારની મોહ ભરેલી માયા મૂકી દઈને સોમેશ્વરમાં પોતાની જીંદગાની પૂરી કરવાને સાડ વસેલા હતા. ઘણાખરા રાજપુત્રો અને હાકોર-જમીનદારો રાજપુત્રીથી રાજ્યસત્તા છોડી દઈને તથા રાજ્યસુખ અને ખરા વૈભવનો ત્યાગ કરીને સોમેશ્વરની ભક્તિ સાધવાને ભગવાં વસ્ત્ર ધારણુ કરી રહ્યા હતા. એવી રીતે શિવ સંપ્રદાયને માટે પ્રભાસપુરી જેમ પ્રખ્યાત હતી તેમ વૈષ્ણવોને પણ તે કાંઈ ઓછી અગત્યની નહોતી.

શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન પ્રભાસપટ્ટણના પ્રસિદ્ધ પીંપળા તળે પારધીના હાથથી દેહ તજીને ગોલોકમાં ગયા તેનું માહાત્મ્ય પણ વૈષ્ણવોમાં આજ સુધી મોડું છે. આર્યાવર્તવાસી વૈષ્ણવો દ્વારામતિથી અધિક મહિમાવાળું આ પ્રખ્યાત સ્થળ માને છે તે યથાઘટિત છે. મહાપાન કરીને કરોડો જાદવો માંહોમાંહે લડીને કપાઈ મૂઆ તે જગ્યા અહિં

સોરઠી સોમનાથ

જ છે. જાદવાસ્થળીની કર્ણાજનક કથા આર્યલોકોમાં અજ્ઞાતી નથી. એવા અનેક ગાઢ સંબંધને લીધે પ્રભાસપુરી ને સોમેશ્વર મહાદેવનું મહાલય આર્યાવર્તમાં પ્રસિદ્ધ હતું. દેશી લોકો તેનો મહિમા ગાતા અને પરદેશી લોકો તેની અખૂટ દોલત, રૂડી રચના અને સ્વર્ગ સમાન શોભાથી વિસ્મય પામતા હતા. આ મોટો મહિમા તોડવાને તથા તેની અખૂટ દોલત તાણી લાવવાને તેઓ દરેક તકે તત્પર હતા; પણ જેવાતેવા યજ્ઞથી અને હુમલાથી સોમેશ્વરની સત્તા સર કરાય એવું નહોતું; તેથી પરદેશથી લૂંટારા લોકો તથા પડોશના લોભી અને જોરાવર રાજાઓ પોતાનો લોભ ઠંડો પાડીને અહોરાત્રિ સોમનાથની શોભાના અદ્ભૂત સ્વપ્ન જોતા હાથ ધસતા હતા. આવું મૂર્તિ-પૂજકોના ધર્મનું ધામ મહમ્મદ સરખા લોભી-લૂંટારા રાજાને લલચાવવાને માટે યસ હતું.

ગઝનીમાં સપ્ટેમ્બર માસની શરૂઆતથી જ શરવીર લડવૈયા લોકોની આવજા અને ભરતીથી ગિરદી તથા ગરબડ થવા માંડી. મહોલાઓ અને બજારો તૂર્ક સિપાઈઓથી અને પહાડી લૂંટારાઓથી દરરોજ ઊભરાવા લાગ્યાં. તાઆતજેના તાલુકાઓમાંથી ચૂંટી કાઢેલી લડવૈયા લોકોની ટોળકીઓ આવવા લાગી. પહાડની વિકટ ગુફાઓમાંથી પહાડી સરદારો પોતપોતાના જંગલી ટોળાંને લઈને ગઝનીમાં ભરાવા લાગ્યા. શૂરા સિપાઈઓ વાંસળી અને પાવા વગાડતાં શૌર્યરસ ભરેલાં ગીતો ગાતાં ગાતાં આનંદમાં ધૂમવા લાગ્યા. કાબૂલો લૂંટારા અને લુચ્ચા લોકો પણ લૂંટની લાલચે સુલતાન મહમ્મદની સેના જોડે જોડાઈ ગયા. “લૂંટો હિન્દુસ્તાનને, તોડી પાડો તેમના ધર્મનાં મકાનોને, પાડો તેમનું સોરડી સોમનાથનું સુંદર મંદિર, અલ્લાહ આપણો નિથેહ્યાન છે.” એવા એવા પોકારોથી ધર્માભિમાની ઈસ્લામીઓ ગઝની સરખા ગંબીર શહેરની હવા ગળતી મૂકવા લાગ્યા ખાણુંપીણું

સોરઠી સોમનાથ

અને નાચરુંગ, તમાશાના અખાડા અને ખીજી મોજમજાઓ મોટા પાયા પર ચાલી રહી. કાશીખાનાં અને નાટકશાળાઓનાં મકાનો સંખ્યાબંધ સિપાઇઓથી ઉભરાવા લાગ્યાં. મસ્જિદો અને ધર્મશાળાઓએ લશ્કરી છાવણીનું રૂપ લીધું અને તેવાં મકાનોમાં પર તાલુકામાંથી આવનારી ફોજના માણસોને રાખવાની સુલતાન મહમ્મદે ગોઠવણ કરી રાખી. લૂંટફાટની લાલચે ખેડૂતો અને ખીજા ઘણા લોકો ધંધાપાણી તજી દઇને લશ્કર સાથે મળી ગયા. ધંધાદારી ઇસ્લામીઓ સુલતાનની સેનાનો જય ઇચ્છવા લાગ્યા. ધર્માભિમાની મુસલમાનો, ખલીફા અને મોટા મુદ્દાઓ ધર્મનાં વાક્યો સંભળાવી સંભળાવીને ઉશ્કેરવા લાગ્યા. તેની ફોજમાં અરબી ભાષા, આરબી જુસ્સો અને મુખ્યત્વે આરબી ઉપદેશકો જ હતા. “હિન્દુ ધર્મનું નિકંદન કરવા, મૂર્તિપૂજકોએ સ્થાપેલાં મંદિરો તોડવાને હિન્દુ પર દોડી જતો; એક વિકરાળ વાઘની માફક સામે થનારા હિન્દુને ચીરી નાખે. હિન્દુઓના લોલિના તરસ્યા મુસલમાનો આ પ્રમાણે પોકારો કરીને ઉશ્કેરણી ફેલાવવા લાગ્યા. સિપાઇઓ સગાંબહાલાં અને કુટુંબકબીલાને મળી ભેટીને ઝેંદલી મુલાકાત લેવા લાગ્યા. તરતની પરણેલી પ્રિયાને પરદરીને “પરમેશ્વર લાવશે તો પાછો જીવતા આવીશું;” એવા પક્કા વિચારના જીવાન મુસલમાનો લઢાઇમાં જવાને તત્પર થયા.

વાઝગાઝના નાદથી અને શૂરા સિપાઇઓના સાદથી ગઝની શહેર ગાજી રહ્યું. નગરમાં ડોભા રહેવાની જગ્યા પણ ન રહી. નગર બહાર દેરાનખૂઓ ડોકાવા લાગ્યા. હાથી, ઘોડા અને ઝોંટની અદ્ધ-કાળમાં અગ્નયખી ભરેલી સંખ્યા આવી મળી અને અફધાન ભૂમિ તથા તેની આસપાસનાં ઇસ્લામીઓ લડવા ને-ધર્મનો ઝંડો ફરકાવવાને અસહસ સજીને સાવધાન થવા લાગ્યા.

સોરઠી સોમનાથ

આ સઘળું સુલતાનની છૂપી તૈયારીનું પરિણામ માત્ર હતું. સોમેશ્વરની સત્તા તોડી નાખીને હિન્દુ ધર્મને અપમાનીત કરવાની મહમ્મદ ગઝનવીની તથા તેના મદદગાર મંત્રીઓની મુરદ હતી. તેણે ઘણા દહાડાથી આ પ્રમાણે છૂપી તૈયારીઓ કરવા માંડી હતી. ઓળખીતા અને અંતરના સંયંધવાળા અધિપતિઓને અરજ પત્રિકાઓ પાઠવીને માણસોની મદદ માગવામાં આવી હતી. આસપાસના ખડિયા તાલુકદારોને અગાઉથી કહેણો કહાવીને પોતપોતાની સેનાસહિત ખોલાવ્યા હતા. મોટા મોટા મુદ્દાંઓની મારફતે મુસલમાન ધર્મના મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોએ આમંત્રણ મોકલાવીને આ ધર્મના ધીંગાણામાં જોડાવાને, ઈસ્લામીઓને નમ્રતાભરેલી અરજ કરી હતી, તથા પોતાની સત્તાતળે વસનારાં પહાડી ટોળાંઓને હાજર રાખવાને મહમ્મદે હાકો મો પર તાકીદના હુકમો કહાડ્યા હતા તેથી ધાર્યા કરતાં આદમીઓની મોટી સંખ્યા મહમ્મદના મુખ આગળ હાજર થઈ હતી. એ સંખ્યા ૩૦ હજાર તૂર્ક ઘોડેસ્વારો, તીખા સ્વભાવના આર્ય તથા ઈરાની તીર મારનારાઓ અને ખીજા ધર્મનિષ્ઠ પણ લૂંટારા તથા હિન્દુઓના હડહડતા વિરોધી ઈસ્લામીઓમાં સમાજેલી હતી.

હિન્દુસ્તાનની સરહદ પર પગ મૂકતાં પહેલાં ૧૭૫ ગાઉનું વિકટ જંગલ પસાર કરવાનું હતું. એ રણમાં રેતી અને કાળી ચીકણી માટી હતી; તેને લીધે ક્યાંય ઘાસ, પાણી કે ઝાડપાન ન હતાં. મહમ્મદે તેથી પોતાના સિપાઈઓને ચારો, ચંદી, પાણી અને ખીજો અગત્યનો દરરોજના ખપમાં આવે એવો સરસામાન સાથે રાખવાની સલાહ અને સૂચના આપી હતી.

સોરઠી સોમનાથ

એક શૂરા અને સાવધ સેનાપતિ તરીકે ટકા શકવાને સુલતાન મહમ્મદ સર્વ પ્રકારે યોગ્ય હતો, તેથી સેનાની સરદારી પોતે લીધી અને પહાડી ટોળાંઓ પર પહાડી સરદારોની જ સરદારી રાખીને હિન્દ પર કુચ કરવાનો દહાડો મુકરર કરીધો. અહમદ મેમૈદી પર મહમ્મદની મમતા ઘણી હતી તેથી તેના હાથમાં અફઘાન મુલકની સત્તા સોંપીને પોતાના સરદારો અને પાટવી પુત્રસહિત સુલતાન સાવધ થયો. કુચ કરવાના દિવસે ગઝનીમાં ગંબીર દેખાવ અર્થ પડ્યો, વેપાર રોજગાર મૂકીને નાના મોટા લોકો સુલતાનના લશ્કરની કુચ જોવાને ટોળે મળ્યા. આતુર માતાઓ પોતાના બહાલા બેટાઓને આશીર્વાદ દેવાને એકઠી મળી. પ્રેમમાં ગળી ગયેલી પ્રમદાઓ, પોતાના પતિનો વિજેગ વિસારી દૃષ્ટને ગળગળીત વચ્ચે આ ધર્મનું કામ વહેલાં કરી વહેલાં વળવાની વાણી વદવા લાગી. મસ્જિદોમાં મહમ્મદના ખાસ હુકમથી વડા મુદ્દાંએ “ખુદા આ કામમાં સાનુકૂળ થાય” એવી પ્રાર્થના કરીધી. દળ કટક ઉપાડવાને દેખાવ અને સેનાનો દમામ જોવા જોવો હતો. હજારો હાથી, ઘોડા, બોખારાના અદામી રંગનાં વીસ હજાર ઝોટો અને પાળાનો તો પાર નહોતો. સુલતાનની સ્વારી શત્રુઓના પગ નરમ કરી નાખે એવી હતી. ધર્મનું ડોળ ધરાવનારા દર્વિશો અને મુલ્લા-ફકીરોની સારી સંખ્યા સેના સાથે લીધી હતી. કુચ કરતી વેળાએ સેનાને માર્ગમાં અનેક પ્રકારના શુકનો થવા લાગ્યા; એ જોઈને અબુલ-અખાસ અને ખીજન વહેમી સરદારોને તથા ઈસ્લામીઓને સંતોષ થયો.

મજલ પર મજલ કરતાં સુલતાન મહમ્મદની સ્વારી ઘણું દિવસે “ડેરા ઈસ્માઈલ” ના ઊંચા પહાડોની ખીણોમાં આવી લાગી. એ ઊંચા પહાડોનો રસ્તો ઘણો વિકટ છે. તેનાં શિખરો પર સર્વકાળ

સોરઠી સોમનાથ

બરફ રહે છે. ને ત્રિભંગાળમાં એટલો ગળી પડે છે કે પંથ કાપતાં પ્રવાસીઓને આખા ને આખા ગળક કરી દે છે, અથવા શિયાળામાં બરફની ઠંડીથી ઠરીને શીંગડું થઇ જાય છે. મહમ્મદની સેનાને આવું સંકટ બહુ ખમવું ન પડ્યું તેના બે સ્વપ્નો હતા. એક તો ચોમાસાની ઝડતુ તરતની પસાર થયાથી શિયાળાની સખત ઠંડી પડવાની શરૂઆત હતી. ઘણી ઠંડી પડે તે અગાઉ જ તેની સેના આ વસમી વાટ વટાવી રહેવા આવી હતી, અને ખીણ કારણ અફઘાનીઓ આ દેશના જ રહેવાસી હોવાથી તેમના શરીર બરફ અને ઠંડીની અસર ખમી શકવાને શક્તિવાન હતાં. ગાડી અગર ખીજાં વાહનો વડે આ વિકટ વાટ કપાતી નથી, પણ ખચ્ચર, ઊંટ અથવા ઘોડાઓ વગર હરકતે પહાડી ભોંય પસાર કરી શકે છે.

આ ખીણો અને પહાડોનો દેખાવ સુંદર છે. તેમાં સવાર અને સાંજની શોભા અદ્ભૂત અને છે. સવારના પ્રહરમાં સૂર્યનાં કિરણો પર્વતનાં ઝાંઝાં શિખરો પર પડવાથી રૂપેરી બરફને લીધે બમણાં ચળકે છે. નીચે જુઓ તો આંખે અંધારા આવે એવાં પાતાળે પહોંચેલાં ઝાંઝાં ક્રાતરો હોય છે, તેથી ડુંગરોની ધારે અથવા ટેકરીઓ અદતાં બે ભોગજો પગ છટક્યો તો સોએ વર્ષ પૂરાં થઈ જાય.

પહાડી અફઘાનો અને કાબુલીઓ આ પહાડના અંધારાં ક્રાતરોમાં અને ખીણોમાં પોતાનું વહાલું રહેઠાણ પસંદ કરીને પડ્યાં રહે છે. તેઓમાંના ઘણા ખરા નિર્દય હૃદયના અને જંગલી સ્વભાવના હોય છે. ખૂન કરતાં પણ ડરતા નથી. જરાજરા વાતમાં માણસનું ખૂન કરે છે. ઘણા માણસો મારીને લોહીથી હાથ ખરડાય તેમાં જ મરદાનગી રહેલી તેઓ માને છે. માતાના હિદરમાંથી જ તેઓ મરદાનગી લઇને અવતરે છે. એવા જંગલી લોકોનાં ટોળાં પર

સોરઠી સોમનાથ

એક સરદાર હોય છે. તેને એક રાજ સરખું માન આપે છે તથા તેના હુકમમાં દરેક હાજર રહે છે. એ લોકોને સ્વતંત્રતા બહુ ગમે છે તેથી કોઈ સરદારના તાબામાં સ્થિરવાસ કરીને વસતા નથી. મરજીમાં આવે ત્યાં ફરતા ફરે છે, અને મુકામ કરીને પડ્યા રહે છે. આવા અસંખ્યાત લોકો લૂંટફાટની લાલચે અને ધર્મના કામને ટેકા આપવાની ધારણાથી સુલતાનની સેનાને મળતા ગયા. ધર્મના કામમાં મરવાથી જીવતાં જશ અને મૂઆ પછી મુક્તિ મળે છે, એવું એ લોકો સમજતા હોવાથી પાણીના પૂરની પેઠે અફઘાનોનું પૂર વધતું જ આવ્યું.

વિચિત્ર પહાડોની લાંબી હારે વટાવીને મહમ્મદની સેના અટક નદી આગળ આવીને અટકી. અટક અથવા સિંધુ નદી હિન્દની મોટી નદીઓમાં મોટી છે; તેથી નદીને બદલે નદ નામથી તેને બહુધા જન ઓળખે છે. હિમાલયના ગિરિરાજમાંથી પ્રકટીને અરબી સમુદ્રને આ નામાંકિત નદ મળે છે. તેની અંદર દરેક ઋતુમાં માપી ન શકાય એટલું પાણી રહે છે. તેનો વેગ વિશેષ હોય છે. મોટા લાકડાં ને મૂળસુદ્ધાં ગંજવર વૃક્ષો ઉખેડીને તાણી ખાય છે. તેમાં મોટા મોટા મગર અને અગ્નયજ તરેહનાં માતેલા મચ્છો રહે છે. પાણીનું તાણુ જખડું રહે છે તેથી કરીને સામે કિનારે આવી શકાતું નથી. મહમ્મદની મોટામાં મોટી મુસ્કેલી આ નદ ઊતરવાની હતી. હજારો લડવૈયા લોકોને તેમનાં સરસામાન તથા વાહનસહિત સહિસ-લામત હિન્દના કિનારા પર ઉતારવાનું દેખીતી રીતે જ વિકટ હતું; પણ સાહસ આગળ મહાભારત કામ પણ અટકી રહેતું નથી. મહમ્મદ મોટા સમુદ્ર ઓળંગતા હાર ખાય એવો કાચી હિંમતનો નહોતો. હિંમત આગળ પહાડ પર્વતો ફૂદી જવા એ મુસ્કેલ નથી; તો આ નદ ઊતરતાં મહમ્મદ કેમ ગભરાય ?

સોરઠી સોમનાથ

સુલતાન મહમ્મદે અગમચેતી વાપરીને સિંધુ નદ ઊતરવાની સામગ્રી તૈયારાખી હતી. બખ્ષે ચાર ચાર માણસો સમાય એવા મછવાઓની ગોટી સંખ્યા તેની પાસે હતી. તે સિવાય પખાલો, તુબ્બળો આદિ તરવાનાં સાધનોનો તોટો નહોતો. ઝેંટ આદિ મોટાં જનવરોને ભરતીનું પાણી ઓછું થયા પછી નદ ઊતરતાં અડચણ નહોતી તેથી મહમ્મદે એ દિવસ શાંતિ ભોગવી નદ ઊતરવાનો નિશ્ચય કીધો.

દર પૂનમે નદીમાં દરિયાનો મોટો જીવાળ આવે છે. તે વખતે સિંધુ નદી મહા સાગરનું રૂપ લે છે અને તેના મીઠાં નીર ખારાં બની જાય છે; પણ અજાણી સરખું એ છે કે ભરતી અને ઓટની વેળાએ નદીના તળિયાનું નીર મીઠું જ રહે છે. વહેમી લોકો સિંધુ માતાનો આ ગેમી પ્રતાપ સમજે છે પણ સમજી મારુસો એવો પ્રતાપ સાચો માનવાને કશું કારણ નથી જોતા. નિમકવાળું નીર લલકું હોય છે. અને તેથી મીઠાં ભારે પાણીની ઉપર દરિયાનું ખાઈ પાણી રહે તેમાં નવાઈ નથી. મહમ્મદને નદીના કિનારા પર એ દહાડા અટકી રહેવાનું કારણ પણ પૂનમનો જીવાળ હતો. પૂનમનો શીતળ શશી જેમ જેમ આકાશમાં માથે ચઢતો તેમ તેમ જોસમાં નદીનો જીવાળ વધતો ગયો. અરાયર ચાર વાગે પૂર્ણ ભરતી થઈ રહી. નદીમાં મહાસાગર મળવાથી ઘણા માછલના કિનારામાં પાણી પાણી થઈ રહ્યું. પહાડોના પથરા અને ભેખડો સાથે નદનાં મોઝાં અફળાયાથી કાન બહેરા કરી નાખે એવો ઘોંઘાટ થતો હતો. નદ પોતાનું નીર મહા સાગરબણી રેડવાને મોઝાં ફેંકતી ને મહાસાગર મોટાં જોરથી મોઝાં પાછા હડાવીને પોતાના ગળે એડે એવાં મોઝાં નદીમાં જોરથી દાખલ કરીને દમામ ખતાવતો હતો. નદીના નીરમાં સુંદર શશીનાં સોળે કિરણો

સોરઠી સોમનાથ

પડવાથી રૂપેરી ચળકાટ થઈ રહ્યો હતો. નદીના ગંભીર ધોંધાટ સિવાય આસપાસ સઘળે શાંત હતું. ઘાડી ઝાડી અને જાંચા પહાડોની હારે કાચા પોચાને ભય પમાડે એવી ભયંકર હતી. તેમાંથી ભયંકર પ્રાણીઓ વાઘ, વરૂ આદિની ગર્જના વખતોવખત કાન પર આવતી હતી.

મહમ્મદે મોટી ઊવણી નદીના જાંચા કિનારા પર કીધી હતી. ઊવણીનો જખતો સારો હતો. ઊવણી ફરતી ધોડેસ્વારોની દુકડીઓ ફેરા મારીને રક્ષણ કરતી હતી. સુલતાનનો તંજૂ ઊવણીની વચમાં હતો. તેના સોનેરી કળશ પર શશીનાં રૂપેરી કિરણો પડવાથી અચ્છે દેખાવ થયો હતો. તંજૂની આસપાસ જડાં કપડાંની દિવાલ કરી લીધી હતી તેથી તંજૂનો સારો ખચાવ થતો હતો. અચાનક ચઢી આવીને દુશ્મનો ઊપો મારશે એવો ભય નહોતો. પણ જંગલી જનવરોનો જખરો ભય હતો તેથી કરીને જ્યાં ત્યાં અગ્નિ સળગાવીને મોટાં તાપણા કર્યાં હતાં. હાથી, ઘોડા અને જાંટ વિગેરેના ભિન્ન ભિન્ન અવાજો વડે અને લશ્કરી ભોંકા વાતચિત કરતા હતા તેને લીધે ઊવણીમાં જરા ગરબડ થતી હતી. એ ગરબડમાં એક હસવા સરખા ખનાવથી મધ્યરાત્રિએ વધારે ગરબડ વધી ગઈ. લડવૈયા ભોંકા હથિયારખંધ થઈને નહાસભાગમાં પડ્યા. ઘણા સિપાઈઓ પોતાના અસ્રશસ્ત્ર સંભાળીને સાવધ થયા. “દોડો દોડો દુશ્મન ચઢી આવ્યો છે.” એવો પોકાર ઊવણીમાં થઈ રહ્યો. સુલતાન અને તેના નાના મોટા સરદારો જાંધમાંથી જાગી ઊઠ્યા અને જ્યાંથી વધારે જૂમે આવતી હતી તે ભણી મશાલો સળગાવીને સુલતાન સાથે દોડી પહોંચ્યા. જુએ છે તો એક ધરડા સિપાઈની આસપાસ સેંકડો સિપાઈઓ ફરી વળ્યા છે. તે તેને જોઈ માંહે માંહે હસે છે. સુલતાનને નજદિક આવતો નિહાળીને સર્વે સિપાઈઓ દૂર ખસી ગયા. પેલા ધરડા

સોરઠી સોમનાથ

માણસનો ચહેરો સુલતાનના તાપથી ફગલાઇ ગયો; અને તેના પગમાં માથું નાખીને માંસી માગવા લાગ્યો. સુલતાને બુદ્ધા સિપાઇને હાથ ઝાલીને ઊભો કર્યો અને આ સઘળી ગરબડ થવાનો ખુલાસો માગ્યો.

“ ખુદાવંદ માફ કરો. આપના ગરીબ સિપાઇની એક બૂલથી આ ગરબડ ઊપડી છે અને ઢાવણીમાં ગભરાટ મચી રહ્યો છે. ” સિપાઇએ સુલતાનને નમીને નમ્રતાથી જવાબ આપતાં કહેવા માંડ્યું. “ સુલતાન સાહેબ, કાલે હિન્દના કિનારા પર પગ મૂકવાનો છે એવું જાણીને અમે અત્યંત હર્ષાતુર થયા અને સરખેસરખા દોસ્તોએ મળીને ખાણું કીધું. ત્યાંથી ખાઈ પીને હું મારા તંબૂમાં મોડી રાતે સૂવાને સાફ આવ્યો, અને ખાણા પર ખૂબ હાથ મારવાથી તરત જ હું ભર ઊંઘમાં પડ્યો. આપ નામદાર જાણુતા હશે કે મિષ્ટાન્ન અને ભારે પકવાન પેટ ભરીને જમવાથી ઘણી વાર અજીરણ અથવા અપચો થાય છે. અપચાને લીધે ઊંઘમાં ભયંકર અથવા અજાયબી ભરેલાં સ્વપ્નાં આવે છે. મેં પેટ ભરીને ઊંચું ખાણું ખાધું હતું, તેથી અજીરણની અસર થઈ અને એ જ અસરમાં આપ નામદાર મારા પર હસશો એવું સ્વપ્ન આવ્યું. જાણે આ સામેની ઝાડીમાંથી એક મોટો વિકરાળ દેખાવનો સિંહ ઢાવણી ભણી દોડતો આવ્યો અને મારા પ્હાલા ઘોડાને વીજળીના વેગથી ઉપાડીને ચાલતો થયો. ઢાવણીની બીજમેર જોઈ છું તો હિન્દની બળવાન ફ્રેન્ચ ‘ મારો મારો ’ એવા પોકાર કરતી આપણી ઢાવણી પર ઓચિંતી તૂટી પડી કેટલાક હિન્દુ સિપાઇઓ મારા તંબૂમાં આગ લગાડીને મને પકડી લેવાને ધસ્યા. મોટા ભયથી હું જાગી ઊઠ્યો અને અનતો બચાવ કરવાને તત્પર થયો. મેં ઘણી આંખો ચોળીને આસ-

સોરઠી સોમનાથ

પાસ જોયું પણ સિંહ ન મળે કે શત્રુ પણ ન મળે. હું ગભરાટ અને ગૂંચવાડમાં પડ્યો. એટલામાં ઘણા સિપાઈઓ અને આપ નામદાર આવી પહોંચ્યા. મારો ઘોડો સલામત છે અને શત્રુના હાથમાં પકડાયો નથી તેથી ખુશી થયો છું. લાજ ગુમાવીને પકડાવા કરતાં શત્રુની સામા સમશેરથી લઢી મરવું અથવા મારવું એમાં જ ખરી મરદાનગી છે. મેં આપની સાથે રહીને ઘણી ઘણી લડાઈઓ લઢી છે. ઘણા હારજીતના રંગ જોયા છે. વધતા વિજય અનેકવાર મેળાયા છે. લડતાં લડતાં અને શત્રુ સાથે અથડાતાંકુટાતાં મારા કાળા વાળ ઘોળા થયા છે; પણ આ અંતની અવસ્થામાં બદ્દિવાન થઈ દુશ્મનના હાથમાં પકડાવાનું કલંક આવે એ ભયથી હું સ્વપ્નામાં કાંપતો હતો. ગરીબ પરવર ! આપ જોશો કે આ બનાવમાં મારો કશો અપરાધ નથી; તેમ મેં જાણી જોઈને આવો ઘોંઘાટ કરીને મિથ્યા ગભરાટ મચાવ્યો નથી, તેથી મારી સામું ક્ષમાની નજરે જોવાની કૃપા કરશો. ”

આટલું કહી અદ્ય બગીચાને સુલતાન સન્મુખ તે બહાદુર સિપાઈ જોભો રહ્યો. સુલતાન સિપાઈ સામું જોઈને ખડખડ હસી પડ્યો.

“ મિયા મુઝફર, હું તારા પર પ્રસન્ન છું. ” સિપાઈનો હાથ જોરમાં પકડી પ્યારથી ખૂબ હલાવી સુલતાન જોલ્યો. “ તારા નિર્દોષ સ્વપ્નાથી ગભરાટ સાથે અમને ગમ્મત મળી છે. તારા મરદાનગી ભરેલા વિચારથી હું વધારે મગરૂર છું, તે એટલા માટે કે તારા સરખા બુદ્ધા પણ બહાદુર સિપાઈઓ છે. ઇશ્વર હજુ પણ તને આરોગ્ય આપી વધારે કીર્તિ તથા મહેનતનો બદલો આપે. ” એમ કહીને પોતાની આંગળીઓથી હીરાની ચકચક થતી કીમતી

સોરઠી સોમનાથ

વીંટી કાઢીને પેલા સિપાઈને પહેરાવી સુલતાન ઝડપથી ચાલી ગયો. સુલતાન મહમ્મદના માયાળુ સ્વભાવથી મિયા મુઝફર તથા ખીજ સિપાઈઓ રાજ થયાં અને આનંદભેર પોતપોતાને તંખૂએ સૂવાને ગયા. ઘડી પછી ગરબડ ઘોંઘાટ નરમ પડ્યો અને જાવણીમાં સઘળે ઠેકાણે જળ જંપ્યું.

દિવસ ગયો અને ભરતીનું જોર તદ્દન નરમ પડી ગયું; એટલે નદી તરવાની ગોઠવણ ચાલી. મછવા અને ખીજ તરવાનાં સાધનો વડે સિપાઈઓની ટુકડીઓ અને ગાંઠ આદિ ભાર બોળે વહેનારાં પ્રાણીઓ સિંધુ નદી ઊતરવા લાગ્યાં, પણ એક દિવસમાં નદી ઊતરવાનું કામ પુરું થાય એવું નહોતું, તેથી સઘળી સેના ઊતરી રહે ત્યાં સુધી હિન્દને કાંઠે પડાવ કરવાનો મહમ્મદ સુલતાને હુકમ કર્યો હતો. આખો દહાડો નદી ઊતરવાનું કામ ધમધોકાર ચાલ્યું. સાંજ પડી અને સૂર્યાસ્ત થયો; એટલે સવિતાનારાયણનાં ઝાંખા સિંદુરીઆ રંગના કિરણો સિંધુ નદીના નિર્મળ નિરમાં પડીને અન્નયજ તરેહનો ચમત્કાર બતાવવા લાગ્યાં. મહમ્મદ અને તેના મંત્રીઓ સિંધુ તટ પર ઝૂલા રહીને નદી ઊતરનારાં લોકો પર નજર રાખતા હતા, એવામાં એક બનાવથી ઊતરવાનું કામ અટકી પડ્યું.

નદીના મૂળ તરફથી દીવા સહિત અસંખ્યાત પડિયાઓ પાણીનાં વહનથી તણાતા આવવા લાગ્યા, તેથી આગિયા જીવડાની પેડે નદીમાં પ્રકાશ થઈ રહ્યો. મહમ્મદ અને તેના માનીતા મંત્રીઓ અન્નયજીમાં પડ્યા. નદીમાં બળતા દીવા ક્યાંથી હોય ? દૈવી ચમત્કાર વગર આવો બનાવ બને ! એવા વિચાર મુસલમાનોના મનમાં

સોરઠી સોમનાથ

આવવા લાગ્યા. મુસલમીન લોકો દરિયાઈ પીર નામના દેવને મહાસાગર અથવા નદી આદિ જળાશયના સરદાર તરીકે ઓળખે છે; તેથી મહમ્મદની સેનાના વહેમી લોકોના મનમાં આવ્યું કે રાત્રિએ આ નદી ઊતરવામાં આપણે મોટી ભૂલ કીધી છે.

દરિયાઈ પીર રાત્રિએ જળમાં પોલી ગયા હશે, તેમને આપણે જગાડવાથી આવી રીતે ગુસ્સે થયા હશે ! મહમ્મદ આ બનાવથી ચોંક્યો. તે વહેમી નહેતો પણ શંકાવાળો હતો, તેથી તેના મનમાં અનેક તરેહની શંકા ઊડી. તેણે ઠરાવ કર્યો કે રાત્રિની વેળાએ નદી અથવા સાગર ઊતરવાની ભૂલ ન કરવી. તેના વહેમી સલાહકારોની સલાહથી તેણે દરિયાઈ પીરની માનતા માની અને અંતઃકરણથી ક્ષમા ચાહી.

તરત એક મજબો ન્હાનાં પ્રકારનાં પુષ્પથી શણગારીને તેમાં પીરનેા ઘોડો, નાળિયેર, લીલી પ્વગ્ન આદિ મૂકી ઘીના દીવા કરાવ્યા; અને વાજતેગાજતે તે મજબો સઘળી સામગ્રી સુદ્ધાં નદીમાં પધરાવીને દરિયાઈ પીરને શાંત કીધા.

મહમ્મદે અને તેના મંત્રીઓએ વધારે તપાસ કરી હોત તો આવી વહેમ લેરેલી ક્રિયા ન કરત. હિન્દુઓ અને પારસીઓ જેમ નદીનાળાં અથવા મહાસાગરને કુદરતી કરામતનાં મૂળ જાણીને પૂજે છે અથવા નમે છે તેથી ઊલટી રીતે ઘણા ઈસ્લામીઓ દરિયાઈ પીરને નામે નદીનાળાં અને રત્નાકરની પ્રીતથી પૂજા કરે છે. ફૂલ, નાળિયેર ચઢાવે છે અને ધૂપ, દીપ કરીને પીરને શાંત કરે છે. એક પ્રભુમાં માનનારા લોકોમાં આ કેવા વહેમ ! સિંધુ નદીના મથાળા પર આવી રહેલાં પહાડી હિન્દુઓએ ધર્મની ક્રિયા કરીને

સોરઠી સોમનાથ

વૃક્ષનાં પાંદડાંમાં ઘીના હઝરે દીવા પાણીમાં તરતા મૂક્યા હશે તે પાણીના વહનમાં તણાતા તણાતા મહમ્મદની સેના આગળ આવવાથી સેના ગભરાણી. ગભરાટ એ માત્ર તેમનો વહેમ હતો. હિન્દુ લોકો મોટી નદીઓમાં આવી રીતે સળગતા દીવા મૂકવામાં પુણ્ય સમજે છે. પોતાનું પાપ નદીમાં તરતું મૂકયું. હવે હૃદયમાં સત્યધર્મનો પ્રકાશ થયો. અજ્ઞાનરૂપી અધારૂં દૂર થયું અને જ્ઞાનરૂપી દીવો પ્રકટયો એવું બતાવવાને આ ક્રિયા કરે છે; પણ ધણા હિન્દુઓ આવી ક્રિયાને હેતુ સમજતા નથી. ક્રિયાને નામે ચાલતી આવેલી રૂઢિના આવેશમાં જ દરેક સ્થળે દરેક આર્યો આવી ક્રિયા કરવામાં પુણ્ય માને છે ! પણ ધણી ક્રિયાઓના ઊંડા મર્મે જ્ઞાતા પુરૂષો જ જાણીને પરમાર્થ પામે છે. દરેક રૂઢિ અથવા ક્રિયાનું મૂળ તપાસી જોઈએ ત્યારે જ તત્ત્વ માલમ પડે છે. ધર્મના તહેવારે અથવા અગિયારસ અમાસે આર્ય સ્ત્રીપુરૂષો વિવિધ પ્રકારના વસ્ત્રાલંકાર પહેરીને નદીઓને નમવા, તેની પ્રેમથી પૂજા કરવાને હાથમાં થાળી, કુમકુમથી ભરેલી કંકાવટી અને અન્ય પૂજા કરવાની સામગ્રી લઈને જાય છે. આવી ક્રિયા જમુના, ગંગા અને ગોદાવરી સરખી પવિત્ર નદીઓપર દરરોજ સાંજસવારે થાય છે. નદીમાં નાળિયેર પધરાવીને નમન કરે છે, માટીના કુલડામાં અથવા પાંદડાંમાં ઘીના દીવા કરીને પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે. પુષ્પના હાર ચઢાવીને પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ કરે છે. અને કંકુ ચોખ્ખા વડે નદીના નિર્મળ જળનું પૂજન કરીને ક્રિયા પૂરી કરે છે. કુદરતની રચના તરીકે પહાડ, નદી, સાગર આદિ દેખાવો મનુષ્ય માત્રનું પ્રથમ ધ્યાન ખેંચે છે, તેથી સ્વાભાવિક રીતે ઈશ્વરી રચનાને માન આપવા તથા ગંભીર રચનાને ગંભીર મનથી નીરખવાનું માણસને મન થાય છે. સમજી હિન્દુઓ આની ક્રિયામાં એટલું જ

સોરઠી સોમનાથ

સત્વ સમજે છે, પણ અજ્ઞાનીઓના અંતઃકરણમાં આવેા સારગ્રહણ કરવાની શક્તિ હોતી નથી તેથી જ તેઓ ખરે રસ્તો છોડી દઇને ખરાબી ભરેલે માર્ગે ચઢી જોયાં ખાય છે અને અંતે ખરાબ થાય છે.

સુલતાન મહમ્મદ અને તેના સિપાઇઓએ હિન્દુઓની સાધારણ ક્રિયાને દરિયાંઇ પીરતો કોપ સમજવાની મોટી ભૂલ કીધી, પણ ભૂલ કરનારને પોતાની ભૂલ ભાસતી નથી. રાત્રિએ સિંધુ નદી ઊતરવાનું કામ બંધ રાખવાથી સૂર્યોદય થતાં પહેલાં પાછું ધમ-ધોકાર કામ ચાલવા માંડ્યું. સુલતાન નદીના સુંદર તટ પર સરદારો સહિત ઊભો રહીને સર્વ તમાસો જોતો હતો, તથા સિપાઇઓને હેંશથી સહિસલામત સામે કિનારે જવાને ઉશ્કેરતો હતો. તૂર્ક લોકોની એક ટુકડી ઊતરતી હતી, એટલામાં એક યુવાન ધરિની ઘોડેસ્વાર સિપાઈ મહમ્મદની આગળ આવ્યો અને હાથ જોડી વીનવવા લાગ્યો:—

“ મહારાજ! રજા આપો તો મારા ઘોડા ઉપર બેસીને જોત-જોતામાં આ નદી ઓળંગી જઈ. આ ઘોડો આકાશમાં અદ્ધર ઊડે એવો છે. મોટી નદીઓ અને સાગરો સહેજમાં ઊતરી જવાની શક્તિ એ ઘોડામાં છે. નામદાર સુલતાન! એક વાર હું ધરિનમાં ગયો હતો ત્યાં હજારો લોકોની સમક્ષ આ ઘોડા પર સ્વાર થઇને સમુદ્રમાં સાત માઇલ સુધી ધૂમી આવ્યો હતો! ડૂબકી મારવામાં અને પાણીનો તાગ લાવવામાં પણ આ ઘોડો એટલો તો ખચરદાર છે કે આપ જોઇને ખચિત અન્યથામાં પડશો. પ્રભુએ એને પાંખો નથી આપી, નહિં તો ઊડીને આકાશનો અંત આજી એવો એ છે ! ”

સોરઠી સોમનાથ

“સુણીએ સુલતાન સાહેબ!” મુસલમાન લોકો ડીંગ મારવામાં એકા હોય છે તેથી સુલતાનની ચૂપકીદીના લાલ લઈને મિયાએ વધારે ગપ્પાં મારવાનું કામ આગળ ચલાવ્યું. “કાણુલી નદીમાં એકવાર હું માત્ર ઘોડાને નવરાવવા ગયો હતો. નવરાવતાં નવરાવતાં મને વિચાર થયો કે લોકો કહે છે તેમ નદી અથવા સાગરના પેટામાં સાચાં મોતી હોય છે એ સત્ય હશે? માટે લાવને ઘોડા સહિત ડૂબકી માફં અને નદીનું તળિયું તો તપાસી જોઉં. ભાગ્યદેવી પ્રસન્ન થાય તો ભાગ્યશાળી થાઉં. એમ વિચાર કરીને ઘોડાની પીઠ પર બેઠા છતાં મેં પાણીમાં ડૂબકી મારી. મહારાજ! આપ અન્નયખી પામશો કે આવી વાત કેમ બને? પણ તે વાત સત્ય છે. સાહેબ. મારી પાસે શેષ નાગનો મોરો છે તેથી પાણીમાં અગર પાતાળમાં જઈ પણ મને હરકત પહોંચે નહિ. મહારાજ! નદીના તળીએ ગયા પછી મેં એક ગુફા સરખું ભોંયડું દીધું. એ ઉઘાડું હતું તેથી હું અને ઘોડો ભોયરામાં ઊતરી પડ્યા. અંદર જઈને હું શું જોઈું છું! મહારાજ, તમે માનશો? આપણા દરિયાઈ પીર દરબાર ભરીને સોનેરી સિંહાસન પર બેઠા હતા! અને ખીજ દેવા હાથ જોડીને દરિયાઈ પીરનો દરેક હુકમ સાંભળવાને ખડેપગે ઊભા હતા! તેમના દૈવી તેજથી હું તો અંજાઈ ગયો. મને જોઈને સર્વે દરબારી અચરત પામ્યા; અને દરિયાઈ પીર તો ખડ ખડ હસી પડ્યા. ખીજ દેવા વિરમય થયા કે મનુષ્ય થઈને ઘોડા સહિત પાતાળમાં કેમ આવી શકે? પણ અન્નયખીમાં પીર ન પડ્યા. તેમણે તરત મને એક આસન પર બેસવાની ઈસારત કરીને મારા ઘોડાને બાંધવાનો એક દરિયાઈ ચાકરને હુકમ કરીધો. પણ પછી મારા સામું જોઈને પિર સાહેબ હસતે મુખડે બોલ્યા:—

સોરઠી સોમનાથ

કેમ મિયા મુરાદ ! તારે સાચાં મોતી જોઈએ છીએ ? મોતી સાઈં તેં આટલી મુશીબત વેડી, ? એટા ગભરાઈશ નહિ. એ દિવસ અહિં આનંદથી રહે અને જતી વેળાએ તારાથી જીપડે એટલાં મોતી જીપાડીજજે. ”

હું વાંકો વળી દરિયાઈ પીરનો ઉપકાર માનવા સાઈં નમ્યો. અને ખુશી આનંદમાં એ દિવસ દરિયાઈ દેવના દરબારમાં રહ્યો. ચાલતી વખતે પીરસાહેબે મારા કપડાંમાં જીપડે એટલાં મોતી આંધી આપ્યાં. સાહેબ ! આપ સાંભળીને અચરત થશો કે એ મોતી કાંઈ આપણા જોવામાં આવે છે એવાં નહાના અને નજીવી કિંમતના નહોતાં; પણ એનું કદ તો લીંબુ લીંબુ જેવડું હતું.

પછી પીર સાહેબની રજા માગી ઘોડાની પીઠ પર હું ચઢી બેઠો અને માથે મોતીથી આંધેલી મોટી ગાંસડી જીપાડી, આલુક મારી ઘોડાને કુદાવી ભોંયરા બહાર નીકળીને હું પાણી પર તરી આવ્યો ! જોઈ છું તો પાણીની સપાટી પર એક મોટો મગરમચ્છ ડાચું વકાશીને મને ગળવાને ટાંપી રહ્યો હતો. માણસની વાસ મગરને બહુ આવે છે. મને પોતાના વિકાળ મોઢામાં જેવો ગળવા જાય છે તેવી જ મેં ઘોડાની લગામ એ હાથે ખેંચી, મગરના ડાચા-માંથી છટકી જવાને ઘોડો ફેરવી નાખ્યો. પણ એટલામાં હાથના આધારે રહેલી મોતીની ગાંસડી માથા પરથી પડી ગઈ તેવી જ પેલાં ડાચું વકાશેલાં વિકાળ પ્રાણીએ ગળી લીધી. મારા નસીબમાં કિંમતી મોતી ક્યાંથી હોય ? ગરીબનું નસીબ જ ગરીબ હોય છે. અફસોસ ! મેં એ મોતીની ગાંસડી પર કેટલી આશા આંધી હતી ! કેટલા મનસૂઆ કીધા હતા ? પણ તે પાર ન પડવાને લીધે મારા

સોરઠી સોમનાથ

મનમાં કેટલો ખેદ કર્યો હશે તે આપ નામદારના જાણવામાં આવશે. ઘોડા સહિત હું કિનારા પર આવ્યો અને સૂર્યના તડકામાં મારાં કપડાં સૂકવવા લાગ્યો.

લુગડાં પહેરી કરીને હું પરમેશ્વરનો પાડ માનવા લાગ્યો કે ગાંસડી ગઈ તો ખેર પણ પ્રભુએ દૈતના ડાચામાંથી મારે પ્રાણ બચાવ્યો એ જ પરમ લાભ છે. એમ ખોલી રહ્યો એટલામાં મારી આસપાસ સેંકડો લોકો ઉભરાઈ ગયા અને મારી સ્થિતિ પૂછવા લાગ્યા. મેં જોવું બન્યું હતું તેવું તેમની આગળ પ્રકટ કર્યું. એ લોકો મારી દયા ખાવાને બદલે ઊલટા હસવા લાગ્યા. એથી હું દિલમાં થ્રો દિલગીર થયો અને ત્વરિત ઘોડા પર બેસી લોકોના ટોળાંમાંથી નાસી ગયો. ઘેર આવ્યો ત્યાં મને સાંભરી આવ્યું. જોઉં છું તો શેષનાગનો મોરો મળે નહિ. નદીમાં મગરથી મારો બચાવ કરતાં એ મૂલ્યવાન નાગનો મોરો મેં ગુમાવ્યો. હવે એ હજાર ઉપાયે હાથ લાગવાનો નથી, એવું ધારીને જાણે કાંઈ જ ન બન્યું હોય તેમ સર્વે વાત વિસારી મારા કામકાજે વળગ્યો. મહારાજ ! દરિયાઈ પીરનું એવું માહાત્મ્ય છે. મારા પર તેમની મમતા હતી, પણ પ્રભુએ મારા નસિબમાં એટલું ધન નહિ લખેલું તે ક્યાંથી ટકી રહે !!!”

સુલતાન આ સઘળી વિગત સાંભળીને અજબબીમાં ગરકાવ થયો અને મિયા મુરાદની મુરાદ બર લાવવાને મહમ્મદે ઘોડા પર બેસીને નદી ઉતરવાની રાજપુત્રીથી રજા આપી. સર્વે સિપાઇઓ આ વિસ્મયકારક દેખાવ જોવાને આશાતુર ચહેરે ઊભા રહ્યા. આશાતુર એટલા માટે કે સિંધુ નદી સરખી મોટી નદી ઘોડાની પીઠ પર બેસીને ઊતરી જવું એ કામ નહિં બની શકે એવું મોટું છે.

સોરઠી સોમનાથ

તરત પેલો બહુ બોલો મિયા સુલતાનને સલામ કરીને ઘોડા સહિત નદીના ઊછળતાં મોજાની અંદર ફૂટી પડ્યો. અધ નદી સુધી તો મિયા મુરાદ સહિસલામત પહોંચી શક્યો પણ નદીના તાણમાં મિયા સાહેબ ઘોડા સહિત તણાવા લાગ્યા. મધ્ય નદીમાં હમેશાં પાણીનું ધણુ જોર રહે છે તેથી પાણીના વહેણને લીધે મિયા-ભાઈ ધસડાવા લાગ્યા હશે એમ જોનારને દૂરથી જણાય એમ પણ નહોતું. એક મોટું સુસવાટ તેના ઘોડાને ટાંટિઓ પકડીને ઊંડા પાણીમાં તાણી જવાની કાશિશ કરતું હતું. ઘોડો પાણીમાં ડૂબવા લાગ્યો અને તેની સાથે પેલા મિયા સાહેબ ગળકાં ખાવા લાગ્યા. એ જોઈને સુલતાન અને તેના સરદારો ગભરાયા અને મિયાને બચાવવાને બનતી મદદ મોકલવાનો મહમ્મદે સત્વર હુકમ કર્યો. મદદ કરવાને મછવો જઈ પહોંચે તે પહેલાં મિયા મુરાદ ઘોડા પરથી પડી ગયો, અને ઘોડાને જેઁચીને સખળ સુસવાટ પાણીના તાણમાં બમણા વેગથી તણાઈ ગયું. અસ્વાર ભયમાં આવી પડ્યો અને તરફડીઆં મારીને ઊગરવાને અનેક તરેહના પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો; એટલામાં સારા નસીબે મછવાની મદદ આવી મળી. બેચાર કળ-શિયા પાણી પીધું ન પીધું ત્યાં મિયા મુરાદને મછવા પર જેઁચી લીધો અને ત્વરિત સુલતાનના તબૂમાં આણ્યો. સુલતાને બનતા ઉપચાર કામે લગાડીને આ ધીરાની સિપાઈને થોડો ઘણો સાવધ કર્યો એટલે તે પોતાની આંખો ઉઘાડીને બોલવા લાગ્યો:—

“ મહારાજ ! મારો ઘોડો ધસડાયો ! અરે ! અને કાઈ બચાવી લાવો ! ”

“ ધીરજ ધર, શૂરા સિપાઈ ! ” સુલતાને મિયાં મુરાદને આશ્વા-સન આપતાં કહેવા માંડ્યું “ ઘોડા સાડે આટલો અધીરો કેમ થઈ

સોરડી સોમનાથ

ગયો છું. તને એથી પણ સરસ ઘોડો ચઢવા સાડું આપીશ; પણ તારા ઘોડાની શી અવદશ થઈ તે મને કહે. હું ધારું છું કે તારો ઘોડો દરિયાર્ધ પીરને પસંદ પડવાથી તેમના દૂત કદાચ તેને ધસડી ગયા હશે. તારા પર પીરની મમતા છે, અને તારો જ ઘોડો પીરના દૂતો પકડી જાય એ અયોગ્ય કહેવાય. અમે તો જાણ્યું કે રખેને ઘોડા સાથે તને પણ પીર પાતાળમાં લઈ જાય ! પણ પ્રભુએ મારી આકરી કરવાને સાડ તને સરજ્યો હશે તે કેમ મિથ્યા થાય ?”

એમ કહીને સુલતાન મનમાં હસ્યો.

“ ખાવિંદ ! આપ ધારો છો એમ નથી બન્યું. મિંયાં મુરાદે શોકાતુર મુખડુ કરીને જવાબ આપતાં કહેવા માંડ્યું. “ પીર મારા પર એટલી અવકૃપા ન કરે. બનાવ જુદો બન્યો છે. મને દૈવયોગે મધ્ય નદીમાં એક મોટા મગર મળ્યો. તે મારા ઘોડાને તાણી જવાની કાશિશ કરવા લાગ્યો. મેં જાણ્યું કે હવે સોએ વર્ષ પૂરાં થવા આવ્યાં. મારું નક્કી આવી બન્યું. મારા ઘોડાની આસપાસ ઘણા માછલાં અને મોટા કદના મગરો આવી મળ્યા. આંખ ઉઘાડતાં ઘોડાને ધાયલ કર્યો; અને મોટા જોરથી એક મગર ધસડીને પાતાળમાં લઈ ગયો. એક મોટા આંચકાથી પાણીમાં હું ટૂટી પડ્યો અને ડૂબવા લાગ્યો. મેં ઊગરવાની આશા મૂકી અને પ્રભુનું નામ મુખ પર લીધું એટલામાં આપ નામદારે મોકલેલી કીમતી મદદ આવી પહોંચી. હું આપના તથા પ્રભુના પ્રતાપથી જીવતો રહ્યો છું, પણ મારો વ્હાલો ઘોડો મારાથી સદાનો દૂર થયો છે. અરે ! આ સંકટ મારાથી હવે કેમ સહન થશે ? મને એવો ઘોડો હવે મળનાર છે ?”

મહમ્મદે મિંયાં મુરાદનો હેવાલ સાંભળીને ઘણી દયા કરી અને એક સરસ ઘોડો પોતાની પાયગામાંથી છોડી આપીને તેને

સોરઠી સોમનાથ

શાંત કીધો. મધ્યાહ્નકાળ થયો ત્યાં તો સઘળી સેના હિન્દને કાંઠે હરખાતી ઊતરી.

આ નદીના કિનારા પર શિકારીઓને ઘણા શિકાર મળે છે. કર્તુરીઆ મૃગ, કાળિયાર હરણુ, વગેરે અનેક તરેહના પશુ પંખીઓ પુષ્કળ નજરે પડવાથી સુલતાનના સરદારોએ શિકાર કરવાની રજા મેળવવાનો શ્રમ કીધો પણ મહમ્મદે મોઢે ચઢીને ના લણી અને કેટલોક બોધ સંભળાવ્યો:—

“મારા શાણા સરદારો ! આપણે અફઘાન ભૂમિ છોડીને અહિં સુધી કાંઈ શિકારની મોજમજ કરવાને નથી આવ્યા; પણ ઘણું મોટું કામ કરવાની ધારણાથી આવ્યા છીએ. આપણે હજુ ઘણું ઘણું કરવાનું છે. મરદાનગી બતાવવાનું મેદાન હજુ ઘણું દૂર છે. સોમનાથની સત્તાનો અને આપણી સામા થનારા શત્રુઓનો શિકાર કરવાનું આપણું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. એ સાચો શિકાર છોડી દઇને આપણાં નિર્દોષ મૃગલાંઓનો શિકાર તમારા મરદાનગી ભરેલાં હાથે કરવાની રજા આપવાની મારી મરજી નથી; માટે ચાલો મારા બહાદુર સરદારો અને શૂરા સિપાઇઓ, કરો કૃચ અને ફત્તેહ કરો તમારું આરંભેલું શુભ કામ”

સરદારો અને સિપાઇઓએ સુલતાનનાં આવા વીરસભરેલાં વચનો સાંભળીને પોતાની કુચ મુલતાન ઉપર ત્વરિત ચાલુ કરી.

ગીઝનીથી સિંધુ નદીના માર્ગ કરતાં મુલતાન જવાનો માર્ગ ઘણો ઉંજાડ, વિકટ અને સંકટ ભરેલાં રણનો હતો. નહિં પાણી, પર્વત કે જંગલી છોડ, વૃક્ષોનાં શિતળ છાંયડાનું નામ નહિ. ગાઉના ગાઉ સુધી ઉંજાડ મેદાન આવેલું છે; તે મુસાફરોને પાણી વગર તથા

સોરઠી સોમનાથ

છાંચડાના સુખ વગર ટળવળાવે છે. એવી વિકટ વાટ કાપતી વેળાએ સઘળી તરેહની જોઈતી સામગ્રી સાથે લેવી જોઈએ; નહિં તો મોટી મુશ્કેલી નડવાનો સંભવ રહે છે.

સુલતાન મહમ્મદ આ માર્ગથી તદ્દન માહિતગાર હતો. તે ઘણીવાર આ માર્ગે થઈને હિન્દ ભૂમિ પર ઊતરી પડ્યો હતો તેથી તેણે પોતાની સેના સાથે પુષ્કળ પાણી, ખોરાક અને ધાસ આદિ સામાનનો સારો જથ્થો લીધો હતો. આથી તેની સેનાને રણનું સંકટ નહિં સરખું નડ્યા સિવાય લાંબુ નુકશાન થયું નહિં અને માર્ગમાં કોઈ હિન્દુ રાજા સામે ન થયો તેથી સુલતાનની સખળ સેના પવનવેગી સાંઠણીઓ પર સ્વાર થઈને રણના સાધારણ સંકટ સહન કરી મુલતાનની સરહદ પર સહેજ સમયમાં આવી પહોંચી અને, આ સુંદર શહેરના મુખડા પર દેરા તંખૂ ઠોકીને મજબૂત છાવણી નાખવાને શક્તિમાન થઈ.

અઝનીમાંથી નીકળ્યાને બરાબર એક માસ નહિં થયો ત્યાં તો અકટોબરની અંતે મહમ્મદે અને તેની સખળ સેનાએ મુલતાનના કિલ્લાના કાંગરા બિલટબેર જોયા. એ કામ ઘણું સાહસ અને મરદાનગી ભરેલું હતું. એક માસની અંદર હમ્મરે માણસોની અને ભારખોજ વહેનારાં જનવરોની સંખ્યા મુલતાનના પરમુલકમાં ક્ષેમકુશળ ઉતારવી એ કામ કાંઈ ન્હાનું સૂનું નહિ ગણાય, અફઘાન દેશની પહાડી વિકટ ખીણો, ખૂંટી રહેલી ઘાડી ઝાડીઓ, અટક નદી સરખી અફૂજૂત નદીઓ અને રેતીનાં રણો ઓળંગીને આટલા અલ્પકાળમાં એક શત્રુના દેશમાં ઊતરવું એ અજાયબી ભરેલી વાત છે. આજના સગવડતા અને સુલેહ ભરેલા સમયમાં તથા અગ્નિરથ આદિ ખીજાં અનેક પ્રકારનાં સખળ સાધનો છતાં મુલતાનથી કાબુલપર જતાં મહા મહા વિપત્તિ વેઠવી પડે છે. બલભલા વીર પુરૂષોના ભોગ દેવા પડે છે અને ખમાય નહિં એટલો નાણાનો માર ખાવો પડે છે; તથાપિ ધારેલી મુદતમાં એટલો માર્ગ કાપવાનો મનસૂઓ પાર પડતો નથી; પણ અગવડતાના અવસરે

સોરઠ સોમનાથ

મહમ્મદે પોતાનો મનસૂએ કૃતેહ ભરેલી રીતે પાર પડ્યો એ તેની મોટી શક્તિ બતાવવા લાયક અને માન આપવા લાયક ખીના છે. રંગ છે એવા સાહસિક રણધીર વીર પુરૂષોને !

મુલતાન શહેર વગર હરકતે અને વગર શરતે મુલતાન મહમ્મદને શરણુ થયું. તેના રક્ષકોએ શહેરનું જોઈએ એવું રક્ષણ ન કર્યું. મહમ્મદને આવતો ભાળીને નાસી ગયા. ફિટકાર છે એવા કાયર રક્ષકોને ! એ રક્ષકો કહેવાય જ નહિં. રજપૂત રક્ષકો આવા ખીકણુ અને બાયલા હોય ? પુરૂષાતન વગરના બૂપાળો પોતાની પ્રજાનું રક્ષણ આવી જ રીતે કરી શકે ? રૈયતની રક્ષા કરવી એ શૂરવીર પુરૂષોનું કામ છે પણ કાયરથી આવું હિમત ભરેલું કામ કેમ થઈ શકે ?

મુલતાનની રાંક હિન્દી પ્રજાને મહમ્મદ ગઝનવીના ધાતકી હાથમાં સોંપીને ત્યાંના સત્તાધીશો ગયાથી મહમ્મદને મન ફાવતું થયું. વગર મહેનતે મુલતાન સર થયાથી મુલતાન મહમ્મદ અને તેના સિપાઈઓ મગ્ન થયા અને સરદારોએ સારા શુકન સમજીને પરમેશ્વરનો પાડ માન્યો.

વાત કરતાં કરતાં વિકરાળ વરૂની સમાન મુલતાનના જંગલી સિપાઈઓ છાવણીમાંથી છૂટા થયા અને મુલતાનની રજા લીધા સિવાય દોડ્યા; પણ મહમ્મદે તેમનો મનસૂએ પાર પડવા ન દીધો. તરત સિપાઈઓને શહેરમાં જતા અટકાવ્યા અને મુલતાન નગરના આગેવાન અધિકારીઓને તથા આખરૂદાર આસામીઓને દૂત મોકલીને પોતાની છાવણીમાં બોલાવી મંગાવ્યા મુલતાનનો સદેશો સાંભળીને શહેરીઓના હાજી ગગડી ગયાં અને થરથરતે પગે મહમ્મદના મુખ આગળ આવીને ઊભા રહ્યા

સોરઠી સોમનાથ

“ શહેરીઓ ! તમને અહિં ખોલાવવાનો સમજ્યો તો તમે સમજ્યા હશે. ” સુલતાને શાંત સ્વભાવથી શહેરના આગેવાનોને સંબોધી કહેવા માંડ્યું. “ તમે લોકો અમારી સામે થયા નથી. અમને નુકશાન કીધું નથી. અમારી સાથે શત્રુભાવ રાખ્યો નથી તેથી તમારા નગરને નુકશાન કરવાનો કે લૂંટવાનો અમારો ઈરાદો નથી. મુલતાનના રહેવાસીઓ જો અમારી મતલબ પાર પાડવા માગતા હોય તો અમને અમુક દંડ આપો એટલે અમે અમારી કુચ વગર વિદાયે લાંબાવીએ, તમે જો તમારા નગરનું સાફ ચાહતા હો તો માગેલો દંડ મેળવી આપો. માગેલી રકમ નહિ આપો, આપવાના અખાડા કરશો અને વગર કારણે અમને રોકી રાખશો તો પછી અમારે સમજા ઉપાયો કામે લગાડવા પડશે; માટે મુંગા મુંગા માગેલો દંડ ત્વરિત મેળવી દો. ”

સુલતાનના શબ્દો સાંભળીને મુલતાનના શહેરીઓ તથા સરદારો ભયભીત બની થરથરવા લાગ્યા,

“ મહારાજ ! અમારો અપરાધ શો ? તેમણે કરગરીને અરજ કરવા માડી. “ વગર વાંકે રૈયત પર આવો રાક્ષસી દંડ નાખવો રાજ્ય-ધર્મ નથી. આ નગર નિર્ધન છે. આટલો દંડ ભરવાનું મુલતાનના દીન લોકોનું ગળું નથી. પછી મારો અથવા જીવાડો. ”

સુલતાનનું મન આવા દીન વચનો સાંભળીને પીગળ્યું નહિ. તેની આંખો સોનું ભાળીને જ ચમકતી. દયાથી તેનું મન પિગળે એવો એ પુરૂષ નહોતો, તેથી તેણે ચેસો ઝોકાવવા ધણી ધણી જાસ્તી ગુજારવાની ધમકી દીધી, ન થાય એટલો પ્રયત્ન કીધો, પણ જ્યારે તેમની પાસેથી માગેલી રકમ નિકળી નહિ ત્યારે સખ્ત

સોરઠી સોમનાથ

ઈલાજો શરૂ કર્યા. આગેવાનોને તથા અધિકારીઓને બુખ્યા તરસ્યા એ દહાડા સુધી છાવણીની અંદર બદિગ્રહમાં બાંધી રાખ્યા, ઘણા અકળાવ્યા, ભય દીધો અને ગુલામ તરીકે ગઝની મોકલી દેવાનો ડર બતાવ્યો, પણ તલમાંથી તેલ ન નીકળ્યું. તેલ હોય ક્યાંથી કે જોઈએ એટલું નીકળે ? આપડા નિર્ધન નગરવાસીઓ મોઢે માગેલી રકમ આપે ક્યાંથી ? ખાલી ખીરસામાંથી ફૂટી બદામ ક્યાંથી નીકળે ! અબુલ અબ્બાસે સુલતાનને છૂપી રીતે બહુ સમજાવ્યો, દંડનો બોજો ઓછો કરવાની અરજ કીધી પણ લોભી સુલતાન કેમ સમજે ? તેના કંઠે કાળજમાં દયા કેમ વસે ! ચૈસા વગર તેનું મન દયાથી પીગળે એનું નહોતું. ‘ચૈસો મારો પરમેશ્વર’ એ જ તેનો મહામંત્ર હતો. એવા ચૈસાના પૂજારી પાદશાહને સમજવાનું કેમ પાલવે ? માગેલો દંડ સમજીતીથી મળવાની આશા મહમ્મદના મનમાં ન રહી, ત્યારે તેણે સુલતાનના આગેવાનો પર જખરાઈ ગુજરવાનો અખતરો અજમાવી જોવા માંડ્યો. હજારો માણસોનાં દેખતાં આબરૂદાર આસામીઓની આબરૂ લીધી. સઘળા શહેરી આગેવાનોને ચિત્તા સુવાડ્યા. છાતીપર બોજવાળા પત્થરો મૂક્યા અને ઘણી વાર સૂર્યના તડકામાં રાખ્યા. આખરે પોત્યા હિન્દુઓ પીગળ્યા. ઘણીવાર સુધી શરીર પર ખમાય એટલું સંકટ સહન કર્યું, અને પીડાનો પાર ન રહ્યો ત્યારે જ પીગળ્યા. આવી રીતે નરમ પડે તેમાં નવાઈ નથી; પરંતુ નવાઈ ભરેલી વિગત તો એ છે કે આવી મહાપીડામાંથી મુક્ત કરવાને સુલતાનીઓ તેમની વહાણે ન ચડ્યા પણ ઘૈરાંની માફક ધરના ખૂણામાં ભરાઈ બેસીને તમાસો જોયા કીધો. શહેરનો બચાવ કરવાને લડ્યા નહિ. માથું મૂકીને મહમ્મદને હડાવ્યો નહિ. શહેર વગર મહેનતે સુલતાનના હાથમાં આવ્યું. મરદનામને લાંચન લાગે એવી માગણી સુલતાનીઓએ કબૂલ કરીને

સોરઠી સોમનાથ

સિંહના તાપથી શિયાળવાં જેમ સંતાઈ ગુફામાં-જાડી ખીણોમાં ભરાઈ જાય, તેવી રીતે નયળા મનનું અને નયળા શરીરના હિન્દુઓ સુલતાનની સેના જોઈને થરથરી ગયા ! ધિઃકાર છે એવા ધૈરીમાર માટીડાઓને ! એવા નામરદોથી સ્વદેશનો શો ખત્યાવ થઈ શકે ? શહેરના આગેવાનોને સંતાપીને ધણું ધાતકીપણું વરતાવ્યું, પણ મુલતાનીઓ તેમને છોડાવવાને તથા બનતી મદદ કરવાને ન ધાયા એ ધિક્કાર ભરેલું કાણુ નહિં કહે ?

આગેવાનો અતે અપમાન ખમીને મમ્મદને આધિન થયા. તેમણે માગેલો દંડ કબૂલ કીધો અને ઘણા દહાડાનો પેટ બાળીને સંચેલો પૈસો સુલતાનની નજરે રજુ કર્યો ત્યારે જ ચોકાપહેરામાંથી મુક્ત થયા.

મુલતાન સર કરી, વિજયનો ડાંકો વગડાવીને સુલતાન અજમેર પર ધસ્યો. અજમેર અને મુલતાનની વચમાં એક મોટું રેતીનું રણ વટાવવાનું વિકટ કામ હતું. આવા રેતીના રણની અંદર ઉનાળામાં વટેમાર્ગીને અનેક તરેહની આફત આવી નડે છે પણ શિયાળામાં તેટલું સંકટ હોતું નથી. ઉનાળામાં પાણીનો પોકાર કરતો ગરીબ મુસાફર પોતાનો પ્રાણ તજે છે. સૂર્યનાં સીધાં કિરણો પડવાથી તાપ બહુધા પડે છે.

પાણીથી ટળવળતા અને તાપથી તરફડતા મુસાફરો શિતળ વૃક્ષોનો છાંયડો શોધે છે પણ તેમાં અતે નિષ્ફળ થાય છે. રણમાં પાણી અને ઝાડવાં નજરે પડતાં નથી. ચોમાસામાં થોડો ધણો વરસાદ વરસે છે તે રેતી ચૂસી લે છે. ખેડૂતો જાંટથી રેતીવાળા ટેકરાઓ ખેડીને સપાટ કરે છે અને થોડી મહેનતે ખેડ કરીને ગરીબ લોકો કાળિંગડાં, ગવાર આદિ રેતીમાં વાવે છે. જે પાણી પાયા વગર

સોરઠી સોમનાથ

જાગી નીકળીને ફળ આપે છે. તે પર એ જમીનના લાગમાં વસતા અડધા જંગલી લોકો પોતાનું ગુજરાન ચલાવીને જીંદગાની પૂરી કરે છે. અરબસ્તાનના રેતીના રણમાં પણ આવી તરેહનો પુષ્કળ પાક થાય છે. તરખૂચના વેલાં રણમાં જ્યાં અને ત્યાં નીપજે છે અને તેમાંથી મોટાં કદનાં મીઠાં દ્રાક્ષ સરખાં તરખૂચો એટલાં તો પાકે છે કે ગરીબ લોકોને અને મુસાફરોને ઘણી વખતે પોતાની જીંદગાની જાળવવાનું એક સાધન થઈ પડે છે. તરખૂચ કાપીને તેમાંથી તરસ્યા મુસાફરો પાણી પીએ છે અને અંદરનો ગર ખાધને પોતાનો ટળવળતો આત્મા ટાઢો પાડે છે. આ રણમાં પણ એવાં તરખૂચો અને કાળિંગડાં ઘણા થાય છે. ઉજ્જડ રણમાં થોડી થોડી વસ્તીના ચિહ્ન અહિંતહિં નજરે પડે છે. એ સિવાય સઘળે ઠેકાણે શૂન્યકાર જણાય છે. રાની કુકર, જંગલી ગોઢા, રીંછ આદિ ધાતકી પ્રાણીની વસતી આવા રણમાં ઘણી હોય છે. તે એકલા વટેમાર્ગને પીડામાં લાવી નાખે છે પણ ઘણા માણસોની ટોળી પર એ ધાતકી જાનવરનું કશું જોર ચાલતું નથી. ઘણી ખરી વાર નાનાં ગામડાઓ પર વિકરાળ પ્રાણીઓ હુમલો કરીને એકાદ માણસને અથવા ગાય બેંસ આદિ જાનવરને પકડી જાય છે અને એકાંત જગ્યા પર જઈને થોડી પળમાં ફાડી ખાય છે.

આ રણમાં આવેલાં બિંકાનેર નામના નામાંકિત નગરની સાંઢણીઓ ઘણી વખણાય છે. એ પ્રાણી ચાલવામાં પવનવેગી હોવાને લીધે દેશપરદેશમાં ઘણું પંકાય છે. આ સમયે મહમ્મદ સુલતાનની સેનાને રણની ઘણી ખરી અડચણ નડી નહિ. શિયાળાની ઋતુ હોવાથી પાણી છાંયાની વિશેષ ગરજ ન પડી. વગર વિદ્યભે રણની વિકટ વાટ વટાવીને તેની શરી સેના અજમેર નગરી પર ધાડ લઈ આવી.

સોરઠી સોમનાથ

મહમ્મદને મનમાનતો જવાબ આપવાને અજમેરનો અધિપતિ ધર્મગજઓહાણુ ત્વરિત તૈયાર થયો. અદ્વકાળમાં બની આવ્યું એટલું તાબાનું સૈન્ય તૈયાર કર્યું. અજમેરની આસપાસ આવી રહેલા ન્હાના મોટા કિલ્લા અને મજબૂતી આપનારા મજબૂત કાઠાઓની અંદર દારૂગોળો એકઠો કરી રખાવ્યો તથા રાજ્ય મહેલ અને રૈયતની રક્ષા કરી શકે એટલા રજપૂત સિપાઈઓઓની સંખ્યા અજમેરમાં રાખીને મહમ્મદને મળવા સાડે ધર્મગજ રાજધાની મૂકીને આગળ ધસ્યો. માર્ગમાં શુભ શુકનો થતાં જોઈને ઓહાણુ રાજ સ્વભાવિક રીતે હરખાયો. તેના મનમાં શુકન અપશુકનનો વહેમ નહોતો પણ સારા અથવા નકારા શુકનની જાણ વિકટ વખતે થોડી ધણી અસર કરે છે એવી અસર આ હિન્દુપતિને થઈ. ગામની ભાગોળ છોડતાં ગૌરવરણી ગાય મળી તેની ઓહાણુપતિએ પ્રેમભાવથી પૂજા કરી. કુમારિકા મળી તેને દાન આપીને સંતોષી અને વેદ ભણતા વિપ્રો તથા વિદ્યાર્થી મળ્યા તેમને રાજ કર્યા. આવી રીતે ગાય, વિપ્રને માન આપવું એ ગૌબ્રાહ્મણ પ્રતિપાળનો ધર્મ છે. જરા અગાડી ચાલતાં શત્રુની સખળ સેના દીડી એટલે મંત્રીઓનો મત લઈ બચાવ ભરેલી જગોએ ધર્મગજે જાવણી કરી. મહમ્મદે પણ અજમેર પાસેના એક મજબૂત મોરચાવાળી જગો પસંદ કરીને પોતાની જાવણી નાખી. જાવણીની હદમાં વિશાળ તળાવો, ન્હાનાં નદીનાળાં અને પુષ્કળ ઝરણાં આવેલાં હતાં; તેથી એ જગો જાવણી કરવાને જાજતી હતી. થોડા કાળમાં મહમ્મદ મજબૂત મોરચા પકડીને ધર્મગજની સામે થવાને સજ્જ થયો. આ ચઢાઈમાં પહેલી જ વાર હિન્દુઓ સામે હાથ અજમાવવાની તક મળવાથી મુસલમાનો મગ્ન થયા.

સોરઠી સોમનાથ

હિન્દુઓ પોતાના હરીફને હરાવવાને ધર્મગજના ઉપરીપણા હેઠળ હાજર હતા. મહમ્મદ ઓચિંતો અજમેર પર ચઢી આવ્યો. તે છતાં તેને મારી હઠાવવાને ધર્મગજ શક્તિમાન હતો. તેની સેનામાં શૂરા માળવી, મેવાડી અને મારવાડી છત્રીશ કૂળના છત્રધારીઓ, મુકુટધારી મહારાજાઓ અને રજપૂત સિપાઇઓ હતા. કસુબાના મધુરા કેફથી લાલ આંખો થયેલી એવા રણુટોડા રજપૂતો, મારવું કિંવા મરવું એવું પણ કરીને ધર્મગજની મદદે ધાયા હતા.

“ રજપૂતરો કામ રણુમાં લડવાનો કિવાં અપચ્છરા વરવાનો ” એવા મતવાળા રજપૂતો મહમ્મદના ગાત્ર ગેળવે એમાં કશી નવાઈ નહિ. ધર્મગજ ધીરવીર હતો. તેની સેનામાં સંખ્યાઅધ શૂરવીર, કુળવાન સરદારો હતા. હાથી, ઘોડા અને સિપાઇઓથી તેની સેના સખળ બની હતી. લાયાતો અને આસપાસના છોટા મોટા તાલુકા દારો અજમેરપતિને મદદ આપવાને આ વખતે દોડી આવ્યા હતા. અજમેરપતિની અતિ બળવાન સેના અને ઇસ્લામીઓની સખળ સેના સામસામી આવી મળી હતી. એ બંને સૈન્યને એક વિશાળ અને વહેતી નદી છૂટી પાડતી હતી. એ નદીનું પાણી બંને બાજુનાં લશ્કરને ઉપયોગમાં આવતું હતું. હિન્દુ લડવૈયાના હુલ્લાસનો પાર નહોતો. ક્યારે લદાર્થ થાય અને વિજય મેળવીએ તેની આશામાં એ બે દિવસ પડી રહ્યા, પણ લડવાની કોઇએ છોડતી શોધી નહિ. મહમ્મદ ગઝનવીની ફોજ વિકટ વાટ અને રણુમેદાનો કુદાવીને આવવાથી શ્રમને લીધે થાકી ગઈ હતી; તેથી કરીને બે દિવસ શાંતિ મેળવવાની આશ્યકતા હતી. હિન્દુની થોડી સંખ્યા આગળ ઇસ્લામીઓની મોટી સંખ્યા રણુમાં ટકી શકતી નથી તેનો અચ્છો અનુભવ મહમ્મદ ગઝનવીને અગાડીની ચઢાઈઓનાં સાહસમાં મળ્યો હતો તેથી કરીને જોખમ ખેંચી લેવાને બદલે રજપૂતો કનેથી કળથી કામ કરી

સોરઠી સોમનાથ

લેવાની તેના મનમાં કાળજી હતી. મહમ્મદ તરત પોતાના મંત્રી સાથે મસલત કરીને હિન્દુ મહારાજને સમજાવવાના હેતુથી તેની ઊવણીમાં એક કાશિદ મોકલ્યો. કાશિદ હાથમાં ધોળા ખ્વજ અને સલાહનો સંદેશો લઈને ધર્મગજની ઊવણીમાં આવ્યો એટલે સેનાનો સરદાર સુલતાનના કાશિદને મહારાજના તંબૂમાં લઈ ગયો. ધર્મગજ રાજ કચેરી ભરીને કસુબાપાણીના તાનમાં સિંહાસનપર બેઠો હતો. રાજબારેટ ખીર ચઢાવીને રણુધીરા રજપૂતોને ઉશ્કેરતો હતો. મુખ્ય મંત્રી મહારાજની સન્મુખ હાથ જોડીને હાજર હતો. અલક મલકની વાતો ચાલે છે, રોડીઆ કસુબા ધોળાય છે ત્યાં પેલો કાશિદ સુલતાનનો સંદેશો લઈને તંબૂમાં દાખલ થયો. કાશિદે નમીને મહારાજને નમસ્કાર કર્યા અને સંદેશો પ્રકટ કરવાની રજા માગી.

“ હિન્દુપત પાદશાહ ! ” મહારાજની મરજીથી મંત્રીએ બોલવાની ઇસારત કરવાથી કાશિદ માથું નમાવીને બોલ્યો. “ મારા સુલતાને બહુ બહુ સલામ સાથે મારી સાથે સંદેશો મોકલાવ્યો છે. ”

એમ કહીને તે એક પત્રિકા મંત્રીના હાથમાં મૂકીને હાથ જોડી બોલો રહ્યો.

“ અજમેરના અધિરાજ ! ” ધર્મગજે પત્રિકા વાંચવાની મંત્રીને ઇસારત કરી એટલે મંત્રીએ સરદારે સાંભળે તેમ બોલ્યો. “ મારે વાંચવું શરૂ કર્યું. ” તું મારી સામે આવીને કેમ બોલો રહ્યો છું. હું તારી સાથે મિત્ર તરીકે વર્તવાને માગુ છું. મારો ધરાદો તારા મુલકનો નાશ કરવાનો કે અજમેર નગરો લેવાનો નથી. મારી મતલબ તો સોમેશ્વર લૂંટવાની જ છે. એ સિવાય બીજો અમારો હેતુ નથી; માટે સોમેશ્વર જવાનો રસ્તો સહેલાઈથી આપીને સલાહ કર નહિં તો એમાંથી સાફ ફળ નીકળવાની આશા રાખશો નહિં. હું મહમ્મદ

સોરઠી સોમનાથ

મુસલમાનોનો મોટો સુલતાન છું. મારાં પરાક્રમે તારાથી અજ્ઞાપ્યાં નથી. મેં આ દેશપર અગિયાર ચઢાઈઓ કરીને એને જેર કર્યો છે. હરકત કરનારા હજારો હિન્દુઓને મુસ્કા બાંધીને ગાંઠની લાઈ ગયો છું. નહિં માને તો તારા અને તારા મુલકના લોકોના પણ એવા જ હાલ થશે. મને છેડવામાં માલ નથી. મોટા સાથે સલાહ કરવામાં માન છે. વેર કરવાથી ઝેર વધીને વિનાશ ઉપજે છે. સમજાવું હોય તો સત્વર સમજાવે, નહિં તો કાલ સવારે સૂર્ય ઊગતાં પહેલાં લડવાને સાવધ થજે. પછી જોઈએ પરમેશ્વર કોને ફત્તેહ બક્ષે છે. ”

મંત્રી પત્રિકા વાંચીને મહિપતિના મોઢા સામું જોવા લાગ્યો. ધર્મગ્રંથની આંખો ક્રોધથી લાલચોળ થઈ રહી. એવી આંખો વડે સિંહની પેઠે ગર્જના કરીને એણે કાશિદને કહ્યું:—

અલ્યા કાશિદ ! તને હું જીવતદાન આપીને જતો કરું છું. જઈને તારા સુલતાનને બેલાશક કહેજે કે તારા બ્હીવરાબ્યાથી હું બ્હીવાનો નથી. તારી અપમાન ભરેલી ચિઠ્ઠિ ધર્મગ્રંથે પગ તળે દાખી દીધી છે. સુલતાનને જીવવાની આશા હોય તો મારી હદમાં બોં ન રહે, નહિં તો મારી તલવારનો સ્વાદ ચખાડવો પડશે. હું સિંહ બન્યો છું. સિંહ હોય તે શિયાળવાનાં ટોળાંથી ન ડરે. મારવું કિંવા મરવું એ અમારો ધર્મ છે. દૈવ ઇચ્છાથી રણમાં પડું તે કુરબાન છે પણ મારા દેશમાં મુસલમાન નામે રહેવા દેનાર નથી. હું તારી સાથે સલાહ કરવાની સ્વપ્નામાં પણ ઇચ્છા રાખતો નથી. સોમેશ્વરનો નાશ થાય તેમાં મારો પણ નાશ છે. હું શિવપંથી છું. સોમેશ્વર મારો ઇશ્વર છે. હું સોમેશ્વરના પ્રતાપ વડે જ આ મુલકનું રાજ્ય ચલાવું છું. તે જ મહાદેવના નાશ માટે દોડી જતી મુસલમાન સેનાને ન મારી હઠાવું, મારી ફરજ ન બળવું, મહમ્મદના

સોરઠી સોમનાથ

માણસોના મુઠાંનું ભક્ષણ મારા મુલકના ગીધ, સમળાં આદિ પક્ષીઓને ન કરાવું તો હું ક્ષત્રિખીજનો રાજા ન કહેવાઉં. ”

મહમ્મદનો કાશિદ અજમેરના મહારાજનો જવાબ લઈ ધૂજતે પગે પોતાની છાવણીમાં ગયો એટલે મંત્રી બોલ્યો:—

“ મહારાજ હવે આપની આજ્ઞા હોય તે નિવેદન કરો. વખત થોડો અને વેશ ઘણા છે. ”

“ હવે શો હુકમ આપવાનો છે. ? સામે મ્હોડે મરતાં મુઘી લડવું; પુરુષાર્થ અને પાણી બતાવવું એ જ આજ્ઞા છે. ” ધર્મગજ ખૂંખારો કરીને કહ્યું. “ તું સાવધ થા અને આપણી સખળ સેનાને સાવધ કર લડવાને, પેલાં અફઘાન શિયાળીઆંની સાથે. આપણા સિંહ બચ્ચા અફઘાન શિયાળીઆંનો કેવો શિકાર કરે છે તે કાલે સવારે જણાઈ આવશે. સોમેશ્વર આપણો સહાયક છે. સત્યનો સદા જય કરો. ”

આટલું કહી ધર્મગજ પોતાના મંત્રી સાથે સેના સજ્જ કરવાને અંદર અહિંતહિં ફરવા લાગ્યો.

કાશિદના મ્હોડાની વાત સાંભળીને મહમ્મદને તથા તેના મંત્રીને મહા ક્રોધ થયું. હિન્દુઓની હિંમત સાંભળીને અભયખી ઉપજી અને તરત તેમની સાથે લડવાની તૈયારી કરવા માંડી. રાત પડી એટલે બન્ને તરફની બળવાન સેનાના સિપાઇઓ ખાનપાનમાં પડ્યા. ધર્મગજની છાવણીમાં રાગરંગ જવાયો. પતંગીઆની માફક શત્રુની સેના પર તૂટી પડવાને ભાટ, ચારણોએ રજપૂત સિપાઇઓને ખીરૂદ આપવા માંડ્યું.

સારઠા સામનાથ

ઘણા સિપાઇઓ વહેલા ઊઠવા ને માટે વહેલા સૂવા ગયા. કોઈ કોઈ વીરરસની વાતે વળગ્યા અને ઘણા ખરા સંસારના સુખદુઃખની વાતો સંભારીને હર્ષ શોકના સાગરમાં ડૂબવા લાગ્યા. જાવણી પર શત્રુ અચાનક હુમલો ન કરે, જેતરીને જાપો ન મારે તેથી ઠેર ઠેર બળતી મસાલો સળગાવી તથા ઘોડેસ્વારો ફરતા રાખીને ધર્મગજ ઊલટભેર પોતાના તંખૂમાં સૂતા ગયા.

મહમ્મદ ગઝનવી અને તેનો મંત્રી આખી રાત ઝંઘ્યા નહિં. લડવાની ગોડવણ કરવામાં, શત્રુથી સાવધ રહેવામાં અને વિચાર કરવામાં આખી રાત ગુઝરી. ચાર ઘટિકા રાત્રી રહી ત્યાં તો બન્ને સેનામાં બળભગાટ થઈ રહ્યો. અસ્ત્રશ્વશના ખણખણાટ અને સિપાઇઓના પોકાર કાન પર અથડાવા લાગ્યા. ઘોડાના હણહણાટ અને ગજરાજની ગર્જનાઓ થવા લાગી. શરૂ રજપૂતો ઈશ્વર સ્તવન અને પ્રભાતિયાં ઝાંચે સ્વરે લલકારી ઈશ્વરનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. મુસલમાનો પણ નાહીપોઈને ખુદાની બંદગી લાગુવા લાગ્યા. એટલામાં સૂર્યોદય થયો. બન્ને બળવાન સેના સામસામી આવીને ઊભી રહી. ધર્મગજ આખા અંગપર નાના પ્રકારના અસ્ત્રશસ્ત્ર લટકાવીને હિન્દુ સેનાને મોખરે લાથી પર સ્વાર થઈને આવ્યો. સુલતાન મહમ્મદે પણ ચપળ અરખી ઘોડા પર ચઢીને સેનાની વ્યૂહ રચના રચવા માંડી. મુસલમાનોની લડવાની રીત એટલેહની હતી. તેઓ શત્રુ પર સિપાઇઓની નાની નાની ટુકડીઓ મોકલીને શત્રુને કાયર કરવાનો ઈરાદો રાખીને પોતાનું બળ તાજું રાખે છે; પણ રજપૂતોની લડવાની રીત એવી નથી. સિપાઇઓની જેટલી સંખ્યા મેદાનમાં હાજર હોય તે સઘળી સંખ્યા દુશ્મનોને ઘેરી લઈને ચોમેરથી માર મારીને ગભરાવે છે. આવા સામટા ધસારાથી ઘણીવાર હિન્દુઓ જય પામે છે. આ લડાઈમાં પણ એમ જ બન્યું.

સોરઠી સોમનાથ

મહમ્મદની સેના પર ધર્મગજો સામટો ધસારો કીધો; તેથી મહમ્મદની સેના ગભરાઈ ગઈ તથાપિ હિંમત ધરીને હિન્દુઓ પર તૂટી પડી. ‘અલ્લાહો અકબર’ અને ‘હર હર મહાદેવ’ના પોકારથી રણનું મેદાન ગાજી રહ્યું. નોખતો, ભેંપુરા શરણાઈ અને શંખ આદિ વિવિધ પ્રકારનાં રણવાદ્યથી ગગન ગાજી રહ્યું. તીર, તરવાર તથા બરછી વગેરે તીક્ષ્ણ હથિયારો સવિતાનારાયણનાં તેજથી ચમકવા લાગ્યાં. હાથોહાથ લડાઈ ચાલી. મરદાનગી બતાવીને મરદો મૂઝવા લાગ્યા. તીક્ષ્ણ હથિયારો બખ્તર ભેદીને જીવાન મરદોને જમીનદોસ્ત કરવા લાગ્યાં; કાયરો પાછી પાની ભરીને હઠવા લાગ્યા. શૂરા સિપાઈઓનાં શોણિતથી શોણિતની નદી વહેવા માંડી. તેમાં ધડ, માથાં, હાથ, પગ આદિ અંગના અવયવો નાના માછલાં અને મોટા કાચબાની માફક તણાવા લાગ્યા. સિપાઈઓના શરીર પર હથિયારના ઘસોઘસ ધાવ પડવા લાગ્યા. મુઝાળા મરદો માન મૂકીને સંતાવા લાગ્યા. આકાશ ધૂળથી છવાઈ ગયું. દશ દિકપાળ ડોલવા લાગ્યા. ધવાયેલા સિપાઈઓ પાણી પાણી એવો પોકાર કરવા લાગ્યા; અને મારો મારો એવા અવાજથી કાન બહેરા થયા. લડાઈ ઘણીવાર ચાલી. ઇસ્લામીઓએ મરદાનગી બતાવવામાં મણા ન રાખી, પણ અંતે મહમ્મદની સેના હિન્દુઓના જીરુસા આગળ ટકી શકી નહિ. તેની સેનામાં ભંગાણુ પડ્યું અને ન્હસાય તેમ ચોતરફ ન્હાસવા માંડ્યું. એ જોઈને મહમ્મદ ઉઘાડી તરવાર ગ્રહીને સૈન્યની મોખરે આવ્યો અને પાછી હડતી સેનાને ઘણી હિંમત આપવા માંડી, પણ તેથી કાંઈ વધ્યું નહિ. મહાસાગરની રેલ જેમ નાના ટાપુને ઘેરી લઈને પગમાં તેનો નાશ કરે છે, તેમ રજપૂત સેનાએ ઇસ્લામીઓનો ઘણો ઘાણુ વાળ્યો. મહમ્મદની આંખો તેથી લાલચોળ થઈ અને વિકરાળ વાઘની પેઠે હિન્દુ સેના પર તૂટી પડ્યો. ધર્મગજો પણ

સોરઠી સોમનાથ

અંગરક્ષકો સાથે સુલતાન ઉપર ધસારો કર્યો. મહમ્મદનો ઘોડો ધર્મગજનો હાથી જોઈને ગભરાયો અને સુલતાનને ધરણી પર ઢોળી પાડી નહાસી ગયો. મહમ્મદ પડ્યો એટલે સિપાઈઓની માફક સેનામાં ધૂમવા લાગ્યો. એ જોઈને હિન્દુ રાજા હરખાઈને બોલ્યો:-

“ મહમ્મદ, ! હવે વગર વિલાંબે નહસાય તેમ નહાસ, નહિ તો મારા હાથથી આજ તારું મોત આવેલું માનજે. ઘણે દહાડે આજ મારા હાથમાં આવ્યો છું. તેથી તારા લોહીથી મારા હાથ રંગીને રાજ થઈશ. આ જોઈ લે મારા તીરનું પાણી. ”

એમ વદીને હાથીના હોદાપર બેઠાં બેઠાં હિન્દુપતિએ મહમ્મદ પર તાકીને તીર ફેંક્યું. તે સુલતાનના સારા નસિબે છટકી ગયું. એટલે મહમ્મદે મૂછપર હાથ ફેરવીને કહ્યું:-

“ ધર્મગજ, તું ફક્ત બોલી જાણે છે પણ કહેવા પ્રમાણે પરાક્રમ કરી અતાવતો નથી. જોઈ લે આ મારી પ્રસાદીનો સ્વાદ. ”

એમ બોલીને તેણે તાકી પોતાનું બાણ ધર્મગજને માર્યું; પણ તે હાથીના હોદા સાથે અથડાઈને નીચે પડ્યું; એથી મહમ્મદ નિરાશ થયો. રજપૂતોના મારાથી તેના અંગરક્ષકો લયલીત થયા. મહમ્મદ અતિ ગભરાયો અને આવેશમાં આવીને હાથોહાથ લડવા લાગ્યો.

“ મહમ્મદ હજી પણ મારું કહ્યું માન અને જીવ વ્હાલો કરીને નહાસી જા. તેં જો મરવાનું જ નક્કી કરીધું હોય તો આવી જા આપણે એકલાં જ નસિબ અજમાવી જોઈએ. નકામી સેનાનો સંહાર શા સારું કરાવે છે. ” ?

સોરઠી સોમનાથ

“ અરે હિન્દુ રાજ, એટલો ગર્વિષ્ઠ ન થા. ” મહમ્મદે મ્હોકું મલકાવીને ઉત્તર આપતાં કહેવા માંડ્યું. “ તારી પેઠે મને સંસારનો અભાવો થયો નથી, પણ મનમાં હજી ઘણા મનસૂચા છે. હિન્દુઓ પોતાનો જીવ હલકો ગણી મરવા ચાહે છે પણ મુસલમાનોનો જીવ હિન્દુઓ સરખો હલકો નથી. મારી આગળ ઘણા લડનારા અને મોત કબૂલ કરનારા છે. તારી પાસેથી ખૂટ્યા હોય તો સામે આની જા. ”

આવા વાદવિવાદમાં લડાઈ લયંકર ચાલી. દ્વંદ્વયુદ્ધ ચાલવાની તક આવી ત્યાં મહમ્મદનો પાટવી પુત્ર હાથી પર એસીને પિતાની વહારે અંતની ઘડીએ ધસ્યો આવ્યો. મારામારી જખરી થઈ. તીરનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ધર્મગજ પોનાનો હાથી મહમ્મદના કુંવર પર હાંકી ગયો. તાકીને હાથીના કુંભસ્થળમાં તીર જોરથી માર્યું તે આઘાત વાગ્યું; તેથી હાથી કુંવરને લઈ ન્હસાય તેમ ન્હારી ગયો. એ મામલામાં મહમ્મદના પગમાં એક તીર પેકું, મહમ્મદ ધવાયો. હાથમાં પકડેલાં હથિયાર પડી ગયાં. ઘામાંથી ઘણું લોહી વહેવા લાગ્યું અને ધરણી પર ઢળી પડ્યો. એ દેખાવ જોઈને ન્હાસતા ઇસ્લામીઓ ધાઈ આવ્યા અને મહમ્મદને ઉપાડી પાછી પાનીએ લડતા પડતા શત્રુના હાથમાં સરસામાન છાંડીને પોચારા ગણી ગયા. તેમની પાછળ રજપૂત સેના વેગળે સુધી ઊલટભેર દોડી અને દાતરડાંથી જેમ ઘાસ કાપે તેમ તરવારથી ઘણા મુસલમાનોને કાપી નાખ્યા—ચકલાંના ટોળામાં જેમ બાજ પડે તેમ ઇસ્લામીઓના ન્હાસતાં, ભાગતાં ટોળામાં રણશૂરા રજપૂતો ટૂટી પડ્યા અને તેમનો ઘણો ઘાણ વાળીને જ્યજ્ય શબ્દો પોકારતાં અજમેર નગરીમાં પાછા ફર્યા.

સોરઠી સોમનાથ

મુસલમાનોના ઘણા માણસો માર્યા ગયાં તેમ પણ હિન્દુઓનો ઘણો ભાગ પડ્યો અને ઘણા ધવાયા. અજમેરનું મેદાન બંને પક્ષના મડદાંથી ભરાઈ ગયું અને ગીધ સમગ્રી વગેરે પક્ષીઓને ઉગ્મણી જંગવાથી આનંદમાં ઊડવા લાગ્યાં.

ધર્મગજની વિજયવાન સેના જયનાદ વગાડતી અજમેર નગરીમાં દાખલ થઈ એટલે શહેર સઘળામાં જયજય વરતાયો. મુખ્ય દેવળમાં જઈને અધિપતિએ ઈશ્વરનો પાડ માન્યો. રોશની અને ધ્વજ પતાકા વડે નગરી શણગારીને લોકોએ આનંદ ઉત્સવની પેઠે બે દલાડા પાળ્યા તથા જમણવારે, ઉગ્મણીઓ અને જોવા જોગ લાખો તમાસાથી શરૂ રજપૂતો લડાઈને થાક ભૂલી ગયા.

સુલતાન મહમ્મદની સેનાનો નાશ કાંઈ જેવો તેવો નહોતો. સોમનાથ લૂંટવાની આશાએ આવેલા ઘણાક આશાભેર જીવડાગ્યો અજમેરના મેદાનમાં કમોતે મૂવા. નહિ નિજ દેશ પણ પરદેશમાં લાલચની રેલમાં ઘસડાઈ આવ્યાથી આવા હાલ થયા એ વધારે કંઈનામય બનાવ છે. મહમ્મદ અજમેરથી ઘણા માઇલ પાછો હડી આવ્યો અને ગીચ જંગલવાળી, પાણીના સુખવાળી, બચાવવાળી જગ્યાપર જઈને અટક્યો અને પોતાની છાવણી નાખીને પડાવ કર્યો. રજપૂતોના ધસારાથી ન્હાસભાગમાં પડેલા અને જીવતા રહેલા સિપાઈઓ દરરોજ સેનામાં આવતા ગયા અને પોતપોતાનું વેતક વર્ણવીને તથા વધારીને ગાવા લાગ્યા. મહમ્મદ ગઝનવીનો જખમ કાંઈ ભય ભરેલો નહોતો. હકીમ લુકમાન નામનો હોંશિયાર ગણુતો વૈદરાજ મહમ્મદની સાથે હતો. તેણે મલમપટ્ટા બાંધીને થોડા દિવસમાં પગને આરામ કરીધો. સુલતાન મહમ્મદ સારી રીતે ટકાર થયો એટલે અજમેર પર ચઢાઈ કરવાનો મનસૂબો તાજો કર્યો.

અજમેરના અધિપતિની તૈયારી અઘ્યય તરેહની હતી. આ વખતે મહમ્મદ સામુ ટકી શકાશે નહિ, એવી ધર્મગજ દેવની ખાતરી હોવાથી સઘળું જરજોખમ “વીટવી” નામના મજખૂત કિલ્લાની અંદર આગળથી મોકલાવી દીધું. ઘણા દિવસ ચાલે એટલે અખૂટ અનાજ વગેરેનો જથ્થો અજમેરના કિલ્લામાં એકઠો કરાવી રાખ્યો. સુલતાન મહમ્મદ ફરી ધસી આવે છે એવું જાણીને અજમેરના અને તેની આસપાસના ગામડાના લોકો ગભરાવા લાગ્યા; તથા સૌ સૌનું સાચવવા મંડ્યા. ઘેર ઘેર રોકકળ થઈ રહી અને લોકો અધીરા થઈ ગયા. મહમ્મદના ઘાતકી સ્વભાવથી લોકો જાણીતા હતા; તેથી તેમને યમણો ગભરાટ થયો. રજપૂતો અખૂતર, હથિયાર લઈને અહીંતહીં મ્હાલવા લાગ્યા; અને ધર્મગજની ચાકરી કરવાને ખડે પગે ઊભા રહ્યા. આ અવસરે ધર્મગજના ધૈર્યનો પાર નહોતો. તેની પાસે જોઇએ એટલા લડવૈયા સિપાઇની સંખ્યા નહોતી. તેના ઘણા શૂરા સિપાઇઓ અને સખળ સરદારો સુલતાનની સાથેની પ્રથમ લડાઇમાં લડતાં કપાઈ મૂઆ હતા.

સોરઠી સોમનાથ

આ વેળાએ નવી મદદ મળવાની આશા નહોતી. થોડી ધણી આશા રહી હતી તે અજમેર પર આવેલા ઘેરાથી તદ્દન તૂટી ગઈ. મહમ્મદે અજમેર પર ઘેરો ધાલવાને મોટી તૈયારી કરીધી. લોકો ન્હાસ-ભાગમાં પડ્યા; અને ભર્યાભાદર્યા ધર ભગવાનને ભળાવીને ભય વગરની જગ્યોએ ભરાવા લાગ્યા. ધણુ કાયર લોકો લડાઈથી અને તેના ભયથી કંટાળીને બડબડવા લાગ્યા. વણિક વેપારીઓ તથા હલકા ધંધાદારી લોકો ધર્મગજ દેવની સામા થયા અને ‘લડાઈ ન કરવી, માગે તો પુષ્કળ પૈસો દંડ આપીને જોરાવર શત્રુને પાછો વાળવો,’ એવો મત આપવા લાગ્યા. આવો મામલો જોઈને અજમેરપતિ મનમાં ઘણો ગભરાયો અને પ્રજના મતના પોકારથી ડરવા લાગ્યો. જીતવાની આશા તેના અંતઃકરણમાં જરા ન રહી. ખીકણ પ્રજનું ‘બાયલાપણું’ જોઈને તેના મનમાં બહુ ખેદ થયો, પણ આ વખત ખેદ ધરીને એસી રહેવાનો નહોતો. રૈયતને કંડી પાડીને રાજ કરવાની યુક્તિ રચવાની પ્રથમ અગત્ય હતી. રૈયત રોશે ભરાય, અમલની જાયા છોડીને દૂર થાય તો સમગ્ર શત્રુનું બળ બહુ થાય. બન્ને બાજુનો માર ન ખમાય તેથી દરબાર ભરીને ધર્મગજદેવે અજમેરના આગેવાનોનો અભિપ્રાય જાણવાની અતિ અગત્ય જોઈ. વસ્તીના સઘળા વર્ગના લોકો મહારાજના મંદિરમાં એકઠા મળ્યા. મંડળેશ્વરો, મંત્રીઓ; ન્હાના મોટા દરજ્જાના સરદારો અને વસ્તીના વડીલોની ઠંકથી કચેરીનું મકાન ભરાઈ ગયું, તથા સભામાં હાજર થયેલા સર્વે લોકોના ચહેરા પર ભય અને શોક છવાઈ રહ્યો હતો. મહારાજ આવીને મૂલ્યવાન સિંહાસન પર બિરાજ્યા એટલે રાજ્ય-કવિએ “મહારાજ ધણું ધણું જીવો, પૃથ્વીનાથની જયજય થાઓ” એવા આશીર્વાદ દઈ એકાદ વીરરસ કવિતા ગાઈ, વીર પુરુષોનો વીરરસ જગાડ્યો.

સોરઠી સોમનાથ

“ સાંભળો, શૂરા રજપૂતો સાંભળો. ” બારોટ બિરુદ ચઢાવી રહ્યો એટલે અજમેરપતિ ગંભીર મુખકુ કરીને બોલવા લાગ્યા. “ આપણે રજપૂત છીએ. આપણો ધર્મ રણમાં લડવાનો કે પડવાનો છે. રણમાં લડવાથી મુક્તિ મળે છે. મારવું, મરવું એ આપણું રજપૂતોનું કામ છે, માટે શત્રુને નમવા કરતાં કે શરમ ભરેલી રીતે તાબે થવા કરતાં આપણી તરવારોના સ્વાદ મુસલમીનોને ચખાડીને મરવું એ મરદાનગી ભરેલું છે. ”

શત્રુ જખરો છે. આપણા ઉપર અચાનક ચઢી આવીને તેણે આપણને અચંબામાં નાખ્યા છે પણ ફિકર નહિં. આપણે થોડાક છીએ પણ ધણાની ગરજ સારીએ એવા મરણિયા છીએ. ફેશરીઆં કરીને કૂદી પડવામાં કીર્તિ છે. આ દેહ મિથ્યા છે. તેનો એકવાર અંતે નાશ જ છે, ત્યારે આવી કીર્તિ ભરેલી રીતે મરવું એ જ માનભરેલું છે. ધર્મ આપણી તરફ છે, પ્રભુ સત્યનો બેલી છે માટે કમર કસીને અંતની ઘડી સુધી લડવું, બસ મરણિયા થઈને મરવું અને મોતથી ડરવું નહિં. પ્રજાએ ધીરજ ધરાવી. આવી ભયભરેલી વેળાએ ભૂપતિને બનતી મદદ આપવી, અમને લડવાને ઉત્તેજન આપવું, નગરના જીવાન મરદો અમારી સાથે જોડાઈને શહેરનો બચાવ કરવો અને શત્રુને મારી હઠાવવો. આ કામ કાંઈ મોટું નથી. અજમેરમાં આવડી મોટી વસ્તી છે, તેમાંથી સઘળી વર્ણના લોકો જો શત્રુ પર ઝિલ્લે તો સત્વર તેનો સંહાર થાય અને દુશ્મનનું દળ કટક દળાય. માટે મારી રાંક પણ શૂરી રૈયત! મદદ આપવાની તકે આવી આફતમાં અધિપતિને છોડીને નહાસી જવામાં અથવા કાયરની પેઠે ઘરના ખૂણામાં ભરાઈ બેસવામાં મદદપણું નથી, પણ શરમપણું છે. લડવું એમાં લાભ છે. મારી મરજી છે કે લડવું; અને પુરુષાતાન

સોરઠી સોમનાથ

અતાવીને પડતું; પરંતુ કાયર બનીને શત્રુ સાથે સલાહ તો ન જ કરવી.”

મહારાજના મુખવેણુ સાંભળીને વસ્તીના વઝીલો મોટા વિચારમાં પડ્યા. ઘડી બે ઘડી કોઈને બોલવાની હામ ન ચાલી. અંતે વણિકો તરફથી પાનાચંદ શેઠ પોતિયાંની પોટલી વાળતા બેઠા થયા. શેઠનો વેષ વિલોકિક હોતો. માથે ઘોળું મોળીયું, અંગરખાંને બદલે અન્યબીમાં નાખે એવું લડાઈનું કિંવા લયનું નામ સાંભળીને ઢીલું પડી જાય એવું પોતિયું પાનાચંદ શેઠે પહેચું હતું. વાણિયાભાઈ તે વાણિયાભાઈ.

“મહારાજ !” વાણી અને વેષ જોતો વિચિત્ર એવા વણિકના શેઠે વાંકાવળી પ્રણામ કરીને વિનંતી કરવા માંડી. “હાથીએ હાથી લડે તેમાં ઝાડનો ક્ષય થાય એ તમે જાણો છો. તમે અને મહમ્મદ વડો તેમાં અમારો દ્રાણ નીકળી જાય. લડવાથી નુકશાન થાય છે. માણસોની અને ધનમિલકતની હાનિ થાય છે, માટે વાણિયાભાઈની પેઠે નીચી મૂંછ કરીને નમવામાં લાલ છે. સમય ઓળખવો એમાં શાણપણ છે માટે તમે મહમ્મદને નમી જાઓ અને અવસર ઓળખો. મહારાજ ! લોહીનું ટીપું જોઈને અમે કંપીએ છીએ. એવો દેખાવ દેખીને અમારી આંખે ચીતરી ચઢે છે. તરવારનો ચળકાટ અમારી આંખે જોયોગ્નતો નથી. તોપ, અંદરના ગડગડ સાંભળીને અમારા હાગ્ન ગગડી જાય છે. એવા પોચા વણિકો રાજ્યને શી મદદ કરી શકીએ ? મહારાજ એવી લડાઈની ધાંધલમાં અમારાથી ધરમાં કેમ રહી શકાય ? હગ્નરો માણસો લડવાથી મરી જશે. તેની હત્યા રાજ્ય અજમેરની ગાદીને લાગશે. એક જીવનો નાશ અમારાથી જોવાતો નથી તો હગ્નરો જીવોની હાનિ અમારાથી કેમ જોઈ શકાશે ? અમારો ધર્મોરોજગાર, વેપારવણજ અંધ પડશે અને નફો તણાઈ જશે. નહિ ખમોય એવું નુકશાન થશે માટે સુલતાન સાથે

સોરઠી સોમનાથ

સલાહ કરીને અજમેર પર લટકી રહેલી વિપત્તિની વાદળી વિખેરી નાખે એવી અમારી રાંક વણિકાની વિનંતિ છે.”

“એસી જાઓ પાનાચંદ શેઠ, એસી જાઓ.” ધર્મગજદેવે ધિઃકારથી જવાબ દીધો “તમે આજ પછી મારી આગળ આવું બાયલું બાપણુ કરશો નહિં. દુશ્મનથી ડરીને બાયડીઓની માફક ધરના ખૂણામાં ભરાઈ બેસવું એ અમારૂં ક્ષત્રિઓનું કામ નથી. રણમાં સામે મ્હોદે લડવાથી જીવતાં જશ મળે છે અને મરવાથી મુકિત મળે છે. તમારા સરખા વણિકો તરવારના તેજથી ડરે પણ અમે રજપૂતો ન ડરીએ. એમ ડરીએ તો આવું મોટું રાજ્ય અમારાથી કેમ કરી શકાય ? બોલો મહારાજ તમે શો મત આપો છો ?”

સભામાં હાજર રહેલા વિપ્રોના અગ્રણી કૃપાશંકર આચાર્યને સંબોધીને ધર્મગજદેવે છેલ્લા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા. ભૂદેવ રાજાને આશીર્વાદ દેતા આગળ આવવા બેલા થયા. દ્વંદ્વાળી ફાંદ, ટૂંકા પનાનું પોતિયું, ઉધાડું અંગ અને માથે જૂના જમાનાની ટેલીઆ લટ સરખી પાઘડી, ગળામાં મોટા મોટા મણકાની માળાનો ભારો, કપાળમાં અર્ધચંદ્રાકારનું સુખડનું ટીલું, પાઘડીમાં પાંચ પેઢીનું વારસ મળેલું ટીપણું; એવા વિચિત્ર વેષથી સભાસદોને મંદ હાસ્ય આવ્યું. અધિ-પતિના સિંહાસન આગળ આવી લાંબો હાથ કરીને મહારાજ આશીર્વાદના મંત્રો બોલવા લગ્યા.

“રાજન ! રૈયતની રક્ષા કરવી એ રાજ્યધર્મ છે.” કૃપા-શંકરે વાગ્યારા છૂટી મૂકી વદવા માંડ્યું. “આપ ક્ષત્રિય છો, ગૌઆહામતિપાળ છો. ગાય અને આઘાણનું રક્ષણ કરવાને આપે

સોરઠી સોમનાથ

મૂઝવું અને યવનોથી હિન્દુ ધર્મનું રક્ષણ કરવું ઘટે છે. આપણી આર્યભૂમિ ઉપર યવન ચઢી આવીને જ્ય કરે, ધર્મમંદિરો અને લોકોને લૂંટીને ધર્મ બ્રષ્ટ કરે, એ આપથી ન જોવાય. મહારાજ ! આપનો ધર્મ કેશરિયાં કરીને રણમાં ધૂમવાનો છે. આપ લડો અને રણમાં દુશ્મનને રાણી નાખીને જ્ય મેળવો એવો અમારો આશીર્વાદ છે.

આપ જાણતા હશે કે પરશુરામે કેવું દારણુ યુદ્ધ કરીયું હતું. પણ કાળ બદલાયો છે. આજ એ કાળ નથી. આ અવસરમાં એવા વિપ્રો નથી પણ લાકુ ખાઈને પેટ પર હાથ ફેરવનાર લાકુ ભટો ઘેર ઘેર જોવામાં આવે છે. ખાવાપીવામાં લક્ષ રાખવું, વધારે ખાવાની વડાઈ વહોરવી, પ્રજાને માથે પડીને પેટનું પૂરું કરવું એવો પ્રાક્ષણનો વર્ગ રહ્યો છે. એવા ભૂદેવોથી રાજ્યને શો આશ્રય મળવાનો છે ? હું તો જોવું છે તેવું જ જાણાવું છું મહારાજ ! નથી અમારામાં રહી બેઠવિદ્યા, ઇશ્વરસત્તા અથવા શૂર શક્તિ. મંત્ર આ કળિયુગને વિષે નિષ્ફળ નિવડ્યા છે, નહિ તો ગમે એવા શત્રુને શાપ આપતાં સંહાર યાય. ભિક્ષા માગીને ભોજન કરવું અને આખો દહાડો ધરના ખૂણામાં મરાઈ રહીને ક્રિયાકર્મ કરવામાં કાળ ગાળવો એવા બળહીણ પ્રાક્ષણો તબળ શત્રુનો ધસારો કેમ ઝીલી શકે મહારાજ ! આપનો જ્ય જ્ય રાખો એવો આશીર્વાદ આપ્યાનું ગળું અમારું છે. બીજી અમારાથી ડું બની શકે એ આપ જાણો છો. ”

કૃપાશંકર ‘રાજ્યનું કલ્યાણ થાઓ’ એવો આશીર્વાદ ભણીને તાના આસન ઉપર ખેસી ગયા. ત્યાં દેવદત્ત દોડી આવીને દયામણું હેરે બોલ્યો:—

સોરઠી સોમનાથ

“ગાંધાહાણુ પ્રતિપાળ ! આપ તો સાક્ષાત્ વિષ્ણુનો અવતાર છો. એક ચક્રવર્તી વિષ્ણુ જેમ સંહાર કરી નાખે છે તેમ અમારા આશીર્વાદથી આપ બહુ બહુ કરી :શકશો. અમારા મંત્રથી અમે અરિને આંધળોલીંત કરીશું ! બળહીણુ બનાવીશું ! અને ન પુરાય એવો તેમનો નાશ કરીશું ! માટે મહારાજ આજ્ઞા આપો, એક સહસ્ત્ર વિગ્રોને શત્રુ સંહારનો જાપ જપવાને શિવ મંદિરમાં બેસાડો ! સાંજ સવાર મોઢક જમવાને પાકાં સીધાં આપો ! અને ઉપર દાન દક્ષણા આપીને તેમને સંતોષો ! એટલે તરત કામની સિદ્ધિ થવાની ! શત્રુ બોલો હશે ત્યાં સ્થિર થઈ જશે ! તેની તરવાર ધ્યાનમાંથી બહાર નીકળશે નહિં ! અમારા આશીર્વાદનો એવો પ્રતાપ છે, પૃથ્વીવપતિ !”

“મહારાજ ! એ તો જાણ્યા તમારા મંત્રો અને ધૂર્તપણાના સર્વે ઢંગ.” ધર્મગૃજ માથુ ધુણાવીને બોલ્યા. “મંત્રથી અને આશીર્વાદથી જે શત્રુ જીતાતો હોત, વિજય થતો હોત તો કૌરવ અને પાંડવોનું જખ્ખડું યુદ્ધ થાત જ નહિ. કરોડો કૌરવ અને પાંડવોની સખળ સેનાનો નાશ પણ ન થાત. કેને સમજાવો છો મહારાજ ! અક્ષરોમાં એટલી બધી તે શી શક્તિ આવે છે કે તેથી ધારેલી ધારણા પાર પડે ! મંત્ર, જંત્ર એ સઘળી બોળા લોકોને ભમાવવાની વાત છે. આશીર્વાદ આપી દીન વચન ઉચ્ચારવાં એ દીન જતોનું કામ છે. બળ અને કળા વગર બળવાન શત્રુ કદી જીતાય જ નહિ. બોલો શૂદ્ર તરફથી કોણુ જવાબ દે છે ?”

“અન્નદાતા ! તમે માવતર અને અમે દોઝં છીએ.” ભાણો પટેલ આગળ આવીને કહેવા લાગ્યો. “તમે ધીંગા ધણી અને અમે રાંક રૈયત છીએ. અમને બચાવવા એ અન્નદાતાનું કામ છે. અમે કૃષિ કામમાં કુશળ. ખેતરમાં ખાતર કેમ પૂરવું, ખેતી કેમ કરવી, મોલની

સોરઠી સોમનાથ

ઉપજ નીપજ ફેવી આવશે વિગેરે બાબતની સલાહ પૂછે તો અમે આપીએ, પણ લડાઈની સલાહ બલાહ જાણે એ તો તમારા સરખા અમારા રૂપાળા રાજવી. અમે તે કઈ વાડીના મૂળા ! માટે ખમા કરો આપણ ! ખમા કરો. ”

“ આપણ ! અમારો ધંધો લાકડા વહેરવાનો કે ચીરવાનો અને તમારો ક્ષત્રિયોનો ધર્મ શત્રુ સંહારવાનો ! ” ભાણુ પટેલ બોલીને ખેસી ગયા પછી એક સૂતાર ઊભા થઈ પોતાનો મત જાહેર કરવા લાગ્યો. “ અમને અમારું કામ સોંપો તો અડધે વચને કરવાને અત્યાર ઘડીએ તૈયાર છીએ ! છોડીઆં ફાડીને લાકડાંપર રદો ફેરવીને માંડમાંડ ધરતો નલાવ કરીએ ત્યાં રાજખટપટની અમને શી ખબર રહે ? અમારું બળ શું ? તુરક સિપાઈઓની સામે અમે કેમ ટકી શકીએ અન્નદાતા ! ”

“ મહારાજ ! રાજને નવાં નવાં લૂગડાંલતાં વેતરાવવાં હોય તો ગજ અને કાતર લઈને આજ્ઞા મળતાં અડધી રાતે વેઠે આવવાને આતુર છીએ પણ શત્રુ સામે જવાને આપણ ! અમારું ગજી નથી. ” એક દરજીએ કીર્તિ ખાટવાના ઈશિદાથી કહેવા માંડ્યું. “ સોય, દોરા હોય તે તરત ખડે પગે કરવાને તૈયાર છીએ ! રાજની મરજી હોય તો સોય કાતર લઈને શત્રુ સામે લડવાને સાવધાન થઈએ ! બાકી તરવાર બરવાર ઝાલવાનું અમારું બળ જોર નથી, અન્નદાતા ! ! ”

“ મહારાજ ! અમે કાળી લાયડા છીએ. આ અમારા ઠાકોર છે. ” કાળીના કોમના પટેલે ઊભા થઈ કહેવા માંડ્યું. “ અંધારી મેઘલી રાત મળી હોય, ડેડકાં ડરાંડરાં કરતાં હોય અને ઝરમર મેહુલો વરસતો હોય એ વેળાએ ખાતરિયું લઈને ખાતર પાડવાની

સોરઠી સોમનાથ

ખોળ કરતા અમારી આખી આવરદા ગઈ છે. રણુવગડામાં લૂંટફાટ કરવી એ અમારો કસબ ! ખૂણે ખાંચરે ખાતર પાડવું એ અમારો ધંધો ! રળ હોય તો રાતે સુલતાનજીનો ડેરો ફાડીએ ! તેમાં ખાતર પાડીએ અને હુકમ હોય તો મહમ્મદ સુલતાનનું બોહું કાપીને અન્નદાતાની હજુરમાં હાજર કરીએ; પણ લડાઈ બડાઈ લડતાં તો અમને ન આવડે પૃથ્વીનાથ ! ! !”

“ પૃથ્વીનાથ ! મારું નામ રામલો. ” પાંચસો કુખાનો મુખી રામલો રખારી ખભે ડાંગ લઈને ડાયરાને રામરામ કરતો આવીને કહેવા લાગ્યો. “ જતે હું રખારી છું અને પૃથ્વીપતિના પ્રતાપે પાંચસો કુખાનો પટેલ છું. ‘ ન દેખો ભુતાં તો દેખો ભરવાડા. ’ અમે જંગલના જન. અમને તમારા શહેરી સરખું બોલતાં ચાલતાં ન આવડે ખાવિંદ ! અમારા છૈયાં છોકરાં છાસ, દૂધ પીને નહાનેથી મોટા થયેલાં. તેથી ભરામણ વાણિયાના જેવા નરમ ઘેંસ જેવાં નહિં તો ! રાજના અને રૈયતના દોરઢાંખર અને ઘરના બકરાં મેઢાં જંગલમાં જેઘને ચરાવીએ. અમે ગાયોના ગોવાળ. ગાયને જળવનારા ગોવાળ અને તમે ગાય સરખી રાંક રૈયતની રક્ષા કરનારા ગૌપ્રતિપાળ. તમારો અને અમારો એક દરજ્જો અને એક ફરજ. તમારે સિંહાસન પર બેસવાનું હોય છે તેમ અમે મઝેના ટાઢી છાંયા ઢળી હોય એવા લીંબડાના શિતળ છાંયડામાં લાંબી, મોટી ડાળી-ઝોએ માળો બાંધી તે પર ચઢીને રાગ લલકારીએ છીએ; અથવા પાવો વાંસળી વગાડી મનમાં મઝ થઈએ છીએ મહારાજ ! એ અમારું સુખ. સલતાન બલતાનના અન્નદાતા ! શા ભાર છે ? મહારાજ ! આ ડાંગો વતી એ મસલ્લાના કોઠા રંગી નાખશું. પાંચસો ભરવાડો ! ધણીનો હુકમ સાંભળવાને હાજર છે. અમે જેની જર બાજરીના જડા પાતળા શેટલા ખાઈએ છીએ તે પણ રાજના જ

સોરઠી સોમનાથ

પ્રતાપ. રાજના પ્રતાપ વગર અમે ઘડી એક કેમ રહી શકીએ ? અમે ધણીના છીએ. આ હાડ પણુ ધણીનાજ છે. ધણી કહે ત્યાં ધાવાને હુકમ મળતાં હાજર છીએ અન્નદાતા !!!”

“શાઆશ છે મારા રંક પણુ શૂરા ભરવાડો ! તમારી રાજ તરફની વફાદારીથી હું રાજ થયો છું.” મહારાજ મલકતે મુખડે બોલ્યા.

“મહારાજ ! જાદવે જોયા જોવા જંગ કરીને જશ મેળવ્યા છે. આપણે ચારે દિશાએ તરવાર ચલાવીને દેશમાં ડકો દીધો છે, માટે ફિકર ન કરશો.” એક રજપૂત મૂછપર તાવ દેતો છાતી કહાડી ઉચર્યો. “અમે જીવતા છીએ ત્યાં સુધી લડવાને ઊભા છીએ. ક્ષત્રિનો ધર્મ છે કે મારતું અથવા મરતું. અમે ક્ષત્રિ છીએ. અમારી રગોમાં રક્ત દોડે છે ત્યાં સુધી આપનો અને અજમેરનો બનતો બચાવ કરશું. આ કિલ્લો તૂટશે તો કિલ્લા રૂપે અમે આવીને ઊભા રહીશું. ‘બસે ખાડા પણુ ન બસે હાડા’ એ કહેવત ખરી કરી આપશું. એક રજપૂત બચ્ચો જીવતો હશે ત્યાં સુધી આપને ઉની આંચ આવવા નહિં દઈએ મહારાજ !”

“જય જય મહારાજ ! મહારાજની જય થાઓ !” દરબારને માનીતો ભાટ બોલ્યો. “આપના પૂર્વજોને પ્રસન્ન કરવાને આપે આ પગરણુ માંડ્યું છે તેમા જોઈએ એવો જય થાઓ. પૃથ્વીનાથ ! આપના પૂર્વજોએ બહુ બહુ પરાક્રમો કીધાં છે. શત્રુઓ સંહાર્યા છે અને રંગ રાખ્યો છે. રંગ છે રજપૂત લોહીને ! ધન્ય છે અજમેર ધણીને ! ધરાપર અજમેર ધણી સરખા ધર્મિષ્ઠ પુરૂષો થયા નથી અને થશે પણુ નહિં. રજપૂત વગર પૃથ્વીની કાણુ રક્ષા કરે ! ધર્મગજ વગર હિન્દુ ધર્મ ઉપર ધસી આવતી ધાડ ખાળવાને

સોરઠી સોમનાથ

કાણુ ધાય ? રજપૂતો રણનું મેદાન જોઈને રીઝે છે. મોતથી અને ભૂતથી પણ ડરતા નથી અને હિંમત રાખી હથિયાર બીડીને શત્રુના સૈન્યમાં સિંહની પેઠે ફૂટી પડે છે. ક્ષાત્ર ધર્મકર્મમાં કહયું છે કે:—

રાણી જાયા રાજવી; રણ શૂરા રજપૂત;
ડરે નહિં દુશ્મન થકી, લલે હોય કદિ ભૂત;
લલે હોય કદિ ભૂત, હૂત મોટા દાંતાળા,
રીઝીને રજપૂત, ફૂટી નાખે કાંટાળા;
મુખ સામે લડી મરે, કરે નહિ બહાલી કાયા;
ફિકર તણને કરે, રજપૂતો રાણી જાયા.

(૨)

ખુશી થાય સુણી ક્ષત્રિઓ, રણવાજાના નાદ,
મધુરી સુણતાં મોરલી, નેહ ધરે જ્યમ નાગ;
નેહ ધરે જ્યમ નાગ, રાગ સુણી અતિ રસીલો,
મેઢનીમાં કરી માગ; કરી લે સર અરિકિલ્લો;
વઢે અરિથી વાદ, બહુ બળથી બાઝ્યાનો;
રીઝે છે રજપૂત, રાગ સુણી અતિ રસીલો.

રણમાં શેળીને શત્રુને ચાંચડની પેઠે ચોળીને જ્ય જ્ય કરે
મહારાજ! રંગમાં મચેલા ટેંડા રજપૂતોને રંગ છે!

“સત્ય છે બારોટ!” અજમેર પતિએ ઉત્તર દીધો “તમે સત્ય
કહો છો. રજપૂત બચ્યા વગર આવાં વિકટ કામ બકાલોથી અને

સોરઠી સોમનાથ

આયલી પ્રજાથી કેમ બળવી શકાય? ભાજી ખાઉથી શું થઈ શકે? આયલી પ્રજા પોતાનું બળ શું બતાવે? બળ હોય જ ક્યાંથી? બાજ ખાઉ વાણિયાથી સિંહની સેનામાં કેમ ફૂદી શકાય? શૌર્યહીણ શત્રુ શું કરવાના? દાસત્વપણામાં ડૂબેલા વેડના વૈતરા ઉપાડેલાં તેમનાથી આવા વિગ્રહમાં કેમ વઢાય? ક્ષત્રિ વગર આ દેશમાં લડી શકે એવો કયો વર્ગ છે? લાડુ ભટ્ટોથી લાડવા ખાવાની લાલચ તજીને લડાઈના મેદાનમાં લડવા કેમ નીકળી શકાય? આથી હિંદુ પ્રજા પતિઓ પ્રજાની પ્રબળ સહાયતા વગર સબળ શત્રુ સામે લડતાં ઘણીવાર હાર ખાય છે અને હારે તેમાં નવાઈ પણ નથી. પરદેશી પ્રજાપતિઓને પોતાની પ્રજાનો પ્રબળ આશ્રય મળે છે અને તેવા આશ્રય વડેજ ઘણું કરીને તેઓ અતિ વિજય મેળવી શકે છે. સઘળા મુલકમાં સઘળી વર્ણના લોકો લડાઈમાં સામેલ થાય છે. વેપારીઓ, હલકો ધંધો કરનારા હલકી વર્ણના લોકો અને ઉચ્ચ રાજવંશી વર્ગના લોકો પણ લડાઈનો હુન્નર જાણે છે અને વખાણે છે; ત્યાંના રાજકર્તાઓને આ દેશના અધિપતિઓની પેઠે એકલા ક્ષત્રિ વર્ગ ઉપર જ આધાર રાખવો પડતો નથી. સઘળી પ્રજાની સામગ્રી સલાહ સહાયતા રાજ્યને મળે મળે છે. તેથી તેઓ દેશપર આવેલી વિપત્તિને વિખેરી શકે છે અને વિદેશ પર વધતા વિજય મેળવે છે. પણ હિન્દી પ્રજામાં લડવાની હોંશ ક્ષત્રિ વગર બીજી કામમાં નથી. સઘળી પ્રજા બીકણ અને આયલી છે. મરદ છતાં મેરીની માફક બચની વેળાએ ધરના ખૂણામાં ભરાઈ બેસે છે. શરમ છે એવી શૌર્યહીણ આયલી પ્રજાને!

“હારવું, જીતવું એતો નસિબમાં હોય છે. આગળથી બચ આણીને શરમ ભરેલી રીતે રજપૂત અચ્ચો શત્રુને તાબે કદી ન થાય. કેશરિયાં કપડાં કરીને ફૂદી પડે મારા કુશળ સિપાઈઓ! અંગમાં પ્રાણ હોય ત્યાં સુધી પાછી પાની ન ભરો. વાળો કચ્ચણ ધાણુ

સોરઠી સોમનાથ

એ લાલચુ ધરિલામીઓ! ચાલો, લાર ન લગાડો. છંદી નાંખો તમારા પગ તળે જોરાવર શત્રુને!”

મહારાજના મુખના આવાં વીરરસ ભરેલાં વચનો સાંભળીને કચેરીના સઘળા શૂરવીર રજપૂત સરદારો “જય જય મહારાજ! મહારાજની જય થાઓ! શત્રુનો કચ્ચઘાણુ વાળો!” એવા જય શબ્દો વઘા. તેમના શબ્દ ઘોષ વડે મહમ્મદની સકળ સેના કંપી ઊડી;

અજમેર પતિની છાવણીમાં નોખતોનો નાદ અને શરણાઈના શૂર ચડે એવા શોર તંથા શંખનાદ થવા લાગ્યા. વિવિધ પ્રકારના રણવાદ્યથી, હાથી, ઘોડાના હણહણાટથી અને શૂરા રજપૂતોની વીર-હાકથી છાવણી ગાજી રહી.

ખીડીકણુ લોકો ઘરનાં બારણાં બંધ કરીને ભોંયરામાં અને ભય ન જણાય એવી જગ્યામાં ભરાવા લાગ્યા. કાયર લોકો ભયથી કંપીને કપાળ ફૂટવા લાગ્યા અને નખળા લોકો બચાવ ભરેલી જગ્યાએ સંતાઈ ભરાઈ ખેસવાની સંભાળમાં પડ્યા. ઘણા જણુ તો અજમેરની છૂપી ભાગોળેથી માલ મિલકત અને કુટુંબ કપીલો લઈને છૂપા છૂપ ન્હાસી છૂટ્યા. અજમેર નગરી હાલક લોલક થઈ રહી. રાત્રિને વિષે આકાશમાંથી ખરતા તારા જોઈને અજમેરીઓ આ સઘળી માત્ર અપશુકનની નિશાની માનીને ઉદાસ થયા. રજપૂતો આખી રાત ઊંઘ્યા નહિ. જમવા, રમવામાં કુટુંબ કપીલાને મળવા ભેટવામાં ગોણી જમમની ગુજારી. પહોર ઘટિકા રાત્રિ રહી એટલે રજપૂતો લડવાને સજ્જ થવાં લાગ્યા. માતાઓ પોતાના જીવાન પુત્રોને માથે હાથ ફેરવી આશિષ વચનો રેડવા લાગી. રણમાં વિજય કરીને સામે મોઢે લડી જશ કમાઈ આવવાને ખોધ દેવા લાગી. પ્રાણુ જય પણ શત્રુથી પાકી પાની ન ભરવી, પીક પર ઘા ન ખાવો પણ છાતીમાં ઝખમ

સોરઠી સોમનાથ

ખાઈને મરવું અને અપ્સરાને મળવું, કુળને કલંક લાગે એવી કહે-
વત રહી જાય, સાત પેઢીની મેળવેલી કીર્તિ લુંટાઈ જાય એવું
કાંચરપણું ત્યાગ કરી શત્રુમાં માર્ગ કરી, યશ ભરેલી રીતે મારવું કિંવા
મરવું અને અક્ષય સુખ મેળવવું, એવાં કાંટા ભરેલા કથનો કથી
કથીને ઉશ્કેરવા લાગી. રજપૂતાણીઓ પોતાના બહાલા પતિઓને
પ્રેમથી ગળગળિત થયેલા સ્વરે વદવા લાગી. “પ્રાણનાથ! માથાના
મુગટ! ધણીનું લૂંણ આજ સુધીમાં આપણે ઘણું ઘણું ખાધું છે. તે
હક કરવાની હમણાં જોઈએ એવી તક તમને મળી છે તે જવા ન
હો. તમારી તરવારથી તરકડાંઓને રહેંસી નાંખી, વિજય કરીને
પાછા વળો અને તમારૂં નામ રટતી અજળાઓને તથા વિજેગ
તાપથી ટળવળતા તનુજોને આવી મળો. દૈવ ઈચ્છા જો એવીજ
હોય ને રણમાં જય મળે એવું ન જણાય તો સામે મ્હોડે મરીને
અપ્સરા વરો અને અક્ષય સુખ મેળવો, પણ રખેને અમારામાં અને
આપણા બાળ બચ્ચાઓમાં પ્રેમ રાખીને રણમાંથી પાછા પગલે
ફરતા અને અક્ષય સુખ તજી દેતા. સ્ત્રી, છોકરાં, માત, તાત સઘળું
મિથ્યા છે. અહિંનું સુખ સ્વપ્ના સરખું છે. એવા મિથ્યા સુખમાં
મોહ રાખીને રખે ને પાછી પાની ભરતા” પ્રેમમાં લીન થયેલી
પ્રમદાઓનાં મુખનાં પાતો ચડે એવા વીરરસ ભરેલાં વચ્ચનો સાંભળી
ને લડાઈના આશક રજપૂતો કુટુંબના આશિષ વચ્ચનો શિર પર
ચડાવીને અજમેર પતિની છાવણીમાં એકઠા થવા લાગ્યા.

અજમેરપતિએ આખી રાત રણવાસની અંદર રંગરાગમાં
અને મોજ મજામાં ગુજરી. તેના મનમાં ખાત્રી હતી કે આ વેળામાં
દુશ્મન સામે ટકી શકાય એમ નથી. શત્રુનું દળ કટક મોટું છે.
આપણું લાવ લસકર ખૂટ્યું છે. તેથી વિજયી થવાની આશા મુદ્દલ
નથી. જોર વડે જીત કરીને અજમેરમાં પાછા સહિસલામત

સોરઠી સોમનાથ

આવવાની આશા જરા નથી તેથી તેણે પાછલી પહોર રાત્રી રહી એટલે નાહી ઘોઘ નિત્યકર્મ કરીને દીન લોકોને પુણ્ય દાન દીધાં અને કેશરિયાં કપડાં પહેરી કવચ અને અનેક તરેહના અસ્ત્ર શસ્ત્ર સજ્જને રણમાં જવાની તૈયારી કરીધી. એ જોઈને તેની પટરાણી બોલી:-

“સ્વામિનાથ! તમારી બહાલી રાણીને રડતી મૂકીને રણમેદાન માં ન સિધાવો. હું તમારા સુખસંકટની ભાગિયેણુ રાજ્ય મહાલય માં રહું અને રણમેદાનમાં ઝૂઝવાને પધારે એ ન જ બને. હું રજ-પૂતાણી છું અને એક કુળવંતી રજપૂતાણી તરીકે આપની સંગે આવીને આપના સંકટમાં ભાગ લઈને સંતોષ પામીશ પ્રાણુનાથ! આપ અંતઃકરણમાં રખે માનતા કે રણક્ષેત્રમાં સ્ત્રીથી કેમ રહેવાશે? ધીરજ કેમ ધરાશે? પણ યાદ કરો આગલાં રજપૂતાણીઓના યશ ભરેલાં પરાક્રમેને. યાદ કરો તેમણે બળવેલાં મહત્કર્મેને, સંભારે તેમની હિંમત અને શૂર ભરેલી સમ્મળ શક્તિ. હું રજપૂતાણી છું. મારાથી બનતી મદદ આપીશ અને સંકટમાં ભાગ લઈ સંતોષ પામીશ. સુખાવસ્થામાં આપની સાથે રહીને સુખ ભોગ ભોગવ્યા અને સંકટ સમયે આપને છોડીને એકલી આ રંગ મહાલયમાં રહી ટકતક જોયાં કરું એ મારાથી કેમ જોયું જાય? મહારાજ! આજ્ઞા આપો વિચાર ન કરો. ઈશ્વર સૌ સારા વાનાં કરશે.”

“ધ્યારી રાણી! તેં અવધિ કરી છે. તારા મ્હોડામાંથી આવા મરદાનગી ભરેલાં વીરરસના વચનો સાંભળવાની મેં આશા રાખી નહોતી. રંગ છે આવી રજપૂતાણીઓને! ધર્મગજદેવ પોતાની પ્રિયાના મુખમાંથી નીકળેલાં ધ્યાર અને પાનાં ભરેલાં વચનો સાંભળી ને પોરસાઈને બોલવા લાગ્યો. રજપૂતાણી વગર શૂરવીર રજપૂત રત્ન કાણુ પેદા કરત? રણમાં તને ન લઈ જવાના અનેક કારણો છે. સ્ત્રીને

સોરઠી સોમનાથ

સાથે લઈને લડવા જવું એ નહિં બનવા જોગ કામ છે. હું રજપૂતાણીની હિંમત ઉપર શક લઈ જતો નથી. તીરબાણનો વરસાદ વરસી રહ્યો, તોપના કાન બહેરા કરી નાંખે એવા ગડગડાટ થઈ રહ્યા હોય, સૂર્યના તેજસ્વી તડકામાં ભાલા અને સમશેરો વીજળીની પેરે ચમકી રહી હોય, વીર હાકો વાગી રહી હોય તેમાં કાચી પોચી છાતીના મરદના ગાળા પણ નરમ થઈ જાય તો ઓરતોની ધીરજ કેમ રહે? પગ કેમ ન કંપે? એમ મારું માનવું નથી. તું રજપૂતાણી છું. રજપૂતાણીઓએ જોયા જેવા જંગ કીધા છે; સેંકડો શત્રુ હણ્યા છે અને વિશેષ વિજય કીધા છે. તે કુળની તું પણ એક છું પરંતુ લોકમાં કહેવત રહી જાય કે અજમેરપતિએ વિપત્તિની વેળાએ પોતાની રાણીની મદદ લીધી એવી નામોશીથી હું ડરું છું. તું મારી શીખ માન અને મને રગ દે. ઇશ્વર કરશે તો વહેલો આવીને મળીશ નહિ તો દૈવ ઇચ્છા!”

“અંબા દેવી તમારી રક્ષા કરો” રાણીએ રાજાને રણમાં જવાની વિદાય આપતાં કુળદેવીના આશીર્વાદ ઉતરવાના ઉદગાર કાઢ્યા. “આપણી કુળદેવીની તમને રક્ષા છે, આવી કંઠણ વાણી ન બોલો ભાવિ કાળ આગળ મનુષ્યનું ઉપજતું નથી જ્યારે આપની એવીજ ઇચ્છા છે ત્યારે પધારો સ્વામીનાથ! મારા હૃદયમાં સત્ય હશે તો આપ સહિસલામત જય કરીને પાછા પંગણો અને ઇશ્વર સર્વ વાનાં સારાં કરશે; પણ જો દૈવ રૂંડે. ઇશ્વર ન કરે અને આપને કાંઈ થાય; પરમેશ્વર પતળે ને આપને ઉની આંચ આવે તો હું આપની સાથે જ આવીશ. સતી થઈ સ્વર્ગમાં અક્ષય સુખ લેવાને હું ક્ષણ પણ વિલંબ નહિ લગાડું સ્વામીનાથ! સિધાવો. જવાનું કહેતાં તો જીભ ઉપડતી નથી પણ સિધાવ્યા વગર જય મળે એવું દીસતું નથી.”

સોરઠી સોમનાથ

ધર્મગજદેવને પોતાની શાણી રાણીના આવાં ધીરજ ભરેલાં વીર વચ્ચે સાંભળીને ઉત્તોજન મળ્યું એટલે રણવાસમાંથી આગળ ચાલ્યો. ત્યાં રાજની આઈ આવી અને આશીર્વાદ વદી. “જય જય પૃથ્વીનાથની જય થાઓ ! મોતીઆં વાળી ભવાની, ઊગમણા ગોખની માઈ તારી રક્ષા કરો ! આજે ઘણું દહાડે કાળિકા દેવીને તરકડાના બળિદાનથી તૃપ્ત કરવાની તક મળી છે. પૃથ્વીનાથ ? પધારો મેદાનમાં અને ચહુઆણની કીર્તિ વધારો. રખે ડગતા મહારાજ. પાંચ હજાર ચારણો ઉઘાડા ખડગથી રક્ષા કરશું; તારી પતિવૃતા પટરાણીની. ઈશ્વર તારી રક્ષા કરો.”

ધર્મગજદેવ આઈના આશિષ વચ્ચે શિર પર ચડાવીને મહા-લય પરથી નીચે ઊતર્યા.

“ મહારાજ અમારું માનો અને આજનો દહાડો રણમાં આપ ન પધારો.” દાસીઓનું ટોણુ આવીને ઊભુ રહી દીન વચનથી કરગરવા લાગ્યું” આજ આખી રાત અમને ભૂંડાં અને ભયંકર સ્વપ્નાં આવ્યાં છે. અપશુકનો પર અપશુકનો થાય છે કૂતરાંના રૂદનથી અને ધુવડોના બોલવાથી અજમેરના મહોલ્લાઓ ગાજી રહ્યા છે. જીવો તો ખરા ! આ દક્ષિણ દિશા ભણી ખર કેવા ભુંકા ભુંકી કરી રહ્યા છે. છીંક પર છીંક થાય છે, રડતાં માંજરોનાં ટોળે ટોળાં અહિં તહિં ફરે છે, અમારી રાણીની આંખ બહું વાર થયાં ફરે છે પણ આપને કહી શક્યાં નથી. દિશાઓ ચઢી આવી હોય એવું દીસે છે. રાત્રિ ઘણી ભયંકર લાસે છે. એ સર્વ માઠાં શુકનો નહિ તો ખીજી શું માનવું ? આપના ઉપર એટલે આ અજમેર નગરી ઉપર મોટી આફત તોળાઈ રહી હોય એવી નિશાનીઓ અમને નજરે પડે છે. અન્નદાતા ? સાડે થવાનું હોય છે ત્યારે સારા શુકનો અથવા નિશાની

સોરઠી સોમનાથ

ઓ થાય છે અને નકાર થવાનું હોય છે ત્યારે માઠી નિશાનીઓ અથવા મંદ શુકનો થાય છે એ સત્ય માનજો મહારાજ! આજનો દિવસ આપ સંભાળો અને પછી કાલે મનગમતું કરજો એવી અમારી અભિલાષા અને અરજ છે.:-’

“સાંભળો મારી રાંક અને ભોળા સ્વભાવની દાસીઓ! શુકન તો થાય છે અને જાય છે પણ થવાનું હોય છે તે તો નિયમસર થાય છે. શુકન મુહૂર્ત એ સઘળાં બહાનાં છે. સારા શુકન જોઈને જતો પોતાનું કાર્ય સાધે છે ત્યારે તેમાંથી માઠાં પરિણામ કેમ નીકળે છે? ધણીનું ધારેલું મિથ્યા થતું નથી. શુકનમુહૂર્ત એ સાચાં નથી. શૂરા પુરૂષો શુકન મુહૂર્ત જોવાને ખોટી થતા નથી પણ સમય કાળ સાધે છે, આવેલી ઉત્તમ તક જવા દેતા નથી. ઉત્તમ તક એ જ ઉત્તમ શુકન છે. રણમાં હાક વાગે અને શૂર પુરૂષ શુકન અપશુકન જોવા બેસે એ કેમ અને? શૂરાને શુકન શા?”

“સત્ય વાત છે સરકાર. શુભ સમય અને ઉત્તમ તક એ જ શૂરાને શુકન છે.” મહારાજનો દર્શાંદી ભાટ ખૂંખારો ખાઈને બોલ્યો અને નીચેની કવિતા ગાવા માંડી.

૫૬

શુકન શા શૂરાને શૂરાને

એતો છાજે અબળાને ! શુકન શા. (ટિક)

શુભ ચોઘડિયું શુકન ન શોધે, શોધે સમય શૂરા તો;
સમય મેલીને મુહૂર્ત શોધે, નર કાયર નબળા તો. શુકન.

સોરઠી સોમનાથ

પડે ખૂમ કે પલાણુ નાખી, પડકારો કરી પહોંચે;
 ખળથી જીત કરીને ખેસે, તરૂણ વિજયની ટોચે; શુકન.
 શુકન તણા સમણામાં શૂરો, સમય ન છોડે સારો;
 લાગ ફાવતો રોજ લુંટાવે, હિંમત વગર હિચકારો. શુકન.
 ધીરજ ઘટમાં ઘણી ધરીને, કેશરિયાં કરી કૂદે;
 મરણ ખોજ મેલીને માથે, ખડે પગે રણ ખૂંદે. શુકન
 શુકન મુહૂર્ત કાચા સખળાને, સમય લાગ એ સાચા;
 શૂરવીર જય લવાની લાળે, દાટી મૂરખનાં ડાચાં. શુકન.

“તમે ધીરજ ધરો અને શુકનની બ્રમણા પડી મૂકી ઈશ્વરનું
 ભજન કર્યા કરો. તેણે ધારેલું હશે તે થશે. તેમાં મીન મેખ મિથ્યા
 થનાર નથી.” ‘ધર્મગજદેવ દાસીઓને આવી રીતે દિલાસો દઈને
 છાવણીમાં ગયો એટલે મુખ્ય મંત્રી, સામંત અને સુભટોએ આવીને
 નૃપતિને નમસ્કાર કીધા. ધર્મગજદેવે અજમેરના મોટા મોરચા જળ-
 વવાને તથા વ્યૂહરચના રચવાની ગોઠવણુ કરી અને મુસલમાનોના
 ધસારાની વાટ જોતા સર્વ સિપાઈઓ સાવધ થઈ બેઠા.

મુસ્લીમોની તૈયારી અને ગોઠવણુ પણ મહાભારત હતી. તેઓ-
 એ આખી રાત બંદગી ભણવામાં તથા સંજ્ઞ થવામાં ગુજરી હતી
 અને મહમૂદે ખીજ દિવસની સવારમાં મારવું કે મરવું એવું મનમાં
 પણ લીધું હતું.

અજમેર નગરીનાં દેવદેવજોમાં નોખતોના ગગડાટ અને
 શંખના તથા ઘંટના ઘોર શબ્દો થવા લાગ્યા. ભગવાનના ભકતોએ
 મધુરા રાગથી ઈશ્વર સ્તવનો ભણવા માંડ્યાં. રાજ દરબારે વિવિધ

સોરઠી સોમનાથ

પ્રકારનાં વાગ્નં વાગવા લાગ્યાં. ચકલા ચકચક કરીને, કાગડાઓ આમ તેમ ઊડતા કા કા કરીને તથા વેદશાળામાંથી વિપ્રોએ વેદની ધ્વનિ કરી સૂર્યદેવને વિનંતિ કરીને વંદના કરવા માંડી એટલે પ્રત્યક્ષ દેવે દર્શન દીધાં. બન્ને તરફના ચોક્ષાઓએ સૂર્યદેવને નમસ્કાર કીધા અને હવે જે ઘડી બળ છે તેમાં દારણુ યુદ્ધ ચાલશે એવું જાણીને પ્રકુલિત થયા. મુસલમાનોએ પ્રથમ લડાઈની છેડતી શોધી. મુસલમાનોને જુસ્સો ચઢાવવા સારુ મહમૂદે હજરત મુહમ્મદ પયગંબરનો લીલો ઝંડો સેનને મોખરે ઝેલો કીધો; તે હવામાં ફરફર ઊડવા લાગ્યો. અદ્વપકાળમાં સુલતાને અજમેરનો ઘેરો સમાપ્ત કીધો અને લડાઈ ઘણી જોસમાં જાગી. મહમૂદની સેના કિલ્લાની અડોઅડ આવી ગઈ એટલે ધર્મદેવે કિલ્લાની દિવાલ પરથી ખાણોનો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યો પણ મુસલમાનો ડગ્યા નહિં. અજમેરપતિએ જીવવાની આશા મૂકી અને રાજકુટુંબ ત્વરિત છૂપે રસ્તે ધર્મને “વીટલી”ના મજબૂત કિલ્લામાં મોકલી દીધું અને પોતે નગરીના દરેક મોરચા બાળવાને ઘોડેસ્વાર ધર્મને અલિંતલિં ધૂમવા લાગ્યો. મુસલમાનોએ મારો મારો એવા પોકારથી મેદાન ગમવી મૂક્યું. ભાથામાંથી ખાણો છૂટવા લાગ્યાં. અપ્સરાઓના રથ આકાશમાં આવીને ઊભા. સિપાઈઓની કીકિયારીઓથી કાન બહેરા થવા લાગ્યા. ટપોટપ સિપાઈઓએ પૃથ્વી પર પડવા માંડ્યું અને લોહીની નદી વહેવા લાગી. મહમૂદ ગઝનવીએ એક મોટો ધસારો કીધો. તેની મોટી સેનાની ટક્કર અજમેરપતિ બ્રીલી શક્યો નહિં. સુલતાને કુહાડાવની અજમેરના દરવાજા ચિગ્યા અને ‘અલ્લાહો અકબર’ કરતું ખ્રિસ્તામી લશ્કર ઉઘાડાં હથિયારે ઊલટ ભેર અજમેરમાં દાખલ થયું. રાજપૂતો મુસલમાનો ઉપર ધસ્યા. તેમને ખાળવાને બતાવી શકાય તેટલું બળ બતાવ્યું પણ કરે શું? દાવાનળમાં તરણાનો શો ભાર? મહા રેલમાં માણસને ધસડાતાં શી વાર?

સોરઠી સોમનાથ

તેમ ધર્મગજ દેવની સેના ધૂળધાણી થઈ ગઈ. ધર્મગજ આંધળિમાં કરીને મહમૂદની સેનામાં ધસ્યો. રજપૂતોને પાનો ચઢાવવાને ધણું કડવાં કથનો કથ્યાં પણ કાંઈ જાણવા જોગ કરી શક્યો નહિં. મુસલમાન સેના તેની આસપાસ ફરી વળીને ચોમેરથી માર મારવા લાગી. ધર્મગજ અને તેના સાથીઓ અંતની ધડી મુઠી મરણિયા થઈને લડ્યા અને ધણા ઇસ્લામીઓને સ્વહસ્તે હણ્યા. અજમેરપતિનો અશ્વ લડાઈમાં ધવાયો એટલે પાળો થઈને હિન્દુપતિ સાધારણ સિપાઈની પેઠે શરાતનથી ઝૂઝ્યો. એવામાં દૈવ ઈચ્છાએ તેના કપાળમાં કારી તીર પેઠું તેથી તે પડ્યો. પડ્યો એવોજ તેનો પવિત્ર આત્મા પરમેશ્વરની સેવામાં પહોંચી ગયો. અસરાઓએ તેને મોતીથી વધાવી લીધો અને દેવોએ જ્ય જ્યકાર વાણી સહ પુષ્પની વૃષ્ટિ કરી. મહારાજ પડ્યા તેવાજ અંગરક્ષકોએ ધસી આવીને તેમનું શય ઉપાડી લીધું અને બનતી ત્વરાથી “વિટલી”ના કિલ્લામાં પહોંચાડી દીધું. પ્રજાએ રાજ્ય મહેલમાં આગ સળગાવીને ધનકાશ લુંટાવી દીધો. આગ, આગ એવી જૂમ આખી નગરીમાં ફરી વળી. આગની જૂમ સાંભળીને ઇસ્લામીઓ જ્યજ્ય પોકારે મારતા આખી અજમેર નગરીમાં ધૂમી વળ્યા. મહમૂદ આશાભેર મ્હોડે સળગતા રાજ્ય મહેલ ઉપર ચઢી ગયો, પણ આગ યુઝાવી શકાય એવું ન દીધું. બારે બયંકર ભડકા કડાકાથી રાજ્ય મહેલ બળીને ટૂટી પડવા લાગ્યો અને તેમાં ગોઠવેલો કરોડો રૂપિયાનો કીમતી સરસામાન અને પુષ્કળ પૈસો બળીને રાખ થઈ ગયો. અગ્નિમાતા કોપ્યાં. આગિયા દેવને શાંત કરવાની શક્તિ ન રહી, અજમેર નગરીમાં લૂંટ ચાલી. માર મોઢે મહમૂદના સિપાઈ ઓએ પૈસો મેળવવા માંડ્યો. ન બતાવે એવા નરનારીને મસ માર મારીને, લાજ આબરૂ લૂંટીને નાણું બતાવવાની ફરજ પાડી. ત્રાસ

સોરઠી સોમનાથ

ત્રાણની તાળી વાગી, અને લોભી મહમૂદ તથા તેના જંગલી સિપાઈ ઓ જયના મદમાં નોંધ્યે એવો જીલમ ગુજરવાને અજમેર નગરી ખૂંટી વળ્યા

મહમૂદ ગજનવીએ અજમેર છૂંટીને “વીટલી”ના કિલ્લા પર ધસારો લઈ જવાનો વિચાર કીધો, પણ એ કિલ્લો એકદમ શરણ થાય એવી હાલતમાં ન દીઠો. કિલ્લા ફરતી ઊંડી ખાઈઓ આવેલી હતી. તેમાં ખાડીની માફક ઊંડાં પાણી ભરેલાં હતાં. કિલ્લો ઊંચો કાળમીઠ પથ્થરથી બાંધેલો હતો. તે અદ્વપકાળમાં જેવા તેવા ઘેરાથી તૂટે એવો ન હતો. અંદર પાણીનાં મોટાં તળાવો, વાવો અને અદ્વજૂત પથ્થરથી બાંધેલા કદિ નિર ન ખૂટે એવાં અનેક ટાંકા અને ટાંકીઓ હતાં. તેમાં બારે માસ ગંગાજળ સમાન પાણી ભરેલું રહેતું. તે દુષ્કાળમાં પણ કદાપિ ખૂટતું નહોતું. વાવેતર કરવાને પડતર નોંધ્યે એટલી પુષ્કળ જમીન હતી. ઘણા વરસ ચાલે એટલો અનાજનો જથ્થો અને ખરચતાં ન ખૂટે એટલો અખૂટ ખજાનો હતો. કિલ્લાનો બનતો બચાવ કરવાને પૂરતી ફોજ પણ હતી. તેથી ઘણા કાળ સુધી મજબૂત ઘેરો ધાલીને મહમૂદની બળવાન સેના ખાખરા ખાઈને જો પડી રહે તો પણ ફત્તેહમંદ નિવડે નહિં એ નક્કી હતું. વળી આ ચઢાઈનો મૂળ હેતુ મોટી ખોટ ખમીને આવો નાનો જય મેળવવાનો નહોતો. મહમૂદના અને તેના મંત્રીઓના મનમાં કિલ્લાની મજબૂતાઈની વાત ઉતરવાથી લુટાચો એટલો ખજાનો છૂંટીને છૂંટીને તેણે અણહીલવાડ પટ્ટણ પર તરત ફર્ય કરી.

ધર્મગજદેવના પજાના શોકજનક સમાચાર સાંભળીને અજમેરીઓ ઉદાસ થયા. સર્વે સ્થળે શોકની છાયા પથરાઈ ગઈ. રડાશોળ થઈ રહી. મરણ પામેલા બેટાઓને માટે માતાઓ રડવા લાગી. હજારો

સોરઠી સોમનાથ

રજપૂતાણીઓ રંડાણી. હિન્દવાણીઓની હાથનો પાર ન રહ્યો. કનકના સેંકડો ચળકતા ચુડલાઓ પત્થર સાથે ભંગાણા. કરુણામય રૂદ્ધથી હજારો હિન્દવાણીઓ કટપાંત કરવા લાગી. પિતાઓ પોતાના બહાલા પુત્રોના વિજેગની વેદનાથી વિશેષ શોકાતુર થયા. અજમેરપતિના અને પોતાના કુટુંબના માણસના ક્વખતના મરણથી ઘેર ઘેર શોકકળ થઈ રહી. વૃદ્ધ માતપિતાના પેટનું પાલણપોષણ કરનાર પુત્રો, જીવાન અખળાઓ અને નાનાં પ્રદારનાં સુખવિલાસ ભોગવનારા ભરથારો, નિર્દોષ બાળવચ્ચાઓને લાડલડાવનાર પિતાઓ અને સર્વ પ્રગ્નનો મોટો પિતા ધર્મગજદેવ કપાઈ ગયાથી તથા માલમિલકત અને ઘણા કાળનું એકકું કરેલું પાંચ પૈસાનું ધન લુટાઈ ગયાથી લોકોને જાણે આલ અને નીચી ધરતી રહી. ન રહ્યો અવનિપતિ વિના અન્ય આધાર. તેથી તેઓ મહમૂદ સુલતાનને હજારો હજાર શાપ દેવા લાગ્યા. ધિક્ક હં નિર્દોષને સતાવનાર, લૂંટનાર, નીચ મતલબના રાજાઓને ! તેમના પાપનો જવાબ એક દિવસ પરમેશ્વર પૂછશે અને નહિં મરજી છતાં મનમાનતો જવાબ દેવો પડશે. રાજ્યધર્મ પ્રમાણે લડાઈ કરવી એ રાજ્યનો ધર્મ હં પણ રાંક રૈયતને લૂંટવી, તેમની આગર પાડવી અને ત્રાહ્યત્રાહ્ય વરતાવવો એ અધિપતિનો ધર્મ નથી. એવો વિચાર સમજૂ લોકો કરવા લાગ્યા.

ધર્મગજદેવનું શય કિલ્લામાં લાગ્યા. તે લઈને તેની રાણીને સત ચઢ્યું. મહારાજના શયની સાથે બળી મરવાને રાણીઓ અને સેવક ધર્મ સમજનારાં દાસદાસીઓ સત્વર સાવધ થયાં. રાણીને સતીપણું પ્રગટ્યું અને આવેશમાં આવી ગઈ. શેઠ સાહુકારની સ્ત્રીઓએ આવીને રાણીને સમજાવવા માંડી.

સોરઠી સોમનાથ

“ મૂવા પાછળ મરવાથી આ દેહે મરનારનું મહોડું દેખી શકાતુ નથી. આત્મહત્યા કરવાથી અધાર પાપ થાય છે. લેણદેણ લેવીદેવી છે. ન્યાં સુધી તમારે અને મહારાજને લેણદેણ હતી ત્યાં સુધી સુખ વૈભવ ભોગવ્યા. અને તમે અહિં રહ્યાં; માટે હવે ભગવાનનું ભજન કરો. એ સિવાય છૂટકારો નથી. ”

“ હવે મારે જીવવું ? ” આવેશમાં આવેલી રાણી આવેશમાં જ બોલી બેઠી. “ સુખદુઃખનો સાથી, લાડનો લડાવનાર, આ દેહનો આધાર દૂર થયો અને હવે જીવવું ? આ જીવતરનો જીવનગાળો-જીવનનો આધાર ચાલી ગયો અને મારે હવે આવા વરવા વેશે રહેવું ? હવે જીવવું ? દેહમાંથી આત્મા બેઠી ગયો અને શબાવસ્થામાં સડ્યા કરવું શું ? જે પ્રતાપે રાજ્યસુખ અને વિવિધ તરેહના વૈભવ ભોગવ્યા, જેણે નાના પ્રકારના લાડ લડાવ્યા, જે ભલા ભર-થારે સુખભોગ ભોગવાવ્યાં તેનાથી અંતની વેળાએ અંતર કરીને હવે અહિં રહેવું ? ક્ષણવાર વસવું ? વિન્નેગ તાપ વેઠવો ? એ કેમ બને ? આવા વિધવાના વરવા વેશે, બહાલા પતિનો વિન્નેગ સંતાપ વેઠીને મહેલની અંધારી કોટડીમાં ખૂંચી કરવું ? અને હવે જીવન-પતિ ગયા પછી જીવનું જતન કરવું ? સ્વામીના સંજોગનું સુખ જતું મેલવું ? અક્ષય સુખ આવેલું ભોગવવાને તૈયાર ન થવું ? ને જીવવું ? નહિં, નહિં એ કોટિ યત્ને, કોટિ કાળે બનનાર નથી. પૂર્વનો સૂર્ય કદી પશ્ચિમમાં બેગે, મેરૂ પર્વત કદી કંપાયમાન થાય, રત્ના-કર કદાપિ પોતાની માઝા મેલે, સસલો સિંહ ઉપર કાળે કરીને સરદારી ભોગવે, દેડકો મગરને કદી ડરાવે, મુનિવરો પોતાના વ્રતમાંથી કદાપિ ચળે પરંતુ સતી થવાના વિચારથી હું ચળવાની નથી. મેં પતિ પાછળ બળી મરવાનું પણ લીધું છે. પતિવ્રતા નારી પ્રાણ બચાવે પણ પોતાનું પણ જવા દેતી નથી. ધિક્કાર છે એવી

સોરઠી સોમનાથ

નારીને કે જે જીવથી જાલા પતિના મરણ પાછળ સતી થતી નથી અને જીવે છે. એવું જીવતર ભોગવવા કરતાં પતિની પાછળ જીવન ખપાવવું એ નારી ધર્મ ઉત્તમ છે. પાછળ વૈધવ્યધર્મ પળાય ન પળાય, વિધવાના આચરેલાં વ્રતો ન પળે, મન મિથ્યા માયા અને મોહથી ડગે, જગતનું આંગળી ચીંધણું થાય, અવનિમાં અપકીર્તિ થાય તેના કરતાં સતીપદ મેળવીને પોતાના પતિની પાછળ સહ-ગમન કરવું એ સતીનો ઉત્તમ ધર્મ છે. ”

સતીનાં આવાં વચનો સાંભળીને શેડાણીઓ શૂન્યકાર થઈ ગઈ. શેા જવાખ દેવો એ ન સૂઝયું; અને રાણીના તડાકડાક વચનોથી સઘળા સ્તબ્ધ થયા. તેજથી અંગનર્ત ગયા.

“ શું જોઈ રહ્યાં છો ? હવે જે વિલંબ થાય છે તે મારા સ્વામીનું છેદું પાડે છે. ” રાણીએ સેવકોને સંબોધી કહ્યું. રાણીએ કોઈની સલાહ ન માની એવું જાણીને રાજ્યસેવકોએ ત્વરિત સતી-માની તૈયારી કરી. કારાં, કડકડતાં હિરાગળ અને જરીનાં કપડાં રાણીએ પહેર્યાં. શિશપર સુંદર કશખી કાચા રંગની ચૂંદડી, અતિ મૂલ્યવાન આભૂષણો અને સોળે શણગાર સન્ધ્યાં.

“ ધન્ય છે રાણી તને અને તારા કુળને પણ ધન્ય છે. ” રાજ્યની આશ્રિત આવીને બોલી. “ તેં તારી બહોતેર પેઢી તારી. ધન્ય છે જેના કુળને વિષે એકાદ પણ સતી પ્રગટ થઈ છે તેને. ”

એમ કહીને આઈએ રાણીને માથે હાથ મૂક્યો એટલે સતી માતા જે અંબે, જે અંબે કરતાં બિડ્યાં. કપાળમાં હિંગોળાકની અને કંકુની આડ કરેલી છે, ગળામાં સુગંધમય પુષ્પના હાર પહેર્યા છે, માથાના સુંદર કાળા વાળની છૂટી લટ આવી રહી છે, કંકુએ હાથ

સોરઠી સોમનાથ

રંગેલા છે, તે વતી ચોક ચખૂતરે અને રાન્ય દોઢીએ થાપા મારતાં જાય છે અને પાછળ હજારો સ્ત્રી પુરૂષોનું ટોળું ‘ જે અંખે, જે અંખે ’ કરતું ચાલ્યું છે, દોલ શરણાર્થ આદિ અનેક જાતનાં વાજાંત્રો વાગી રહ્યાં છે, જેના અવાજથી કોઈ કોઈનું બોલ્યું કાને સંભળાતું નથી. એવી રીતે સતીમાનું સરધસ મુકરર કરેલી જગ્યો આગળ આવી પહોંચ્યું. ત્યાં આગળ અજમેરપતિના શયની કાષ્ટ ચિતા તૈયાર કરી રાખી હતી અને તે પર સતીએ પ્રત્યક્ષ દેવ સવિતારાયણની બે હસ્ત જોડીને સ્તુતિ કરી, અને પોતાના પતિનું શિશ પોતાના પવિત્ર ખોળામાં લઈને ‘ જે અંખે, જે અંખે ’ કરતાં મદૂલીમાં શાંત મન કરીને બેઠાં. લોકોએ અજમેર નગરી ઉપર આશીર્વાદ રેડવાની ને રહેમ નજરે જોવાની યાચના કરી; તે સતી માતાએ સ્વીકારી. અજમેરીઓનું ઈશ્વર સાક્ષ કરજો. તેમનો અને તેમના ભવિષ્યના અધિપતિઓનો જય થજો; ” એવાં આશિષ વચનો ભણી સતીએ અગ્નિ સળગાવવાની ઇશારત કરી અને પોતે પરમેશ્વરનું ધ્યાન ધર્યું. એટલે અનુચરોએ આવીને સળગતો કાકડો કાષ્ટ ચિતાને અડાડ્યો. ત્યાં આગ જોસમાં સળગી ઊઠી. વાજાંત્રો જોસમાં વાગવા લાગ્યાં તથા લોકોના જોસમાં ‘ જે અંખે, જે અંખે ’ શબ્દો વધવા લાગ્યા. સુખડ ચંદનના લાકડાં, ઘી અને એવાં જ સળગી ઊઠનારાં પ્રવાહી પદાર્થમાં બોળેલાં હોવાથી અગ્નિમાતા જોસમાં આવ્યાં. જવાળાના જોરથી ચિતા પાસે જવાની કોઈની છાતી ચાલે એવું નહોતું. એવી સળગતી ચિતામાં એક પછી એક એવી રીતે ઘણાક રાન્યભક્તો, રાજા રાણીની ચાકરી કરવાને કૂદી પડ્યા. ઘણા લોકોના ધોંધાટથી અને વિધવિધ વાજાંથી આસપાસ કાંઈ સંભળાય એવું ન રહ્યું. એમ ઘડી બે ઘડી રહ્યા પછી આગ માતા ઠંડા પડ્યાં અને અજમેર-પતિ તથા તેની રાણી અને દાસ દાસીઓનાં હાડકાંની રાખ

સોરઠી સોમનાથ

થયેલી જોવામાં આવી. બળતી વખતે સતીમાતાનો શબ્દ ન સંભળાય તે સારું જોશમાં વાજીત્રો વગાડવામાં આવે છે અને જ્ય અંબાનું નામ જોરથી પોકારીને લોકો આસપાસની જગ્યાે ગળવી મૂકે છે. ઘડી બે ઘડી પછી લોકો શોકાતુર ચહેરે લમણે હાથ દબાવે પુર ભણી પાછાં વળ્યાં અને આખી નગરીમાં તે દિવસે રાંધ્યા ધાન પડી રહ્યાં અને હડતાળ પાડી હૃદયભેદક શોક જણાવ્યો. અજમેરના કોટવાળે આવીને ગઢ ઉપર શોકનો વાવટો ચઢાવ્યો અને પ્રજાપાળ રાજ તથા રાણીને ખોવાથી રૈયત ઘણી દિલગીર થઈ રહી.

જે શરવીર રાજ એક દિવસ પહેલાં રૈયતના રક્ષણ સાર જીવ કુર્યાન કરીને રણમાં ધૂમતો હતો, કિંવા વીરહાક વગાડતો હતો, નિમેષ માત્રમાં જે રાણી રાજ્ય સુખ ભોગવતી હતી અને પોતાના સ્વામીને માથે લટકી રહેલી વિપત્તિની ચિંતાએ કરીને ચિંતાતુર હતી; તે જ રાણી રજપૂતાણીના મુખે શોભે જોવા મરદાનગી ભરેલા શબ્દો કહીને પોતાના પતિને પાનો ચઢાવતી હતી; તે જ રાણી અને તે જ દાસીઓ જે પોતાના અન્નદાતાનું અન્ન આજ સુધી આરોગી આયુષ્ય ગુજારતી હતી, જેમણે અપશુકન પરથી આવતું ભવિષ્યનું સંકટ ભાળીને મહારાજને રાજ્યમહેલમાં રોકી રાખવાની મરજી બતાવી હતી, અતિ ઘણો આગ્રહ કરીને હતો, તે સઘળાં પંચતત્વના પૂતળાં જોતજોતામાં અગ્નિની આંચથી બળીને પંચતત્વમાં ભળી ગયાં. તેમના દેહરૂપી પિંજરાં અગ્નિમાં દહન થયાં અને પિંજરાંના બંધનમાં રહેલો પવિત્ર આત્મા, ચૈતન્યશક્તિ અથવા હંસલો આવ્યો ત્યાં અલોપ થઈ જતો રહ્યો. તેમનો આત્મા માયાના બંધનથી મુક્ત થયો અને દેહને સુખેદુઃખે સુખીદુઃખી ધોર અંધારામાં પડેલો આત્મા પરમ ધામમાં જઈ પાપપુણ્યનો જવાબ દેવા, કરેલાં કર્મની કરણી ભોગવવા જઈ ગયો રહ્યો. અજમેરીઓ શોકસાગરમાં ડૂબી ગયા અને સુસતાન મહમૂદ આવ્યો એવો મહત્કર્મ કરીને પોતાને માર્ગે પડ્યો.

અજમેર નગરી પાછળ મૂક્યા પછી અદ્ભુત આરા-
વલીના આસમાન સાથે વાતો કરતા અતિ રમણીય
પહાડની લાંબી હાર અને મોટાં ઝાડપાનથી મહેકી રહેલાં સપાટ
મેદાન વચ્ચેનો રસ્તો મહમૂદની સેનાએ પકડ્યો. એ રસ્તો અતિ ધણો
આનંદદાયક સુંદર હોવાથી મહમૂદ આનંદ પામ્યો. પાર ન આવે
એટલી લંબાઈના પહાડની ઊંચી ટોચો પર આવી રહેલાં અનેક
ઊંચાં વૃક્ષો, તળેટી ઉપર ઊભા રહીને જોનારને વેંતથી વધારે
ઊંચાં દિસતાં નથી. તે પર ચાલતા પહાડી લોકો હોલા સરખા વર-
તાય છે. નિર્મળ નદીઓ, સર્પાકારના વહેણા અને ગંભીર ધોધવા
ખળખળ થતા મધુરા અવાજથી વહેતાં જોવામાં આવે છે. પર્વતની
ગહન ગુફાઓમાંથી અને ખીણોમાંથી વિકરાળ વાઘ વરૂ આદિ વનમાં
વસનારાં જનવરોના પગ નરમ કરી નાખે એવા પોકારો જતા આવતા
મુસાફરોના સાંભળવામાં આવે છે. રીંછ, રાત્રી ભૂંડ ઈત્યાદિ રાત્રી
જનવરો ન્યાં ન્યાં નજર પહોંચે ત્યાં ત્યાં અને પાણીનાં ઝરણાં પર
જોવામાં આવે છે. મૃગલાંઓનાં મનહરણુ ટોળાં ફૂદતાં અને રમતાં
ઝૂકી રહેલી ઝાડીઓના શિતળ છાંયડા તળે દેખાય છે. ભોળા સ્વભાવના

સોરઠી સોમનાથ

ભિલ્લ અને વનવાસીઓની વસ્તી અહિં તહિં વિખરાયેલી દિસે છે. નાની મોટી ટેકરીઓ ઉપર દૂર દૂર અબ્બે ચાર ચાર જાવળીઓની ઝૂંપડીઓ બાંધીને એ ભોળા વનવાસીઓ પોતાનું જીવન વન પર્વતમાં જ વસીને ગાળે છે. ઉઘાડે પગે ભટકવું, લંગોટીભેર રહેવું અને વનમાંથી અથવા પર્વત પર આવેલી વિશાળ ઝાડીમાંથી વન ફળ વિણી લાવીને પંડુનું પોષણ કરવું અને રાજી ખુશીથી રહેવું એવી જ સાદી રહેણી કરણી તેમની છે. ભય ભરેલ અવસરે અથવા કામ પ્રસંગે એકદમ “કુમકુમીયું” વગાડે છે ત્યાં સેંકડો ભિલ્લો હાથમાં તીર કામકું અને દૂરથી ફેંકી પગ ભાગવાની હસ્તકૃત કાષ્ટની ગોળ ગાતરડીઓ લઈને પોતાના નાયક જોડે અચાવ ભરેલી હાલતમાં ઊભા રહે છે. ગમે એવો જોરાવર દુશ્મન તેમના પર અચાનક ચઢી આવે પણ તે ધણી ધણીવાર ફાવી શકતો નથી. ભિલ્લો અને તેમનાં સ્ત્રી છોકરા ધણાં ચપળ હોય છે. ટેકરા ટેકરીઓ અને અતિ ઢોળાવદાર ઢાળ પર ત્વરાથી ચઢી જાય છે અને ઉતાવળથી ઊતરી શકે છે. સુંદર ખીણોમાં અથવા પહાડની ગુફાઓમાં તેઓ વગર કંટાળો પામે દિવસના દિવસ ભરાઈ એસે છે. જ્યાં આગળ દુશ્મનથી એકાએક ધસી આવતું નથી. પોતે પકડી સાથે લીધેલા બંદીવાનોના મુખથી આવા ભોળા ભિલ્લ લોકોની વાતો સાંભળીને મહામૂદ આનંદાશ્ચર્ય પામ્યો. તે જોઈને એ બંદીવાનોએ વધારે વાત આગળ ચલાવી:—

“સુદતાન સાહેબ! એ લોકો જેમ જંગલી છે તેમ તેમની રીતભાત પણ જંગલી છે. તે જાત ખરેખર વહેમનું પૂતળું છે. તેમને ઘેર જ્યારે બાળક જન્મે ત્યારે તેની ખુશાલીમાં અથવા કુટુંબમાં કોઈ માંદુ પડે છે તેને આરામ થવાની માનતામાં કુંગર નવરાવવાની બાધા રાખે છે.”

સોરઠી સોમનાથ

“કુંગર નવરાવવો એ વળી શું? કુંગર તે કેમ નવરાવી શકાય?” મહમૂદે આશ્ચર્યથી સવાલ કર્યો.

“ગરીબ પરવર! કુંગર નવરાવવો એટલે અગ્નિ વડે સળગાવી મેલવો.” બંદીવાનોએ હાથ જોડીને જવાબ આપતાં કહેવા માંડ્યું. કુંગર સળગાવી મૂકે છે ત્યારે ઘણા ગાઉ સુધી કુંગરની સપાટી ઉપર દાહ લાગે છે. અગ્નિ પોતાની ઘણા દહાડાની ભૂખ કાઢે છે! લીલા ફળવાળાં ઝાડો સહિત વનના વનને બહુ ધાસથી ભરેલા ખીડ બળીને રાખ થઈ જાય છે. હજારો જીવડાંઓની જાત્યા થાય છે. સાય હરણા અને ઝાડમાં માળા બાંધીને ભરાઈ ખેસનારાં પંખીઓનાં બળીને કાળા કાચલા થાય છે ને રાતની વખતે ઘણા કોશ સુધી ભડ ભડ થતા આગના પ્રકાશિત ભડકા ભળાય છે. આવો દેખાવ જોઈને ભોળા દિલના લોકો પોતાની માનતા પૂરી થયેલી માનીને ખુશી થાય છે. તાડીના મધુરા કેકમાં નાચે છે, ફૂંદે છે અને મનમાં બહુ બહુ હરખાય છે. તેઓ માતા મેલડી અને પશુ પંખીઓની પૂજા કરે છે. તેને માને છે અને જનવરોનું વાર તહેવારે બળિદાન દઈને દેહને શાંત કરે છે.

મહમૂદ અને તેના મંત્રીઓ આ અજ્ઞયજ્ઞ તરેહના માનવીઓની અજ્ઞયખીમાં નાખે એવી વાર્તા સાંભળીને અજ્ઞયજ્ઞ થયા. આવા જંગલી લોક તરફથી સુલતાન મહમૂદની સેનાને જાણુવા જેવી હરકત ન નડી. તેથી તેઓ ધાર્યા કરતાં ઘણા વહેલા “નાંદાલ”ની લગભગ આવી લાગ્યા એ નાની નગરી અજમેરપતિ ચોહાણના હાથમાં હતી. તેથી મહમૂદ એ નાની નગરી ઉપર મોટી મુસીબત લાવશે. એવી ખાત્રી હોવાથી નગરવાસીઓ આગળથી ઉચાળો ભરીને આસપાસના જંગલમાં અને દૂરના ગામોમાં ન્હાસી ગયા હતા. લાંબી

સોરઠી સોમનાથ

મજલમાં નહિ નબી શકે એવાં નબળા લોકો જ નગરમાં પડ્યાં રહ્યાં હતાં. તેથી ધરખારનાં ખારણાંઓ અને નગરના દરવાજાઓ ઉધાડાં પડ્યાં હતાં તથા ફૂતરાં કાગડા સિવાય “નાંદોલ”માં મનુષ્ય નામે કોઈ નજરે પડતું નહોતું. મહમૂદ ગઝનવી મોટા લોભથી અને મોટા દ્વેષથી “નાંદોલ”ની અંદર દાખલ થયો અને તેના સિપાઈઓ લૂંટની આશાએ આ નાની નગરીમાં ફરી વળ્યા. પણ તેમને લોભ શાંત થાય એવું કોઈ નજરે ના પડ્યું. સઘળે ઠેકાણે શૂન્યકાર દેખાવ દીધો તેથી મહમૂદને ઘણી ચીઢ ચઢી. અજમેરપતિએ કરેલા નુકસાનની યાદી તાજી થઈ ને વેરભાવથી તેની આંખો લાલચોળ થઈ રહી. કોધાવેશમાં આવીને તેણે નગરીને આગ લગાડી ને નબળા સબળા જે લોકો હાથમાં આવ્યા તેમાંના ઘણાકને હણાવ્યા અને ઘણાકને બંદી કરીને સાથે લીધા. સુદતાન મહમૂદના સપાટામાંથી જે તરત વેળા બચ્યા તે આગમાં બળી મૂચ્યા તથા આખું “નાંદોલ” નગર આગના ભભૂકાનું ભોગ થઈ પડ્યું. હવેલીઓ, દુકાનો અને પ્રજાના ધરખાર બળીને ભસ્મ થઈ ગયાં. તે હરખાતે મુખડે જોઈને મહમૂદ ખૂબ હસ્યો. રાખના અને કાચલાના મોટા ડુંગર દેખીને મહમૂદના મનમાં શાંતિ થઈ.

અજમેરપતિએ પોતાનો બનતો બચાવ કરતાં મહમૂદને માર્યો હતો તેનું વેર તેણે આવી રીતના નિરપરાધી લોકો ઉપર લીધું એ ઘણું શરમ ભરેલું છે, પણ મદમાં આવેલા રાજાઓ અને અધિકારીઓ કશું સમજતા નથી અને કૂરપણું વાપરીને એમની દાઝ ખીજ પર કહાડીને ઠંડા પડે છે. મહમૂદે નાંદોલમાંથી જે લૂંટ મળી તે મેળવીને ગુજરાત તરફ પોતાના પગલાં લંબાવ્યાં. મહમૂદ દળ કટકસહિત અફઘન આખુરાજ ઓળંગીને ગુજરાતની સરહદમાં ઊતર્યો. આખું પર્વતની મનહર શૌભા જોઈને મહમૂદ અને તેની સેના પરમ મોહ પામી.

સોરઠી સોમનાથ

સુંદર ગિરિરાજ, આકાશે અડેલાં શિખરો અને તેના પર આવી રહેલી ઘાડી ઝાડી આશ્ચર્યકારક હતાં. મહમૂદના જાણવામાં આવ્યું જે આ અત્કારિક ગિરિરાજની ગહન ગુફાઓમાં તપશ્ચર્યા કરતા ખાખી લોકો અને અધોરી બાવાઓ. અધોર અવસ્થામાં જીંદગી ખપાવે છે. વનફળ, ફૂલ અને કાચુ માંસ ખાઈને તેઓ દહાડા ગાળે છે. બહુવાર ભૂલા પડેલા મુસાફરને મારીને મનુષ્યના માંસનું ભોજન કરે છે ! દોડેલાં નાનાં બાળકોને ચોરીને તથા બાળેલાં મનુષ્યની હોજરી નજર ચુકાવીને લપ્ત જાય છે અને હોંશથી ખાય છે ! પોતાનો પેશાબ પીએ છે ! અને વિષ્ટા આદિ દુર્લભ કરે છે. મેલા થેલા ફરે છે, ન્હાવાધોવાનું અથવા દેહશુદ્ધિની ક્રિયાનું ભાન રાખતા નથી; અને અધોર વનમાં કિંવા અરણ્યમાં કે અધોરી ગુફાઓમાં પશુની પેઠે ભરાઈને પોતાનો ભવ પૂરો કરે છે ! અધોરી પંથના બાવાઓ હિંદના પહાડપર્વતો ઉપર અને અરણ્યોની અંદર ધણી-વાર જોવામાં આવે છે એવું જાણીને સુલતાન ધણું આશ્ચર્ય પામ્યો અને મુસલમાન છતાં તેનું હૃદય આવી વાતો સાંભળીને કંપ્યું. હિન્દુ લોકો પ્રાણીઓની હિંસા કરતાં પાપ સમજે છે અને આવા અધોરી પંથી બાવાઓ મનુષ્યનું માંસ અને અલક્ષ્ય લક્ષણ કરે છે એ ધણું આશ્ચર્યકારક માન્યું. મનુષ્ય સરખાં ઉત્તમ પ્રાણીને મારીને તેનું ભોજન કરનારા દૈત જાણ્યા. જંગલી લોકો અને દયાશૂન્ય અધોરી બાવાઓ માણસને મારી નાખવામાં પાપ સમજતા નથી અને ધર્મને બહાને મનુષ્યઘાત કરવામાં પાછી પાની ભરતા નથી. એવા લોકોને ધિક્કાર હજો !

સુલતાન મહમૂદ અશુદ્ધની રણિયામણી તળેટીમાં થઈને અતિ વેગથી વનરાજની વસાવેલી નગરી પર ચઢી આવ્યો. આમુંડના દેશમાં

સોરઠી સોમનાથ

ખળભળાટ થઈ રહ્યો. નાનાં ગામડાઓ ઉજડ થવા લાગ્યાં લોકોએ
ધરખાર મૂકીને ગઝનવીના ભયથી ભાગવા માંડ્યું. બાજને દેખીને
જેમ ચક્રલાનાં ટોળાંઓ ભય વગરની જગ્યામાં ભરાય છે તેમ મહ-
મૂદના ભયથી ગુજરાતીઓ સંતાવા લાગ્યા; અને સુલતાનની સેના
ગુજરાતનું રમણીય મેદાન ખૂંદતી અણહીલવાડની લગભગ પહોંચી
પથુ ચામુંડરાયની આંખ ઊઘડી નહિ.

અણહીલવાડના અધિપતિના કાન ઉપર મહમૂદના એકા-
એક ચઢી આવવાની વાત આવી ત્યારે તે આશ્ચર્ય
પામ્યો. એ વખતે આર્યભૂમિની અંદર ગુજરાતનો રાજા બળવાન
અને શૌર્યવાન ગણાતો હતો; પણ ચાવડાની રાજધાની બચાવી
શકવાની શક્તિ તેના હાથમાં મુદ્દલ નહોતી, બળ અને નામ માત્ર
નામનું જ હતું. ખરું જોતાં રાજ્યની સત્તા તો ક્ષયરોગની પેઠે ખવાતી
ચાલી હતી. ચામુંડરાય ચંચળ મનનો અને કાચા કાનનો હતો; તેથી
આસપાસના ખટપટિયા ખવાસોએ પોતાને મન ફાવતું લૂંટી ખાવાને
યુવરાજ વલ્લભસેન અને મહારાજા ચામુંડરાયને આડું અવળું સમ-
જવીને વછેા પડાવ્યો હતો. “અન્નદાતા, આપને મારી નાખીને રાજ્ય
મેળવવાની ધાલમેલમાં વલ્લભસેન છે અને સેના ફેરવવાને સમજળ ઉપાધ
શોધે છે, માટે વિશ્વાસ ન કરો,” એવું એવું સાચું જૂઠું સમજવીને
રાજાને અને યુવરાજાને દૂર ને દૂર રખાવીને લુચ્ચા હજૂરિયાઓ
પોતાની મતલબ સાધતા હતા. દુર્લભસેન નામનો ચામુંડરાયને બીજો
કુંવર હતો. તે દગાખોર, દુષ્ટ સ્વભાવનો અને અવિવેકી હતો. તેનામાં
રાજ્ય સંભાળવાની સમજળ શક્તિ પણ નહોતી. તેથી કારભારીઓ

સોરઠી સોમનાથ

અને હજૂરિયાઓના કામકાજમાં તે આડો આવતો નહોતો; તે કારણસર આ લૂંટારા અધિકારીઓ દર વખતે તેનો પક્ષ કરતા હતા. નાગરાજ નામના બીજા દીકરાનો દીકરો ભીમદેવ હતો, તે બાણુ મારવામાં એકકો હોવાથી “બાણુવળી”નું પદ પામ્યો હતો. ભીમદેવ બળમાં ભીમ સરખો અને બાણુ વાપરવામાં અર્જુન સરખો હતો. તેની રગમાં ક્ષત્રિવંશી રક્ત વહેતું હતું તથા આંખો સદાય ક્રોધ-યુક્ત અને જુરસાથી લાલચોળ રહેતી હતી. તેને લડવાનો અને નામ કલાડવાનો ધણો ઉત્સાહ હતો. તે ઇસ્લામીઓનો જખરો દુશ્મન હતો. શૂરા સરદારો તેની સરદારી હેઠળ રહીને લડવાને સદાય આતુર રહેતા તથા પ્રજા તેના પર પૂર્ણ ભાવ હતો. એ જોઈને દુષ્ટ સ્વભાવનો દુર્લભ મનમાં બહુ બહુ બળતો હતો. તેનાથી ભત્રિજાને અને ભાઈને મળતું માન જોઈ શકાતું નહોતું તેથી તેમના સંબંધમાં કાંઈને કાંઈ ફરિયાદ પોતાના પિતા આગળ તે વારંવાર કરતો હતો. “પિતાજી, વલ્લભ અને ભીમ એ બન્નેના વિચાર એક સરખા છે, રાજ્યપદ ધારણ કરવાને વલ્લભ ક્રોશિશ કરે છે, ભીમ તેને ઉશ્કેરે છે અને મને બંદીવાન કરી, આપને હણી રાજ્ય તિલક કરવાને આતુર છે.” ખરું હતું કે ભીમદેવ અને વલ્લભસેનના વિચાર ઘણે દરજ્જે એક સરખા જ હતા. સ્વભાવ સરખા મળવાથી બન્ને વચ્ચે મજબૂત પ્રીતિની ગાંઠ બંધાય અને તેથી બન્ને એક પગલે ચાલે તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી; પણ રાજ્યપદ ધારણ કરવાની અથવા ચામુંડરાયને મારી, દુર્લભને બંદીવાન કરવાની યોજના તો શું પરંતુ તેમના સ્વપ્નામાં પણ એવો વિચાર નહિ આવ્યો હોય. એ તો માત્ર પ્રતિપક્ષીનાં જોડી કાઢેલાં જૂઠાં તહોમતો જ હતાં. તે ખરાં માનીને ચામુંડરાય એ બન્ને શૂરા રાજકુંવરો પર અભાવ રાખતો. તેથી તેમના મનમાં બહુ બહુ લાગી આવતું હતું, અને રાજ્યમાં

સોરઠી સોમનાથ -

અંધેર ચાલતું હતું તે જોઈને તેમનું અંતઃકરણ ઘણું જ દાઝતું. પ્રજાની પીડા નજરે જોવાતી નહોતી પણ કરે શું? રાજ્ય ગાદી તો વલ્લભના પિતામહ ચામુંડના હાથમાં હતી. એ કારણથી દૂર બેસીને રાજ્ય રંગ જોયા વગર તેમનો છૂટકો નહોતો. વનરાજની નગરીમાં વસવાને બદલે આવા સખઅથી કાકાભત્રીજો આસપાસના એકાંત, મન પસંદ ગામમાં બસતા હતા અને અણહીલવાડ પર આશા ભરેલી નજર નાખીને સંતોષ પામતા હતા.

ચામુંડનું મન રાજ્ય વહીવટ ચલાવવામાં રહ્યું નહોતું, પણ વાડી વજીરની મોજ મઝામાં અને રંગરાગમાં ડૂબ્યું હતું. તે મોજ મઝા અને એશઆરામમાં નાનપણથી જ ગરક થયો હતો. સાંજ સવાર ખાનપાન કરીને નાચતાનમાં અથવા ભાંડ ભવાયાના અને બીજા નિર્લજ્જ તમાસામાં પોતાનું મન રોકી રાખતો અને બાકીનો વખત જળ કૂીડા કરવામાં અને રણુવાસની અંદર ગોંધાઈ રહેવામાં ગાળતો હતો. લાંબી મુદત થયાં એક આરસના પથ્થરનું જળાશય બંધાવવા માંડ્યું હતું, તેનું કામ નજરે જોવાને તથા ત્યાં આવેલી વિશાળ વાડીમાં નાના પ્રકારના છોડ ઝાડ ઊછેરવાની સંભાળ અને દેખરેખને માટે તંબૂ તણાવીને ત્યાં પડ્યો પાથર્યો રહેતો હતો. હજારો ગુર્જર કારીગરો, ઉચ્ચ કારીગરીના નમૂના બતાવીને સારી કમાણી કરવાને આવતા હતા. સેંકડો કડિયા સુતારોની રાજી કામ ઉઘડવાથી ઉઘડી હતી. ચામુંડરાય ત્યાં રાત દહાડો પડ્યો રહેતો તેથી દેશ પરદેશના તમાસા કરનારાઓ, ચિતારાઓ અને મદ્દલ, કંચનીઓ વિગેરે પોત-પોતાના હુન્નરો વડે ગુર્જરપતિને રીઝવી મોજ આપી મોજ લેવાને આવતાં હતાં. તેમને રાજી છૂટે હાથે પૈસા અને ધનામ શિરપાવ આપીને રાજી રાખતો હતો. રાજ્યમાં શું અને છે તેની તેને ખબર નહોતી. બીકણુશા કરીને એક વણિક હતો તેને રાજ્યએ વજીરની

સોરઠી સોમનાથ

પાઘડી બધાવી હતી. તે સઘળા રાજ્યનો ભાર માથે લઈને ફરતો હતો. તેણે લુંટાય એટલું રાજધન લૂંટવામાં કસર કરી ન હોતી; પણ પ્રજાની અને દેશની આત્માદી કરવાના કશા ઉપાય યોજ્યા નહોતા. નહોતી કાંઈ સેનાની ગોઠવણ કે નહોતી રાખી પ્રજાની કશી ખર-ખર. પગારદાર સિપાઈઓના પગાર મહિનાના મહિનાઓ સુધીના ચડી જતા પણ મુદતસર મળતા નહિ. ઈન્સાફ આપનારા આપતા અને લાંચને બહાને લૂંટનારાઓ લૂંટતા; પરંતુ કોઈ જોનાર અથવા પૂછનાર નહોતું. પ્રજાનો પોકાર કોણ સાંભળે? રાજના દર્શન મહિને જ મહિને પ્રજાને ભાગ્યે થતાં હતાં તો તેમને મળવા જવાની મતલબ બાર માસે પણ કેમ પાર પડે? હજૂરનો હુકમ નથી, હજૂર રણવાસમાં છે. હજૂરને હમણું મળવાનો અથવા મુલાકાત લેવાનો અવકાશ નથી. એમ કહી કહીને પ્રજાને પાછી વાળતા અને રાજને અંધારામાં ગોથાં ખવરાવતા હતા. રાજ્ય સુધારાનું કાંઈ ઠેકાણું નહોતું. દેશનો બહુધા બદોબસ્ત નહોતો. ખેતીવાડી કરનારા ખેડૂતો ઉપર વહીવટ-દારોનો અને કારભારીઓનો સહન ન થાય એવો જીલ્મ હતો. હજૂરિયા નચાવે તેમ રાજ નાચતો. તે માત્ર બાજીગરનું રમકડું, રૂપાળાં વસ્ત્રાભૂષણનું પહેરાવેલું પૂતળું હતો! ભોળા ચામુંડની ભોળાઈને લાભ સર્વ લોકો-ખવાસ ગોલાથી માંડીને મોટા અધિકારી સુધી લેતા હતા. તેમાં વિશેષ તે જૂદેવોના ભરમાવ્યાથી બહેમનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો. ચામુંડ ઓલિયા સ્વભાવનો હતો. પાંચને ઠેકાણે પંદરસો રૂપિયા ઉડાવી દેવાને તે હંમેશાં આતુર રહેતો, અને તેની આસપાસના મતલબિયા લોકો રાજ્ય કાશ લૂંટીને રાજ્યનો પાયો નખળો કરતા હતા તેનું ભોળા ચામુંડરાયને પૂરું જ્ઞાન પણ નહોતું. દરવાજો અને દોઢીએ ડાયરા ભરાતા અને તેમાં મોકળે હાથે અશીણુ ઘોળાતું હતું. અશીણુથી ટેં થએલા રજપૂતો ગામ ગપાટા મારવામાં

સોરઠી સોમનાથ

પોતાનો કાળ ગુમાવતા, હોકા ગગડાવતા અને રણમાં રંગ રાખવાને બદલે કસુબાનો રંગ રાખતા હતા.

બધાણી લોકો અલક મલકની વાતો કરતા અને આળસમાં વખત કાઢતા હતા. દોઢીવાન અને દરવાનો દાણ ચોરીની તપાસ રાખી શકતા નહોતા, તો ખીજું જોખમ ભરેલું કામ શું કરી શકે? આંખો ઘોળતા પ્રહર દિવસ ચઢે જાડતા અને અફીણુ ઘોળતા. અફીણુના મધુરા ઘેનમાં ડોલરીઆ બનીને ડોલતા પણ રણમાં શત્રુ સામે તરવાર તાણીને દોડતા નહિં અને ઝોઝ ખાતાં ખાતાં ભોંય ખોતરતા તથા સગડીઓ સળગાવીને તાઢથી તાપતા હતા! જિગમણી જૂમ પડે આથમણા ધાય એવા ઘણા શૂરા સિપાઈઓ સેનમાં હતા.

“પડે જિગમણી જૂમ, પણે પશ્ચિમમાં;
સદાય તે સંતાય, મરદ થઈ મીન મા.”

આવા શૂરવીર રજપૂતો શત્રુઓ સાથે કેમ બાથ બીડી શકે? અસ્ત્ર શસ્ત્રનું ઠેકાણું નહોતું, સારાં શસ્ત્રોના સાંસા હતા. કટાએલી તરવાર અને ભમરીઓએ દર કરેલી જૂની બંદૂકો તથા પાણુ વગરનાં તીર, હથિયાર માત્ર હતાં. અંગપર પૂરાં પાધરાં વસ્ત્ર પણ હતાં નહિં. વાર તહેવારે જર બાજરીનું જાવળું મળવાના પણ મોટા વાંધા હતા! એવા દુર્બળ દેખાવના બળહીણુ રજપૂતો ચામુંડરાયની સેનામાં બહુ હતા. ગરાસિયાઓ ગળ ઉપરાંત વરા વાજન કરીને ગરાસ ગુમાવી બેઠા હતા.

જેના જેરે ગુજરાતની જર જમીનનું રક્ષણ થવું જોઈતું હતું, તે જાત તો આવી અધમ અવસ્થામાં આવી ગઈ હતી; અને પ્રજા મોજશોખમાં પડીને મનગમતાં ટાણાં ટચકાં કરી દેશ

સોરઠી સોમનાથ

ઉન્નતિ વધારવાની દાઝ હૈડે ધરતી નહોતી, પણ ટક ટક તમાસો જોયા કરતી હતી; સમજી ગુજરાતીઓ સારો સમય આવવાની અધીરાઈથી વાટ જોતા હતા; અને પાખંડી લોકો પંડિતની પેઠે આ વખતે ગુજરાતમાં પુગ્નતા હતા.

ગુજરાત ઉજ્જડ કરતો મહમુદ ગઝનવી અણહીલવાડ ઉપર ધસ્યો આવે છે એવું સાંભળીને વલ્લભ અને ભીમ ગુરસે થયા અને આસપાસની મદદ મેળવવાને અર્થે આતુર મુખડાથી એકાંતમાંથી મેદાનમાં આવ્યા. ચામુંડરાય હવે સુલતાન મહમદની સેના જોઈને ચોંક્યો અને ગુજરાતીઓ રાગને ગભરાટમાં છોડીને ગમે ત્યાં દોડી ગયા. વણિક વજીરના પોતિયાં નીકળી પડ્યાં અને ખવાસ ગોલાઓ ધરતો ખૂણો શોધવા લાગ્યાં. એથી ચામુંડરાયની આંખ ઊઘડી પણ અંતની ઘડીએ શું કરે? વલ્લભ તથા ભીમની જોડી માણસોની મદદ વગર મહમદ સરખા મહા બળવાન શત્રુ સાથે કેમ બાથ ભીડી શકે? તેથી ધન ધાન્ય અને હતુ ઐટલું હથિયારબંધ સૈન્ય લઈને ચામુંડરાય કુટુંબ સહિત રાજનગરીમાંથી નાકો અને વનરાજની વસાવેલી વિલોકિક નગરી વગર હરકતે ધ્રુવામીઓના હાથમાં આવી.

જેતજેતાંમાં મહમદની વિજયવાન સેના જયનાદ કરતી વનરાજની નગરીમાં ઉલટભેર દાખલ થઈ. મહમદ ગઝનવી ગુર્જરપતિના મહેલ પર ધસી ગયો અને મંગળનાદ વગડાવી પરમેશ્વરનો પાડ માની તે દિવસ રંગ રાગમાં ગુગ્ગર્યો. નગરશેઠ અને નગરીના ખીજ નામાંકિત શેઠ સાહુકારો સુલતાન આગળ કરગરતા આવ્યા અને નગર નહિં છૂટવાને આતુરતા ભરેલી અરજ કરી. સુલતાને તે અરજ કબૂલ કરી.

વગર મતલબે અણહીલવાડમાં વધારે વખત નહિં વસવાને વિચાર મહમદ ગઝનવીએ કીધો તેથી તેની વિજયી સેનાનાં નિશાન હવે સોમનાથ પાટણ ભણી ફરક્યાં.

સોરઠી સોમનાથ

નળ બાવળીમાં થઈને તેની સેનાએ કૂચ કરી. માર્ગમાં ખારા પાણીનાં સરોવરો દીકામાં આવે છે. તેમાં મહાસાગરમાં વસતાં અનેક તરેહના દરિયાઈ પંખીઓ દેખીને મહામદ વિચારમાં પડ્યો. તેનો સ્વભાવ નવી વસ્તુઓ અને નવા દેખાવો જોઈને તેને લગતી હકીકત જાણવાનો તથા તે પર મનન કરવાનો હોવાથી પ્રવીણ પુરૂષોને વિગતવાર વિગતો પૂછીને માહિતી મેળવતો હતો. હિન્દુ ઈંદીવાનોથી તેના જાણવામાં આવ્યું કે આ દેકાણે અગાડી ઘણા કાળ પર રત્ના-કર ઉછાળા મારતો હતો, પણ એક વાર એમ બન્યું કે ટિટોડી નામના પંખીએ પોતાનાં ઈંડાં બચાવલેલી જગ્યા જાણીને રત્ના-કરના એક ખડકપર મૂક્યાં અને ચારે ચરવાને ઊડી ગયું. પાછળ દરિયાની ભરતી આવી તેમાં પેલાં ઈંડાં ઘસડાઈ ગયાં. ચારે ચરીને ટિટોડી અને ટિટોડો ઈંડાંનું સેવન કરવા સાફ, સૂર્યાસ્ત થયા પછી ઈંડા મૂકેલી જગ્યા પર આવ્યા. આવીને જુએ છે તો ઈંડાં ન મળે! તેથી બન્ને પંખીઓ બહુ દિલગીર થયાં; અને રત્નાકર ઈંડાં હરી ગયો એવું જાણી ગુસ્સો આણીને પંખીઓના રાજ ગરૂડજી આગળ રાવ ખાવાને સાફ ઊડી ગયાં. ગરૂડજીએ તેમની રાવ શાંત મનથી સાંભળી લીધી અને અન્યાય થયો છે એમ જાણીને સૃષ્ટિનાં સર્વે પંખીઓને એકઠાં કર્યાં અને હવે શું કરવું તેની સલાહ પૂછી. પંખી-ઓએ પોકાર કરીને કહ્યું કે “ મહારાજ ! રત્નાકરનો મદ ઉતારો ! આજ ટિટોડીનાં બચ્યા હરી ગયો છે અને કાલ ઊડીને વળી બીજા પંખીને પજવશે માટે સાગરને પૂરી નાખો. ” સર્વાનુમતે એ વિચાર બહાલ રહ્યો અને ગરૂડની સરદારી હેડળ ધારેલું કામ પાર પાડવાને પંખીઓ ઊડી ગયાં. ધારેલી જગ્યા આગળ થઈને ચાંચોમાં નાના કાંકરા, અને પાંખો પર ધૂળ, કાદવ અને એવી જાણસો લાવીને અતિ ઊલટથી તેઓ દરિયો પૂરવા લાગ્યાં ! એ દેખાવ જોઈને

સોરઠી સોમનાથ

રત્નાકર ખૂબ હસ્યો અને પંખીઓની ઠેકડી કરી તેથી ગરૂડજીને ઘણું લાગી આવ્યું. ગરૂડજીએ પંખીઓને ઉશ્કેર્યાં, એટલે તેઓએ બમણી ઊલટથી કામ કરવા માંડ્યું અને આ જાણાય એટલો દરિયો પૂરીને જમીન કાઢી. હવે રત્નાકરની શુદ્ધિ ઠેકાણે આવી અને નાના પંખીઓ પણ કેટલું મહત્કાર્ય ઉઠાવીને ફતેહ કરે છે એનો અનુભવ થયો. કરાય એટલો પશ્ચાતાપ કરીને રત્નાકર ભગવાન પાસે ગયો અને ગરીબાર્થ ગાઇને ગરૂડજીનો ક્રોધ સમાવવાને કાલાવાલા કર્યા; પણ ભગવાને તેનું બોલ્યું સાંભળ્યું નહિં, ખોટો પક્ષ પણ ન કર્યો. અને ઊલટું કહ્યું કે તમે અન્યાય કર્યો તો તેનું ફળ ભોગવવાને પણ તૈયાર થાવ. અમે અન્યાયનો પક્ષ કરતા નથી. ગરૂડજી સમજે તો સમજવો. આવું સાંભળીને રત્નાકર મનમાં બબડ્યો કે “ મેં મોટી ઓથ થાય તે સારૂ બીજા દેવોને પડતા મૂકીને મારી દુહિતા વિષ્ણુને આપી, પણ આ આપત્તિ કાળે તેમણે આશ્રય આપવાની આનાકાની કરી. માન મૂકીને મોટા આગળ માગવા જાય છે તે મૂર્ખ છે. ટેક તજીને તનના સંબંધીઓને પણ મનની વાત વદીને ધનની અથવા બનતી બીજી મદદ ન જ માગવી એવું પણ લઇને તે ઢીલે પગે ગરૂડજી આગળ આવી પગમાં શીશ નાખીને રડી પડ્યો; અને માફી માગી. ઇંડાં પાછાં આણી આપવાની મરજી બતાવ્યાથી ગરૂડજી પીગળ્યા. કરોડો પંખીઓની સન્મુખ રત્નાકરે ટિટોડીની ક્ષમા માગી અને જ્યાં હતાં ત્યાંથી ઇંડાં લાવી આપ્યાં તથા પાંચ દિવસ પંખીઓની જમાતને પરોણા આકરી કરીને વિદાય કરી.

ટિટોડીએ દરિયો પૂર્યો એ જમીનને “ નળ બાવળી ”ના નામથી લોકો ઓળખે છે. તેમાં બીડ અને થેક નામનો જથ્થાબંધ ખેરાક વાવ્યા વગર કુદરતી રીતે પેદા થાય છે. તે ખોદી આણી,

સોરઠી સોમનાથ

સુધારીને લોધી લોકો હોંશે હોંશે ખાય છે. કાળ દુકાળે પણ આ કુદરતી ખજાનો કદી ખૂટતો નથી. એથી હજારો લોકોનો અને જન-વરોનો નિર્વાહ ભલી રીતે ચાલે છે.

સુલતાન મહમૂદ આ ભૂમિની અને તેમાં વસનારા લોકોની વિચિત્ર વાતો સાંભળીને મનમાં મગ્ન થયો. કાઈ કાઈ ઠેકાણે હાસી સરખા અડધ જંગલી લોધી લોકો પણ તેના જોવામાં આવ્યા તેથી તેની ખાતરી થઈ. ટિટોડીએ દરિયો પૂર્યાની વાત પર મહમૂદ મનમાં વિચારે વળગ્યો અને ખરે સાર આ પ્રમાણે શોધી કાઢ્યો. નખળા લોકો પર સખળા લોકો કેવો જય મેળવે છે. અદ્ય યત્ને નિશ્ચયી મનથી એક કામ પર મચ્યા રહેવાથી મહત્કાર્ય ખજાની શકાય છે. નખળા શત્રુની નખળાઇને નચિંત રહી તેના પર નજર નહિં રાખવાથી કેવો નાશ થાય છે તે આ ઉત્તમ અલંકારથી ભરેલાં ટિટોડીના દ્રષ્ટાંતથી ખાતરી થાય છે. આર્ય વિદ્વાનોએ આ ઉત્તમ વાર્તા બોધ લેવાને માટે રચી છે તે જાણીને સુલતાને સંઘળા સાંભળે તેમ આર્ય વિદ્વાનોના વખાણ કીધાં.

માર્ગમાં રાત્રી ભૂંડ અથવા સૂવરોનાં ટોળાં પણ ઘણા જોવામાં આવ્યાં. એવી રીતે કચરતો મહમૂદ અતિ ત્વરાથી ભાલનું મેદાન કૂદીને સોમેશ્વર ઉપર વીજળીના વેગે કરતાં વિશેષ વેગથી ધાધ આપ્યો.

અણહીલવાડ નગરી અને ખીજા કિલ્લાનું રક્ષણ કરવાને આર્ય અધિપતિઓએ અને રજપૂતોએ ઘટે એવો પ્રયાસ કર્યો નહોતો, પણ પ્રખ્યાત સોમેશ્વરનું પવિત્ર દેવળ આહુત્યથી બચાવવાને ખાતર બહુ રજપૂત રાજમહારાજોએ, મુકુટધારી મહિપતિઓએ, ઠાકોરોએ અને મંડળેશ્વરોએ પોતપોતાના ગજા માફક માણસો મોકલીને મરતાં

સોરઠી સોમનાથ

સુધી રક્ષણ કરવાનું મુકરર કીધું હતું. સોરઠના નાના સરદારો આસ-પાસના પ્રદેશના પ્રજાપાળ ભૂપતિઓ અને બીજા ગરાશિયાઓ સોમેશ્વરનું સંરક્ષણ કરવાને સાડ અને સુલતાન મહમૂદની સામે થવાને સાડ હાજર થયા હતા. રજપૂતાણીઓએ પોતાના હીરચીરના વિલોકિક વસ્ત્રો અને અંગનાં અતિમૂલ્યવાન આભૂષણો વેચીને આ ધર્મયુદ્ધમાં ઘણો આશ્રય આપવાની આગેવાની લીધી હતી. રાણી માતાઓએ રણવાસમાં ઉછેરીને નાનાથી મોટા કરેલા રાજકુવરોને રક્ત સ્નાન કરવા સાડ રણમાં મોકલ્યા હતા. પાછી પાની ભરીને ન ફરવું એવો બોધ આપીને રાણીમાતાઓએ બહુ મધુર નાદ સાથે રાજપુત્રોને ઉશ્કર્યા હતા.

મૂળ સોમેશ્વરની રક્ષા કરનારી જાથુકના માણસોની સંખ્યા એક નાની સેના સરખી હતી. તેમાં આવી બનતી મદદ મળવાથી હિન્દુ સેનાનું બળ બમણું થયું હતું. એ સિવાય કાળા અંગના ઉઘાડા પગે ભટકનારા ચુંવાળના કાળી ઠાકરડાઓ ગાતરડીઓ લઈને આવ્યા હતા. ગુજરાતના પહાડી અને વિકટ વનની ગુફાઓમાંથી લંગોટીભેર રહેનારા અને ઉઘાડે શરીરે ફરનારા જંગલી ભીલો હાથમાં તીર કામઠાં પકડીને આ અવસરે આવીને ઊભા રહ્યા. સોરઠ-ગુજરાતના પહાડી સ્કોટલેન્ડમાંથી લડાઈના ઉત્સુક અને મરવાથી કદી ભય ન પામે એવા વાઘેરો અને કદાવર કદના અને મજબૂત બાંધાના બળવાન કાઠીઓ કુમકે હાજર થયા. આવી રીતે સોમનાથનો બચાવ કરવાને સઘળા શૂરવીર હિન્દુઓ આવીને સાવધાન થયા અને કિલ્લાના મોરચા સાચવવાને તીક્ષ્ણ તીર મારનારાઓની ટુકડીઓ ગોઠવીને મુસલમાનોની વાટ જોતા બેઠા. ક્યારે લડાઈ થાય એવી કંપના કરતા કરતા બહુ વખત વીત્યો પણ ઈસ્લામીઓ લડવાને

સોરઠી સોમનાથ

સારૂ આતુર ન થયા એવું જાણીને હિન્દુ યોદ્ધાઓએ મહમૂદની છાવણીમાં દૂત મોકલીને અંતરની ધારણા જણાવવાની અભિલાષા કીધી.

“ મને કિલ્લામાંથી સંદેશો જણાવીને તમને કહેવા સારું મોકલ્યો છે. ” દૂતે છાવણીમાં જઈને ધિક્કારથી મહમૂદને જણાવવા માંડ્યું. “ હું તમારી પાસે મારા સરદારે કથેલા શબ્દો કહું છું તે કૃપા કરીને સાંભળો. તમે અન્યાયની લડાઈ કરવાનો ઇરાદો રાખો છો તેથી હવે તમારું આવી બન્યું છે. ઈશ્વર અન્યાયીના પક્ષે જતો નથી. તમે ઇસ્લામીઓ વગર વાંકે હિન્દુઓને હણો છો, હરકત કરો છો અને તેમના પવિત્ર દેવને અપમાન કરો છો તેથી તમારો નાશ અમારા હાથે કરાવવાને સોમેશ્વર મહાદેવે તમને અહિંયા સુધી મોકલ્યા છે. ઘો મરવાની થાય ત્યારે વાઘરી વાડે જાય તેમ તમારું સત્યાનાશ વળવાનું છે એ નક્કી માનજો. તમારો અંત આવશે. તમારા મડદાં સોરઠનાં ગીધ, સમજાંઓની ઉગાળીના કામમાં આવશે. હવે તમે ગઝની જીવતા જવાની આશા મૂકજો અને કાલે સવારે લડવાને તૈયાર થજો. ”

આવો ધિક્કાર ભરેલો સંદેશો સાંભળીને મહમૂદના મંત્રીઓ ધણા ગુસ્સે થયા અને કાશિદની કતલ કરવાની મરજી બતાવી; પણ મહમૂદે તેમને મતલબમાં ફાવવા ન દેતાં ધીરજથી જે જવાબ આપવાનો હતો તે આપીને કાશિદને સોમેશ્વરના કિલ્લામાં ક્ષેમકુશળ રવાના કર્યો. મહમૂદનો સંદેશો અતિ હર્ષથી રજપૂતોએ સાંભળી લીધો અને સૂર્યોદય થતાં લડાઈ થવાની છે એવું જાણીને પરમ સંતોષ પામ્યા.

સોરઠી સોમનાથ

બન્ને બાજુની બળવાન સેનાએ લડાઈની તૈયારી કરવામાં રાત ગુજરી અને સૂર્યોદય થતાં પહેલાં 'પયગંબરતું લીલું' નિશાન મહમૂદની ચતુરંગી સેનામાં ચઢ્યું. લડાઈની નોખત વાગી એટલે લડાઈના આતુર ઈસ્લામીઓ સોમેશ્વરના કિલ્લાની લગભગ હલ્લો કરવાના આકારમાં ગોઠવાઈ ને દિવાલની માફક ઊભા રહ્યા.

અદ્વપકાળમાં તીર મારનારા તીરંદાએ હિન્દુઓના મોરચા સાચવનારા સિપાઈઓના પહેરેગીરોને હઠાવ્યા અને જળરે ધસારે કાઢ્યા. ઈસ્લામીઓનો આવો અણુધારેલો ધસારો અને જોર જોઈને રજૂપૂતો આશ્ચર્ય સાથે ભય પામ્યા. તેમનાં હાંબ ગગડી ગયાં. આમ થતાં તમામ હિન્દુ રક્ષકો કિલ્લામાંથી દેવળમાં દાખલ થયા અને મોટે સાદે સોમેશ્વરની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા:—

“ હે દેવ ! અમને તમે મુસલમાનોથી બચાવો. મ્લેચ્છો હિન્દુ-ધર્મને હાનિ પહોંચાડવાને, તેમના દેહીપ્યમાન દેવળો તોડી પાડવાને અને દેવને અપવિત્ર કરી અપમાન આપવાને અત્રે દોડી આવ્યા છે માટે અમારો, અમારા ધર્મનો અને દેશનો બચાવ કરો. ભગવાન ! અમારું રક્ષણ કરો. ”

આવી રીતે હાથ જોડીને હિન્દુઓ પ્રાર્થના બણવા લાગ્યા. આ તકનો લાભ લઈને સુલતાન કિલ્લા પર ધસ્યો. મોટી મોટી નિસરણીઓ માંડીને મુસલમાનો કિલ્લાના કાંગરા પર ચડવા લાગ્યા. એ જોઈને કિલ્લામાં ભરાઈ બેસનારાઓનું લોહી ઊઠળી આવ્યું. તેઓમાં જે સમજી હતા તેમણે સલાહ આપી કે ‘ આવી રીતે હાથપગ જોડીને પ્રાર્થના કરવાથી દેવ કદી મદદ કરશે નહિં, માટે જોયા શું કરો છો ? મુસલમાનોને મારી હઠાવો. દેવ આપણા પક્ષમાં છે. ’

સોરઠી સોમનાથ

સિંહની પેટે રજપૂતો જાંઘડાય છે ત્યારે કરો ભય જોતા નથી. લડવાથી જય મળશે એવું જાણીને ‘હર હર મહાદેવ’ કરતા હજારો અળિયા હિન્દુઓ મુસલમાનો ઉપર તૂટી પડ્યા. સિંહ જેમ અગ્નને પકડીને ચૂંથી નાખે તેમ કિલ્લા પર ચઢતા ધરલામીઓને પગે ઝાલી ઝાલીને નીચે પાડવા લાગ્યા. હજારો મુસલમાનો હિન્દુઓને હાથે હણાયા અને ક્રોટ પર ઉંઘે મસ્તકે ભોંય પડી ચીલડાંની પેટે છુંદાઇ જવા લાગ્યા. આથી મહમૂદ ઘણો ગભરાયો અને સાંજ સુધીમાં પાછે પગે કિલ્લાની સરહદ છોડીને તેની સેનાને જાવણીમાં હડયું પડયું. મુસલમાનોનો ઘણો ઘાણ નીકળી ગયો અને તેના સરદારે તથા સિપાઇઓ નાઉમેદ થઈ ગયા. આખા દહાડાના શ્રમથી બન્ને બાજુના સિપાઈઓ કાયર થયા હતા. એવામાં સૂર્યાસ્ત થયાથી લડાઇ બંધ પડી અને સૌ સૌના સરદારે નફો તોટો તપાસવા લાગ્યા. હિન્દુઓ કરતાં મુસલમાનોનો નાશ આ લડાઇમાં વિશેષ થયો હતો. તેનાં ઘણા કારણો હતાં. હિન્દુઓ કિલ્લાની ઓથે રહીને લડ્યા હતા અને મહમૂદની સેના ખુલ્લા મેદાનમાં રહીને ઝૂઝી હતી તેથી તેનો નાશ વધારે થાય એમાં નવાઈ નહોતી.

મહમૂદની જાવણીમાં રાતે શાંતિ હતી. ચોકીપહેરાનો સારો બંદોબસ્ત હતો. બીજે દહાડે નસીબ અજબાવવાનું હોવાથી થાકી ગયેલા સિપાઇઓ નિદ્રામાં પડ્યા પણ હિન્દુઓના ઉત્સાહનો આંકો નહોતો. સોમેશ્વરના મોટા દેવાલયમાં રોશની અને રાગરંગ થઈ રહ્યો હતો. થોડી થોડી ઘટિકાને અંતરે બસો મણ સોનાની સાંકળે લટકાવેલો ઘંટ વાગતો હતો. તેના ઘોર શબ્દથી ઘણા ગાઉ સુધીની જગ્યા ગાજી રહી હતી. અગ્નિદેવને પ્રસન્ન કરવા સારૂ એક મોટા અગ્નિકુંડની અંદર ઘી, તલ અને જવ આદિ હોમીને વેદના ઉચ્ચારો કરતા કરતા ભૂદેવો આહુતિઓ આપતા હતા. હોમ હવન જોવાને

સોરઠી સોમનાથ

તથા મહાદેવની ઝાંખી કરવા સાડ મંદિરના મોટા ગભારામાં હળરે હિન્દુઓ અને રજપૂતો આવ્યા હતા. સોમેશ્વરની સોળે પ્રકારે સેવા કરવા સાડ સેંકડો વિગ્રે વેદના મંત્રો બજાવામાં રોકાયા હતા. ધૂપ, દીપ અને પુષ્પથી અંદરના ગભારાની જગ્યા મહેકી રહી હતી. પાર વગરની દીપમાળા પ્રગટીને મહોત્સવની પેઠે મનહર દેખાવ કીધો હતો. મહાદેવના વડા પૂજારીએ સોમેશ્વરની વિધિપૂર્વક આડંબરથી પૂજા કરીને પરમેશ્વરનો પાડ માન્યો. “ હવે પછી મહમૂદની સાથે હાથ મેળવતા હિન્દુઓને જય મળે ’ એવી સ્તુતિ અતિ દીન વચ્ચે બજેલા ભૂદેવોએ કરી. તેમાં હળરે હિન્દુઓએ શ્રદ્ધાપૂર્વક ભાગ લીધો અને હિન્દુ સેના પર પ્રભુ પ્રસન્ન રહે એવી આરજી કરી.

શરૂ રજપૂતો સ્વયંભૂના દર્શન કરીને સહુ સહુના સ્થાનકે સૂવા સાડ ગયા. ત્યાં ભાટ, ચારણુ શરૂતન ચઢે એવી મહાભારત અને રામાયણુ આદિની ક્ષત્રિયોના ધર્મ સતેજ કરે એવી વીરરસ ભરેલી કથા વાર્તા વાંચી સંભળાવવા લાગ્યા. લડાઇના ઉછરંગમાં ને ઉછરંગમાં પહોર રાત રહી એટલે સઘળી ધામધૂમે નરમ થઇ ગઇ અને કિલ્લામાં તથા છાવણીમાં જાળ જાળ્યું.

સોમેશ્વરનું મેદાન આ સમયે સૂનું દીસતું હતું. અંધારી રાત હોવાથી મેદાન પર અંધારાનો પડદો પથરાઇને ભયંકર મેદાનને વધારે ભયંકર બનાવ્યું હતું; અને મડદાંઓની દુર્ગંધથી આખું મેદાન ગંધાઈ ઊઠ્યું હતું.

શિયાળિયાં તથા વરૂ ઇત્યાદિ વનવાસી જનવરો ઉજાણી જાગવાથી ઘણા દહાડાની ભૂખની દાઝ કહારી, બરાડા પાડીને ગજવી

સોરઠી સોમનાથ

મૂકતાં હતાં જંગલી જનવરો માણસોનાં મડદાંઓને જંગલમાં તાણી જઈને શાંતિથી ખાતાં હતાં. તમરાં અને એવાં જ બીજાં જીવ જંતુઓના ગણગણાટ કાનમાં સંભળાતા હતા, ગીધ અને સમજાં વિગેરે પક્ષીઓ સંતાર્ધ રહેવાથી જણાતા નહોતાં પણ ધ્રુવડો અહિં તહિં ધૂમતાં હતાં. કૂતરાં બિલાડાંનું રૂદન ભયંકર ભાસતું હતું. આવી અંધારી રાતમાં થતા અનેક પ્રકારના ચાળાઓ સોમેશ્વર પર ભય આવવાની નિશાની તરીકે નજરે પડતા હતા. મહમૂદ અને હિન્દુઓની સેના આશાભેર સ્વપ્ના જોતી નિદ્રામાં પડી હતી, તે વખતે કુદરત પોતાનું કામ મૂંગી મૂંગી કરતી હતી.

કૂકડે બાંગ મારી ત્યાં દિવસ ઊગ્યો એટલે હિન્દુઓએ પોતાની છાવણી ગળવી મૂકી. સોમનાથ મહાદેવના મંદિરમાં નોખતોના નાદ અને શરણાઈના મનહર સાદ થવા લાગ્યા. ગીધ અને સમજાં આદિ ખગચરો ખોરાક શોધવાને સાડ આમતેમ ઊડવા લાગ્યાં. મુસલમાનોના ટોળાં મહમૂદ પયગંબરના નિશાન નીચે લડવાને હારબંધ ગોઠવાઈને ઊભાં રહ્યાં.

રણવાદ્ય જોસમાં વાગ્યાં એટલે લડાઈ સળગી ઊઠી. શરૂ જોડાઓ મરણિયા થઈને જૂઝવા લાગ્યા. ન રહી શરીરની શુદ્ધ કે સાન. મારો મારો એવા પોકારથી મહારથીઓએ મેદાન ગળવી મૂક્યું. તરવારના ફડાકા હવામાં થવા લાગ્યા. તીરના વરસાદથી આકાશ છવાઈ ગયું. હિન્દુઓએ મોટા જોરથી મહમૂદની સેના ઉપર હલ્લો કર્યો તે ધસારો મુસલમાનો ઝીલી શક્યા નહિ. ઘણા ઇસ્લામીઓ ઘવાયા, બીજા બકરાના મોતે કપાઈ મૂચ્યા અને મહમૂદને મોટા નુકસાન સાથે બાકીની સેના સહિત વનમાં નાસી જવું પડ્યું. મુસલમાનો મૂંઝાણા તેમની હિંમત તદ્દન તૂટી ગઈ અને જીતવાની આશા

સોરઠી સોમનાથ

જરાએ ન રહી. ઉપરા ઉપરી એ હારથી મહમૂદ ગઝનવીની સેનાનો મોટો ભાગ નાશ પામ્યો.

મરદાનગી ખોઈ ખેઠેલા મુસલમાનોને ઉશ્કેરવા સારૂ મહમૂદે મોટી સલાહ બરી. તેમાં મરદને સોહે એવાં વચનો મહમૂદે લણીને તેમની હિંમત તાજ કીધી. વડો વજીર સુલતાનના વિચારને મળતો થયો અને કાજીએ કુરાન વાંચીને ઇસ્લામીઓનો ધર્મ ગુરુસો સળગાવ્યો. હાથમાં કુરાન લઈને કાજીએ કંઠે કથનો કહેવા માંડ્યાં.

“સાંભળો ઇસ્લામીઓ ! મહમૂદ પયગંબર સાહેબનાં વચનો ધ્યાન દઈને. માથે થોડું ઘણું સંકટ વરસાવીને ખુદાતાલા તમને તાવી જીએ છે. તમે મૃગે મ્હોડે સંકટ સહન કરો તો અક્ષય સુખ પામશો અને ખુદા રીઝશે. મોટા પયગંબરના વચન ઉપર વિશ્વાસ ધરો, સ્વર્ગ અને નર્કની કૂચી તરવાર છે. જેઓ ઇસ્લામી ધર્મને સારૂ સમશેર ખેંચશે તેઓને અક્ષય સુખ મળશે. ઉપવાસ અને પ્રાર્થના કરતાં પણ જે લોહીનું ટીપું રેડાય છે અને ધર્મને માટે જોખમ અને સંકટ સહન કરવામાં આવે છે તે વધારે કીર્તિવાન ગણાઈને સ્વર્ગમાં ચોપડાના નોંધાય છે. જેઓ ધર્મની લડાઈમાં મરી જાય છે તેઓનાં સઘળાં પાપો એકદમ ભુંસાઈ જાય છે અને સુંદર આંખવાળી પરીઓના હાથમાં અક્ષય સુખ ભોગવવાને તરતજ સ્વર્ગમાં સિધાવે છે.”

આવું સુખ મેળવવાની આશાએ અંતની ધડી સુધી રણમાં લડવાની ઇચ્છા બતાવીને ‘અલ્લા હો અકબર’ નો પોકાર કરીને જાવણી ધ્રુગવી સઘળા ઇસ્લામીઓએ ત્રણ પહોર રાત બંદગી લણવામાં અને ઝિંઘવામાં ગુજરી અને પાછલી પ્રહર રાત રહી

સોરઠી સોમનાથ

ઝોટલે કાયા કર્મ કરી હથિયાર સજીને હિન્દુઓ સાથે
હાથ મેળવવાને સાવધ થયા. હિન્દુઓએ પણ આગલી રાતની માફક
આ રાત આનંદમાં કહાડી અને વિશ્વનાથે વિજય કર્યો તેથી વધારે
અહ્વાન થઈને સોમેશ્વરની સેવા ભક્તિ કીધી.

સ વારના પ્રહરમાં સવિતા નારાયણ ઊગ્યા પહેલાં સોરડી સરદારો અને મુકુટધારી રાજાઓ પોતાની સરદારી તળે સોમનાથનું સંરક્ષણ કરનારી સમગ્ર સેના લઈને મહમૂદની ફ્રોન્ટની ટક્કર ઝીલવાને લડાઈના આકારમાં ગોઠવાઈને ઊભા રહ્યા. સૂર્યોદય થયો. કમળો ખીલ્યાં, તેમ શરાઓનાં મ્હોડાં અપ્સરાને વરવાનું યાદ કરીને પ્રકાશી રહ્યાં. ચકલાઓ અને કા કા કરતા કાગડાઓ ચારે શોધવાને આમતેમ ઊડવા લાગ્યા. વિપ્રો વેદ બાણવા લાગ્યા અને સૂર્યનાં સોનેરી કિરણો સોમેશ્વરના શિખર પર આવેલાં સોનેરી કળશ ઉપર પડવાથી અપૂર્વ ચળકાટ થઈ રહ્યો. હિંદુઓએ લડાઈના વાળાં વગાડ્યાં અને અંતની ઘડી સુધી લડવાને આશાભરે ચહેરે કેસરિયાં કપડાં પહેરીને સોમેશ્વરનું રક્ષણ કરવા મેદાનમાં આવ્યા. મહમૂદ હિંદુઓની લડવાની હિંમત અને નિશ્ચય જોઈને મનમાં ડગમગ્યો, પણ હિંમત હાર્યો નહિ. ત્વરિત ચૂંટી કહાડેલા તુર્ક સવારોની જોરાવર ટુકડીઓ, હિંદુઓએ હાથ કરેલા મોરચા સાફ કરવા તેણે મોકલી અને પાછળથી પોતે સેનાની સરદારી લઈને હિંદુઓ ઉપર ધસારો કર્યો. તેને જવાબ દેવાને હિંદુઓ તૈયાર જ હતા.

સોરઠી સોમનાથ

લડાઈ જોસમાં જાગી. અન્ને બળવાન સેના સામસામી આવી ગઈ એટલે હાથોહાથ લડાઈ ચાલી. બરધીઓ, તરવારો અને ગદાના મારથી શૂરા સિપાઈઓ મડદાં થઈને ભોંય પર ટપોટપ પડવા લાગ્યા. ઘણા ઘોડાઓનો ઘાલુ નીકળી ગયો. ઘણા જાણી પાણી પાણી જોમ પોકારવા લાગ્યા. ઘણા મૂર્છા પામી ધરણી પર ઢળ્યા; અને ઘણા તો ટાંગા તરફડાવવા લાગ્યા. તરવારો ચમકવા લાગી. આકાશ છવાઈ ગયું અને દશ દિગપાળો ડોલવા લાગ્યા. હારજીત કેની તરફ છે તેનો ન્યાય કરવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો. અન્ને આબુવાળા પોતપોતાની જીત પોકારવા લાગ્યા. એવામાં અણહીલવાડનો યુવરાજ વલ્લભદેવ અને તેનો ભત્રીજો ભીમદેવ મોટાં ગુર્જર સેન સાથે કુમકે આવી પહોંચ્યા. હિન્દુઓનું બળ બમણું થયું અને લડવાની ઊલટ તાજ થઈ. રણુધીરા રજપૂતો બમણા જુરસાથી કિલ્લો ખાલી કરીને સઘળા બળ સહિત બહાર મેદાનમાં આવ્યા. હિન્દુઓને નવી મદદ મળેલી જોઈને મહમૂદના મ્હોડાની લાલી ઊડી ગઈ. તેના સગદારો હિંમત હારી ગયા અને ઈસ્લામી સેના લયભીત થઈને લડવાને ઢ્યુપડ્યુ થઈ. આવો મામલો જોઈને મહમૂદ પોતાના ઘોડા ઉપરથી નીચે કૂદી પડ્યો અને જમીન પર લાંબો પડીને અલ્લાહનો આશ્રય માગ્યો. અને તરત પોકાર કરી કહેવા લાગ્યો:—

“મારા ઈસ્લામી ભાઈઓ ! તમે રખે ડરતા. ધ્રેરણા થઈ છે કે આજની લડાઈમાં તમારો જય થશે, એ સત્ય વચન માનજો. હિંમત ન હારો. કૂદી પડો કાફરો ઉપર. તોડી પાડો તેમનું મંદિર અને તેમાં પધરાવેલી પાષાણની મૂર્તિઓ. ધર્મના કામમાં આ ધરણીનો ઘણી અવશ્ય આશ્રય આપશે. આશા રાખો તમારા અંતરમાં. ન રાખો કાંઈ વસવસો અથવા અવિશ્વાસ અને એક વાર બતાવો

સોરઠી સોમનાથ

તમારું અતૂલ બળ. તમે ઘણી લડાઈઓ લડી છે. તમે ઘણીવાર મારી સાથે રહીને મરદાનગી બતાવી છે. દરેક વખતે ખુદાએ આપણને ફતેહ બક્ષી છે અને તમે કીર્તિવંત થયા છો. આપણા પયગંબરનું ફરમાન યાદ કરો. તેમના ફરમાન મુજબ આંલવાથી મોક્ષ મળે છે. આ લડાઈમાં પણ ફતેહ આપણી તરફ છે. મહમૂદ પયગંબરનું નામ તમારા મુખ પર મેલીને ફસરી સિંહની પેટે ગર્જના કરીને ફૂદી પડે. કાફરાની સેના ઉપર; રહેંસી નાખે. બકરાંની પેટે તમારી તેજસ્વી તરવારથી હિન્દુઓને. ખુદા તમારી મદદ કરે.”

ઝોમ વદીને મહમૂદ ઘોડેસ્વાર થઈને સેનમૈ ધૂમવા લાગ્યો. તેના આવાં વીરરસ ભરેલાં વચ્ચેનાં સાંભળીને કાયર થઈ પડેલા ઈસ્લામીઓ કમર કસીને લડવાને અને મરવાને સજ્જ થયા. તેમાંના ઘણાક સિપાઈઓ તો વદવા લાગ્યા કે “આપણે શરા સુલતાનની સરદારી તળે રહીને ઘણી લડાઈઓ કરી ઘણી વાર ધવાયા છીએ બહુ વાર વિજય કરીને કીર્તિ ખાટયા છીએ. તે કીર્તિ આજે ધૂળ મેળવીને આપણે આપણા અધિપતિનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. મહમૂદને મેદાનમાં-શત્રુના દળ કટકમાં એકલો મૂકીને આપણે નહાસી જવું ન જોઈએ. ખુદાએ ધાર્યું હશે તે થશે, માટે પાછી પાની ન ભરીને આપણા પવિત્ર ધર્મને માથું આપવું એ મોટા પુણ્યની વાત છે એવો નિશ્ચય કરો.”

આ મેર હિન્દી સેનાની સરદારી શરા ભીમદેવે અને તેના કાકા વલ્લભસેને હાથમાં લીધી તથા લશ્કરને ઉશ્કેરવા સાડે ભીમદેવે નાનું સરખું પણ અસરકારક ભાષણ કરીધું:—

“સાંભળો ક્ષત્રિયો સાંભળો, આજનો દિવસ મહોત્સવથી પણ

સોરઠી સોમનાથ

મોટા છે. આજે દેવ અને દાનવોની વચ્ચે દારણ્ય યુદ્ધ થવાનું છે. તેમાં ન્યાયી દેવનો પક્ષ ઇશ્વરે લીધો અને દાનવોનો સંહાર કરવો એવી પ્રેરણા ઇન્સાફી ઇશ્વરે આપણામાં કરી છે. સાંભળો, ક્ષાત્રધર્મ એક ચિતે સાંભળો.

રણમાં જે રજપૂત, પથારી પાથરે,
કરી કીર્તિનાં કામ, સૂવે જે સાથરે;
વિજયતણી વરમાળ, મેળવી જે મરે,
શૂર લોકમાં સદા, સ્થિર થઈ તે ઠરે.
રણશિંગાના રાગ, રણે સુણીને રસે,
લડાઈમાં લઈ લાગ, ધીરજથી જે ધસે;
મરણતણો તણ માર, ફિકર મેલી ફરે,
વળાણ પામે વીર, ળલકમાં તે ળરે.
પડે શીશ તે પછી, જોરમાં ધડ લડે,
શત્રુ કરી સંહાર, પ્રાણ તણને પડે;
બહુ હિંમતે બળવાન, ખૂંદે રણ જે ળરે,
પામે તે પળમાંય, અમરપદ આળરે.
મળે માટીમાં મરદ, ગરદ માંહિ ગળે,
હિલમાં ન ધરે દરદ, દળ જ અરિનું દળે;
ઘણા ઘચોઘચ ઘાવ, શરીર પર જે સહે,
હૈયે કીર્તિ હાર, લાલમાં તે લહે.
પ્રાક્ષણ ક્ષત્રિ બાળ, ગોરી, અરૂ ગાયને,
બચાવવા બહાદૂર, જોરમાં જાયને;
સબળ લાળીને શત્રુ, ચિત્ત જેનાં ચળે,

સોરઠી સોમનાથ

જીવ તેનો જયવાન, મહાપદને મળે.
રાગ, લોગ ને રંગ, તજીને તોરમાં,
વેગે કરવા વાર, જાય જે જોરમાં;
રૈયત કેરી રાવ, સુણી જે સંચરે,
પામે તે નર પરમ, અમરપદ આપરે.”

ભીમદેવના ભભૂક ચઢે એવાં વચનો સાંભળીને રજપૂતો રણુરસ જમાવવાને આકળા થયા. અણુહીલવાડના વાવટા તળે લઢવાને એકઠા થયેલા લશ્કર ઉપર ઇસ્લામીઓ તૂટી પડ્યા. તેમને ખાળવાને રજપૂતો ઉમેદબેર આગળ ધસ્યા. રણુસંગ્રામ જેવા જેવો જામ્યો. શંખનાદ, નોખતો અને ત્રંખાળુ આદિ રણુવાદના ગગડાટથી કાન ખડેરા થવા લગ્યા. શૂરાતન ચઢાવનારા સિંધુડા ગવાવા લાગ્યા. લોહીની છાજો ઊડવા માંડી. શૂરો ભીમદેવ ઘોડેસ્વાર થઈને સૈન્યને મોખરે આવી રજપૂતોને ઉશ્કેરવા લાગ્યો:

“ મારા બહાદુર બાંધવો ! કરો કતલ તમારા શત્રુઓની. કૂદી પડો મારા કદાવર રજપૂતો ! સોમેશ્વર તમારો સહાયક છે. ”

આવાં વીરરસભરેલાં વચનોથી સિંહની પેઠે રજપૂતો મહમૂદની સેના પર ધસી ગયા. અને ચીબડાંની માફક મુસલમાનોને રહેંસવા લાગ્યા. દાતરડાંથી જેમ ધાસ કપાય તેમ તરવારથી ધણા ઇસ્લામીઓ કપાઈ મૂઆ. રક્તથી ભોંય રક્તવરણી થઈ ગઈ. શૂરા રજપૂતોને વરવા સાડા હાથમાં વરમાળ લઈને આશાતુર ચહેરે અપસરાઓ આકાશમાં આવીને ઊભી. દેવે દુદ્ધંભી વગાડવા માંડ્યાં. કાળિકા તથા જોગણીઓને ભોગ મળવાથી તેમને આનંદ થયો. મહાદેવે મહા આનંદમાં આવીને મરેલાં માણુસોની ખોપરીઓની માળા પરેવવા માંડી.

સોરઠી સોમનાથ

ગીધ સમળાંને ઉઝાણી મળવાથી મરેલાં મડદાં પર ભમવા લાગ્યાં. શિવગણુ અને ભૂત ભૈરવો રક્ત સ્નાન કરવા લાગ્યાં. જોગ-ણીઓએ પોતાનો ખપ્પર ભરવા માંડ્યાં, પ્રેત અને વૈતાળોએ નમ્ર થઇને મડદાં પર નાચવા માંડ્યું અને કોઈ કોઈ તો નાચતાં કૂદતાં અને મડદાં ચૂસતાં મહા પર્વ જાણીને અદ્રધ્ય ધૂમવા લાગ્યાં. આ ધર્મનો વિગ્રહ-ઝગડો વિલોકવાને દેવ વિમાનમાં બેસીને આવ્યા, ગગને ચઢીને ગાંધર્વો ગાવા લાગ્યા. લડાઈ ધમસાણુ મચી. તપેશ્રીઓ તપમાંથી જાગી ઊઠ્યા. ગર્ભિણીના ગર્ભ છૂટવા લાગ્યા અને ધરણી ધ્રુજવા લાગી. જાણે મહા પ્રલયનો દહાડો ન હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો. શૂરાઓ અપ્સરાને વરવાને આતુર થયા. શીશ વગરનાં ધડ ઝૂંચવા લાગ્યાં. કોઈના હાથ પગ કપાયા, કોઈનાં ધડ શીશ છૂટાં થયાં અને કોઈ કોઈ વળી ધવા-એલ અંગે રણમાં ધૂમ્યા. એવામાં દૈવ ઇચ્છાથી લડાઈનું સુકાન ફરી ગયું. હિન્દુ સૈન્યપર ‘અલ્લા હો અકબર’ કરતા ઇસ્લામીઓ તૂટી પડ્યા. મુસલમાનના મોટા મારા આગળ હિન્દુઓ ટકી શક્યા નહિં અને અણહીલવાડનો પંચરંગી વાવટો હવામાં ઊડતો હતો તે ભોંય પર પડીને ધૂળમાં રગદોળાયો. એ જોઈને હિન્દુઓની હિંમત તૂટી ગઈ અને પાછા હડીને દરિયા કિનારાના છૂપા માર્ગે ભણી જીવ લઈને નાઠા. હારતાં હારતાં વલ્લભસેને તથા ભીમદેવે ત્રણ હજારથી અધિક ઇસ્લામીઓને નિજ હાથે હણી નાખ્યા અને ન્હાસલાગમાં પડેલા લશ્કરની સાથે “ગંદાયા”ના કિલ્લા ભણી પોતાના પગલાં કર્યાં.

આ વખતે હિન્દુઓને દરિયો પણ દુશ્મન થઈ પડ્યો. તે ઘણા જોશમાં આવીને પોતાનાં આકાશ સુધી ઊંચાં મોઝાં ઉઠાળીને ઉઠાળા મારતો હતો. મહમૂદના ભયથી નાકેલા હિન્દુઓ મછવા હોડી આદિ જે કાંઈ હાથમાં આવ્યું તે પર બેસીને મધ્ય દરિયે

સોરઠી સોમનાથ

ચાલ્યા. તેમાં ઘણો ભાગ તોફાનથી દરિયાના પેટમાં પેસી ગયો. ઘણા લોકો મહમૂદના હાથથી કપાઈ મૂઆ અને ઘણા રજપૂતો મહા મહેનતે મુસલમાનોની નજર ચુકાવીને વનવગડા ભણી છટકી ગયા. મહમૂદની વિજયવાન સેના જ્યત્રાણી વદતી સોમેશ્વરના મજબૂત કિલ્લામાં દાખલ થઈ અને દરેક દરવાજો મહમૂદે પોતાના તૂરક પહે-રગીરોને ખેસાડી દીધા.

ઈશ્વરની ગતિ બળવાન છે. ચડતી પડતીને રંગ પ્રતિદિન પલટાય છે. હારજીત માણસના નસીબમાં હોય છે. આગ્રહી માણસ હમેશાં પોતાની ધારણામાં ફાવે છે. મોજશોખમાં ડૂબેલા મનુષ્યો માર ખાય છે. અણહીલવાડની સેના કાંઈ કરી શકી નહિ. ભીમદેવ ભાગ્યવાન ન ઠર્યો. તે ક્યાંથી? ગુર્જર રાજ્યની અંધાધૂંધી ભરેલી વ્યવસ્થા, રાજ્ય અધિકારીઓની અંદર સળગતો કુસંપ અને સૈન્યની અશક્તિ જોનાર ઘણી વિજયની આશાનો વિચાર કરે જ નહિ. વફલત અને ભીમદેવ પોતાની હાલત સારી પેઠે સમજતા હતા. ગુર્જર લશ્કર ઉપર તેમને ભરંસો નડેતો; પણ મહમૂદની ફાજ લૂંટફાટ કરવાની અને કામ બજાવવાની આશાએ ઉતરી હતી, તેને બંને તેટલા બળથી અડચણ કરતી અટકાવવાનોજ ઇરાદો આ બંને મદારથીઓએ રાખ્યો હતો.

વિજયવાન મહમૂદના ઉછરંગનો આ વખતે પાર નહોતો. ઘણા દિવસની ધારણા આજ ફળીભૂત થઈ. જે સાહસ સાધવાને ગઝનીથી આટલી વેગળાઈ સુધી સંકટ સોસતાં આવડું પડ્યું તે કામ આજે પાર પડ્યું. પૂરતી ફતેહ થઈ તેથી હર્ષ વડે મહમૂદની જાતી ધડકવા લાગી. તેના નસીબે રંગ રાખ્યો અને રજપૂતોના નસીબે દગો દીધો. મંત્રીઓ, સરદારો અને પાટવી પુત્રને લઈને મહ-

સોરઠી સોમનાથ

મૂઢ ગઝનવી અતિ ઉત્સાહથી સોમેશ્વરના મંદિરમાં ગયો. તે નિરખીને તેનું તથા તેની સાથેનાં માણસોનું મન ચળી ગયું ! આવી અથાગ શોભા તેમણે સ્વપ્નામાં જોયેલી અથવા કાને સાંભળેલી પણ નહોતી. તેમણે સોમેશ્વરની શોભા વિષે ઊડતી અફસુસ વાતો સાંભળેલી તેના કરતાં સેંકડો ગણી વધતી શોભા જોઈને સુલતાન મહમૂદ આશ્ચર્ય પામ્યો. મોટા મહિપતિઓના મંદિરમાં ન હોય એટલી શોભા અને મનપસંદ મહિમા આ શિવાલયમાં તેણે જોયાં. હોરાજડિત રંગમંડપ સામે તેનાથી આંખ માંડીને જેવાયું નહિ. અતિ તેજ અને ઝગઝગાટથી જોનારની આંખોએ અંજાઈ ગઈ. મહમૂદ અને તેના સાથીઓ આવો મનહર દેખાવ જોતા જોતા સોમેશ્વરની પ્રતાપવાન પીંડી આગળ ઊભા રહ્યા અને તે તોડી નાખવાના વિચારમાં પડ્યા. એ જોઈને મંદિરના મહંત પૂજારીઓએ અને વિપ્રોએ આવીને મહમૂદને આજીજી સાથે આ પ્રમાણે જણાવ્યું:—

“મોટા મનના સુલતાન ! અમારો અપરાધ હોય તે માફ કરો. મુખથી માગો એટલું ધન આપવાની અમારી મરજી છે, માટે અમારા દેવની મૂર્તિ લાંગવાનો વિચાર મુલતવી રાખવાની મહેરબાની કરો. આ મૂર્તિ લાંગવાથી અમને અને અમારા ધર્મને મોટું અપમાન લાગશે. અમારા દેવને મળેલું અપમાન અમારાથી જોયું નહિં જાય. કરોડો રૂપિયા માગો તે આપવાને અમે તૈયાર છીએ પણ મૂર્તિ તોડવાનો વિચાર તો ન કરો એટલી અમારા સરખા દીનજન ઉપર દયા કરો. ભગવાન તમારું ભલું કરશે.”

મહમૂદનો લોભ વિપ્રોનાં આવાં લલચાવતાં વચનોથી સળંગ્યો. તેથી તેણે સલાહકારોની સલાહ પૂછી. મૂર્તિ નહિં તોડવાના

સોરઠી સોમનાથ

બદલામાં જે નાણું મળે તે લેવાની મંત્રીઓએ મરજી બતાવી પણ મહમૂદે તેમની સલાહ માન્ય ન કરી.

“નહિ, મારે પૈસા નહિ જોઈએ. જર, જવાહીરની મારે જર નથી.” મહમૂદે ધિક્કારથી કહ્યું. “આ લડાઈ મેં લક્ષ્મી મેળવવાની લાલચે ઉઠાવી નથી. આ જંગલમાં મેં લક્ષ્મીના નજીવા લોભને માટે ઇસ્લામીઓનું લોહી વહેરાવ્યું નથી પણ મૂર્તિપૂજકોના ધર્મને અપમાન આપવાને અને તેમનાં દેવ મંદિરોનો નાશ કરી પત્થરના પૂતળાંઓ લાંગવાને માટેજ આ ધર્મ યુદ્ધ મચાવ્યું છે. મૂર્તિ વેચવાની કીર્તિ મારે નથી જોઈતી, પણ તેના કટકા કરવાની કીર્તિ મારે જોઈએ છે. એ કીર્તિ અચળ છે. પાખંડી મૂર્તિપૂજકોનાં મંદિર અને મૂર્તિઓ તોડી પાડવાથી ખુદ તાઆલા રીઝશે અને મહમૂદ પયગંબર સાહેબ આફરીન લખીને આપણને આશીર્વાદ દેશે.”

આમ કહીને મહમૂદ સુલતાને સોમનાથની પીંડી ઉપર પોતાની સોનેરી સોટી ઊંચકી ત્યાં તો તેની આસપાસ ઊભેલાં અમલદારોએ આંખ ઉઘાડતામાં પીંડીના ચાર કટકા કરી નાખ્યા. જુએ છે તો લીંગ પોતે જણાયું. તેમાં હીરા, માણેક આદિ મૂલ્યવાન નંગ ઠાંસી ઠાંસીને લેવાં હતાં. તે મહમૂદે મોટા દરખથી કાઢી લીધા. પાછાજો જોટલી દોલત આપવા ઈચ્છા બતાવતા હતા તેના કરતાં મોટા દરબારમાં પણ ન હોય જોટલી દોલત મળી એથી સઘળા ઇસ્લામીઓ સંતોષ પામ્યા. પીંડી તોડી રહ્યા પછી દેવળમાં લાંગડોડ અને છૂંટફાટ ચાલી. નાની મોટી મનહર આરસપાણુની મૂર્તિઓ મહમૂદ ના સિપાઈઓએ લાંગી નાખી અને દિવાલ તથા સુંદર સ્તંભોમાં જડેલા હીરા, માણેક અને જવાહીર નંગ ઉખેડવામાં ધણા જણા રોકાયા. શિવની પીંડીના બે મોટા કટકા મદિના તથા મક્કાએ મોક-

સોરઠી સોમનાથ

લવાને રાખ્યા અને બીજા બે કટકા ગઝનીના રાખ્ય મહેલમાં જડવા
સારૂ ઉપાડી લીધા.

લૂંટફાટ કરી રહ્યા પછી મહમૂદે સોમનાથના મંદિરની અંદર
ખુદાની બંદગી લાણવાનું કામ શરૂ કર્યું. પ્રથમ મંદિરના શિખર
પર શિવની ભૂખરી ધ્વજ પવનમાં ફરકારા મારતી હતી તે ઉતારી
પાડીને પયગંબર મહમૂદનો લીલો ઝંડો ચઢાવ્યો; અને દેવળના કાંગરા
ઉપર ચઢીને બાંગ પોકારી “ખુદા એક છે અને મહમૂદ એનો
પયગંબર છે.”

જે પવિત્ર દેવળમાં નિત્ય નિત્ય પરમાત્મા પ્રભુની પ્રાર્થના
હિન્દુઓ કરતા હતા, જે મંદિરમાં ભણેલા ભૂદેવો વેદના પવિત્ર
મંત્રના ધ્વનિ વડે આસપાસની જગ્યા ગમ્મવતા હતા તેજ મંદિરમાં
પરદેશીઓએ પોતાના પગલાં ભરીને માંગલ્યકારી મંદિરને અમાં-
ગલ્ય કીધું.

જે ભૂમિ પર ભીમ, સરીખા ભાથીઓ,
સૂતા તાણીને સોડ, હિંમતના હાથીઓ;
ભિષ્મ પિતા ભડવીર, કરણ અર્જુન ક્યાં!
પ્રતાપ ને પૃથ્વિરાજ, જણાતા જખર જ્યાં.
ગટોરગચ્છ ગજેન્દ્ર, ઇંદ્ર જ્યાં ગાજતો,
એ સ્થળ થાય અવાજ, અરિના આજ તો.
કરી હૈત પર કોપ, કપીવર કૂદતો;
ખૂંદીને રણક્ષેત્ર, ઝડપથી ઝગતો.
થતી હતી જે સ્થળે, હિંમતની હાકલો;
એ ભૂમિમાં આજ, ધૂમે અરિ આકળો.

સોરઠી સોમનાથ

વાંચીને જ્યાં વેદ, ઋષિ બહુ રાચતા,
કાળ આજ કુરાન, વિલોક્યા વાંચતા.
વેદ તણા શુભ વેણુ, ચતુર જ્યાં ચૂંટતા;
અગ્નિહોત્ર અપવિત્ર, કરી અરિ કૂટતા.
મનુવસિષ્ઠ મહાન ગ્રંથ જ્યાં ગૂંથતા;
જગુ અને ભરદ્વાજ, રીસે જ્યાં રૂંટતા.
પારાશર જ્યાં પ્રથમ, હિંડતા હોડમાં,
કાળ આજ કલોલ, કરે ત્યાં કોડમાં.
થતા હતા બહુ ઠીક, ઘંટના ઘોર જ્યાં;
આજે ચવનો તણા, સતાવે શોર ત્યાં.
વિપ્રો વાંચી વેદ, લેદ જ્યાં ભાળતા;
ગૌપ્રાદ્ધણુ પ્રતિપાળ, ચતુર નૃપ ચાલતા.

આવો બનાવ બનવાથી હિન્દુઓ હેમતાઈ ગયા. તેમના હૈયાનો હર્ષ સુકાઈ ગયો અને ધણા ખરાને તો શિવ ધર્મ ઉપર શંકા આવી. મ્હેરછો સાથે લડતાં દેવે વાર કેમ ન કીધી? સાક્ષાત સ્વયં-જૂની પિંડી મુસલમાનોએ તોડી નાખી તો પણ કેમ કાંઈ ચત્રમકાર ન બતાવ્યો? આવા આવા સાચા સવાલો સારા વિચારના હિન્દુ-ઓના મનમાં ઊઠવા લાગ્યા; ત્યારે કોઈ કોઈ ભકતોએ જવાબ દેવાની કાશિશ કરવા માંડી કે “ભાઈ! જુઓ છો તો ખરા કે આ હળાહળ કળિયુગ સઘળું પુણ્ય ખાઈ ગયો છે, અને પાપના ખીજ વાવી બેઠો છે. ધર્મને ઘેર ધાડ અને કસાઈને ઘેર કુશળ આ કળિયુગ વિષે થાય છે. દેવનું દૈવત ક્યાં રહ્યું છે? આ કળિ-યુગમાં વિદેશીઓના ભયથી દેવતા કુંગરે નહાસી ગયા છે.”

સોરઠી સોમનાથ

“ હોય ભાઈ હોય. કાળે શું કરે અને દેવે શું કરે ? ” બીજાઓ બોલવા લાગ્યા. “ આવાં આવાં પાપ થશે અને હિન્દુઓનો પવિત્ર ધર્મ ડૂબશે ત્યારે મહા પ્રલય થશે; દુનિયા ડૂબશે, હવે નક્કી ઉલકાપાત થવા બેઠો છે, નહિં તો સોમેશ્વર પર સ્વપ્નામાં પણ સાંભળેલી નહિં એવી ધાડ આવે ? અને આપણા દેવની આવી અવસ્થા થાય ? ”

“ આપણે હાથે કરી આ વિપત્તિ ઝડોરી છે. ” ધણુ સમજી હિન્દુઓ બચડયા : “ હિન્દુઓમાંથી એકસંપ તૂટી ગયો, ધર્મની એકતા જતી રહી અને પરસ્પર વેરભાવ વધતો ચાલ્યો તેથી જ બીજાઓ ફાવી ગયા. નહિ તો શા ભાર હતા ? ચાંચડતી પેઠે હિન્દુઓ ચોળી નાખત પણ બનવા કાળ આગળ કોનું ચાલે છે ? હજી પણ ચેતો, સંપ કરો અને તમે તમારું સંભાળી બેસો. વખત આવ્યે ખોચોલું પણ મેળવી શકશો. ”

આવા આવા વિચાર અને વાદ ચાલવા લાગ્યા.

મહમૂદના સિપાઈઓ મંદિર જોવાને અધીરા થઈ ગયા હતા. તેમને જોવાની છૂટ દીધી અને મહમૂદે મંદિરના મુખડાના મેદાનમાં જાવણી નાખી.

મહમૂદ દેવપાટણ લૂંટવાનો મનસૂઓ કરે છે એ વાત નગરના લોકોના કાન પર આવવાથી આગેવાન હિન્દુઓ અરજ ગુજારવાને મહમૂદની આગળ આવ્યા અને દીનતાથી જણાવ્યું:—

“ મોટા સુલ્તાન ! આપ અમને બે મારથી ન મારો. અમારા દેવને અપમાન આપી, દેવળને નાશ કરીને અમને શોકસાગરમાં તો ડુબાડ્યા છે અને હવે અમારી માલમિલકત, રહેવાના ઝૂપડાં લૂંટી

સોરઠી સોમનાથ

લેવાનો મનસૂબો તમે રાખો છો તે કૃપા કરીને છોડી દો. અમારી ખરી માલમત્તા સોમેશ્વર સાથે લૂંટાઈ ગઈ છે. હવે ક્ષમા કરો. સુલ્તાન સાહેબ ક્ષમા કરે તો સારું”

“ અરે ! તમને માફી કેમ અપાય ? કુરાન, દંડ કે તરવારથી મૂર્તિપૂજકોને વશ કરવા એ અમારો ઇસ્લામીઓનો ધર્મ છે. મોટા પયગંબર મહમૂદના એ પ્રમાણુવચનો છે. તમે હિન્દુઓ પ્રેમ વડે પત્થરને પૂજો છો, પાખંડ ભરેલો ધર્મ પાળો છો, એક દેવને બદલે અનેક દેવ, તેનીસ કાટિ દેવદેવીઓને આરાધો છો, નમો છો, તેથી તમે પાપી છો. તમારી કતલ કરવાની અને ધરબાર લૂંટી લેવાની અમારા ઉત્તમ ધર્મમાં આજ્ઞા છે; માટે અમુક દંડ આપો નહિ તો ધરબાર લૂંટી લઈને તમને બંદિવાન કરવામાં આવશે. ”

“ મહારાજ, અમે આપની આગળ સાગિત કરવાને તૈયાર છીએ કે અમે મૂર્તિપૂજા કરતી વખતે મૂર્તિને ઇશ્વર રૂપે માનતા નથી, પણ એ ઉપરથી ઇશ્વરનું ધ્યાન ધરીએ છીએ. ” વસ્તીના આગેવાનોમાંથી વડા વિપ્રે હાથ જોડીને વિનંતિ કરી. “ આપ અમારા કહેવા પરથી જોશો કે અમે અનેક દેવદેવીઓને માનનારા ઇશ્વરના અપરાધી મનુષ્યો નથી, પણ એકેશ્વરી એક દેવને માનનારા છીએ. ”

“ જો તમે એકેશ્વરીને આરાધો છો એવી અમારી ખાતરી કરી દેશો તો તમારી માયામત્તા લૂંટવામાં નહિ આવે, એ ખાતરીથી માનજો. ” મહમૂદે જવાબ દીધો,

“ સાહેબ, તમે એક ધર્મસભા ભરો અને સકળ સભાસદો અમારી વાત અગિકાર કરશે તો કેમ ? ” ભૂદેવોએ પોતાનો પ્રસ્તાવ રજુ કરતાં કહ્યું.

સોરઠી સોમનાથ

મહમૂદે સલા ભરવાની હા ભણી અને મુલ્લા, કાજી, મોત્તરી અને ખીજા આગરદાર હિન્દુઓને સલામાં હાજર થવાનો હુકમ કર્યો.

“સુલતાન ! આ લોકોને માફી કેવી ?” શરૂઆતમાં વડા મુલ્લાંએ વાત કરી. “અવિશ્વાસીઓને વિશ્વાસ શો ? અને બેઇમાની પર ઇમાન શું રાખવું ?”

“મુલ્લા સાહેબ ! અમે એવા નથી એ તમે કબૂલ કરશો. ઈશ્વરને નહિં માને તે કાફર અથવા નાર્સિતક—અમે ઈશ્વરને આરાધીએ છીએ, અને તેજ ધરણીધરનું ભજન કરીને તેના કોપથી કંપીએ છીએ.” વિપ્રોએ જવાબ વાળ્યો.

“તમે અહિં આ સુલતાનની સન્મુખ અસત્ય બોલો છો. તમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર એવા મુખ્ય ત્રણ દેવની મૂર્તિઓને શ્રદ્ધાથી માને છો.” મુલ્લા બોલ્યા.

“તમે લોકો તમારી તકરાર ચલાવો અને અમારી ખાતરી કરી આપો કે હિન્દુઓનો ધર્મ એકેશ્વરી છે.” મહમૂદ ગઝનવીએ મહારાજ ભણી બોધને કહ્યું.

“સાહેબ ! આ અવનિની આદિ વેળાએ મહા પુરૂષો વિચારમાં પડ્યા કે ઈશ્વર કેવો છે ? તે ક્યાં છે ? આપણા જોવામાં આવતો નથી, તેને કોઈએ જોયો નથી, કહ્યો નથી પણ માન્યો છે ખરો.” વિપ્ર મંડળમાંથી એક વિદ્વાને આગળ આવીને પોતાની દલીલો રજુ કરી. “ઈશ્વરને જન્મ મરણ નથી. તે એક છે અને ઐશ્વર્યવંત છે. તેના રૂપ વિશે કલ્પના પડેલી શકતી નથી; પણ ઈશ્વર છે તો ખરો

સોરઠી સોમનાથ

ન હોત તો આ ખલક ક્યાંથી પેદા થાત? સૃષ્ટિનો કર્તા કોઈ નથી એવું કથનારા કેવળ નાસ્તિક છે. વસ્તુ માત્રનો પેદાકર્તા તો જોઈએ. આવી અનંત સૃષ્ટિનો રચનારો કોઈ જોવો તેવો ન હોય. કરોડો, અસંખ્યાત, ગણ્યા ગણાય નહિ એટલા, પૃથ્વીથી અધિક મોટા ગણાતા ગોળાઓ જેની સમગ્ર શક્તિ વડે અદ્ધર આધાર વગર ટિંગાઈ રહ્યા છે, જેની શક્તિથી સૂર્ય અને ચંદ્ર નિયમસર ભ્રમે છે અને આથમે છે, જેના પ્રતાપથી આ સૃષ્ટિ રૂપી યગીચો ખીલી રહ્યો છે તેવો ખલકનો ખાવિંદ મહા યગવાન હોવો જોઈએ પણ તે જોવામાં આવતો નથી. ક્યાં છે? કેવો છે? તે કળાતું નથી. ત્યારે કોઈ કલ્પના કરીને તેનું રૂપ તો કળવું જોઈએ. કલ્પના અગાડી ચાલી શકતી નથી તો અનુમાન કરવું જોઈએ. મનુષ્યની અવસ્થામાં ત્રણ મોટા ફેરફાર થાય છે. મનુષ્ય અવતરે છે, પુખ્ત વયમાં આવે છે, અને અંતે કાળને આધિન થાય છે એટલે મરી જાય છે. એ ત્રણ ફેરફાર કરનારમાં પણ ત્રણ શક્તિ અથવા ગુણ હોવા જોઈએ, તેથી પરમેશ્વરને હિન્દુઓ ત્રિગુણપતિ કહે છે.

પેદા કરનારી શક્તિ તે બ્રહ્મા; પાલણુ પોષણુ કરનાર ગુણ તે વિષ્ણુ અને સંહાર કરનારી શક્તિ તે શિવ. પેદા કરનાર જગતપિતા ગણાય. જગતપિતાની દ્રષ્ટિ જગત પર, પોતાની પ્રજા પર એકસરખી હોવી જોઈએ. વળી તેનામાં એકી વખતે સઘળી તરફ-ચારે દિશાએ જોઈ શકવાનો ગુણ હોય તેથી બ્રહ્માનાં અથવા જગતપિતાનાં ચાર મુખ કલ્પીને કવિ-ચીતારાએ ચીતર્યાં.

યુવાન અવસ્થામાં મનુષ્ય નાના પ્રકારનાં સુખ ભોગવે છે, જન્મે છે, રમે છે અને મોજમગ્નહ માણે છે તથા એવાંજ સુખ ભોગવવાની લોલૂપતા ધરાવે છે. તેવી અવસ્થામાં લાવનારી શક્તિ તે

સોરઠી સોમનાથ

વિષ્ણુ. વિષ્ણુ પણ હજારો ગોપીઓ સાથે રમે છે, જમે છે અને વિનોદ કરે છે.

સંહાર કરનારી શક્તિ-કાળનું રૂપ બિહામણું, ભાળીને ભય પેદા કરે એવું હોય છે. ઈશ્વરની ત્રીજી શક્તિ શિવ. એ કાળનો ગુણ અથવા રૂપ છે. ત્યારે તેનો વેશ પણ એવો જ હોવો જોઈએ. જેને સર્પનાં તો આભૂષણો છે, મનુષ્યની ખોપરીઓના હાર છે, ડાક ડમરૂ જેનાં વાજિંત્ર છે, વસવાનું સ્થાનક તો સ્મશાન છે, આંખો ભયંકર છે, સેના પણ ભૂત પ્રેતની ભયંકર છે. એવી શિવશક્તિ અથવા કાળનું ચિત્ર એવું જ ભયંકર હોય. આવી ત્રણ શક્તિ જેના હાથમાં છે એવા જગતકર્તા એક પરમેશ્વરનો જાપ હિન્દુઓ જપે છે. હિન્દુ કવિ ચિતાગણે ત્રિગુણપતિના જે ત્રણ ગુણ રૂપ કંદાર્યાં છે તે યથાયોગ્ય છે. જ્ઞાની હિન્દુઓ મૂર્તિપૂજા વ્યાજખી ગણતા નથી. એવા પુરૂષોને મૂર્તિપૂજાની આવશ્યકતા નથી. પરંતુ જેની બુદ્ધિ અલ્પ છે, અજ્ઞાનતાથી ભરપૂર જેનું અંતઃકરણ છે એવા જીવને ઈશ્વર ઉપર આસ્થા યોગાડવાને કેટલાક પુરૂષો મૂર્તિપૂજાની જરૂર જીએ છે. ઇસ્લામીઓ પીર પયગંબરની પત્થરથી ચણેલી કબરો પૂજે છે. તેને નમે છે, ધૂપદીપ કરે છે, ફગફૂલ ચઢાવે છે તેમ હિન્દુઓ પણ તેની પેઠે મૂર્તિઓ આગળ નાના પ્રકારની ક્રિયા કરે છે. મનુષ્યના ચાળા ઈશ્વરમાં છે એવું અજ્ઞાન મનુષ્યો માને છે. મનુષ્ય ખાય છે તેમ તે ખાતો હશે ? મનુષ્ય ઊઘે છે તેમ તે પણ ઊઘતો હશે ? વગેરે વિચાર જ્ઞાનરહિત મનુષ્યોમાં આવે છે અને તે પ્રમાણે તેઓ પોતાના દેવને રાજી રાખવાને સારૂ અનેક પ્રકારના ઉપાય યોજે છે. આવા ઉપાયની આવશ્યકતા જ્ઞાનીઓને હોતી નથી અને તેઓ કરતા પણ નથી.

સોરઠી સોમનાથ

અજ્ઞાની હિન્દુઓને ઈશ્વર ભકિતને રસ્તે ચઢાવવા સાડે જ આવા જ્ઞાની હિન્દુ કવિ-ચીતારાઓએ કલ્પના ચલાવીને ચીતર્યા છે. તેને અજ્ઞાન લોકો સત્ય માને તેમાં કવિ ચીતારાઓનો શો વાંક ? સુલ્તાન સાહેબ, આ પરથી આપ જોશો કે હિન્દુઓ ઈશ્વરને કેવી રીતે આરાધે છે અને ભૂર્તિપૂજા કેવી મતલબથી કરે છે.”

“સુખન અલ્લાહની કુદરતનો અંત પામર પ્રાણી પામી શકતો નથી એ સત્ય વાત છે.” મહમૂદે સામું જોયું એટલે મુલ્લા સાહેબ દાઢી ઉપર હાથ ફેરવીને ખોલવા લાગ્યા. “સત્ય વાત છે કે હિન્દુઓ ઈશ્વરના ગુણની કલ્પના કરીને તેની શકિતને ભૂર્તિપૂજના આકારમાં સેવે છે, પણ અગત્ય ઋષિ સાત સમુદ્ર અંજળિમાં લખને પી ગયા, રાવણને દશ માથાં હતાં અને અર્જુન નાગની કન્યા પરણ્યો ઈત્યાદિ ગપાટાઓ તમારા શાસ્ત્રમાં છે. એવાં શાસ્ત્રોને ધિક્કારવાં જોઈએ. અમારું કુરાન જુઓ, અમારા મોટા પયગંબર સાહેબના વચનો વાંચો, અમારી નીતિ અને ધર્માન જુઓ. તમારા હિન્દુ લોકોમાં ધર્માન ક્યાં છે ? અને એક ધર્મ ક્યાં છે ? તમારામાં નથી એ સઘળું અમારામાં છે.”

“સાંભળો મુલ્લા સાહેબ !” રામશંકર લલકારીને ખોલ્યા. “તમે સાંભળીને કબૂલ કરશો કે અલંકાર તો સર્વ ભાષાની અંદર છે. પછી કોઈ ભાષામાં થોડા તો કોઈમાં વધારે. તમારા લોકો કહે છે કે પયગંબર સાહેબ ત્રીજા આસમાન પર ચઢી ગયા. તેનો અર્થ એવો હોવો જોઈએ કે તેમનામાં પેલી ગેબી દુનિયા-સ્વર્ગની વાત પણ જ્ઞાનથી સમજી શકવાની શક્તિ હતી. એમ અમારામાં પણ અતિ-શયોકિત અને અલંકારથી ભિન્નિત થયેલી વાતો પુષ્કળ છે. અગત્ય ઋષિ સાત સમુદ્રને પી ગયા એટલે તેમણે મહાસાગરની મોટી મોટી

સોરઠી સોમનાથ

શોધ કરી મુસાફરીઓ કરીને સમુદ્રનું રૂપ કળી ગયા ! એ પરથી હિન્દુ પુરાણ રચનારા કવિઓએ અલંકારમાં લખ્યું છે કે અગસ્ત્ય તો સાતે સમુદ્ર પી ગયા ! મતલબ કળી ગયા ! તેની શોધ સમાપ્ત કરી. તેમ રાવણને દશ મ્હોડાં ન હોતાં પણ તે દશ વાર બોલતો અને તેટલીવાર બોલેલા બોલ મિથ્યા કરતો હતો. તેથી તેને અલંકાર રૂપે દશમુખો કહ્યો. દશ મ્હોડાં એટલે વીસ હાથ હોય જ એમાં નવાઈ નથી. રામની સેનામાં વાંદરાં અને રીંછ આદિ જનવરો લડવૈયા હતા ! પરંતુ ખરું જોતાં તે જનવરો નહોતાં પણ જનવરો સરખા જંગલી, અરણ્યમાં આચડનારા, ફળ ફૂલ ખાનાગ બીજ કાળી આદિ મનુષ્યોજ હતા. નાગ એટલે પર્વત અને પર્વતમાં વસનારને એ પરથી નાગ કહેવામાં આવતા હતા. પર્વતમાં ધસું કરીને બીજ વિગેરે ભટકતા લોકો વસે છે. તેની કન્યા અર્જુન પરણ્યા એ સત્ય વાત; પણ નાગ એટલે સર્પની કન્યા સાથે અર્જુન પરણ્યા એ વાત સત્ય નથી. સર્પની કન્યા સર્પિણી સાથે મનુષ્યના લગ્ન સંસ્કાર થાયજ કેમ ?”

“મોટા મનના સુલતાન ! આપ અમારી તકરાર અને અમારા ખુલાસા ઉપર જોવાની મહેરબાની કરશે, કે અમે હિન્દુઓ એકેશ્વરી ધર્મ અગિકાર કરીએ છીએ. અમારા પવિત્ર વેદમાં એક ઈશ્વર આરાધવાનાં બોધવચનો છે. અમારાં ધર્મશાસ્ત્રો ઠંડેમ અને પાખંડથી ભરેલા નથી, પણ અમારા લોકોએ, અમારા વર્ગના વિપ્રોએ રળી ખાવાને પુરાણોની કલ્પિત કથાઓ કરી છે, અને સંસાર વ્યવહારની બાબતો ધર્મશાસ્ત્ર સાથે ભેળી છે; વેદની વાતમાં ગમ ન પડવાને લીધે પુરાણોની કલ્પિત કથાઓ ઉપર લોકોનો વિશ્વાસ અને ભાવ વધારે છે. પુરાણોમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે તેમની વાર્તાઓ વિસ્તારથી

સોરઠી સોમનાથ

લખી છે તે, વિપ્રોએ પોતાની મતલબમાં ફાવવા માટે જ. અમે ઈશ્વર કહીએ છીએ, ઈશ્વર એટલે શક્તિ. તમે ઇસ્લામીઓ એ ગેબી શક્તિને ખુદા કહો છો અને તેનો અર્થ પણ શક્તિ થાય છે. એ બન્નેની મતલબ એક છે અને શક્તિ પણ એક જ છે.”

સુલતાન મહમૂદ અને વડા મુલ્લાં વિપ્રોની બ્યાજખી વાતોથી વાકેફ થયા; અને હિન્દુ ધર્મ હલકો નથી એવી થોડી ધણી ખાત્રી થઈ. હવે શો જવાબ આપવો એની મુલ્લાંને સમજ ન પડી તેથી નિમાજનો વખત થયો છે એવું બહાનું કહાડીને ભડી ગયા. “દેવપદ્મણ લૂંટવામાં નહિ આવે.” એવું મહમૂદ ગઝનવીએ વચન દીધું અને વિપ્રો આદિ હિન્દુઓને વિદાય કરીને સત્તા વિસર્જન કરી.

બૂદેવોના મ્હોડાંની આવી વાતો સાંભળીને હિન્દુ ધર્મની ચિકિત્સા જોવાનો સુલતાન મહમૂદને શોખ થયો. વાતચીતમાં પણ હિન્દુ ધર્મનો જ પ્રશ્ન અનુભવી જનોને પૂછતો હતો. આ નગરના રહીશોથી તેના જાણવામાં આવ્યું જે અહિંથી થોડી વેગળાઈ પર “હિરણા” નદી પાસે મોક્ષ પીપળા નામની જગ્યા છે. ત્યાં આગળ ધણી જ જાણવા જોગ ક્રિયાઓ હિન્દુઓ કરે છે. એવું જાણીને કાઠને જણાવ્યા વગર મહમૂદ વેષ બદલીને ત્યાં ગયો. આ પીપળા આગળ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન સ્વધામમાં ગયા છે એવું વૈષ્ણવો વહે છે. “હિરણા” નદીનો અરબખી સમુદ્ર સાથે અહિં સંગમ થાય છે. તેથી સર્વે તીર્થવાસીઓ એ ઠેકાણે ન્હાવાનું મહા પુણ્ય માને છે. યાદવાસ્થળીની જગ્યા પણ પીપળાની પાસે છે.

શ્રી કૃષ્ણ-યાદવો સહિત દ્વારિકામાંથી આ સ્થળે આવ્યા. મદ્યપાન કરીને સર્વે યાદવો માંહોમાંહે કપાઈ મૂઆ. શ્રી કૃષ્ણ એથી

સોરઠી સોમનાથ

શોકાતુર થયા અને પીપળાની શિતળ છાંયા નીચે પગ પર પગ ચડાવીને શાંતિથી સૂતા. એવામાં દરિયા કિનારેથી મૃગશુ ભણીને એક પારંધીએ આશુ માર્યું. તેણે કરીને ભગવાનના ત્રણ પદ્મ ત્રિપ્રાઇ ગયાં. તેની પીડાથી શ્રી કૃષ્ણ આજોડ્યા અને પગ એ પગમાં પ્રાણ મૂક્યો. હિન્દુઓ કહે છે કે આવી રીતે કમોતે મરવાનો તેમને શ્રાપ હતો. તે આ સ્થળે આવી રીતે સમાપ્ત થયો. ધણાક ભાવિક યાત્રાળુઓ શિયાળામાં સખત ટાઢમાં પણ નદીસ્નાન કરીને બીનાં કપડાં ભેર એટલી જગ્યામાં આજોડે છે. એ સાંભળીને મહમૂદને નવાઇ લાગી. તે જગ્યા જોઇને મહમૂદ જરા આગળ ચાલ્યો તો નદીમાં એક અચરત સરખો દેખાવ નજરે પડ્યો. એક જુવાન મરદ નદીના ઠંડા નીરમાં બીનાં કપડાં ભેર ઊભો હતો. તેનાં સગાં તેની આસપાસ વીંટળાઈ ગયાં હતાં અને એક ભૂદેવ મંત્રના ઉચ્ચાર કરીને તેને ધુણાવતો હતો. ટાઢ તો કહે માફ કામ. તેમાં વળી તેના અંગ પર પુષ્કળ પાણી છાંટવામાં આવ્યું હતું. તેથી બાપડો તે માણસ ઠંડીથી થર થર કાંપતો હતો. તેમ તેમ પેલો વિપ્ર મોટે સાદે ભણીને જોરમાં પાણી છાંટવા લાગ્યો, એટલે પેલો માણસ ગભરાટથી તથા ટાઢથી ખૂબ કાંપવા લાગ્યો.

“અધ્યા તું કાણ છે? શા સાફ આના શરીરમાં ભરાયો છું? તું હવે એને પીડ નહિ. આ મોક્ષપીપળે તને મોક્ષ અપાવીએ. તું એના અંગમાંથી હવે નીકળ.” વિપ્રે કંપતા માનવીને કહ્યું.

“નહિં નીકળું, હજાર વાતે પણ નહિં નીકળું. એણે મારૂં ધણું બગાડ્યું છે, તેનો જીવ લીધે છૂટકો કરીશ.” જુસ્સામાં પેલો માણસ બોલી ઊઠ્યો.

“તને પીડ આપીએ, તારૂં શ્રાદ્ધ સરાવીએ, અહિં તારૂં નારા-યણ બળિ કરાવીએ. તું એના શરીરમાંથી નીકળ. આની પવિત્ર જગ્યા

સોરઠી સોમનાથ

તને બીજી નહિં મળે.” વિષે કહ્યું. પણ પેલાના પીડમાં ભરાઓલાં અભાગિયા જૂતે તેનું ન માન્યું એટલે મર્યાનો ધુમાડો દેવા માંડ્યો. અને મરાય એટલા જોરથી પાણીના ફટકા મારવા માંડ્યા. આથી બાપડો ભોળો માણસ મૂંગાણો અને “ઝડે છું, ઝડે છું” એમ કહેવા લાગ્યો. જૂતની આવી કબૂલાત સાંભળીને પેલા માણસના સગાં વ્હાલાં રાજી થયાં અને સમ્રાજી ક્રિયા કરાવી જૂતને મોક્ષ ગતિ અપાવીને માર્ગ પાડ્યા. મહમૂદ આવો બનાવ જોઈને મૂંઝામાં હસ્યો. જૂતના તૂતથી ભોળા હિન્દુઓ ઠગાય છે પણ એ વડેમ છોડતા નથી એવો વિચાર કરતો મહમૂદ પોતાની હાવણીમાં આવ્યો.

સુસ્તાન મહમૂદે સ્વપ્નામાં પણ નહિં જોયેલું એટલું ધન સોમેશ્વરમાંથી મેળવ્યું તેથી તેનો અથાગ લોભ શાંત થયો. એથી હવે તેનું ધ્યાન બીમદેવ ઉપર ગયું. બીમદેવ ગુજરાતી સેના સહિત ગંદાબાના કિલ્લામાં ભરાઈ બેઠો હતો. તેને જેર કરવાને સુસ્તાન ગઝનવીએ મનમાં વિચાર કીધો. બીમે તેની સેનાનો ધાણ વાળ્યો હતો, તેનું વેર લેવાને તેનું મન ઉશ્કેરાયું અને ઉશ્કેરાય તેમાં કાંઈ અગ્નયત્ની નથી. માથાપર દુશ્મન ગાજતો હતો; તેને નરમ કીધા વગર જતો મેલવો એમાં મોટું નુકશાન માનીને મોટા લશ્કર સાથે મહમૂદ ગંદાબાના મજબૂત કિલ્લા પર ધાયો.

એ કિલ્લો કચ્છના કિનારાને જોડાયેલા મહાસાગરના નાના બેટ ઉપર આવેલો છે. તે બહુ બચાવ ભરેલો અને મજબૂત બાંધણીનો હોવાથી તેના પર દુશ્મનથી એકાએક ધસી અવાતું નથી. ઘણીવાર ભય પામેલા જૂપતિઓ કિલ્લાનો આશ્રય શોધતા આવ્યા હતા.

મહમૂદની સેના કિલ્લા પર ધસી આવે છે એવું ધારીને બનતો બચાવ કીધા વગર બીમદેવ નજર ચુકાવીને કિલ્લામાંથી નાસ્તો ગયો.

સોરઠી સોમનાથ

તેની મહમૂદને માલમ ન પડી. સુલતાન મહમૂદની ફોજ કચ્છના કિનારા નજદિક જઈ પહોંચી ત્યારે દરિયાની ભરતી જોસમાં થઈ હતી. એ ભરતી ઊતરીને ઓટ થાય ત્યાં સુધી કિનારે અટક્યા વગર છૂટકા નહોતો. મહાસાગરનો દેખાવ જોઈને મહમૂદે ખુદાની શક્તિની મોટાઈ ગાઈ. ઇશ્વર કેવો શક્તિમાન છે. તેની આજ્ઞા મહા-સાગર કદી ઉથાપતો નથી. મહાસાગર કદાપિ પોતાની માગ્ય મૂકે તો દુનિયા કેરી ડૂબી જાય એવા વિચાર તેના જનમાં આવ્યા.

મનહર માજીડીઓની રૂપેરી પાંખોનો અળકાટ મનપસંદ હતો. દરિયાના કાંઠે પડેલી છીયો અને આકાશે અડે એવાં મોજાંના લોહ જોઈને મહમૂદની સેના અન્યથામાં પડી. દરિયો કદી નહિં જોએલો એવા સિપાઈઓ હાઈ ઘેરા થઈ ગયા.

થોડા કાળમાં ભરતી ઊતરવા માંડી અને ઓટ થવા લાગ્યો. કિનારા નજદિક ઘૂંટણ પુર પાણી રહ્યાં એટલે સેના સહિત સુલતાન કિલ્લા પર ધસારો લેઈ ગયો. ઇસ્લામીઓની સમગ્ર સેના જોઈને મૂડીભર રજપૂતો ગભરાયા પણુ ડગ્યા નહિં. દરવાજા બંધ કરીને તેઓ કિલ્લાનો બચાવ કરવા લાગ્યા. કિલ્લા પર મુસલમાનોએ મોટા હક્કો કર્યો, પણ તેમાં તેમનું કાર્પ કાચું નહિં એટલે મહમૂદે વગર શરતે કિલ્લો કબજે કરવાની સાગણી મોકલી, ધણી ધમકી આપી પણ રજપૂતો એકના એ ન થયા. કિલ્લામાં સંદેશો લઈ જનાર કાશિદે મહમૂદને કહી સંભળાવ્યું:-

“સુલતાન સાહેબ! કિલ્લાનો બચાવ કરનાર કોઈ નથી, અંદર સ્થાન સરખું દીસે છે. ગુજરાતનો રાજા કિલ્લામાંથી નાસી ગયો છે અને માત્ર ગણતરીનાજ રજપૂતો અફિયુના ફક્માં ઝોકાં ખાનારા,

સોરઠી સોમનાથ

દુર્ગળ દેખાવના, સ્મશાનમાં સૂચો ચોટડી મોટી વયના છે. મહોલાઓ ઉભળડ છે, જ્યાં ત્યાં કાગડા ઊડે છે. કિલ્લામાં હલકા વર્ગની હિન્દુ વસ્તી છે. તેજ માત્ર રજપૂતોને મદદ આપે છે ખાવાપીવાને ખોરાક દે છે અને લડવાને સારૂ ઉશ્કેરે છે. સંખ્યા વિનાના શૂરા રજપૂતો આપણી સામે લડતાં મરાવાં છે, તેમની ઝોરતો ચિતા સળગાવીને તેમની સાથે બળી મૂકે છે; અને બીજા મરદો લડીને મરવાને અને તેમની સાથે તેમની ઝોરતો બળી મરવાને તૈયાર છે. કિલ્લો કબજે આપવાની તેઓ ચોખ્ખી ના ભણે છે અને દરવાનો જણાવે છે કે જ્યાં સુધી દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી શરમ બરેડી રીતે ઇસ્લામીઓને શરણ થવાનો વિચાર નથી.”

રજપૂતોની આવી મરદાનગી સંભળીને મહમૂદ રાજ થયો. તરત તેણે જામરા હલ્લા વડે દરવાજા તોડવાની કોશિશ કરી. તેમાં અંતે તે ફાળ્યો. ઓકનું ઝોસડ બે તેમ મહમૂદે મોટા બળથી થોડા બળ વાળાને હડાવ્યા.

દરવાનોઓ પૃથ્વી પર પડતાં સુધી પોતાનો અને કિલ્લાનો બચાવ કર્યો. તેમના ઉપર મુસલમાનો તીડનાં ટોળાની પેડે તૂટી પડ્યા. શૂરા રજપૂતો સામે થઇને કપાઈ મૂઆ. કાયરોઓ પીડા દીધી. તેમની પાછળ મુસલમાનો ધસ્યા અને જામરી કતલ કરીધી. દરવાજાની દાઝે બાપડા કિલ્લાની ઝોથે રહેલા રાંક હિન્દુઓને મહમૂદે હપ્પ્યા. ત્રાણ ત્રાણ વરતાવ્યો અને કિલ્લાનો કબજો કરી અધગા હિન્દુઓને સુલતાને ખૂબ સંતાપ્યા.

ધણા મરદોને ઠેર માર્યા તથા ધણા પુરૂષોને અને તેમનાં બૈરી છોકરાંને વગર વાંકે બંદિવાન કર્યાં. રેતાં કકળતાં અને કમોતે મરતાં

સોરઠી સોમનાથ

માણુસોના રૂદ્રનથી તથા રંડાઓડી ત્રિધવાઓના કરુણામય રૂદ્રનથી
ગંદાખાનો કિલ્લો ગાળી રહ્યો; પણ નિર્દય મહમૂદ ગઝનવીને મનમાં
દયા ન આવી. દરવાનોનો ખાર આ બાપડા નિર્દોષ હિન્દુઓ ઉપર
કાઢ્યો, એ એક નૃપતિને છાજતી વાત ન કહેવાય. સામે થનારા
સખા શત્રુને હણવા એ ન્યાયની રીત છે, પણ ગરીબ ગાય જેવી
રૈયતને વગર વાંકે મારવી, તેમની આત્મ પાડવી એ ત્રાસદાયક કથા
છે. એ ધર્મી રાજાનો ધર્મ નથી. આવી ન્યાય અન્યાયની વાત
ફતેહની ખુમારીમાં ચકચૂર થયોલા અભિમાની રાજાના અંતરમાં ન
ઉતરે એ સત્ય છે.

મહમૂદ સુલતાનના હાથમાં ઘણી લૂંટ આવી તે લઈને હવે
સકળ સેના સહિત ગુજરાતનો વૈઞવ ભોગવવાને, લડાઈનો થાક ઉતા-
રવાને વનરાજની અઘોરિક નગરી ભંચી પાછો વળ્યો.

ગં દાખાના કિલ્લામાં સિંદુઓ ઉપર ગળ્ય વરસાવીને મહમૂદ ગજનવીની જયવંત સેના ઘટે ચોવી ધામધૂમથી અણહીલવાડ નગરીમાં દાખલ થઇ. તેની સખળ સેનાને શહેરમાં આવતી અટકાવવાને અણહીલવાડની અંદર અધિરાજ્ય અથવા એકે બળવાન અધિકારી હાજર નહોતા. ગૂજરાતની ગાદી ગાદીપતિ વિના ખાલી હતી. લોકો પેતાને અને પોતાની નગરીને બચાવ કરવાને લાચાર હતા. સૌ સૌની માયામિલકત, ભોંય ભોંયરામાં ભરવાને તથા તમા લાજ આપડો બનતો બચાવ કરવાને આતુર હતા. ગુજરાતને અધિપતિ મહમૂદને તાપ નહિં ઝીલી શકવાને લીધે અંતની ધડીએ અણહીલવાડ છોડીને નાશી દુટકો હતો. વલ્લભદેવ વનવગડાના વિકટ આશરામાં જઇને વસ્યો હતો. બીમદેવ ગુજરાતની પહાડી ગુફામાં ભરાયા હતા. રાજ આમુંડ ગુજરાતની માડી દશા જોઇને મહા ખેદ સહિત ગંગાના કિનારા પર યોગ સાધવાને અને કાયાનું કસ્યાણુ કરવાને ગયો હતો; તથા તેનો વહાલો દીકરો દુર્લભસેન

સોરડી સોમનાથ

હુનિયાની માયા ઝોડીને સાધુના વેશે સિદ્ધપુરમાં જઈને જીવંત બચાવવા સાફ સંતાયો હતો. તેથી સુલતાનની સેનાને ખાળવાને તથા સંતા-
વવાને કાઠી સમળી શકુ ગુજરાતમાં નહોતો. મહમૂદને આ રીતે તક મળી.

ઉનાળાના ઉમ્ર તાપમાં તથા ચાતુર્માસના મુશળધાર વરસા-
દમાં રેતીનાં રણિ; વિકટ, વેરાન જંગલો અને નદી નાળા બિતરીને
મગ્નવી જવાય ઝોવું નહોતું. ઉપરા ઉપરી લડાઈઓથી અને
લાંબી હદ વગરની વિપત્તિ ભરેલી મજલ પર મજલ કરવાંથી અતિ
શ્રમને લીધે સુલતાનની સમગ્ર સેના કાયર થઈ ગઈ હતી. ધણા શૂરા
મુસલમાન યોદ્ધાઓ ધવાયાં હતાં. ધણા મરદાનગી ભરેલાં માણસો માર્યા
ગયાં હતાં. તેથી મહમૂદની ફોજનું બળ ઓછું થઈ ગયું
હતું. એ વિગેરે સમગ્રથી તેની સેનાને શાંતિ લેવાની અતિ આવશ્ય-
કતા હતી. અણુલીલવાડપાટણમાં આરામ લેવાં લાયક અને બચાવ
ભરેલી જગ્યા અતિ સરસ હતી. વિશાળ ગુજરાતની વિલોકિક રચના
અને નાનાં મોટાં નગરોની મનપસંદ શાલા જોઈને ગુજરાતમાં
લાંબા મુદત સુધી રહેવાને મહમૂદ લલચાયો હતો અને લલચાય
ઓમાં કરી નવાઈ નથી.

સુલતાન મહમૂદ બળવાન સેના સહિત શહેરમાં ધસ્યો આવે છે
ઝોવું સાંભળીને શહેરીઓ સંતાપમાં પડ્યા. ઘરનાં આરણાં બંધ
કરીને અધારા ભોંયરાં મધ્યે ધોળે દિવસે લોકો ભરાઈ ગયા. હાટ
દુકાનોએ હડતાળ પાડીને વેપાર રાજગાર વિખેરી નાખ્યો અને સહુ
સહુનો જીવ સંભાળવા લાગ્યા.

મહમૂદે અણુલીલવાડમાં આવીને પોતાના નામની આણુ ફરવીને
લોકોને ધીરજ આપવા સાફ ઠંઢેરા મારફતે પોતાની ધારણા આ
પ્રમાણે જાહેર કરી:-

સોરઠી સોમનાથ

“પ્રજના જનમાલનું જેવું હિન્દુ રાજ્યમાં રક્ષણ થતું તેથી અધિક રક્ષણ આ રાજ્યની છાયા નીચે કરવામાં આવશે માટે લોકોએ પોત પોતાના ધંધા રાજગારે લાગવું. ઉદ્યોગીઓએ દુકાનો ઉઘાડવી અને વ્યાપારીઓએ વગર ફિકરે વણજ વ્યાપારે વળગવું.”

અણહીલવાડની રૈયત આવા દંદેરાથી રાજી થઈ અને ઉદ્ધાસથી ઉદ્યોગનાં પારણાં ઉઘાડ્યાં. મહમૂદ ગંજનવી ગુજરાતનો ઉદ્યોગ અને વ્યાપાર જોઈને મનમાં મગ્ન થયો.

મહમૂદ ગમે એવા રવલાવનો અને સખત હૈયાનો હતો પણ કિનાખેર કિંવા ધાતકી મનનો નહોતો. લડાઈમાં લડતાં કે વિગ્રહમાં વઢતાં તેના હાથથી હજારો હિન્દુઓ હણાયા હશે એ વાત વગર શકની છે પણ ધર્મના ખોટા આવેશમાં આવીને તેણે એકે હિન્દુને અથવા પોતાના હરીફને હણ્યો નથી; એ તેના મોટા મનની મોટી નિશાની છે. સુલતાનના ઘણા ગુણ સારા હતા; પણ તેના સઘળા ગુણને ઢાંકી દે એવો એક મોટો અવગુણ હતો. એ અવગુણ શકનો હતો. મહમૂદ મોટો શકાસો માણસ હતો અને વગર સાચિતીના શકમાં સેંકડો લોકોનો પળમાં સંહાર કરી નાંખતાં અચકાતો નહોતો. તે જ્યારે છંછેડાતો ત્યારે કામિના રહેતો નહિ. એવી અવસ્થામાં પણ તે લક્ષ્મી દેખીને લલચાતો અને પૈસા મળ્યા ત્યાં પાંસરોદોર થઈને ચાલતો હતો. ગમે એવા ગુન્હેગારને પણ લક્ષ્મીના બદલામાં વગર વિદ્યંબે છોડી દેતો એવો તેનો અખૂટ લોભ હતો.

ગજજી ગુજરીને મહમૂદ સુલતાને ગંદાગાના કિલ્લામાંથી ગરીબડા હિન્દુઓને પોતાની સાથે બંદીવાન બનાવીને આણ્યા હતા. તેમાં સેંકડો સરદારો અને સેંકડો સ્ત્રીઓ હતી. ઘણાં ખરાં છોકરાંછોકરીઓ

સોરડી સોમનાથ

કિશોર વયનાંજ હતાં, તેમને કકળાટ જોયો જયં જોવો નહોતો. માત પિતાના વિયોગથી તેઓ છાતીફાટ રૂદ્ધ કરીને રડતાં હતાં. કોંધા-વેશમાં આવીને મહમદે આ અપરાધ વગરના હિન્દુ આંધવાઓ ઉપર બહુધા બુલમ ગુજરવો શરૂ કર્યો. અંધારી ચોરડીઓ બંધ કરીને તેમને બંધ બારણે રાત દિવસ પૂરી રાખવામાં આવતા હતા. ખાવા પીવાને પણ તેમને ખૂબ વેળા પડતી. પેટ પૂરતું કાચું પાકું અનાજ પૂરું પાકડું મળવાની પાકી પંચાત હતી. એકવાર જર બાજનીના બડા પાતળા રોટલા અથવા જોવો બીજો લલકો ખોરાક બંદીવાનોને આપવામાં આવતો હતો. બંદીવાનો મેલા થેલા ઘાંચીની સમાન બંધ ચોરડાઓમાં કે ભેંયરાઓમાં સડી મરતા હતા. નાવાધોવાનું નામ નહિં ખાવાપીવાની ગોડવણ નહિં. તેથી જીવતાં જીવત નર્ક નહિં જોયું હોય તો આ બંદીખાનામાં જનારને નર્કનો અચ્છંદ અનુભવ થતો હતો. આપડા મદદ બંદીવાનોને બાર માસે પણ હબમ પાસે મુંડાવવામાં આવતા નહિં.

એકના એક કપડાં મહિનાનાના મહિના સુધી અંગ ઉપરથી ઉતારવામાં આવતાં નહોતાં. ગાંજ અશીણના બધાણી બંદીવાનો બગાસાં ખાતા હતા વખતે તેના સગાં વહાલાં પાંચ રૂપિયા આસપાસ વેરતાં તો તેને જોઈતી જણસો જોઈએ તેને તે કાળે જેલમાં પણ મળતી હતી, પાન સોપારી પાંચ પાંચ રૂપરડીના પટ્ટાવાળાઓને પકડાવવાથી બંદીવાનોને કાર્મ તરેહની પંચાત પડતી નહોતી. ધનવાન બંદીવાન બંદીખાનામાં રહીને પણ ઘણી ઘણી તરેહની મોજમજ ભોગવી શકતા હતા; પરંતુ રાંક બંદીવાન પર પડતી વિપત્તિનો પાર નહોતો, પોતાની આસપાસ ભમતા જુખડી બારસ સરખા ચોકીદાર બાઇઓને રાંક બંદીવાનો ક્યાંથી રાતી બદામ પરખાવી શકે? અને તેથી બંદીખાનાની બળતી વેદના દુઃખે પાપે ભોગવ્યા વગર છૂટકો

સોરઠી સોમનાથ

નહોતો. બંદિવાનોની આવી ખૂરી દશા એકલા મહમૂદજી કરવાનો આ પહેલો દાખલો નથી પણ દેશી રાજ્યની અંદર રાજ્યની ઇતિહાસ ભોગવનારા બંદિવાનોની દશા દયા આણવા ભોગ થઈ પડે છે. બંદિવાનોને માથે સઘળા પ્રકારના સંસ્કાર પાડવામાં કાંઈ આકરી રાખવામાં આવતું નથી. ન કરાવવાના કામ કેદી કને કરાવે છે અને રીઆયતે મારે છે. એવા દેશી અથવા પરદેશી રાજ્યની છાયામાં વસવાનું કાણુ પસંદ કરશે? તેવા રાજ્યોનો હિત્ય થયેલો ભેવાની કાણુ આતુરતા ધરાવશે?

મહમૂદના મસલતીઆઓની મતલબ આવી રીતે અપરાધના શકમાં આવેલા માણસોને રીઆયતની નહોતી પણ આ બંદિવાનોમાં જે અતિ અપરાધી હોય; હરીફ રૂપે ઇસ્લામીઓને સ્વહસ્તે ગણી ભેળને હણ્યા હોય એવા અપરાધીઓને ફાંસીને લાકડે લટકાવીને અથવા ખીજી આજીબાણીને મારી નાખવા અને ન્હાના અપરાધીઓને નામની કિંમતે વેચી નાખીને નજરેથી દૂર કરવા એવો મત હતો.

મહમૂદનો મત આવા મતને મળતો ન આવ્યો. તેની મતલબ જુદી જ હતી. પકડી આણેલા બંદિવાનોને ગુલામ તરીકે વિદેશમાં વેચવાથી વિશેષ વલ્લ મળશે એવી તેની ખાતરી હતી. માણસને હેવાનની હાલતનું ગણીને વેચવું એ હલકાર્થ છે, એવો વિચાર તેના કકણુ હૈયામાં હતો નહિ. દયા વગરના લોભી મનુષ્યના દિલમાં દયાનો ઝંરો વહેતો નથી. ગુલામો વેચવાનો ગજબ ભરેલો ધંધો કરીને ધણુ ખરા જંગલી લોકો પોતાનું ગુજરાન પ્રાચીન કાળથી કરતા આવ્યા છે. આ ધંધામાં તેઓ અધમપણું ગણના નથી. માણસ મારવામાં મોજમજ માનનારા જંગલી લોકો મનુષ્ય પ્રાણી પર દયા કેમ લાવે? તેમના દિલમાં દયા હોયજ ક્યાંથી? આવા જંગલી લોકોની

સોરઠી સોમનાથ

ગુલામ મેળવવાની રીત પણ જાણવા જેવી છે. એવા ધાતકી લોકોનાં ધાડાં હશિયારઅંધ થઈ તે કંગાલ ને અચાવ ઘરનાં ગાંમડાં પર તૂટી પડે છે અને સામે થનારા લોકોને કંઈલા ભરેલી રીતે મારી નાખીને જુવાન છોકરા છોકરીઓને તથા રૂપવંતી અગળાઓને પકડીને પોતાની હફમાં નાસી આવે છે. ત્યાં અલ્પકાળ વીતવા દઈને તેમની ખુશસુરત ઓરતો તથા છોકરીઓને અને મરદોને ગુલામ તરીકે વેચવાને વિદેશ જાય છે. ત્યાંથી અંદિવાનોની મોટી કિંમત ઉપજાવીને વતન તરફ પાછા વળે છે. મનુષ્ય જનતને નહિ ઘટતો આવો ધાતકી ધંધો ચલાવનારા દૂર કાળજના જંગલી લોકો હોય છે. તેમનાં દિલ દયાથી ખોગળતાં નથી કે ધર્મના ભયથી ધૂજતાં નથી. ધિક્કાર છે એવાં દૈત રૂપી મનુષ્યોને!

મસલતીઆઓના મનમાં મહમૂદનો મત ઊતર્યો નહિ, પણ મહમૂદના મનને માહું ન લાગે તે માટે તેની હા ભણીને પોતાના માથા હલાવ્યાં.

“ખુદાવિંદ! આપનો વિચાર વ્યાજબી છે.” એ જોઈને અબુલ અન્નાસ બોલ્યો. “પણ પૈસા કરનાં કાર્તિ મેળવવાની તક આપણે જતી રૂકવી નહિ જોઈએ. વિદેશમાં અંદિવાનોને લઈ જઈને વેચવાથી વિશેષ કિંમત ઉપજે છે ખરી, પણ તેથી ખરી કાર્તિ મળતી નથી, અંદિવાનોની ખેંચાઈ થતી નથી, માટે જો, તેજ અંદિવાનોની જાતના લોકોના સમુદાયમાં અંદિવાનોને ખૂબ જૂનો પડાવી હોય, હસવું આવે એવી રીતે હેરાન કાઢા હોય, અણહીલવાડની અંદર અપમાન આપ્યું હોય અને પછી તેમને પાણીના મૂલ્યે વેચ્યા હોય તો આપણને બરાબર બદલો મળે.”

થોડી ધંધી આનાકાની કરીને સુન્નતાન મહમૂદ અંતે વજીરના વિચારને મળતો આવ્યો.

સોરઠી સોમનાથ

બંદિવાન ચોરતોની અંદર ગંગા કરીને ગરીબ સ્વભાવની પણ ગોરાં મુખડાંવાળી અને મૃગનેશી ગરાશિયાની ચોક છોકરી હતી. તેનું રૂપ અચાક હતું. ગંદાબાનો બચાવ કરતા તેના બાપનો, ધાયલ થઈને મહમૂદના ધાતકી સિપાઈને હાથે કાળ આપ્યો હતો. તેની માયાળુ માતા પોતાની મોંઘી આપડો બચાવ કરતી પતિની ચિંતામાં પડીને સતિપદ મેળવી સદાની સુખી થઈ હતી. તેથી આશ્રય વગરની આ અનાથ છોકરીને કિલ્લાની લૂંટ સાથે કપ્પડો કરીને મહમૂદે અણુહીલવાડ માં આણી હતી. રંભાને લગ્નને ચોવું તેનું રૂપ જોઈને મહમૂદ ગઝનવીનો પાટવી કુંવર તેના પર લલચાવ્યો હતો. તેથી તેને કપ્પડમાં લેવાને અનેક તરેહની કોશિશ અને કળા કરી તથા કાલાવાલા કરવામાં પણ કુંવરે કશી મણા ન મૂકી; પરંતુ ગંગાએ તેનું બોલવું ગણકાયું નહિં.

ગંગા ખરેખર ગંગા હતી. તેનું મન ગંગાના નિર સમાન નિર્મળ અને પવિત્ર હતું. કુંવરે ગંગાને ઘણા ગળ્યા ગળ્યા સંદેશાઓ મોકલ્યા પણ તે ગંગાને ગળે કેમ ઊતરે? ગંગાએ કુંવરને અણુગમતા ઉત્તરો મોકલ્યા. તેથી કુંવરને ઘણો ગુસ્સો થયો. તે જાહેર કરવાને કુંવર ગુપ્ત રીતે બંદિખાનામાં આવ્યો. આવી રીતે તે બહુવાર બંદિખાનામાં આવતો જતો હતો.

“તું માન, ગાંડી માન. હું તને ચાહું છું તું મને ચાલતી નથી એ અઘટિત છે.” આ વખતે આવીને ગંગાને ગાંડીઘેડી વાતો કહી અને સમજાવવા માંડી “તું મારી પદવી પિછાણતી હોત તો આવી રીતે મને વારંવાર અપમાન ન આપત. હું પૃથ્વીપતિ મહમૂદનો પાટવી પુત્ર છું. ગાદીનો વારસદાર હું છું. સમય આવે તને પટરાણી ની પદવી પર હું પહોંચાડી દઈશ. ખાવાને ખટરસ, મન ભાવતાં

સોરઠી સોમનાથ

ભોજન મળશે. રહેવાને રણવાસ અને રંગમહેલો, પહેરવાને હીરચીરનાં વસ્ત્રો તથા હીરા માણેક અને મોતીનાં આભૂષણો તને મળશે. હુકમ કરતાં હજાર દાસદાસીઓ સેવામાં હાજર થશે, પાણી માગીશ ત્યાં દૂધ મળશે. આથી તારે વધારે શી આશા છે ?”

“કુંવરજી! તમને હું વધારે શું કહું? બીજો કાર્મ તમારે ઠેકાણે આ સમયે હોત તો બતાવી આપત!” ગંગાએ તુચ્છકારથી જવાબ વાળ્યો. “તમારો અધિપતિનો ધર્મ આવી રીતે અમળાની આખર હાંટવાળો નથી. રંગમહેલમાં અને અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારમાં આગ લગાડો. તેનું મારે કામ શું છે? ભત્રી મારી જવળીની જૂંપડી અને ભલું મારું જમવાનું જાર બાજરીનું જાવળું, અને સૂકોપાકો રોટલો. અમારે ગરીબને તે એવી મોટી રમતગમત અને રાજ્ય વૈભવની શી જરૂર છે? સદ્ગુણો શણગાર સની નારીને ખરી શોભા આપે છે. અન્ય શણગાર અને સુખ હું ઈચ્છતી નથી. મારે તેની કશી તૃષ્ણા નથી. મારી આખર અને નીતિનો ભોગ આપીને, તે વેચીને હું મોજમગ્ન ભોગતું એ બનેજ કેમ? કુંવરજી! તમે સત્ય કરીને માનજો કે હું લાલચમાં કદી નહિ લપટાઉં. શરમ છે એવી ચંડાળ સ્ત્રીઓને કે જે લાલચને ટીધે અનીતિમાં લપટાય છે અને નહિ કરવાના કામ કરે છે. હું નથી એવી લાલચુ અથવા અનીતિમાન કે લલચાઉં તમારી લાલચથી. હજી તમારી અનીતિમાં. મને મારી નાખો. કારાગ્રહમાં પૂરીને આવી રીતે રીઆવો, સતાવો અને ગમે તો શૂળીએ ચઢાવો; પણ હું મારો સ્ત્રી ધર્મ ચૂકવાની નથી. હિન્દવાણી મટીને બીબી થવાની હોંસ ધરાવનાર હલકી જાતની જ હિન્દવાણી હોય છે. બીબી થવા કરતાં, સ્ત્રી ધર્મ ચૂકવા કરતાં મરવું એ વધારે રૂકું ગણું છું.”

કુંવર આવું સાંભળવાની આશા રાખીને આવ્યો નહોતો. તેની

સોરડી સોમનાથ

આશા મોટી હતી. તેણે આશામાં નિરાશ થવાથી ક્રોધાવેશમાં આવીને ન બોલાય એવાં કડવાં કરાનો ગંગાને દહ્યાં. ઘણો ભય બતાવ્યો, તે છતાં ગંગા ન ડગી-એકની એ ન ચર્મ.

“ગંગા, ગાંડી ગંગા! માન. મારી મરજીને આધીન નહિં થાઉં તો કડવો વિષનો ઘૂંટડો પીવો પડશે; જરૂર તારો જીવ જશે. માટે હાથે કરીને તું શીઘ્રે હેરાન હેરાન થાય છે? જીવતાં સુધી કાળે પાણીએ જવાની કેમ ઈચ્છા કરે છે?” શાહજાદાએ ગંગાને દાટી આપી સમજાવવા માંડી. “જીવ ખોવો હોય તો મારી સાથે નકામી જીવ ન કર. કગથી જો તું નહિં આવે તો બળથી તને લઈશ; પણ તને છોડવાનો તો નથી એ સત્ય માનજે. તું ગમે એટલી મારી સામે થઈશ, મારી સામે ન બોલવાનું બોલીશ, કટુ વચનો કહીને માફ દિલ દુઃખવીશ, તે સધળું તારે વાસ્તે-તું મનમોહનીને લીધે હું ભૂલી જઈશ; માફ નહિં લગાડું. તું ભલી થઈને માન. પાછળથી પરતાઈશ, અને હાથ ધરીશ.”

“કુંવરજી! તમે આવ્યા એ રસ્તે મૂંગા મૂંગા ચાલ્યા જાઓ. તમારું કશું વળવાનું નથી.” ગંગાએ ગભરાટ તજીને જવાખ દીધો. “મને જીવ વહાલો નથી. જીવ વહાલો કરીને જીવવાની ઈચ્છા મારી નથી. હું એવી ગાંડી આશા રાખતી જ નથી. રડવું સાફ, મરવું સાફ પણ હિન્દવાણી મટીને, સ્ત્રીધર્મ તજીને બીબી થવું એ હલકું છે. પતિવ્રતા નારીને માથે એકજ પતિ હોય. બીજા સધળાને ભાઈ બાપ ગણે. તમે મારા ભાઈ અને હું તમારી બહેન. બહેન ઉપર આવી ખૂરી નજર કરવી ન ધટે. સતિના મુખનો શ્રાપ ભૂંડો છે. વિષ સમાન વિષય સુખને વાસ્તે આ ઉત્તમ દેહ વટલાવવો, નારીધર્મ ચૂકવો એ હાથે કરીને રૌરવ નર્કમાં પડવા સરખું છે; માટે આવ્યા

સોરઠી સોમનાથ

ત્યાં પધારે કુંવરજી ! નહિં તો આત્મહત્યા લાગશે. માથું ફેડીને મરીશ, જીભ કચરીને જીવ કાઢીશ, રક્ત વડે તમારાં વચ્ચે રંગીશ પણ તમારો હલકો હેતુ તો પાર પડવા નહિં દઉં.”

કુંવરના કાળજીમાં આવા કંકણ શબ્દો ફાટરાઈ ગયા. શ્રેણી સમાન શબ્દચાલુ સાલવા લાગ્યાં. તેનું મ્હોડું પડી ગયું, લાલી ઊડી ગઈ. ગંગાને કુંવરે ઘણી ગભરાવી, બોલવાની બળતરા કાઢીને કુંવરજી ત્રીસે મ્હોડે આવ્યાએ જ રસ્તે થઈને રાજ્ય મહાલયમાં ગયા. મધરાત પડી. સઘળી જગ્યાએ જળજળ પ્યું પણ કુંવરને નિદ્રા ન આવી. તરેહ તરેહના તરંગ થવા લાગ્યા: “હવે કરવું કેમ? બાર વરસની બાળકીએ મારી આપરૂં લીધી. શીળાં વચનથી કામ ન થયું ત્યારે શું હું બળાત્કાર કરું? પિતાના જાણવામાં આવે તો પંચાત થઈ પડે, પણ કાંઈ નહિં. હજી હાથમાં વખત છે. વખત વીત્યો નથી. લાખ મળે સવા લાખ મળે પણ એ ગુલામડીને હાથમાંથી જવા નહિં દઉં, પિતાને ગમે એમ આકુઅવળું સમજાવીશ અને તેમનો લોભ થડો પાડીશ. શીતળ વચનો વડે શાંત કરીશ. પરંતુ મારા હાથમાંથી એ હરામજદીને હજાર વાતે નહિં જવા દઉં.”

આવો મનસૂઓ કરીને મહમૂદનો પાટવી પુત્ર સવા સાઈ શયન-ઝહમાં ગયો પણ નિદ્રા કેમ આવે? છપ્પર પલંગમાં આમતેમ આજોટે પણ નિદ્રા દેવી વેરણ થઈ તે કેમ આરામ લેવા દે? શાંત મન વગરના માનવીને કદાપિ શાંતિમાં દિવસ ગુજરતા નથી. તેમ મહમૂદના કુંવરને પણ આ તકે બન્યું. તેણે ઊંઘ આણવાના અનેક ઉપાય કીધા પણ તે સઘળા વૃથા ગયા. તેથી તેને તત્કાળ એક ઉપાય સૂઝી આવ્યો. કુંવરનું મન ગંગામાં હતું. ગંગા વગર તેને એકલાં ગોઠતું ન હોતું. સઘળી મોજમજ ગંગા વગર મિથ્યા હતી

સોરઠી સોમનાથ

એવું તે માનતો હતો, તેથી તેણે ગંગાને પોતાની ગેરહાજરીમાં તાવી જોવાનું વ્યાજખી વિચાર્યું. તેણે નક્કી કરીધું કે “ગંગા મોઢે ગમે એમ ખોલે છે પણ મનમાં તો મારી સાથે ગુપ્ત રીતે વરવાની પૂરેપૂરી મરજી છે. સોળ આની ઈચ્છા હોય પણ સ્ત્રીઓ અજ્ઞાણ આદર્શને પોતાની ખરી ઈચ્છા બતાવતી નથી; તેથી આજની રાત તેની ઓરડીમાં જ ગાળવી. હવે સમજાવવાની કશી અગત્ય નથી. ટેં ટેં કરશે તો બળાત્કાર ગુજરીને પણ આજ તેનું પણ તોડીશ. મારી આગળ એ અબળાનું શું ચાલવાનું છે ?” આવું ધારીને કુંવરે પોતાના માનીતા અને વિશ્વાસુ ચાકર સુખતખાને સઘળી મનની વાત માંડીને કહી. સુખતખાં તે દિવસે ખૂબ બેસેલો હતો. કસુઆ પાણીમાં અને રંગરાગમાં સુખતખાં હમેશાં મચ્ચો રહેતો હતો. આજે મિત્રમંડળમાં મોટી મિજબાની હોવાથી સુખતખાંએ રોજ કરતાં વિશેષ રંગપાણી ઉડાવ્યાં હતાં. કેફની અસરથી મિયાં ખુશ મિજબામાં હતો. મોજ-મજહ એ જ હમેશ તેનો માનીતો મિત્ર હતો. ખાણાપીણ અને રંગરાગ વગરનો દહાડો એકે ખાલી જતો ન હોતો. સાડમાં એકાદ જ વર્ષ ઓછું હોવા છતાં મિયાં સુખતખાં કાચો કુંવારો હતો ! તેને બીબી મળતી, પણ નાની મોટી કરતાં આટલી અવસ્થા થઈ હતી. તેના સ્વભાવને મળતી આવે અને હુકમમાં હાજર રહે એવી ઓરડાની ઘણી શોધ કરવા છતાં પણ મળતી ન હોતી. મળે તો રૂપરંગમાં કાંઈને કાંઈ સુખતખાં ખામી શોધી કાઢતો. મહમૂદ અને કુંવરની મહેરબાની સુખતખાં ઉપર મોટી હતી. મિયાં સુખતખાં મનગોળ અને રંગીલા સ્વભાવનો હોવાથી સુલ્તાનના દરબારના સર્વે દરબારીઓને રમૂજ ઉપજાવતો હતો. દરબારીઓ મિયાંને ‘કુંવારી કન્યા’ના નામથી ખોલાવતા અને ચીડવીને તેમાંથી મોજ મેળવતા હતા. મિયાંએ હજી પણ પરણવાનો વિચાર મુલતવી રાખ્યો હતો. લાયક

સોરઠી સોમનાથ

રૂપવાંતી, ખેડેસ્તની હુર સરખી કન્યા મળે તો તેની સાથે પરણવાની તેમની સોળ સોળ આની મરજી હતી; મિયાંના મિત્રો હવે જંગળમાં પડવાની ના પાડતા હતા. તે છતાં મિયાં થયા ધોર જોગ, ત્યારે ખીખી થઈ વર જોગ એ કહેવત ખરી પાડવાની મરજી મિયાં સુગતખાંની હોવાથી કન્યા મેળવવાની તજવીજમાં હતા.

સુગતખાંને લુગડાંલત્તાં પહેરવાનો તથા અત્તર આદિ સુગંધ મય પદાર્થ વાપરવાનો શોખ હૃદયી જ્યાંદે હતો. કુદરતે તેમનો ચહેરો એવો કદરૂપો કીધો હતો કે જોનારને કંટાળો આવ્યા વિના રહે નહિ. પણ મિયાં સાહેબ પોતાના મનમાં પોતાને અચાગ રૂપાળા માનતા અને નાના પ્રકારની ટાપટીપ કરવામાં, ચહેરો શણગારવામાં તથા કપડાં પહેરવામાં અને તેલ કુલેલ શરીરે ચોળવામાં ઘણો કાળ ગુજારતા હતા. મિયાં સુગતખાં ધોરમાં પડવા જોગ હતા પણ ધિક્કારી ચૂકતા નહોતા. અરીણ, ભાંગ આદિ માદક વસ્તુ વાપરવાનું તેમને વિશેષ વ્યસન હતું. તેઓ અહોનિશ કસુંબાના કેકી ચકચૂર રહેતા. અને તેથી તેમની આંખો સદાય લાલચોળ રહેતી હતી. વાતચિત કરતાં, ઝોકાં ખાતાં અને ગાતાં વગાડતાં બગાસાં પર બગાસાં ખાતા હતા. એવા ચોલિયા મિયાંએ મહમૂદના કુંવરના મુખથી પ્યારની વાત સાંભળી તેથી તેમનું મુખ મલકાયું.

“કુંવરજી ! તમે કશી ફિકર કરશો નહિ.” કેકી નીચી હળેલી આંખો ઊંચી કરીને મિયાંએ કહેવા માંડ્યું. “ગંગાને મારી વાણીથી ગોળ ગોળ કરી નાખી અને એક પળમાં આપની હજુરમાં લાવીને ઊભી કરીશ. આંખી જીંદગાની મેં નવી નારીઓનો પ્યાર જોવામાં અને નેહ આંધવામાં ગાળી છે, તો ગંગાના તે શા ભાર છે ? પળમાં પલાળી નાંખીને પ્રેમથી આંધી આપ હજુરની સમક્ષ રજી ન કરું તો મારું નામ સુગતખાં નહિ.”

સોરઠી સોમનાથ

કુંવરને મિયાંના વચનથી કરાર થયો અને મહેનતનો બદલો આપવાનું વચન આપીને તેને બંદિખાનામાં રવાના કર્યો.

ગંગા જાણતી હતી કે આજે કાંઈ નવાજૂની વાત નીપજવાની છે. કુંવર કદાચ આવીને બળાતકાર ગુજારશે એવા વિચારથી આપડી પોતાના બંદિખાનામાં સાવધ રહી અને ઈજ્જત જાળવવાને આતુર બિભી.

ગંગાની ઓરડીમાં મિયાં સુખતખાં દાખલ થયા; તેને દૂરથી આવતા જોઈને જ ગંગા પામી ગઈ અને હવે શું કરવું તેના વિચારમાં પડી. “ સામે થવાથી વારંવાર હું ફાવવાની નથી; માટે પ્રપંચ કરી આ ઓલિયા મિયાંને છેતરીને કુંવરે માંડેલા છટકામાંથી છૂટાં થવું. ” એવો તેણે વિચાર કીધો. મિયાં ઓરડીમાં આવ્યા એવી જ ગંગા બિભી થઈ અને ઘટતો આવકાર આપી મિયાંને નાના પ્રકારની વાતમાં નાખ્યા. મિયાં સુખતખાં ગંગાની વાતથી ગોળ ગોળ થઈ ગયા. અને પોતે શા કાર્ય સાડું આવ્યા છે તે પણ ભૂલી ગયા. ગંગાનું સુંદર રૂપ જોઈને પ્યારથી મિયાં બળવા લાગ્યા. “ કુંવરના હાથમાં આવી કન્યા જાય અને હું હાથ ધસતો રહી જાઉં એ અઠીક કહેવાય ! આવી રૂપાળી સ્ત્રી મેં મારા જન્મારામાં જોઈ નથી. હિન્દવાણીમાં ખુદાએ શું રૂપ મુક્યું છે ? શી તેની બોલવાની છટા ? શી તેની વાણીની મધુરતા ? આ કન્યા બંદાના હાથમાં આવે તો સફળ અવતાર થાય. કુંવર તો ઘેલો છે. કુંવર ચોગ્ય આ કન્યા નથી, પણ મારા ચોગ્યની છે. એનું વલણુ પણ મારી તરફ છે માટે લાવને પિગળાવી તો જોઉં, કહે છે શું ? લાગ્યું તો તીર નહિ તો તે છેવટ કુંવરની તો છે જ. ”

“કેમ મિયાં સાહેબ ! શા વિચારમાં છે ? આવી કવેળાએ દાસીની ઓરડીમાં પધારવાનો પ્રયાસ શા કારણસર વેઠ્યો છે તે

સોરઠી સામનાથ

કહેવાની કૃપા કરશે? મિયાંને આવા વિચારમાં પડેલાં જોઈને ગંગા બોલી.

“સુંદર સ્ત્રી! તારા સુંદર સ્વરૂપે મને વિચારસાગરમાં કુખાડી દીધો છે.” મિયાંએ મલકાતે મ્હોડે બોલવા માંડ્યું. “કુંવરના કરતાં હું કેવો તારા હાથક છું તે તું જાણશે. મારા મંદિરમાં તારા સરખા સુંદરી હોય તો કેવી શોભા વધે? કેવો લાગ્યવાન ગણાઈ? પણ એ સંઘળું તારા હાથમાં છે. તું માન, એા મનમોહના કે મેં આજ સુધી મારો પવિત્ર પ્યાર કોઈ માથુક સાથે વહેર્યો નથી. તે માઈ મન જીતી લીધું છે. મને જવાડવો, મારવો એ તારા હાથમાં છે. તું માઈ કહેવું નહિં કખૂલ કરે તો હું ખૂરી ખૂરીને મરીશ.”

“અહાહા! આજ મને કેટલો આનંદ થયો છે?” ગંગા વચમાં બોલી બીઠી “કોણ જાણે શા સખઅથી માઈ મન તમારા તરફ દોડે છે. કુંવરે ન થાય એટલા કાલાંવાલા અને ઉપાય કીધા પણ તેનું કાંમ ન સચું, તે તમે એક ઘટિકામાં પાર પાડ્યું છે. એવાં મારાં ક્યાંથી લાગ્ય કે તમારા સરખા મોટા મનના સ્વરૂપવાન અને વિલાસી પુરુષ મને ચાહે! તમે કહો તેમ કરવાને અને કહો ત્યાં આવવાને તંયાર છું. તમારામાં શી ખોડખાપણું છે કે તમારો હાથ કખૂલ નહિં કરે? પણ એક—” આટલું કહીને ગંગા અટકી ગઈ.

“ગંગા! તેં મારો અવતાર સફળ કર્યો છે, તેં મને આ લવમાં તાર્યો છે, તારો પ્યાર મારા ઉપર દોડે છે, એ જાણીને મને પરમાનંદ થયો છે. અને હું સદાનો સુખીઓ થયો છું; પણ બોલતી અટકી કેમ? તું જે કહ્યું તે કહેવાને મુખત્યાર છે, માટે જે કહેવાનું હોય તે કહી દે.”

સોરઠી સોમનાથ

“કાંઈ નહિ, ધણું કહેવાનું તો નથી, પણ માતો તો મારી મરજી જોવી છે કે હું પત્રફ કડં જોવા પોષાકમાં તમે સદાય રહો તો સાઈ. હિન્દુના વેશમાં તમે છો તેના કરતાં બહુ દીપી નીકળો જો ખાત્રી ભરેલું છે. મુસલમાન પોષાક પર અને રીતભાત પર મને હદ વગરનો કંટાળો આવે છે. આવી બોકડા સરખી દાઢી મને પસંદ નથી. અમારા રજપૂતો કતરાવેલી દાઢી રાખે છે, તેથી તેઓ કેવા શોભે છે? મુદ્દા દાઢી ન હોય તો વધારે સાઈ. કુંવરનું મ્હોકું દાઢી વગરનું કેવું મનહર દીસે છે? તમે દાઢી કતરાવો તો કાંઈ અડચણ છે? અને કદાચ અડચણ હોય તો તે મારે માટે નહિ ખમો? તમારા પ્યારની પરીક્ષા મને કરવા દો. અને પછી જુઓ કે તમારા પર મારે કેવો પ્યાર દોડે છે?”

“મારી પ્યારી! તું જોમ ના બોલ.” મિયાં કેફના તોરમાં બોલ્યા. “તારે વચને હું વેચાયલો છું અને બોલે બંધાઓલો છું. તું કહે તે કરવાને હું તૈયાર છું પણ અમારા ધર્મની અંદર દાઢી બોડાવવી જો બહુ ગુન્હા ભરેલું ગણાય છે તે તું નથી જાણતી? અને જો જાણતી હોય તો મને આવી ગેરવ્યાજબી ફરજ ન પાડત. પણ ફિકર નહિ પ્યારી! આજને આજ આપણે ગઝની ભણી ઊપડી જવાના છીએ, સુલતાનની મરજી ગુજરાતની અંદર ચોમાસુ ગાળવાની છે તેથી ધણેખરો રસાલો ગઝની મોકલવાની ગોઠવણુકરી છે. આપણે પણ જો રસાલા સાથે જઈશું એટલે કશા ભય ઉચાટ રહેશે નહિ, પરંતુ તારા તરફની એક ફિકર છે. તું સ્ત્રીનાં કપડાં પહેરીને મારી સાથે આવીશ તો સઘળાના જાણવામાં આ વાત આવશે અને કુંવર તથા સુલતાન મારા ઉપર ગુસ્સે થશે. માટે તું મરદના પેશાકમાં ગઝની સુધી આવે તો સઘળી બલા દૂર થાય અને આપણા દહાડા અતિ

સોરઠી સોમનાથ

આનંદમાં જાય. તારે પહેરવાનાં કપડા પણ કુંવરે મારી સાથે મોકલ્યાં છે તે પહેરી લે તો આપણે આપણા કાર્યમાં ફાવીએ.”

“ખરું છે, તમારું કહેવું સાચું છે.” ગંગાએ કહ્યું. “હું તમારા કપડાં પહેરું પણ તમે એક માફ વચન રાખો. તમે મારાં કપડાં પહેરી જુઓ અને તેમાં તમે કેવા મિરાળે છો તેનો અનુભવ મને લેવા દો. તમે આ ઠીક યુક્તિ ખોળી દાઢી છે. હું સ્ત્રીના વેશમાં તમારી સાથે બહાર આવું અને મને મારી જાતનું કાર્મજુએ તો મારે મરવું પડે. મુસલમાનની સાથે હિન્દવાણી થઈને નહાસી ગઈ એવું તહોમત મારા પર આવે, અને મારી જાતનું તથા ડુળને લાંછન લાગે. મરદના પોષાકમાં આપણે બન્ને મુફકેલી વગર નીકળી જવામાં ફાવીશું અને પછી મરજી માફક મોજમજ ભોગવીશું.”

ગંગાની સદ્ગુણી વાત મિયાંને ગળે ઊતરી, અને અતિ આનાકાનીએ કાતરવતી પોતાની દાઢી કાતરી નાંખી! તથા ગંગાના વસ્ત્રાલંકાર પહેરી લીધાં! આ જોઈને ગંગા મનમાં હસવા લાગી કે ‘ધેલા લોકો ગાંડા પ્યારથી કેવા બને છે? પ્યાર આંધળો છે અને પ્યારમાં આંધળા બનેલા પુરુષોને કશી વાતની ગમ પડતી નથી. પ્યાર દોરે છે તે તરફ મૂરખાઓ દોરાય છે. અને ન કરવાનાં કામ કરીને ફજેતીના ફાળાકા પર ચઢે છે, મોટા મોટા લોકો પ્યારને લીધે માર ખાય છે ત્યારે સ્ત્રીચરિત્રના સપાટામાં નહિ આવેલા છુદ્ધ મિયાં કેમ નહિ છેતરાય?

“અહાહા! તમે સ્ત્રીના વેશમાં પણ કેવા મિરાળે છો? જાણે આકાશમાંથી અપ્સરા ઊતરી આવી! તમે આમ ડોલાં કેમ ખાવા માંડ્યા. હજી રાત બણી છે માટે જરા આડે પડખે આંચો તો ઠીક

સોરઠી કૌમનાથ

પડે મને કપડાં પહેરતાં વિલંબ થશે અને તેટલા વખતમાં તમે મળેની જિંઘ લઈ શકશો.” મિયાંને બનાવવાના હેતુથી ગંગાએ કહ્યું. મિયાંની આંખમાં ઘણી જિંઘ ભરાણી હતી તેથી ગંગાના કહેવાથી તરત મિયાંના પર સૂતા.

“સવાર પડતાં પહેલાં આપણે ઘણા કાશ નીકળી જઈએ તો સાડું માટે જલ્દી કપડાં પહેરી લઈને મને ઉડાડજે. વિલંબ થવાથી વિદ્યન આવશે અને મને પણ લૂગડાંલત્તાં પહેરતાં વાર લાગશે. તારૂં મન રાખવા સાડુ જ તારાં લૂગડાં ભેર સઉ છું, નહિ તો મરદ ભગ્યાને એક ઓરતનાં કપડાં માફક ન આવે.” સૂતી વખતે મિયાંએ ગંગાને જણાવ્યું.

“ફિકર ન કરો, તમારા કરતાં મને વધારે ફિકર અને ભય છે રખેને કુંવરના કંદામાં ફસી પડું.” એમ કહીને ગંગાએ આતુરતાથી મિયાંના લૂગડાંલત્તાં પહેરવા માંડ્યા. અલ્પકાળમાં શરીર પર સઘળાં કપડાં પહેરી લીધાં, મરદને લાયકના હથિયાર કમરે લટકાવ્યાં અને મિયાંની આરસીમાં મ્હોડું જોયું તો જાણે કોઈ જુવાન મુસલમાન ન હોય? મરદનો પોષાક ગંગાને ખૂબ માફક આવ્યો. ગંગા તૈયાર થઈ ત્યાં તો મિયાંમાઈ ભર નિદ્રામાં પડ્યા, અને નસકારાં બોલાવવાં માંડ્યાં. બંધાણી લોકોને ટાઢા પોરની અને પાછલી રાતની ખૂબ નિદ્રા આવે છે. તેઓ પહેલી રાતે જાગે છે, પણ પાછલી રાતે જાગતું નથી, તેમ મિયાંને પણ બન્યું. ગંગાનાં મીડાં વચ્ચેથી છેતરાઈને મિયાં સાહેબ નિરાંતે નિદ્રાવશ થયા, તેથી મનમાં ગંગા ભલકાવા લાગી અને તુરત તેણે નાસી જવાનો તરંગ કર્યો. આવી તક ફરીને નહિ મળે એવું ધારીને વગર વિલંબે ગંગા પોતાની ઓરડીમાંથી બહાર નીકળી પડી અને બારણે સવા શેર લોઢાનું તાળુ વાસી છૂપે રસ્તે થઈને પવનવેગે જતી રહી.

ચોરડી એમનામ

મુસલમાનના મોખાકમાં ગંગા હોવાથી મોડી રાતે પણ કોઈએ ન પૂછ્યું કે તું ક્યાં જામ છે ? કારણકે આ વખતે ઈસ્લામીઓનો તાપ ધણો હતો. તેને દીધે તેમને કાઈ પૂછનાર ન હતું. પ્રભાત થવા આવ્યું હતું અને અણહીલવાડના દરવાજા પ્રજાને જવા આવવા માટે ખુલ્લા મૂક્યા હતા તે રસ્તે થઈને ગંગા ઈશ્વરનો પાડ માનતી પોતાના વતન બણી સહોસલામત જતી રહી, તે આજની ઘડી અને કાલની રાત. રજપૂતાણીઓમાં અનેક પ્રકારની યુક્તિ અને વિપત્તિ વેળાઓ સાહસ કામ કરવાની સ્વર્ણ શક્તિ હોય છે. એવા કીમતી ગુણ ગંગામાં પણ આપણે જોઈએ તેવા દીકા.

આ મેર મહમૂદ ગઝનવીના કુંવરને આખી રાત જોંધ ન આવી. તે વિચારમાં પડ્યો કે “ મિયાં સુખતખાં હણુ સુધી કેમ ન આખ્યા ? ગયો ત્યાંને ત્યાં રહ્યો. શું બન્યું હશે ? ગંગાએ શો જવાબ દીધો હશે ? ” વગેરે વિગતો જાણવાને કુંવર ધણો આતુર હતો.

કૂકડે બાંગ મારી, સવાર પડી અને લોકો જોંધમાંથી જાગવા લાગ્યા. આજરોજ બંદીવાનોને બજારમાં લાવીને વેચવાના હતા તેથી મહમૂદ પોતાના મસલતિયા સહિત બંદીખાનામાં આવ્યો. સઘળા કેદીઓને ચોકડા કરવા માંડ્યા અને ક્યા ક્યા બંદીવાનો કેવા કેવા અપરાધમાં છે તેની તપાસ શરૂ કરી. મહમૂદનો કુંવર પણ આ વેળા હાજર હતો. ચોકડા થયેલા બંદીવાનોમાં ગંગા ન દીઠી તેથી કુંવર અતિ અચરત થયો. બંદીખાનાના અધિકારી સાથે સુલતાને સઘળી કાટડીઓ તપાસવા માંડી. સઘળો સાથ ગંગાની ચોરડી આગળ આવ્યો. ચોરડીને બારણે મજબૂત તાળું વાસેલું જોઈને મહમૂદ અને તેના મસલતિયાઓ અત્યય થયા. તાળું ઉઘાડીને જોતાં શું જણાયું ? ગંગા નહિ પણ ગંગાના પોષાકમાં જોડી દાદીવાળા, મિયાં

સોરડી સોમનાથ

સુખતખાં ભર ઊંઘમાં પડ્યા હતા. સઘળા સરદારો અને સુદતાન સાનંદાશ્ચર્ય થયા. અંદિં આવી અવસ્થામાં તેઓ કેમ આવ્યા ? ગંગા ગર્જ ક્યાં ? આવી ગરબડમાં સુખતખાં આગસ મરડીને પડખું બાળવા જાય છે ત્યાં સુદતાન વિગેરે તેના જોવામાં આવ્યા. તેથી તેઓએ કળો ઊભો થયો અને મહમૂદના પગ આગળ પડીને રડી પડ્યો. સઘળો સાથ વિચારમાં પડ્યો. મહમૂદે મિયાં પાસે સઘળી હકીકત માગી પણ બાપડો મિયાં બોલે શું ? બોલવા જાય કાંઈ અને બોલાઈ જાય કાંઈ, જમીન માર્ગ આપે તો પેસી જઈ એવો વિચાર સુખતખાંના મનમાં આવ્યો. રાંડ છેતરીને નાસી ગઈ. મારા પગિયાંમાં ધૂળ નાખી જો મરવા જેવું નહિં ? મિયાં સુખતખાંના મનમાં આવા વિચાર આવ્યા; અને તેથી ઘણું લાગી આવ્યું. મહમૂદની આગળ સુખતખાંજો મંડીને સઘળી વાત કહી સંભળાવી. તે સાંભળીને તથા મિયાંનો વિચિત્ર વંશ જોઈને સઘળા સરદારોને હસવું આવ્યું તથા મહમૂદ અને કુંવરનું હસી હસીને કાળજી દુઃખવા માંડ્યું. કુંવરના કારસ્તાનથી મહમૂદને ઘણું કાળ ચઢ્યો, પણ મિયાંની હાલત જોઈને મહમૂદ કાંઈ ન કરી શક્યો. કુંવર લજવાઈ ગયો અને કશું બોલ્યા ચાલ્યા વગર પૂતળા પેડે ઊભો રહ્યો. સુખતખાંના લૂગડાં ઉતરાવ્યાં અને મરદનાં નવાં કપડાં પહેરાવ્યાં, પણ બોડેની દાઢીથી તેને ઘણું માફું લાગ્યું અને ઘણા દલાડા સુધી ઘરમાં ભરાઈ રહેવાની બાધા લીધી. સુદતાન અને તેની સાથેના સરદારો “ કુંવારી કન્યા ”ની હાલત પર હસતા હસતા સહુ સહુને સ્થળે ગયા.

મહમૂદ ગઝનવી, રજપૂતાણીની શક્તિ, યુક્તિ અને હિંમત જોઈને હૃદયમાં ગાજી થયો. રંગ છે એવી રજપૂતાણીઓને. બાર વરસની બાળકાઓ સાડ વરસના ડોસાને છેતર્યો. પોતાનો સ્ત્રી ધર્મ જાળવ્યો. ધન્ય છે એવી પતિવ્રતા નારીને ! આ જગતમાં જીવતે જશ અને મૃતે સ્વર્ગ મળે છે એવી પત્નીને.

સોરઠી સોમનાથ

આજનો દિવસ અંદીવાનોને જાહેર બજારમાં, જાહેર રીતે લિલામ કરીને વેચી નાખવાના હોવાને લીધે અણહીલવાડના માણેક-ચોકમાં માણસોની મોટી ભીડ મળી હતી. ઘરબાર સૂતાં મૂકાને સઘળી વર્ણના લોકો અંદીવાનોની ખૂરી દશા જોવાને મોટા ચોકમાં મળ્યા. કરી રાખેલી ગોડવણ મુજબ ફેદીઓને મજબૂત કમળમાં ફેરવેલી જગ્યા પર આણવામાં આગ્યા. પાયદળ સિપાઈઓની અને ઘોડેસ્વાર સિપાઈઓની ટુકડીઓ હિન્દુ ફેદીઓની આસપાસ ફરી વળી. જે ફેદીઓને ફાંસીને લાકડે લટકાવવાના હતા તેમને માટે ફાંસીના લાકડાં તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં. હાજર થયેલા ફેદીઓની હાલત કંગાળ હતી. તેમની કરુણામય ક્રિકિયારીઓ સાંભળીને કંઠણ કાળજીના માણસોને પણ કરુણા આવતી હતી, પણ મદમૂઢ અને તેના માણસોને કેમ દયા આવે ? સગાવડાલાંના વિયોગથી અને કુટુંબીઓને મળવાની આશા મટવાથી આ ગરીબડા લોકો છાતીફાટ રૂદન કરતા હતા. તેમની આંખોમાંથી આંસુની ધારા વહેતી હતી. તેમને પરમેશ્વર વગર છોડનાર આજે કાર્ત્ત ન હતું. તેઓ જીવતાં જમને હાથ પડ્યાં હતા. તેમાંથી કોણ ઊગારે ? કોણ માઈનો પૂન મુકત કરે ? સઘળું સંકટ મૂંઝે મોઝોડે સહન કરવા વગર છૂટકો ન હોતો. હિન્દુઓને વગર વાંકે હણેવાની વાત સાંભળીને અણહીલવાડ નગરી હાલક લોલક થઈ રહી. હિન્દુઓએ હડતાળ પાડી, ધંધો અંધ કર્યો અને કરુણામય પોકાર કરતા વસ્તીના સઘળા લોકો નગરશેકને આંગણે જઈને રડવા લાગ્યા. આ દેશમાં પ્રાચીન કાળથી નગરશેક નગરનો નાનો સરખો રાજ ગણાય છે. પ્રજા પોતાના પર પડતી પીડા નગરશેકની મારફતે નૃપતિને નિવેદન કરે છે. નગરશેક પ્રજાપાળ ભૂપતિ પાસે પ્રજામત પ્રગટ કરીને વ્યાજખી દાદ મેળવી દે છે. નગરશેક નગરના લોકોનો પોકાર સાંભળીને ખેદ પામ્યા. માણેકચંદ શાહે તરત મહાજન

સોરઠી સોમનાથ

મેળવવા માંડ્યું. અણહીલવાડ નગરીના આગરદાર આસામીઓ અને અને ધનવાન ધણીઓ નગરશેઠનાં નોતરાંને માન આપીને તેમની હવેલીમાં એકઠા થયા. તે વખતે આજની પેઠે પ્રજામત બળવાને માટે પુરાલય ન હોતાં પણ નગરશેઠનું ઘર અથવા નગરની માંડપીજ પુરાલયની ગરજ સારતાં હતા. મહાજન લોકો મહમૂદની મતલબ અને વિચાર સાંભળીને મૂંઝાણા. વસ્તીના આગેવાનો વિચારે વળગ્યા. વાંક વગરના હિન્દુઓને ગુજરાતની રાજ્યધાનીમાં આવીને પરદેશી પ્રજાપતિ હજારો લોકોના દેખતાં હણે, લાજ લૂટે, એ દેખાવ હિન્દુઓથી જોયો બય જ કેમ? અતે આ વિચાર નક્કી પ્રાપ્તો:—

“હજારો રૂપિયા લે, કરોડો રૂપિયા દંડ આપીએ, પણ આ ગરીબ ગાય સરખા હિન્દુઓને કસાઈના હાથમાંથી છોડાવવાને કમર કસવી. આપણા અધિપતિ જતાં આપણી રૈયતની આવી અધમ દશા થાય એમાં શી નવાઈ? અધિપતિ હોત તો આવી અધમ અવસ્થા થાત? ધણી વગરનાં ઢોર સૂતાં તેમ રાજ વગર રૈયત સૂતી સમજવી. ધણી વગર રૈયતની સંભાળ કોણ લે? તેની રક્ષા કોણ કરે? માટે હવે આપણે સઘળાએ મળીને મહમૂદની પાસે જવું. મહમૂદ લોભી છે. તેને મોઢે માગ્યો દંડ દેવો, તે છતાં ન માને તો મંત્રીઓને મોઢે માગી લાંચ આપીને છોડવા. લાલચે ન લપટાય અને અતે વાત કથળે તો મરતાં સુધી પણ કેદીઓને છોડાવવાની તબવીજ કરવી.”

“વેપારીઓનાં સરખી વાત અમને ગમતી નથી, તેમ એવી વાત આવડતી નથી.” રજપૂતો ખોંખારો કરીને બોલ્યા “તડાકને લડાક અમારી વાત. મરી જઈએ તે કુરખાન, પણ મહમૂદ પાસે માથું નીચું કરવાને અમે તો આવનાર નથી. તમે જોયા કરો,

સારઠી સોમનાથ

જોઈએ શું થાય છે? જ્યાં સુધી અમારા પંડમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી બંદિવાનોને આંચ આવવા દેનાર નથી; તેમ આદમીઓની આખરૂ લૂંટવા દેનાર નથી. મર્યા પછી જે બને તે ખરૂં, મુસલમાનને રજપૂત નમવા ન જાય.”

“હાકાર! આ વેળા મમત કરવાની નથી.” વિચારવંત વાણિયાઓએ વિચાર આપ્યો “સામા થવાથી સાર નહિં નીકળે; પણ નમી જવાનો વખત છે અને લાલ પણ તેમાં જ છે. જાહેડવાથી રાજા છેડાય છે. આપણે મરી ફીટયા છીએ, આપણું જોર નાશ પામ્યું છે, તમે સુલતાન પાસે આવવાને રાજી ન હો તો બેસી રહો. તમે જોશો કે અમે કેવી રીતે મહમૂદનું મન પિગળાવીને આપણું મન-ગમતું કરી આવીએ છીએ. મોઢે માગ્યો દંડ લેશે, બીજું શું કરશે? રૂપિયાના શા ભાર છે? રૂપિયા તો રાંડ લૂંટી છે. રૂપિયા તો રજ્યા પણ પેદા થાય છે; પરંતુ ગયેલી આખરૂ અથવા અવસર આવતો નથી. સુલતાનનું રૂપિયાથી મ્હોડું ભાંગી નાખશું પણ ફત્તેહ વગર પાછા ફરશું નહિ. એ સત્ય સમજજો.”

હાકારને એવાં શીળાં વચનો વડે શાંત કરીને વિચારવંત વાણિયા, સમજી સોની, અને વિવેકી પણ પાછળ મતિના વિગ્રો વિનંતિ ગુજરવાને સુલતાનની સન્મુખ વગર વિલંબે ગયા. નગર વાસીઓને દૂરથી આવતા નિહાળીને મહમૂદે કાંઈકે નવાઈ માની. અણુલ અબ્બાસે અપાય એવો આવકાર આપીને સઘળાને સુલતાનની સન્મુખ રજી કીધા. સઘળાએ રીતસર સલામ કરી એટલે મહમૂદે મોતીચંદ શાહને આવવાનું કારણ પૂછ્યું.

“મહારાજ! આપ મોટા બળવાન મહિપતિ છો. માનવું ન માનવું એ આપના હાથમાં છે પણ અમારે તો અધિપતિ આગળ

સોરઠી સોમનાથ

અરજ ઉચ્ચારવાને આવવું જોઈએ.” મોતીચંદ શાહે માથું નમાવીને અરજ ઉચ્ચારી. “આપ જોશે કે આ બંદિવાનો અપરાધી નથી. કદાચ પોતાનો બનતો બચાવ કરવા સારુ તેઓએ આપની સામે કમર બાંધી હશે. તે માટે ન્યાયની રીતે જોતાં અન્યાય કીધેલો ગણાય નહિં. આ ગરીબ ચોરતો અને રાંક છોકરાં છોકરીઓ આપની સામે માથું કેમ ઊંચકી શકે? શક્યી અથવા તો કાષ્ઠના સમજાવ્યાથી આપે સહન ન થાય એવું સંકટ આપડા બંદિવાનોના શિશ ઉપર વરસાવવા માડ્યું છે, પણ તે શોભા ભરેલું તો નથી જ. આ લોકો ગંદાયાની અને તેની આસપાસની ગરીબ રૈયત છે. તે નથી શૂરવીર વર્ગમાંના લોકો કે અણહીલવાડના અધિપતિના વાવટા નીચે રહીને લડનારા બહાદૂર સિપાઇઓ! સુલ્તાન સાહેબ, સહન ન થાય એવું સંકટ ગરીબ લોકો ઉપર ગુજરવું એ બરાબર નથી.”

“સાંભળો નગરશેઠ! સાંભળો. આ અમારો ઈસ્લામીઓનો ધર્મ છે કે સામે થનારા શત્રુને તરત સજાએ પહોંચાડવો. આ લોકો તમારા અધિપતિની યોથે રહીને અમને સંતાપવામાં સઘળા બળ સહિત સામે થયા હતા; તેથી તેમને હણવામાં તથા હલકી રીતે લિલામ કરીને વેચવામાં અમે ગુન્હો નથી ગણતા.” મહમૂદે શાંત મનથી જવાબ દીધો. “અમારો હેતુ તમારા ઉપર રાજ્ય અલાવવાનો પણ નથી, એ અમે તમારી આગળ અંગિકાર કરીએ છીએ. પરદેશી રાજ્યકર્તાની નજર સદાય સ્વાર્થ સાધવામાં સમાએલી રહે છે. અમે પણ પ્રથમ અમારા લાલ સાચવવાના પ્રયત્ન કરીએ એમાં નવાઇ નથી. આટલી વિકટ વાટ કાપીને અનેક તરેહનાં વીતક વેઠતા અહિં સુધી લાલ વગર ન આવીએ. માટે મોટો લાલ થયા વગર એ સઘળા કેદીઓને કદાપિ છોડવાની કલ્પના કરશે નહિ.”

સોરઠી સોમનાથ

“સુલતાન સાહેબ! આપને લાભ કરવા સારુ જ અમે અહિં આવ્યા છીએ. આપના એક વચનથી ધણા જીવ ઊગરશે એજ આપને મોટામાં મોટો લાભ છે.” નગરશેઠે અતિ દીન વચન વડે પોતાની અરજ લખાવી.

“શેઠજી! અમે પરદેશીઓ એમાં કશો લાભ સમજતા નથી. દુષ્ટ દગલખાજ બંદિવાનો તરફથી બદલા તરીકે બરાબર દંડ મળશે ત્યારેજ તેમનો છૂટકો થશે. ક્ષમા તો કરવાનો નથી જ.” સુલતાને હસીને જવાબ દીધો.

“મહારાજ! “દંડ” “બદલો” એ શું ખોલો છો? ગરીબડા લોકો એ બંને વાનાં ક્યાંથી લાવી આપે? નથી તેમને ખાવાપીવાને અન્ન અથવા પાણી કે પહેરવાઓઢવાને ઝડાં પાતળાં વસ્ત્ર તે છતાં આપનો વિચાર બ્યારે દંડવાનો છે ત્યારે અમારો શો ઉપાય? જો કૃપા કરો અને નામનો દંડ કરીને છોડી મૂકીને એટલો દંડ આપની આગળ રજુ કરીએ.” નગરશેઠની નમ્રતા ભરેલી અરજ ઊડી જવાથી કર્ણાશંકર જોષીએ કહ્યું.

“તમે લોકો ખાતી વખત ન ગાળો સવાલાખ સોનૈયાનો ઢગલો સુલતાનના પગ આગળ રજુ કરો, તે સિવાય સો વાતે પણ માફી તો મળનાર નથી.” અબુલ અબ્બાસ મહમૂદની મરજી ઉપરથી ખોલ્યો.

આગેવાનોએ અતિ ધણો આગ્રહ કરીધો પણ મહમૂદ ગઝનવી એકનો બે ન થયો, એટલે નગરશેઠે તરત માગેલાં નાણાં રી કાચળીઓ મંગાવીને સુલતાનના મ્હોડા આગળ મૂકી. સોનાના ચળકતા સોનૈયા અબુલ અબ્બાસે ગણવા માડ્યા અને મહમૂદનું મન

સોરઠી સોમનાથ

માયા દેખીને પ્રકુલ્લિત થયું. નાણાંની ગંધ આવવાથી મુઠ્ઠાં સાહેબ હાથમાં કુરાન લઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યા. મહમ્મદે મુઠ્ઠાં સાહેબને માન આપીને પોતાની પાસે બેસાડ્યા; અને આડી-અવળી વાતો પૂછવા માંડી. મુઠ્ઠાએ વાતોના જવાબ વાળવા માંડ્યાં પણ તેમનું ધ્યાન સોનાની ફાથળીની અંદર ભરાયેલું હતું તે મહમ્મદ પામી ગયો. પૂરેપૂરાં નાણા મળ્યા પછી સુલતાને નગરશેઠના હાથમાં માશીપત્ર મૂક્યો. તે જોઈને મુઠ્ઠા સાહેબ બોલ્યા:—

“નામવર સુલતાન ! શું કરે છે ? તું ઇમાન ઉપર પગ ન મૂક. આપણા પાક ધર્મનું ફરમાન યાદ કર. એક હાથમાં તરવાર અને બીજા હાથમાં કુરાન રાખવું. કુરાનનાં વચનોને કબૂલ ન કરનારને કતલ કરવા, પણ નાણાંની લાલચથી જતા તો ન જ મૂકવા. ઇસ્લામીઓને હણનારાને માશી કેમ અપાય ? ઇસ્લામીઓના આત્માનો બદલો હોય ? તેમની પાસેથી બદલો લેવો કે ખૂનને બદલે ખૂન. એક મુસલમાનના જીવ માટે હજાર હિન્દુ હણીએ તો પણ બદલો ન વળે—ખરા ખૂનીને ફાંસીનું લાકડું અને ગોઠા અપરાધીને ગુલામ તરીકે વેચવા. કાફરોને તે શી માશી ? એ લોકો અવનિ પર અવતાર લઈને અમરથો ભાર શા સારું આપે છે ? મૂર્તિ માનનારાઓનું મુખ નહિં જોવાને આપણા પવિત્ર કુરાન—ધર્મના પ્રમાણ વચનો છે: એ આજ્ઞા ઉલંઘન ન કર. એ કાફરો સૂરજ, ચંદ્ર, પહાડ, નદી અને પત્થરોની પૂજા કરે છે. શંક મહાદેવના ચાપ શૂંચિના મનુષ્યોને.” મુઠ્ઠા સાહેબે માશીપત્ર અપાયેલો જોઈ મનની વરાળ બહાર કાઢતાં બોલ્યા.

“મુઠ્ઠા સાહેબ ! તમારું બોલવું સત્ય હશે, પણ માશી આપી ત્યારે જ આટલી માયા મળી છે એ વગર આટલી માયા ક્યાંથી

સોરઠી સોમનાથ

મળત ? કાફરાને અમે અધિપતિઓ મારી આપીએ, તેના દોષમાંથી મુક્ત કરવું એ તમારા હાથમાં છે.” મહમૂદે જવાબ દીધો.

“શાબાશ છે સુલતાન ! એમજ થવું જોઈએ. શાસ્ત્ર ઉપર ઈમાન રાખીને ચાલવું એ અધિપતિનો ધર્મ છે.” મુલ્લાએ કહ્યું.
“ખાવિદ ! દોષમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય કાંઈ મોંઘો નથી. અમારા સરખા મુલ્લાને, મળેલા નાણાંમાંથી ફસમો અગર વીસમો હિસ્સો દેવો એટલે દોષ નિવારણ થશે.”

મહમૂદ મુલ્લાજીની મતલબ સમજી ગયો. તેથી એક સોનામહોરોથી ભરેલી કોથળી તેમના હાથમાં પકડાવી દીધી. તે લઈને મુલ્લાએ પોતાની છાતી સરસી ચાંપી અને ઉમંગથી સુલતાનને દુઆ દેતા, આવ્યા એ માર્ગે ગયા.

આણીમેર નગરશેઠ આદિ આગેવાનોનું ટોળું બંદીવાનોને બંધનમાંથી છોડાવવા સારું માણેકચોક લણી ચાલ્યું. લોકોની મેદનીથી માણેકચોકનું મોડું મેદાન ભરાઈ ગયું હતું. કમનસીબવાન કેદીઓ થરથર ધ્રુજતા હતા. ધડીની અંદર આ જમ સરખા જલ્લાદોને હાથે મોત વગર મરવાનું છે એવું માનીને તેઓ મૂઆ જેવા થઈ ગયા હતા. વેચવા કાઢેલા ગુલામોની ગમગીનીનો પણ પાર ન હોતો. સગાંબહાલાંઓનો સ્નેહ સંભારીને સઘળા બંદીવાનો સજ્જ નેત્રે રડતા હતા. પરંતુ રડે પાર આવે એવું ક્યાં હતું ? ઘણા ઘાટી છાતીના સમજી બંદીવાનો ધીરજ ધરીને ઘટમાં ઈશ્વરનું સ્મરણ કરતા હતા અને અંતની આજ્ઞા સાંભળીને ખડે પગે ઊભા હતા. સજ્જ અમલમાં આણવાનો સમય થવાથી એક મુસલમાન સરદારે આમળા આવીને સહુ સહુની સજ્જ વાંચી સંભળાવવા માંડી:—

સોરઠી સોમનાથ

“સાંભળો અભાગિયા કેદીઓ! તમે ધ્યાનથી મારું સાંભળો. તમારામાંના આ બાળુપર ઊભેલા બંદિવાનો નામદાર સુલતાનની સામે થયા છે, તેમને મરતાં સુધી ફાંસીને લાકડે લટકાવીને મારી નાખવામાં આવશે. સખખ તેઓ અમારા સુલતાનની સત્તા સામે થયા છે, બહુ દુશ્મનાવટ બતાવી છે, નહિ વળે એવું નુકશાન કીધું છે, હજારો ધર્મલાભીઓને જાણી જોઈને નિજ હાથે હણ્યા છે. તેવા કંગાળ કેદીઓને તેમની કરણીનું ફળ આપવાની અગત્ય છે.”

હુકમ મળતાં જ જલ્લાદોએ બંદિવાનોને ફાંસીના લાકડાં પર ચઢાવ્યા, એટલે બાપડા કેદીઓના પગ કંપી ઊઠ્યા અને કેટલાકને તો મોતના ભયથી મૂચ્છા આવી. કેટલાક મૂંગાં મૂંગાં થેલાઓની માફક અણહીલપુરવાસીઓ સામું જોઈને હસવા લાગ્યા; ધણુક રામ રામ એવા શબ્દ ઉચ્ચારવા લાગ્યા. જેવા આવેલા હજારો હિન્દુઓ શોકાતુર ચહેરે કસાઈને હાથે કપાવા કાઢેલાં બકરાંઓની હાલત જોઈને મહા દુઃખ પામ્યા. સત્તાવાળાઓએ બંદિવાનોને ટોપીઓ પહેરાવી અને ગળામાં ફાંસીના ગાળા નાખવા જાય છે ત્યાં પૂર પાટીએ દોડતો ઘોડેસ્વાર ‘સખૂર કરો, સખૂર કરો’ એવો પોકાર મારતો માણસોની મેદનીમાં ધસી આવ્યો. અધિકારીએ તરત જલ્લાદોને ફાંસી દેતાં અટકાવ્યા અને ઘોડેસ્વારે આપેલો મહમૂદનો મહોર-બંધ હુકમ હાથમાં લીધો. અતિ આતુરતાથી આવેલો હુકમ અમલદારે વાંચ્યો અને અગ્નયબીમાં પડી હુકમ મુજબ બંદિવાનોને ફાંસીના માંચડા પરથી હેઠળ ઉતારીને છૂટા કીધા. આવો મામલો જોઈને આસપાસ ઊભેલા લોકો અને બાપડા બંદિવાનો બહુધા વિચારમાં પડ્યા. સઘળા બંદિવાનોને એકઠા કરીને અમલદારે આ પ્રમાણે આજ્ઞા વાંચી સંભળાવી:—

સોરઠી સોમનાથ

“નાના અને મોટા ગુન્હામાં આવેલા ગુન્હેગારો! તમારા પર મોટી મહેરબાની કરીને ગઝનીનો મોટા મનવાળો મહારાજ તમને મુક્ત કરે છે. આજ પછી તમે આવી ચાલ નહિ ચલાવો અને તમારા બળનો આવો ગેરઉપયોગ નહિ કરો.”

અમલદાર આ છેલ્લું વાક્ય પૂરું કરી રહ્યો તેવા જ આસપાસ ઊભેલા લોકોએ અને બંદિવાનોએ ઊલટમાં આવીને ‘સુલતાન સલામત રહો. લાંબુ આયુષ્ય ભોગવો.’ એવાં આશિષ વચનો ઉચ્ચાર્યાં. બંદિવાનોના હાથપગની બેંડીઓ કહાડી નાંખીને મરજી આવે ત્યાં જવાની છૂટ દીધી. સઘળા કેદીઓ ગુલામગીરીનું અને મોતનું સંકટ સહન કર્યાં સિવાય છૂટા થયા અને નવો અવતાર આવેલો જાણીને આનંદથી નાચવા ફૂંદવા લાગ્યા.

ઘડી બે ઘડીમાં તમાસગીરો વેરાઈ ગયા અને જે કામ કરવાને સારુ અમલદારો આવેલા હતા તે કામ અધૂરું રાખીને સુલતાનને સઘળી વાત વિદિત કરવાને ત્વરિત સિધાવ્યા.

અણુહીલવાડના લોકો અતિ ઊલટમાં આવી ગયા અને તે દિવસે રાગરંગ કરીને તથા સઘળા કેદીઓને રમીડીજમાડીને સહુ સહુને વતન મોકલવાનો બંદોબસ્ત કરીધો. માણસ ધારે છે શું અને ઈશ્વર કરે છે શું? શૂણીને લાકડે ચઢાવેલાંને ઈશ્વરે વહારે ચઢીને બચાવેલાં મડદાં મસાણુમાંથી પાછાં વળ્યાં તે પ્રતાપ પ્રભુનો પેખવો. ઈશ્વર પળમાં ચહાય શો કરે છે. કંગાળ કેદીઓ હવે પોતપોતાના કુટુંબને મળવાની ઊલટમાં આવ્યા અને નગરશેઠનો અતિ આહાર માન્યો.

વાત કરતાં વસંતઋતુના રળિયામણા દહાડા આવ્યા. ગુજરાતની રસાળ ભૂમિ ખેલકા રહી. વનવગડામાં અને વાટિકાની અંદર આવેલાં વિવિધ તરેહનાં વૃક્ષો પર મુગંધમય મોર આવવાથી મધમધાટ થઈ રહ્યો. લીલી કુંજલતા સમાન ગુજરાતની ભૂમિ ભાસવા લાગી. વૃક્ષોનાં શીતળ છાંયડા અને ગંભીર ગિરિરાજે-માંથી નીકળેલી નિર્મળ નદીઓ તથા નાનાં નાળાં સર્પાકારે વહેવા લાગ્યાં. બાગબગીચામાં અને વનપર્વતની ખૂંટી રહેલી ઝાડીઓમાં કોયલડીના મનવેધક કિલકિલાટ થવા લાગ્યા. આંબા, રાયણુ આદિ તરુઓ ઉપર ખેસીને પચરંગી પક્ષીઓ પોતાનો કુદરતી કંઠ ખેલીને મનોરંજક ગીત ગાવા લાગ્યાં. આવી વસંતઋતુની અલૌકિક રચનામાં ભાગ લેવાને ગુજરાતના અને હિન્દના લોકો આનંદથી તત્પર થયા. વસંત પંચમી વીતીને હોળી આવવાનો હવે વિલંબ નહોતો. વસંત-પંચમીથી ફાલ્ગુન સુદ પૂનમ સુધી આખી હિન્દ ભૂમિમાં આનંદ ક્રિસવ થઈ રહે છે. પીળાં અને કેસુડિયાં કપડાં પહેરી, ઓઢીને લોકો ગાતાં બજાવતાં અહીં તહીં ધૂમે છે. રાજ્ય દરબારોમાં ઘણા દહાડા

સોરઠી સોમનાથ

આગળથી હોળીની ધામધૂમ અને રચનાં ચાલે છે, રંગ પતંગ બીડે છે અને ફેરફેર નાચરંગ થાય છે. દેવમંદિરમાં ભાવિક ભક્તો રંગે રમે છે, અને ઠાકારજીને રંગ છાંટીને રીઝવે છે. નરનારી સજોડે પાનની પીચકારીઓ મારીને રંગ ગુલાલમાં ભીંજાય છે. ફાલ્ગુનના ફરીવાર દસવાય છે અને ખજૂર આદિ મેવો હોંશે હોંશે ખવાય છે. ફાલ્ગુન સુદ પૂનમે મહોદ્ધા અને ચોક, ભાગોળોમાં હોળી પ્રકટે છે અને તેમાં નાળિયેર આદિ હોમીને હોળિકામાતાને પ્રસન્ન કરીને ઘણા લોકો હરખાય છે. કુદરતી રચનાને માન આપવાને તથા હૈયાનો બલરો કાઢવાને હોળીનો મહિમાવંતો તહેવાર હિન્દુ ભૂમિમાં પ્રાચીન કાળથી ચાલતો આવે છે, પણ ગાંડી ગુજરાતમાં એ રૂડા તહેવારને ગિલત્સ અને ભૂંડા તહેવારનું રૂપ આપેલું જોઈને મહમૂદ સુલતાન ગુજરાતીઓની મુખાંધિ ઉપર હસ્યો. ઘેરૈયા ચૌદસ, હોળી અને ધૂળ પડવાના ત્રણ દિવસમાં મુખાંધિ ભરેલી ધામધૂમ ગુજરાતની અંદર ચાલતી મહમૂદે જોઈ. ઘેરૈયા ચૌદસથી એ ત્રણ દહાડા સુધી જાહેર રસ્તા પર અને એકાંત મહોદ્ધાઓમાં લોકો ગિલત્સ શબ્દ બોલે છે. ધૂળ કાઢવ ઉરાડે છે અને ખરાબ પૂતળાંઓ ચોક્કસખરમાં એસાડીને હાલ વગરની અનીતિ ઉશ્કેરે છે. હોળીને દહાડે હજારો હિન્દુઓ સૂતકની પેઠે આજાં કપડાં પહેરીને ઘેરૈયા થાય છે તથા ખરાબ બોલો અને એવાં ગીતોથી મહોદ્ધાઓ ગળવીને નીતિમાન સ્ત્રીપુરુષોને પીડા કરે છે. ધૂળ પડવાનો દહાડો ધૂળ ઉરાડવામાં અને સામસામા પત્થરા વતી લડાઈ લડવામાં ગાળે છે. કુદરતની રચનાને માન આપનારા રંગીલા તહેવારને આવું નિર્લજ્જ રૂપ ગુજરાતના હિન્દુઓ આપે છે એવું જાણીને મહમૂદ ગઝનવીએ તેમના વિષે ઘણો હલકો વિચાર બાંધ્યો. આવો વિચાર એક પરદેશી બાંધે તેમાં નવાઈ પણ નથી. બેટા બેટી, માતા બહેન તથા મુરબ્બીઓના દેખતાં, તેમના સાંભળતાં

સોરઠી સોમનાથ

મહોંડું ગંધાય એવા ગંદા શબ્દો ગાંડા અને ગમાર લોકો બોલે છે તે શરમ ભરેલું સમજવું જોઈએ. એથી પર કોમના દેશી ડાહ્યા લોકો તથા પરદેશી પ્રવાસીઓ હિન્દુ લોકોને હસે, તેમને હીણું એ બનવાજોગ છે.

અણુહીલપાટણના દરબારમાં સાંજ સવાર સુલતાન મહમૂદ દયાદયા ભરેલો દરબાર ભરતો હતો. તેમાં સરવે કોઈ દેશી પરદેશી લોકોને કશાપણ નાતજાતના તફાવત વગર આવવાની છૂટ મૂકી હતી, તેથી જતા આવતા ઘણા પ્રવાસીઓ મહમૂદના દરબારનો મહિમા જોવાને તથા તેના દર્શન કરવાને દરરોજ આવતા હતા.

ચૈત્ર વૈશાખના દિવસ છે. સુલતાન દરબાર ભરીને રાજ્ય-મહાલયમાં સોનેરી સિંહાસન પર બેઠો છે. નાના પ્રકારના નાયરંગ થઈ રહ્યા છે, દેશવિદેશની વાતો થાય છે, તે મહમૂદ ધ્યાન આપીને સાંભળે છે. એ જોઈને સુલતાન પ્રત્યે વજીર બોલ્યા:—

“ગરીબ પરવર ! ગુજરાત સરખો દેશ અને હિન્દુના સરખો વેશ દુનિયામાં કોઈ ઠેકાણે નથી, એ સત્ય છે. ગુજરાતમાં કાચું-સોનું પાકે છે. તે હિન્દનો બગીચો છે. એની આપણે જાતે તપાસ કરીને અનુભવ મેળવ્યો છે. વારતહેવાર અને મોજમગ્નહ તથા ધામધૂમ ગુજરાતની ભુમિમાં રોજ રોજ ચાલે છે. તે આપણે જોઈને મગ્ન થયા છીએ. આ ઘણી અગ્નયખી ભરેલી ખિના છે કે ખુદાતાલાએ મૂર્તિપૂજકોને માટે આપેા ઉત્તમ દેશ અને ઉત્તમ રચના બનાવવાનો પ્રયાસ વેક્યો છે. ખુદાને ઘેર ઈન્સાફ હોત તો ઈસ્લામીઓને વસવાના દેશ આપા વિશાળ બનાવત !”

“વજીર સાહેબ ! ખુદાએ નારિતક લોકોને લલચાવવાને, માયાના મોહમાં ફસાવવાને આવું મિથ્યા સુખ આપ્યું છે; પણ

સોરઠી સોમનાથ

આપણે સારું તો સંસારના કરતાં અનેક દરજ્જે સારું સુખ છે.”
મુક્તાએ કહ્યું.

“ સલામત રહો મુલતાન ! ગુજરાતનો મહિમા અને દમ્બમે
મોટા છે પણ તમે સાંભળીને અતિશય આનંદ પામશો કે દુનિયાની
સપાટી પર સિંહલદ્વીપ સમાન ખમ્મને ભરપૂર અને ગોવળકોંડાની
ગણતરીમાં આવે એવો જવાહિરથી ભરેલો અન્ય મુલક નથી.” આવું
સાંભળીને ગુજરાતી લોકો પ્રણામ કરી રજા લઈને ખોડ્યા. “ અમે
સિંહલદ્વીપમાં ઘણો કાળ વસ્યા છીએ અને દેશાટન કરતા કરતા આ
દેશના દક્ષિણ ભાગમાં આવેલા ગોવળકોંડામાં ગાઉના ગાઉ સુધી
લંબાયેલી હીરામાણેકની ખાણોમાં ગયેલા જે ખોદી કાઢતાં કદાપિ
ખૂટતી નથી. જમીનના પેટામાં જવાહિર પુષ્કળ છે. જે દેશની જોડી
જગતમાં મળવી મુશ્કેલ છે. સિંહલદ્વીપમાં સોનાની ખાણ છે, જેમાં
આગળ હિન્દુઓનો રામાયણમાં વખણાયેલો વીર પુરુષ રાવણ રાજ
રાજ્ય કરતો હોતો. તેની નગરી લંકાને સોનાનો કિલ્લો અને રત્નના
તો કાંગરા હતા. એ સઘળી કીંમતી મિલકત બદલાઈને આજે
જમીનના પેટામાં અનર્ગળ ખમ્મનો ભરેલો છે. જે દુનિયાના સઘળા
રાજાઓના ભંડારના ભંડાર ભરાઈ જાય પણ કદાપિ ખૂટતો નથી.
ત્યાંના લોકો હીરામાણેકના હાર પહેરે છે. પથ્થરની પેઠે તેનો ઉપયોગ
કરે છે અને સોનારૂપાનાં વાસણો ગરીબ અને તવંગર લોકો એક
સરખી રીતે વાપરે છે. એ દેશમાં જવાનો રસ્તો ઘણો સહેલો છે,
અને મુલક ઘેર કરવાના મારગ મોકળા છે. જમીન માર્ગે સિંહલદ્વીપમાં
જવાતું નથી, પણ વહાણ પર ખેસીને પવનથી “પેગુ” શહેરમાં
પહોંચાય છે. “પેગુ” એ દેશનું પાયતખ્ત છે. લોકો સુખી અને
ધનવાન છે. સઘળી વાતની સાહેબી અને લીલાલ્હેર છે. સિંહલદ્વીપ

સોરઠી સોમનાથ

અથવા સિલોનના દરિયાના ખોળામાં મોતી પંજુ એટલાં પાકે છે કે પૃથ્વીના બીજા કોઈ ભાગમાં મોતીની પેદાશ આટલી નહિ થતી હોય. જે પ્રવાસી ત્યાં જાય છે તે જીવતાં સુધી ખેડાખેડા સુખે ખાય એટલું જવાહિર લેતા આવે છે. ”

હિન્દુઓના મ્હોડાંની લોભમાં નાંખે એવી વાર્તા સાંભળીને મહમૂદ ગઝનીવી લલચાયો; અને તેમના ઉપર ધણો ખુશી થયો હોય એવો ડોળ ધરાવીને સભામાંથી ઊઠી ગયો, પંજુ રાતી દમડી પર ખાવી નહિ. સભા તરત બરખાસ્ત થઇ. સહુ સહુને ઠેકાણે વગેસગે થઇ ગયું અને મહમૂદ એકલો એકાંતમાં ઊંડા વિચારમાં પડ્યો. ગોવળકોંડાની અને સિલોનની ચમત્કારિક વાર્તા સાંભળીને તેના મનમાં અનેક તરેહના તરંગ થવા લાગ્યા. “ ગુજરાતની અંદર હંમેશ સુધીની રાજ્યગાદી સ્થાપીને સુખે રહેવું અને વહાણનો એક બળવાન કાફલો બનાવીને કુંવરની સરદારી હેઠળ સિંહલદ્વીપ તથા ગોવળકોંડામાં મોકલીને છૂપો ખજાનો ખોદી આણવો—એથી મારા સરખો પાંદશાહ કોઈ થશે નહિ અને ખજાનાની ખાણો પણ ખૂટશે નહિ. ગઝનીનું રાજ્ય મારા વડા કુંવરને સોંપીને હું અહિં આનંદથી દિવસો પૂરા કરીશ. આવા વિશાળ અને રસાળ મુલકમાં રહેવું અને સ્વર્ગમાં વસવું એ બન્ને સરખું છે. આ દેશ પર ખચિત ઈશ્વરની મહા કૃપા છે. વખતસર વરસાદ વરસે છે, ધાન્ય પાકે છે, ઉનાળામાં જોરે જોરેથી ઉષ્ણતા પડે છે, મનપસંદ મેવો નીપજે છે તથા શિયાળામાં નિયમિત ઠંડી પડે છે તેથી આનંદમાં દિવસ જાય છે. ગુણવંતી ગુજરાત દેશના બહારની મારી દરબારના કવિઓ ગઝનીમાં ખેડાં કથેલી કવિતામાં કાંઈ અતિશયોક્તિ નથી; તેની આ જ મને ખાતરી થઈ છે. ”

સોરઠી સોમનાથ

સુલતાન મહમૂદે આવા વિચાર પોતાના પ્રધાનમંડળને જણાવ્યા પણ તેમને પસંદ ન પડ્યા. પરમુલકમાં રહેવાની તેમણે મરજી બતાવી નહિ.

“સ્વદેશ સૂતો મૂકીને લક્ષ્મીની લાલચે પરદેશીની માફક મલીઠા ખાઈને પરદેશમાં પડ્યા રહેવું તેના કરતાં સ્વદેશનું સુખ ભોગવવું એ સર્વોત્તમ છે. સ્વદેશમાં જીંદગી ગુજરવી એ ઉત્તમ સુખ છે. કુટુંબ કબીલો અને સગાં બહાલાં તથા દેશીઓને દૂર મૂકીને અહિં રહેવાની અમારી મરજી તથા સલાહ નથી. સોનાની ખાણો એમ સૂતી ક્યાં પડી છે કે તેમાંથી સોનું ખોદી આણીએ ? મહેનત કરીએ એટલી કામ-તનું જ સોનું ખાણમાંથી મળે છે. આપણા લોકોને દરિયો ખેડતાં આવડતો નથી. એથી કદાચ કાફલો ખરાબે ચઢીને ડૂબી જાય અને એ દેશ કદાચ ન જીતાય તો મેળવેલી કાર્તિ જાંખી થઈ જાય અને મુલકમાં હાંસી થાય; માટે મહારાજ ! એ વાત પડતી મૂકો અને સ્વદેશ સિધાવવાની સામગ્રી સાવધાન કરો.” મંત્રીઓએ પોતાના વિચાર જણાવ્યા. સુલતાનના મનમાં એ ઊતરવાથી સઘળો વિચાર માંડી વાળ્યો.

ઉનાળો ઊતરવા આવ્યો અને ચોમાસું ખેસવાની તક થઈ. ઋતુ પણ બદલાઈ ગઈ. આકાશમાં રૂપેરી વાદળોએ પવનની પાંખ-પર ખેસીને ફોડ્યા લાગ્યાં. મોર “ટીલુક, ટીલુક” એવા શબ્દો મધુરા રાગથી કાઢીને થનથન નાચવા લાગ્યા. જુલામિનીએ પોતાનું રૂપ બદલ્યું અને સર્વે દિશામાં ચાતુરમાસની નિશાનીઓ દીસવા લાગી. ખેડૂતોએ ખેતરો ખેડવા માંડ્યાં અને અનાજ વાવવાની તૈયારી કરી. જેઠ ગયો, અષાઢ ગયો અને શ્રાવણ ખેસવાની શરૂઆત થઈ પણ વરસાદનું એક ટીપું ન પડ્યું. ખે માસ ફેરા ગયા. સોફા ગલરાટમાં પડ્યા; અને કાળ પડવાની ફિક્કરથી સઘળો દેશ સંતાપમાં

સોરઠી સોમનાથ

પડ્યો. પાક નિષ્કળ થવાથી ખેડૂતો રડવા લાગ્યા. અનાજની મોટી મોંઘવારી થઈ, ગરીબોનો મરો થયો, ધનવાન લોકોએ ગરીબગુરખાને ખચાવવા સારુ ધર્મોદ્ધારો ધાન્ય વહેંચવા માંડ્યું પણ જ્યાં આખો ગુજરાત દેશ કાળનો ભોગ થઈ પડ્યો હોય ત્યાં એટલી મદદથી શી અસર થાય ? મહસૂદે પોતાની સેના માટે અનાજનો મોટો સંગ્રહ કરી રાખ્યો હતો એટલે તેમને કાળ પડો, અથવા અનાજ મોંઘુ મળો તેની મુદ્દલ અડચણ નહોતી. હરકતમાં હરકત રાંકડી રૈયતને જ હતી. લાખો માણસો અન્ન અન્ન કરતાં મરવા લાગ્યાં. દેશમાં લૂંટફાટ અને લુચ્ચા લોકોનું જોર જાગ્યું. ગરીબ ગુજરાતીઓ ન ખવાય એવો ખોરાક ખાવા લાગ્યા. પીંપળાના પેપા, વગડાઉ અનાજ અને ફળફૂલથી પેટ ભરવા લાગ્યા; પણ એવો ખોરાક ક્યાં સુધી ચાલે ? બાળકોને અનાજ અનાજ કરતાં માતપિતાઓ નજરે જીએ, બાળકો માતાપિતાના હાથમાંથી ખોરાક ઝૂંટી ખાય અને ધણાક કંકણ કાળજના માતપિતાઓ નાનાં બાળકોને વનવગડામાં વગર આધારે તરછોડીને ચાલ્યા જાય, એવા સમયથી કે દેખવુંએ નહિં અને દાઝવુંએ નહિં.

વરસાદ લાવવા માટે વહેંચી લોકોએ અનેક તરેહના ઉપાય કરવા માંડ્યા. શિવમંદિરોની અંદર શિવની પીંડીઓ પાણીમાં કુબાડીને વિત્રોએ અભિષેક કરવા માંડ્યા; જમીને જગદીશ્વરને પ્રસન્ન કરવા સારુ દેવ મંદિરોની અંદર સાધુ સંતોએ કિર્તનો ગાવા માંડ્યા. ઉત્તણીઓ કહાડીને ઇન્દ્રરાજને રાજી રાખવા સારું શહેરીઓએ અનેક ઇલાજો અજમાવ્યા પણ વરસાદ નહિં. આવા અયોગ્ય ઉપાયથી ઇશ્વરી આકૃત કેમ રદ થાય ? વરસાદ ઝાલી રાખ્યો છે માટે મંત્રજનન જાણનારા લોકોને પાંચ પૈસા આપીને રીઝવો એટલે જોઈએ એટલો વરસાદ આવશે એવું ધણા લોકો ડહાપણ ડોળવા

સોરઠી સોમનાથ

લાગ્યા. એવા ઉપાયથી પણ વરસાદ ન વરસ્યો ! આવણું સરવડાં નાખીને સૂકો ગયો. લાદરવો હેલી મચાવ્યા વગર ડોળા તણાવીને વીલ્યો લોકોનો અન્ન વગર અને ઘાસ દાણા વગર ઘાણું નીકળી ગયો. “ આ સઘળો સોમેશ્વરનો કોપ આપણા ઉપર ઊતર્યો છે, ” એવું ઘણા લોકો સમજવા લાગ્યાં. લોકો જૂખના માર્યા અભક્ષાભક્ષ કરવા લાગ્યા. એથી લોકોમાં મરકીનો ઉપદ્રવ ચાલવાની શરૂઆત થઈ. ઘણા લોકો નવાં નવાં દરોના ભોગમાં સપડાઈને વગર મોતે મરવા લાગ્યા. દૂર કોગળિયું જોસમાં ફાટી નીકળ્યું. મહા મરકીએ મોકાણું માંડી. કાળ પાછળ મહા મરકી ચાલે એ સ્વાભાવિક છે. તે મરકી જોસમાં ચાલી. દુર્ગશે લોકો કાલેરાના પંખમાં સપડાયાથી હેવાનની માફક તરફીને પ્રાણ કાઢવા લાગ્યા. મહામૂદની સેનાને આ એપી રોગથી વિશેષ વેઠવું પડ્યું દુકાળના દુઃખથી અચવાની અણી પર જે લોકો આવ્યા તે લોકો મહા રોગથી મરવા લાગ્યા. ધનવાન લોકોને અને સુલતાનની સેનાને કાળનું સંકટ વેઠવું પડ્યું નહોતુ. તેમને પણ આ દુઃખથી દુઃખી થવું પડ્યું. વહેમી ગુજરાતી લોકો આ દર્દનું કારણ માતા મેલડીના કોપનું માનવા લાગ્યા. આ વર્ષમાં ખપ્પર હોવાથી જોગણીઓએ કાળરૂપ કોગળિયું મોકલ્યું છે. માટે જોગણીઓને શાંત કાંધા વગર કાલેરાની શાંતિ થવાની નથી, એવું વિચારીને ખીર બાકળાના નૈવેદ્ય ઘેર ઘેર કરવા માંડ્યા. ચોકપગરમાં અને ચાર શેરીના ચોકની અંદર લોકો ઉતાર મૂકવા લાગ્યા. લીંબડના પાંદડાનાં તોરણ બારણે બારણે બંધાવા લાગ્યાં. દેવ મંદિરોમાં ધૂપનૈવેદ્ય અને હોમહવન શવા લાગ્યાં. શહેર કરતી દૂધની ધારાવાડી દેવા માંડી અને જૂવા લોકો હાઉં હાઉં કરતાં ધૂણીને મહાકાળીનો કોપ શાંત કરવા કોશિશ કરવા લાગ્યા, પણ આવા મિથ્યા ઉપાયથી મહા મરકી કેમ મટે ?

સોરઠી સોમનાથ

ઝોષડવેસડ કરવાને બદલે, સ્વચ્છ હવા કરવાનાં ખરાં કારણો શોધી કહાડ્યા વગર કુષ્ટ મરકી ન જ મટે. માણસો બકરાને મોતે મરવા લાગ્યાં. મહમૂદની સેનામાં પણ મહા મરકી ચાલવા માંડી. દંતાળીએ માણસો ધસડવા લાગ્યાં, ઘણા લોકો સમજ્યા કે સોમેશ્વરને ઇસ્લામીઓએ સંતાપ્યા તેને લીધે આ સંકટની શરૂઆત થઈ છે. ઘણા મૂરખા લોકો માનવા લાગ્યા કે ખપ્પર જોગણીઓએ પોતાનું ખપ્પર ભરવા સારુ આવો ખેલ રચ્યો છે! ઘણા માણસોના મનમાં આવ્યું કે બંગી લોકોએ આ ભયંકર મરકી ચલાવી છે માટે સુલતાનને સમજાવીને બંગી લોકોનું મન મનાવવું. આવા વિચારથી કેટલાક લોકો મહમૂદ પાસે જઈને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા:—

“મહારાજ! આ શહેર પર કુદરતનો કાપ ઊતર્યો છે તેનું કારણ તમારાથી કદાચ સંમજી શકાય નહિ, પણ અમે સારી પેઠે સમજીએ છીએ. અમારા દેશમાં બંગીઆ લોકો દર વર્ષે આવો રોગ આણે છે! તેમના ધરના મોભારા નીચે કાળુ મૂએલું ફૂતરું ટાંગે છે અને નવસ્ત્રા રહીને મંત્ર સાધે છે. તથા તેને ધૂપધુમાડો દે છે. મંત્રેલા અડદનાં પૂતળાંઓ જળાશયમાં નાંખે છે એથી એ પાણી જેના પીવામાં આવે છે તે આવા રોગના ભોગ થાય છે, માટે મહારાજ! એ લોકોને બોલાવીને મનાવો. ન માને તોય પૈસાની લાલચ આપીને લલચાવો અને તેમ કરતાં કદાચ તેઓ ન રીએ તો છેવટે ચૌદમા રત્નનો પ્રતાપ બતાવો!”

“મંત્રથી શું થાય છે?” મહમૂદ બોલ્યો “મંત્રના વચનોમાં એટલી શી શક્તિ આવે છે? માણસને જીવાડવું—મારવું એ મહા શક્તિ મહા પ્રભુમાં જ છે. માણસ શું કરી શકે?”

મહારાજ! તમે હજી ગુજરાતના મંત્ર સાધક લોકોને જોયા નથી.” લોકો બોલ્યા “તેઓ મુઠ માથે તો બિલ્ગ ઝાડ સુકાઈ જાય

સોરઠી સોમનાથ

છે; અને મનુષ્ય પણ ઠેરવેલી મુદતમાં મુકની ચોટની અસરથી મરી જાય છે! ધાણી ફૂટે તેમ મનુષ્યનો ધાણ નીકળી જાય છે. મંત્રથી ન કરવાનાં કામ કરી શકાય છે. જે દેવદાનવથી થઈ શકતું નથી, તે મનુષ્ય મંત્રના યોગથી કરી શકે છે! મંત્રને આધીન દેવ છે! વશીકરણથી વશ કરી શકાય છે! મોહનીથી મોહનીના બંધનમાં બાંધી શકાય છે અને મારણવિદ્યા વડે મોત નિપજવી શકાય છે!”

મહામૂદના મનમાં આ વાત ન ઊતરી અને ગુજરાતના ગાંડા લોકોની ગાંડાઇ ભરેલી વાત સાંભળીને હર્યો. અણુલ અબ્બાસે અતિ ઘણો આગ્રહ કર્યો ત્યારે જ ભંગી લોકોને બોલાવીને બીક બતાવી તાવી જોયા, પણ કાંઈ ન વળ્યું.

“બાપજી! અમને મતલબ વગર શા સારુ મારો છો?” અંતે ભંગીઓના મુખીએ કરગરીને કહ્યું. “અમારા હાથમાં આવા રોગ આણુવાની શક્તિ શા કારણથી હોય? અમે બાપજી શું કરીએ? અમારા પર નકામો શક ન નાખો.”

લોકોએ ભંગીના મુખીનું બોલવું જરા પણ ન માન્યું અને સુલતાનના દેખતાં ખૂબ માર માર્યો: જેની અસરથી તેમનું એકાદ જણ મરણ પામ્યું.

“મહારાજ! માણસની અવરદાની દોરી માણસના હાથમાં નથી.” ભંગીઓનો મુખી મૂંઝાઈને બોલવા લાગ્યો. કર્તાહર્તા તો કેવળ કલ્યાણકારી હતા છે. અમારા મોકલેલા રોગ આવતા હોત તો અમારા કુટુંબના જ આદમીઓ રોગમાં ને રોગમાં કેમ મરણ પામતા હશે? મહા મરકી અમને પણ નથી મૂકતી. આજ અડવાડિયાંના અડવાડિયાં થયાં અમારા વાસમાં પણ અસંખ્યાત આદમીઓ કોગળિયાથી મરણ પામે છે.”

સોરઠી સોમનાથ

“સુલતાન સાહેબ! એ સઘળું અસત્ય બોલે છે.” મુખીને બોલતાં અટકાવીને એક આદમી બોલી ઊઠ્યો. “ગદ કાલે જ જળાશયમાંથી અડદનાં પૂતળાંઓ તરી નીકળ્યાં છે એનું કેમ? એ ભંગી લોકો વગર કાણે નાખ્યાં હશે?”

“રાજા! એ તો અમે અમારા પાપી પેટને માટે યુક્તિ કરીએ છીએ.” ભંગીઓએ કહ્યું. “વહેમી લોકોના વહેમ વધારવા સારું જ અડદનાં પૂતળાંઓ કરીને જળાશયમાં અમે નાખીએ છીએ. એટલે ગાંડા લોકો ગભરાય છે. અને અમને પાંચ પૈસા આપીને રીઝવે છે. આવા પ્રપંચથી બાર મહિનાના અમને રોટલા મળે છે અને કાળમાંથી અમારાં બાળ બચ્ચાંઓ ઊગરે છે અનદાતા!”

આવી રીતે ખરેખરે ખુલાસો કરવાથી તથા ઘણી લાચારી ગાયાથી લોકોની મરજીથી મહમૂદે સઘળા ભંગી લોકોને જતા મૂક્યા.

મહમૂદનું મન હવે ઉદાસ થયું. લડાઈથી અને મરકીથી તેના ઘણા માણસો મરી શીયવાને લીધે ગઝની જવાની તેણે મરજી બતાવી. વર્ષાઋતુ ઊતરવાને પણ હવે વિલંબ નહોતો; તેથી તેણે ગુજરાતનું રાજ્ય ચામુંડરાયના વંશના કોઈ વીર પુરુષને સોંપીને વતન સિધાવવાનો વિચાર કીધો; પરંતુ રાજ્ય કેને સોંપવું? એની મોટી પંચાત પડી. ઘણા લોકોએ વલ્લભસેનનો પક્ષ ખેંચ્યો. મહમૂદના મંત્રીઓમાં પણ મતભેદને લીધે તડાં પડ્યાં. વલ્લભ રાજ્ય કરવાને લાયક છે, તે એકવચની અને ટેકી છે. એવો મત તેના પક્ષ તાણુનારાઓએ મહમૂદના આગળ જાહેર કર્યો. મહમૂદ મોટા ગૂંચવાડામાં પડ્યો તેથી પ્રજામત જાણવાની તેણે મરજી બતાવી. બંને પક્ષના માણસોએ સુલતાનના સલાહકારોના તથા મંત્રીઓના પૈસા વડે મ્હોડાં ભાંગી નાંખ્યાં અને પોતપોતાના પક્ષમાં લીધા. અણુલ અબ્બાસ દુર્લભ-

સોરઠી સોમનાથ

સેનના પક્ષમાં ભરાયો. આવી રીતે અરસપરસ મમત વધી પડ્યા. સુલતાન મહમૂદે એક મોટો દરબાર ભરીને ગુજરાતની ગાદી કેને હવાલે કરીને ગઝની બપોડી જવું એવો સવાલ પૂછ્યો.

“રાજ્ય કરવાને નિપૂણ અને આપનો બોલ ઉપાડવાને યોગ્ય તો દુર્લભસેન છે. તે ખુશીથી આપ ઠરાવો એટલી ખંડણી આપશે અને મુદતસર ગઝની મોકલશે. વળી તે આશામાં પણ અંતની ધડી સુધી રહેશે.” ભૂદેવોએ સુલતાનને ભલામણ કરી.

“મહારાજ ! પાટવી કુંવર તો વલ્લભ છે.” વલ્લભસેનના પક્ષવાળાએ ઉત્તર વાળતાં કહેવા માંડ્યું. “ગાદી પર તેનો ખરો હક છે. પ્રજા તેને ગાદી પર બેઠેલો જોઈને પ્રસન્ન થશે. તે વિવેકી, એકવચની છે. બોલેલું વેળુ લોપે એવો એ પુરુષ બેવચની નથી. વીર, ધીર અને પ્રતાપી પુરુષ છે. તો અમારો સઘળાનો એવો વિચાર છે કે વલ્લભસેનને પાટ પર પધરાવો.”

“એમ કદાપિ બને નહિ.” અણુલ અબ્બાસ બોલ્યો. “વલ્લભડો છે પણ અમારી વિરુદ્ધ ટોળીનો છે. સુલતાન સામે થઈને તેણે અને બીજે અંતની ધડી સુધી અમને હેરાન કીધા છે. એ આવીને અમને અત્યારસુધીમાં નમ્યો નથી, તેમ રાજ લેવાની મરજી પણ જાતે આવીને જાહેર નથી કરી. એવા અભિમાની અને અમારી સત્તા સામે થનારા પુરુષને આવી મોટી ગાદી ન સોંપાય.”

“ખરું છે વજીર સાહેબ !” વિપ્રો બોલ્યા. “દુલ્લભસેન દયાળુ અને દગાનો દુસ્મન છે. તે નીતિમાન, ધર્મી અને વિપ્રોના વચને વરતનારો વિવેકી ભડવીર છે. સંસારત્યાગ કરીને દેહતું કલ્યાણ કરવા સારું સિદ્ધપુરમાં ગયો અને રાજપાટ લેવાની પરવા કે લાલચ

સોરઠી સોમનાથ

પણ તેને નથી. ખાય છે વનમાંથી વનફળ વીણી લાવી અને નિર્મળ ઝરણાંનું નિર જોયલે જોયલે પીએ છે અને ખુશીઆનંદમાં રહે છે. કર તો જેનું પાત્ર છે, પહેરવા ઝોઢવાને તો જેને વલ્કલ છે અને શયન કરવાને જેને પવિત્ર ભૂમિ પર પડેલી પત્થરની શિલાઓ છે. મૃગનાં બચ્ચાં ભય રહિત બનીને જેની આસપાસ ફૂદી રહ્યાં છે, વાઘ વડનો તો જેને ભય નથી, માયાનો મોહ નથી અને “શિવ તુહીં તુહીં” એવા શબ્દો જેના મુખમાંથી સદાય નીકળ્યા કરે છે એવા પરમ પુરુષને રાજ્યપાટનું શું કામ છે ? શું છે આ અસાર સંસારની માયામાં તેના મનથી સુખ ? દુઃખ, દુઃખને દુઃખ એવા પુરુષો આ દુનિયામાં દેખે છે. તેઓ વસ્ત્રાલંકાર પર રુચિ નથી રાખતા પણ ભરમ ઉપર ધણો ભાવ રાખે છે. રાજ્ય મહાલયમાં રહેવાની રુચિ રાખતા નથી પણ ગરબડ વગરની ગંભીર ગુફાઓની અંદર જાંગલાની ગાળવાની ઊલટ રાખે છે. સારું સારું સ્વાદિષ્ટ ખાવાને જેને સ્નેહ નથી પણ દેહ ભાડું આપવા માટે મળ્યું તે પર મોજ રાખીને સંતોષ માને છે. સગાંબહાલાં અને સંસારની સગાઇને મિથ્યા માનીને, સદાય શંકર ઉપર મમતા અને સ્નેહ રાખે છે. આવા મહાત્માઓને મન આ ત્રણ લોકનું રાજ્ય કશી ગણતરીમાં નથી, પરાંપકાર એ જ એવા પુરુષોનો પુરુષાર્થ છે. એવા સધળાં ઉત્તમ ગુણ દુર્લભસેનમાં છે. રાજપાટ ઉપર એને રાગ નથી પણ પ્રજા રક્ષણ કરવાના અને પરાંપકાર કરવાના લોકથી જ નો અમે ગાદી પર બેસવાની અરજ ગુજરીએ અને આપ અતિ આગ્રહ કરો તો જ આનાકાનીએ ગાદી લેશે. દુર્લભસેન આપના વચનનું ઉત્ત્વંધન કદાપિ ન કરે. ”

“ સાહેબ દુર્લભસેન દયાળુ નથી પણ દંભી પુરુષ છે. ”
વલ્લભસેનના પક્ષવાળાએ કહ્યું. “ ગાદી પર આવીને ગુજરાતની

સોરઠી સોમનાથ

પ્રજાને રંગડશે પણ રાજ કરી શકશે નહિ. રૈયતનું જોઈએ એવું રક્ષણ કરવાની શક્તિ કે પ્રજાપ્યાર મેળવી લેવાની પ્રયત્નતા નથી. દેહની સઘળાં એય ઢાંકી દેવાને અને રાજ્ય મેળવવાને આવી યુક્તિ કરી છે એ આપ કદાચ નહિ જાણતા હો. પ્રજાપ્યાર તેના પર નથી, કરેલી પ્રતિજ્ઞા પાળવાનો શુભ ગુણ તેનામાં નથી, આપના ભયથી અને પ્રજાની પ્રતિજ્ઞાથી સંસારત્યાગ કરવાનો ખોટો ડોળ ધરીને દુર્લભસેન સંતાયો છે. ”

“ સુલતાન ! ગાદી પર એવો રાજ આવવો જોઈએ કે જેના પ્રયત્ન વડે જ પ્રજા પ્રસન્ન થાય અને આપણી આણુ માને. ” વડા મુદલાજી વલ્લભનો પક્ષ પકડીને બોલવા લાગ્યા. “ વલ્લભસેન ઇમાની છે, આપેલો કાલ અંતની ઘડી સુધી રદ કરે નહિ એવો એ એક વચની છે. તમારા તાપને લીધે કદાચ સલામે આવવાનું બન્યું નહિ હોય એ સંભવિત બિના છે. માટે સઘળા ગુન્હા માફ કરીને લાયક યુવરાજ વલ્લભને ગુજરાતની ગાદી સોંપો તો સારું. ”

બન્ને પક્ષની પ્રયત્નતા જોઈને સુલતાન મોટા વિચારમાં પડ્યો પણ અંતે બહુધામતે એમ મુકરર થયું કે જેમાંથી જે વધારે ખંડણી ભરવાને હા બાણે, આવીને નમે અને ઠરાવેલા ઠરાવો પાળે એને જ ગુજરાતની ગાદી સોંપવી. મહમૂદના મતને મસલતિયાઓ મળતા આવ્યા એટલે આવો નિર્ણય કરીને દરબાર બરખાસ્ત થયો. હવે બન્ને બાજુના આબરૂદાર માણસો પોતપોતાનું કામ સરંજામ ઉતારવાને બેસી પડ્યા. દુર્લભસેનને સમજાવીને પાછો સુલતાનને આસરે આવવાની વિનંતિ કરવાને અશુભ અબ્યાસના જોર પર ફૂદીને સિદ્ધપુર બાણી સત્તર સિધાવ્યા.

સોરઠી સોમનાથ

વલ્લભને તેના પક્ષકારોએ સારી પેઠે સમજાવ્યો પણ તે રાજપુત્ર ન સમજ્યો અને તુચ્છકારથી તેણે જવાબ દીધો:—“ મારી શાણી પ્રજાના આગેવાનો ! તમે ચિત્તમાં મને વધારે ચાહો છો, તમારી પ્રીતિ મારા ઉપર પૂર્ણ છે. મને ગાદી પર બેસાડવાની તમારી સોળેસોળ આના મરજી છે એ હું સારી પેઠે સમજી છું પણ આવી હલકી, એક ક્ષત્રિયવ્યત્ને નહિ છાજતી કબૂલાતો મારાથી કેમ આપી શકાય ? રાજ્યગાદી પર મારે હક છે. તેથી મારામાં શક્તિ હશે અને ઈશ્વરની કૃપા મારા પર હશે તો મોડીવહેલી પણ ગાદી મેળવીશ; પરંતુ રાજ્યના લોભમાં આપ મતલબના મુસલમીનોની આગળ આવીને યશસ્વી ચામુંડરાયનો યુવરાજ :વલ્લભ નમે ? રાજ્યને માટે કરગરે ? પૂર્વનો સૂર્ય પશ્ચિમમાં ઊગે, ધરતી રસાતાળ જાય પણ એ ન બને એ તમારે નક્કી માનવું. પ્રતાપવાન ક્ષત્રિયપુત્ર મહમૂદની પાસે આવીને દીન વચન ઉચરી તાબેદારી કબૂલ કરે, શત્રુ પાસે શીશ નમાવે, ઇતિહાસની અંદર અપકીર્તિ જળવાઈ રહે એવી ચાલ ચલાવે એ બનવું અસંભવિત છે. તમારી મમતા મારા ઉપર છે એ જાણીને હું આનંદ પામું છું. મને ખાતરી છે કે મારી પાસે હવે મહમૂદને નમવાની, અણુગમતી વાત તમે ઉચ્ચારશો નહિ. ”

આવી રીતે વલ્લભના પક્ષકારોનું કાર્મ વળ્યું નહિ તેથી તેઓ અણુહીલવાડ જાણી પાછા વળ્યા; પણ દુર્લભસેનના પક્ષકારોએ પોતાનું કામ ફત્તેહમંદી સાથે પાર પાડ્યું. દુર્લભસેન મહમૂદના વિચારથી માહિતગાર થયો અને જોઈતું હતું તેવું વૈદે કહ્યું તેથી ઘણો ખુશી થયો. રાજપાટ મેળવવાની આશામાં અને વિચારમાં તે બેઠો હતો, ત્યાં જોઈએ એવી વધામણી મળી તેથી અતિ વેગવડે પોતાનો ભગવો વેશ બદલીને અણુહીલવાડ પાટણમાં આવીને ઊભો રહ્યો. અણુલ અખ્યાસે મહમૂદની સાથે દુર્લભસેનની મુલાકાત કરાવી

સોરઠી સોમનાથ

આપી. મહમૂદ તેને મમતાથી મળ્યો અને દુર્લભસેને દીન વચનથી સુલતાનની ક્ષમા ચાહી, તે સુલતાને શાંત મનથી આપી. સુલતાનની સધળી શરતો દુર્લભે સ્વીકારી. મહમૂદનું મુરખ્ખીપણું માન્ય કીધું અને તેની તરત ખાતરી કરવા સાડ કમરે લટકાવેલી તરવાર ઘોડાના મુખ આગળ ધરી. તે મોટી મમતાથી સુલતાને તેના હાથમાં સોંપીને મુલાકાત પૂરી કરી.

ખીજે દહાડે બડી ધામધૂમથી દુર્લભસેનને ગાદી પર બેસાડવાની ક્રિયા મહમૂદે પોતા હાથે કરી અને ગુજરાતની અંદર દુર્લભસેનના નામની દુહાઈ ફેરવી. પ્રગ્લબે જીલટની કશી નિશાની બતાવી નહિ. ન કીધો આનંદ ઉત્સવ કે ન કીધો એ પ્રસંગને જાજતી કશી ધામધૂમ. પ્રગ્લમત ભીમ અને વલ્લભની તરફ ઢળતો હોવાથી ધામધૂમ વગરની લૂખીપાખી રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા થઈ તે સુલતાન અને દુર્લભસેને નજરે દીઠી. રાજ્યાભિષેક કરાવતી વેળાએ બૂદેવોએ હોમહવન કરાવ્યા અને દમ વગરના દુર્લભ પાસેથી દક્ષિણાને બહાને ખૂબ દામ પડાવ્યા. દુર્લભે તેના પક્ષકારોનું દારિદ્ર્ય દૂર કરવાનું જે પણુ લીધું હતું તે પાલ્લું. મહમૂદ ગઝનવીને મનમાનતો નજરાણો મળ્યો. તેના મંત્રીઓને પાનસોપારી અને મિઠાઈને નામે ખૂબ સત્તા મળી. તેથી સર્વેના મ્હોડાં ગળ્યાં થયાં.

દુર્લભસેન ગાદી પર બેઠો તો ખરો પણ તેના મનમાં વસ-વસો હતો કે મહમૂદ ગઝની બાણી ફરશે કે ‘પાછળથી વલ્લભ અને ભીમદેવ પોતાનો વિચાર પાર પાડશે, પ્રગ્લ બળવો કરશે અને મને પદબ્રષ્ટ કરશે. મારા કરતાં વલ્લભનો પક્ષ પ્રબળ છે, મારા કરતાં રાજ્યપાટ ચલાવાની શક્તિ તેનામાં વધારે મોટી છે. દુર્લભસેનની આવી ચિંતા સાચી હતી, તેથી તેણે મનની સધળી વાર્તા વડા વજરને કહી.

સોરઠી સોમનાથ

“વલ્લભસેન જ્યાં સુધી વનવગડામાં છૂટો ફરે છે ત્યાં સુધી દુર્લભને જળજળપવા નહિ દે. આપણે અણહીલવાડમાંથી કૂચ કરશું કે વલ્લભ તથા દુર્લભ બીમ ઉપર ધસી આવશે. માટે વલ્લભને પકડીને દુર્લભના હાથમાં સોંપો અગર તેનો અમલ જામે ત્યાં સુધી આપણી સેના તેના રાજમાં રાખો.” વજીરે દુર્લભની વતી મહમૂદ સુલતાનને વિનંતિ કરી.

“એ સઘળું તો જાણે ઠીક પણ મૂળમાં વલ્લભસેનને પકડવાના જ વાંધા છે. સિંહને પકડવાને ગમે એટલાં છટકાં નાખો પણ અંતે તે છટકી જવાનો; હજાર વાતે હાથમાં ન આવે.” મહમૂદે કહ્યું.

“મહારાજ ! એ વાતની ચિંતા તમે મૂકી દો; કારણ કે પ્રપંચથી વલ્લભને પકડવાની દુર્લભે પેરવી પણ કરી મૂકી છે અને તે નક્કી પાર પડશે.” પ્રધાને પ્રત્યુત્તર વાળ્યો. “ખરું છે કે દગ્ગા વગર દુર્લભના હાથમાં યુવરાજ વલ્લભસેન આવનાર નથી અને બળાત્કારથી અથવા સામા થવાથી એ કામ સલામત ઊતરે એવું નથી, એથી હવે આપની આશા પર સઘળો આધાર છે.”

“વજીર ! તમારો વિચાર જોખમ ભરેલો છે.” મહમૂદે મંત્રીને કહ્યું. વિશ્વાસઘાત કરવો એ મહા પાપ છે અને એવું પાપી કામ તો હું કદી નથી કરવાનો.”

“મહારાજ ! એમાં કાંઈ આપણે લેવાદેવા નથી.” ક્ષત્રિ બોલ્યો. દુર્લભનાં કર્યાં દુર્લભ ભોગવશે. અપકીર્તિ એની થશે કે પોતાના બાઈને વિશ્વાસઘાત કરીને પકડી લીધો. આપણે તો બનશે ત્યાં સુધી દૂર રહીમિ સઘળો તમાસો જોયા કરશું.”

“મંત્રી ! આવા કામમાં તું મારી સલાહ ન લે. તું જાણે અને દુર્લભ જાણે,” મહમૂદે કહ્યું.

સોરઠી સોમનાથ

મંત્રીને આ પ્રમાણે મહમૂદે સરમુખત્યારપણું આપવાથી દુર્લભ ખુશી થયો અને પોતાના ભાઈ વલ્લભને ‘પકડવાનું છટકું’ માડ્યું. અંગના પાંચ પચીસ માણસો હતા તેમને પઢાવીને મોકલ્યા કે વલ્લભ-સેનને ગમે તેમ સમજાવીને મારી સાથે વાતચીત કરવાને જ્હાને પકડી આણવો. વલ્લભ થોડાંક માણસો સાથે મૃગયા રમવાને વનમાં નીકળેલો છે એવી તક સાધીને દુર્લભના દગાખોર માણસો તેની પાસે જઈ પહોંચ્યા. તેઓએ વલ્લભને સઘળી વાત વિદિત કરીને અણહીલવાડ એકાએક આવવાની વિનંતી કરી. પોતાનો ભાઈ ખોલાવે છે એવું જાણીને પોતાના ઘણા માણસોને સાથે લીધા વગર રાતની વેળાએ છડેછડે અણહીલવાડ આવવાને વલ્લભસેન નીકળ્યો. અણહીલવાડ નજદીક આવ્યું એટલે દુર્લભના માણસોએ ખરી વાતથી વલ્લભને જાણીતો કીધો એથી યુવરાજ ઘણો ગભરાયો પણ સઘળો ગભરાટ છૂપો રાખીને ખેદ સાથે મનમાં વિચારવા લાગ્યો. “વિશ્વાસ આપીને વલ્લભને દુષ્ટ દુર્લભે દગો દીધો? કંદામાં કસાગ્યો? વિશ્વાસઘાતી મહાપાપી એ કહેવત દુષ્ટ દુર્લભને યાદ ન આવી? ક્ષત્રિ બન્યાને ન છાજે એવી તેણે ચાલ ચલાવી? રાજ્યને માટે ભાઈએ મને રડાગ્યો? અને આ અવસ્થાએ પહોંચાડ્યો? ધિઃક્રાર છે એ કંગાળને. તેનું મ્હોડું જોવું પણ યોગ્ય નથી.”

આવી રીતે વલ્લભને પકડીને મહમૂદની હજૂરમાં લઈ આવ્યા. પણ વલ્લભ નમ્યો નહિં. મહમૂદે વલ્લભને પોતાની સાથે ગઝની લઈ જવાનો વિચાર કીધો પણ વલ્લભની પક્ષના લોકોએ ઘણી આજીજ કરીને દુર્લભસેનને સોંપવાની અભિલાષા બતાવી.

“મારો વિચાર વલ્લભને પીડવાનો નથી, ગઝની લઈ જઈને દુઃખ દેવાનો નથી પણ વલ્લભ ઉપર દુર્લભ પોતાનું ખાનગી વેર

સોરઠી સોમનાથ

લેશે એવો મને વિચાર આવવાથી તેને સાથે લઈ જવાનું મુકરર થયું હતું. પણ જ્યારે તમારો વિચાર એવો જ છે તો હું વલ્લભસેનને તમારી માગણી મુજબ દુર્લભસેનના હાથમાં સોંપુ છું.” એમ કહીને મહમૂદે વલ્લભસેનને દુષ્ટ દુર્લભના હાથમાં સોંપ્યો.

હવે કંઈ કામ ન હોવાથી સઘળા તરેહની તૈયારી અને પાકા બદોબસ્ત કરીને સુલતાન મહમૂદની સખળ સેના ગંજની જવાને સારુ અણહીલવાડને છેલ્લી સલામ કરીને પોતાના રસ્તે પડી. દુર્લભસેન અને તેની પક્ષના લોકો કેટલાક ગાઉ સુધી મહમૂદને મૂકવા ગયા; અને સુલતાનની સેના સ્વદેશ જવાની ઊલટથી સિંધને રસ્તે પડી.

દુર્લભસેનનું વેતરેલું ભવિષ્ય ખરું પડવાની નિશાનીઓ તરત દેખાણી. મહમૂદનાં પગલાં ગંજની ભણી થયાં કે પાછળથી બળવાના ચિન્હ માલમ પડ્યાં. વલ્લભને કેદ પકડી સતાવવામાં મણા ન રાખી. એક અંધારા ઘણા કાળના અવાવરું ભોંયરામાં ભૂખ્યો તરસ્યો વલ્લભને ગોંધી રાખીને દગાખોર દુર્લભસેને વેર લેવાની તજવીજ કરી અને તેના પક્ષકારોએ પ્રજા ઉપર પાર વગરનો જીદમ વરસાવેો શરૂ કર્યો. આવું સખ્ત સંકટ પ્રજાથી સાંખી શકાયું નહિ તેથી એકા-એક મોટા પાયા પર બળવો સળગ્યો. તેમાં સઘળા પ્રજા સામેલ થઈ. સેનાનાં સિપાઈઓએ વલ્લભને પક્ષ સ્વીકાર્યો. દુર્લભનાં પૂંછડાં ઓનું કશું જોર ન ચાલ્યું અને ખુશાલીના અવાજ સાથે વલ્લભને બંદિખાંનામાંથી મુક્ત કરીને ગુજરાતની ગાદીપર પ્રજાએ બેસાડ્યો. દુર્લભસેન વલ્લભની સાથે દગો રમ્યો છે એવું જાણીને પ્રજાએ તેના પર ફિટકાર વરસાવ્યો અને જે ભોંયરામાં વલ્લભને કેદ કરીને વલે પાડી હતી તેમાં જીવતાં સુધી સડવાની દુર્લભસેનને વેળા આવી! જે માણસ ખીજ માણસનું ખૂરુ ચાહે છે તેનું ખૂરુ થાય છે. અન્યાયી

સોરઠી સોમનાથ

પુરુષ કદાપિ કૃતેહ મેળવતો નથી. અધિકારના મદમાં આંધળા થયેલા અધિકારીઓ રાજ્યલોભ સારુ ન કરવાનાં કામ કરે છે અને સગાં વ્હાલાં તથા સ્નેહીઓને સતાવવામાં પણ કાંઈ હરકત નથી જોતા તેમના હાલ કેવા થાય છે તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા છીએ. વલ્લભ-સેન પ્રજાનો વ્હાલો ભૂપાળ થઈ પડ્યો અને પ્રજાના લાભ સાચવવા ની પ્રતિજ્ઞા લઈને પાટ ઉપર બેઠો એ અવસરે આનંદમાં આવીને પ્રજાએ જય જય શબ્દ ઉચ્ચાર્યા અને આખી અણુહીલવાડ નગરીમાં આનંદ ઉત્સવ તથા રાગરંગ થઈ રહ્યો.

ઉદ્યોગ, ઉત્સાહ અને ઈશ્વરકૃપા વડે મનુષ્ય વિકટ કામ બગાડી શકે છે. ઉદ્યોગ અને ઈશ્વરકૃપા આગળ ગમે એવું મહાભારત કામ પણ વિસાતમાં નથી. સુલતાન મહમૂદે માથે ઊઠાવેલું મોંદું કામ, ઉદ્યોગ, ઉત્સાહ અને ઈશ્વરકૃપાથી અંતે ફતેહ કીધું અને તેનો મોટો લોભ શાંત થયો; એ આપણે જોઈ ગયા.

સોમનાથ લૂંટવાનું કામ આવી રીતે સિદ્ધ કરીને ગુજરાતમાં બહુધા કીર્તિ ગમ્યાને તેમજ અનર્ગળ દોલત ચોક્કી કરીને સુલતાન મહમૂદ સમગ્ર સેના સહિત ગમ્યાને રસ્તે ચડ્યો. સ્વદેશ જવાનું સાંભળીને ઇસ્લામીઓ સંતોષ પામ્યા. અને ઘણા દહાડે ઘેર જવાનું થયું તેથી ઘણા ઉત્સાહભેર પોનાના વતન ભણી વળ્યા. આવી રીતે ઘેર જવાના આનંદમાં સઘળા ઇસ્લામીઓ રસ્તો કાપતા હતા, પણ સુલતાનના મનમાં ભય હતો કે ભીમ બાણાવળી માર્ગમાં મળ્યા વગર રહેશે નહિં. આ ભય આગળ જતાં ખરો પડ્યો; જે માર્ગે થઈને મહમૂદની બળવાન સેના ગમ્યા જવા નીકળી તે જ રસ્તો ભીમ અને અજમેરનો નવો અધિપતિ વિશળદેવ મોટા સૈન્ય સહિત રોકી એકા હતા.

સોરઠી સોમનાથ

અજમેરની તેમજ સોમનાથની ભયંકર લડાઈમાં મહમૂદની સેવાનો મોટા ભાગનો નહિ પુરાય એટલો નારા થયો હતો. ધણી લડાઈ લડવાથી તેના લડાયક સિપાઈઓ કાયર થઈ ગયા હતા તેથી આ બંને બળવાન અધિપતિઓની સામે જંગ મચાવવાનું જોખમ ઉપાડી લેવાને બદલે સિંધુ બણીનો રેતીથી ભરેલો નવો રસ્તો શોધી કહાડ્યો. જાણીતો, સહેલો અને સીધો રસ્તો છોડી દઈને અગમણીયા, આડકતરા અને ઉજ્જડ માર્ગે જવાને તેના મંત્રીઓ મુદ્દલ રાજી ન થયા અને મનમાં ધણા મૂંઝાયા પણ કરે શું? બીજો ઉપાય ન હોવાથી ઉજ્જડ પણ શત્રુના ભય વગરનો રસ્તો પસંદ કર્યા વગર છૂટકો નહોતો.

આવી રીતે આર્ય અધિપતિઓ એકતાથી મહમૂદની સામે પ્રથમથી જ થયા હોત તો હિન્દની એવી અધમ હાલત થાત? મુસલમાનો અને બીજા યવનો પગ મૂકવા પામત? યવનો હિન્દુઓના દેવને અપમાન આપત? હિન્દુઓનાં દેવદેવળો ભોંય ભેળાં થાત? એક તસુ જમીન એમના હાથમાં આવત? એકતાથી એ સઘળું કરી શકાત પણ આર્યોમાં આ ખરા ખરીને વખતે એ શુભ ગુણુની ખામી હતી. એ ખામીને લીધે સઘળું સંકટ આર્યોને સહન કરવું પડ્યું હતું તેમાં કાંઈનો નહિ પણ તેમનો પોતાનો જ વાંક હતો.

ભય ભરેલી નવી વાટ કાપતાં સકળ સેના જૂલી ન પડે તે સાકું સુલતાને એક હિન્દુ ભોમિયો સેના સાથે લીધો હતો. તે વાતચીત કરવામાં ચાલાક હોવાને લીધે માર્ગની અંદર મહમૂદને ધણો કામનો થઈ પડ્યો. એ હિન્દુ ભોમિયાથી મહમૂદના જાણવામાં આવ્યું કે સિંધના લોકો ધણા વહેમી અને જંગલી સ્વભાવના છે. નદીનાળાંમાં રહેતા મગરો અને માછલાંઓની ધણા સિંધી લોકો

સોરઠી સોમનાથ

પૂજા કરે છે! માનતા માને છે અને ભાવસહિત ભક્તિ કરે છે! એ લોકો પોતાને હિંદુ કહેવરાવે છે પણ માંસ ખાય છે અને અધમ અવસ્થામાં પોતાનું આયુષ્ય ગાળે છે. તેમને અને તેમના પૂજ્ય મગરોને છેડનારા લોકો ઉપર તેઓ છંછંડાય છે, ત્યારે સિંહની પેઠે તૂટી પડીને જીવ લીધે છૂટકો કરે છે. નાના મોટા મગરો નદી અથવા તળાવના કિનારા પર જ્યારે આવે છે ત્યારે ફળફૂલથી અને કુમકુમથી તેમને વધાવે છે, સોનારૂપાનાં વાસણોમાં મિષ્ટ પકવાનો તેમના મ્હોડાં આગળ ધરે છે અને મુસીખત વેળાએ માણસોના તથા જનવરોનાં બલિદાન દર્ષને જંગલી લોકો પોતાની માનતા પૂરી કરે છે? હજારો સિંધી લોકો મગરોનાં દર્શન કરવાને મોટા ભાવવડે દૂર દેશાવરથી દોડી આવે છે અને એવાં તળાવો પર વરસની અમુક મોસમમાં મેળા ભરાય છે. તેમાં કાઘ કાઘ વાર એટલાં તો માણસો બેળાં થાય છે કે મોટા જોશમાં મરકી ફાટી નીકળે છે અને આસપાસના મુલકમાં મોટી હાનિ કરે છે. માણસોની સાથે મગરો એટલા તો હળીમળી રહેલા હોય છે કે તેઓ મનુષ્યોને ઘણું નુકશાન કરતા નથી. સિંધી લોકો મગરોને ક્રીમતી ધરેણાંગાંડાં પહેરાવે છે અને મોટા જતનથી જંગલી મગરોને જળાવે છે.

ભોમિયાને મ્હોડેથી મગરને માનનારા મૂર્ખ લોકોની આવી અદ્ભુત વાર્તા સાંભરીને સુલતાન મહમૂદ અને તેના માણસો આશ્ચર્ય પામ્યા. અત્યંત ઐશ્વર્યવંત ઇશ્વરની આરાધના કરવાને બદલે પશુ પંખી અને પ્રાણીની ભક્તિ તથા પૂજા ભોળા લોકો ભાવથી કરે છે એ મહા પાપ ભરેલું પગલું છે; પણ જંગલી, બુદ્ધિશૂન્ય લોકો પાપપુણ્યમાં શું સમજે? ધર્મધેલા લોકો છતી આંખે પોતાના અવગુણુ જોતા નથી.

સોરઠી સોમનાથ

મહમૂદે શીધી કહાડેલા રેતીને નવે રસ્તે પણ ઉજ્જડ મેદાન આવી નડ્યું; તેથી મહમૂદની અને તેની સેનાની મુસ્કેલી વધી પડી. એ રેતીના રણમાં રેતીના ઘણાં મોટાં તોફાન થાય છે. વંટોળિયા એટલા બેરથી જાંચે ચઢે છે અને તેને લીધે તપેલી જાતી રેતી એટલી જાંચે જાડે છે કે ભૂલા પડેલા અભાગિયા મુસાફરો ઘણી વાર જીવતાં જીવંત આ રેતીનાં ઢગલા તળે દટાઈ જાય છે ! અને પાણી પાણી કરતા પ્રાણીઓના પ્રાણ પળમાં જાડી જાય છે. એવાં રેતીનાં વિકટ રણમાં મહમૂદની સેના આવી પડી. પાણી પાણી કરતાં ઘણા શ્વરા સિપાઈઓ અને ભાર ઉપાડનારાં જનવરો ભોંય પર પડવા લાગ્યાં. લોહું તપે એવી ભોંય તપેલી હોવાથી પગ મુકાય નહિં. ઝાડ પાનનું નામ મળે નહિ. અને તોફાની પવન તો કહે મારું કામ. તપેલી રેતી જાડવાથી આંધીની પેઠે આસપાસ ઘર્ષ રહેતું, પાણીનાં ઝાંઝવાં પેખીને પતંગિયાંની માફક પાણીની આસાએ દોડવા લાગ્યા પણ જાય ત્યાં તો ધુમાડાનાં આચકાં.

પાણીપાણી મળે નહિ ! જાંચે આલ અને નીચે ગરમ લાલચોળ ઘર્ષ રહેલી રેતી. વાવટોળ અને પાણીની વેદનાથી વિપત્તિનો વરસાદ વરસી રહ્યો ! અધૂરામાં પૂરું અગણિત ઘોડાઓનો ઘાસદાણો પણ ખૂટી પડ્યો. માઠા ભાગ્યે આ કરતાં હજુ વધારે વેદના વેડવી હશે તેથી નવો માર્ગ મેળવતાં ભોમિયો ખરો માર્ગ ભૂલ્યો તેથી ત્રણ દહાડા અને ત્રણ રાત સુધી મહમૂદની સેનાને આડે રસ્તે ધસડી ગયો ! તેને લીધે કદી નહિં જીલ્લાય એવું માહું પરિણામ નિપજ્યું.

સેંકડો સિપાઈઓ સહન ન થઈ શકે એવી ગરમીથી અને તૃષ્ણાથી આકુળ વ્યાકુળ થઈને મરણ પામ્યા. પ્રાણીઓ રણના મેદાનમાં અધવચ્ચ રસ્તે તરફડીને અકાળ મૃત્યુ પામ્યાં. એ જોઈને મહમૂદના મનમાં ઘણું લાગી આવ્યું. તેણે પણ જીવવાની આશા

સોરઠી સોમનાથ

મૂકી અને ભોમિયા ઉપરથી પોતાનો બરોસો ઉઠાડી લીધો. તેના પર જાણી જોઈને આવે આડે રસ્તે લાવવાનો દોષ મૂકીને ઘાસુ દુઃખ દેવા માંડ્યું. તેથી હિન્દુ ભોમિયો અંતે સાચેસાચું માની ગયો કે:—

“હું ભોમિયો નથી પણ સોમનાથનો પૂજારી છું, મુસલમાનોએ સોમનાથના દેવળને હરકત કરી તથા મૂર્તિ તોડી નાખીને હિન્દુઓના દેવળને અપમાન આપ્યું, તેનું વેર લેવાને મેં આવી તરેહનો યત્ન કર્યો હતો.”

હિન્દુ ભોમિયાની વાત સાંભળીને મહમૂદનો મિઝબ હાથથી જતો રહ્યો અને તત્કાળ રીયાવીને મારવાની તાકીદ આપી.

“સુલતાન ! હું મરવાને સાટું તો તારી સાથે સાથે આવ્યો છું.” ભોમિયો મરવાનો ભય મેલીને અંતની ઘડીએ બોલ્યો. “મારા મનમાં મરવાનો ભય નથી, એવો ભય હોત તો હું તારી સાથે આવત નહિ. મારી મતલબ મુસલમાનોને મારીને મારું વેર લેવાની હતી. એ મતલબ મેં પાર પાડી છે ! હવે હું તારા હાથે મરીને શાંતિ પામીશ !”

સુલતાનથી ઝાઝીવાર સુધી ભોમિયાના તીખા શબ્દો સાંભળી શકાયા નહિ તેથી તરવાર વતી તરત જ તેના ટૂકડેટૂકડા કરાવીને ફેંકી દીધા. થોડીવાર તરફડીયાં માર્યાં ન માર્યાં ત્યાં તો હિન્દુ ભોમિયાના રામ રમી ગયા અને તેના શયના કકડા કૂતરાં, કાગડા અને સમજાં તાણી ગયાં. તે જોઈને સુલતાન અને તેની સાથેના સઘળા ઈસ્લામીઓ શાંત થયા.

અપોરનો કડકડતો તાપ અને બળતી લાલ મટીને હવે સાંજનો શીતળ સમય થવા આવ્યો. સવિતાનારાયણ પોતાનાં સોનેરી કિરણો

સોરઠી સોમનાથ

સંકલીને પશ્ચિમ ભણીના દૈવી દરવાજામાં પસાર થયા અને રણની તપેલી રેતી ધીમે ધીમે ઠંડી પડવા લાગી.

સાંજ પડી એટલે તરત ઇસ્લામીઓને નિમાજ પઢવાનો વખત થયો, તેથી મહમૂદે અને બીજા મુસલમાનોએ મરતાં મરતાં સાંજની નિમાજ પઢવાની શરૂઆત કરી ને આ ભયંકર આકૃતમાંથી સઘળા ઇસ્લામીઓને ઉગારવાની ખુદાને અંતઃકણથી અરજ કરી. અરજ પૂરી કરીને નિમાજ પઢી રહ્યા તેવો જ આકાશ ભણી એક તેજસ્વી તારો ખરતો જોવામાં આવ્યો. તે જોઇને વડા મુલ્લાએ મુલતાન મહમૂદને કહ્યું:—

“ખુદાવંત! ખુદાએ આપણી બંદગી કબૂલ કરી છે અને તે આજે આપણે ભરોસાદાર ભોમિયો થયો છે. આ તારો ખર્યો છે તે કાંઈ જ નથી પણ આપણા પવિત્ર પિતા પરમેશ્વરે તે તરફ રસ્તો પકડવાની આપણને ઈશારત કરી છે. માટે જો એ માર્ગ ભણી આપણે જલ્દી કૂચ કરીએ તો મોતના પંખમાંથી ઊગરીએ.

મહમૂદે અને તેના મંત્રીઓએ વડા મુલ્લાની વાત માનીને ખરેલા તારાની દિશા પકડી. સવાર થતાં પહેલાં જ એક સરોવર અથવા પાણીથી ભરેલાં તળાવને કાંઠે સઘળા આવી પહોંચ્યા. એ તળાવનું પાણી નિર્મળ મોતી સરખું હતું. તેમાંથી તેની સકળ સેનાએ અને ઘોડા વગેરે ધણા જનવરે પુષ્કળ પાણી પીધું અને જગતકર્તાએ આવી રીતે હજારો જીવડાના પ્રાણ ઉગાર્યા, તે માટે પ્રભુની પ્રાર્થના કરી. તળાવની આસપાસ આવેલી લીલોતરીવાળી અને મનપસંદ ઠંઠકવાળી જગ્યાએ આસાથેશ લઈને મહમૂદે પોતાની કૂચ આગળ લંબાવી તો થોડા રોજમાં મુલતાન મ્હોડા આગળ આવીને ઊભું રહ્યું. ત્યાં વધારે વિલંબ નહિ લગાડતાં સિંધુ નદી, આગળની પેઠે

સોરઠી સોમનાથ

ઊતરીને કૂચ પર કૂચ લંબાવતાં વિજયવંત સેના સહિત ઘણે લાંબે દહાડે પણ સહીસલામત મહમૂદે અને તેની સેનાએ ગઝનીના કાંગરા હોંશભેર જોયા.

પ્રજાએ પરમ પ્યારથી સુલતાનને અને તેની સકળ સેનાને છાજે એવો આવકાર દીધો; અને મોટી ધામધૂમથી મહમૂદે પોતાના મહા-લયમાં ઘણે મહિને પગ મૂક્યો.

આ અવસરે રમજાન મહિનાના રળિયામણા દહાડા ચાલતા હતા, તેથી બમણી ઊલટથી એ તહેવાર પાળવાનો પ્રજાએ વિચાર કર્યો અને મહમૂદને, તેના કુટુંબના માણસોએ મહેલની અંદર મોતીથી વધાવી દીધો.

ૐ જીનીની અંદર રમજન મહિનાના રમણીય દહાડા આ વખતે ચાલતા હતા તેથી ઘેર ઘેર આનંદ ઉત્સવ છવાઈ રહ્યો હતો. મહોલાઓ, બજાર, ચૌટા અને પાદશાહી મહેલોમાં દિવસે શાંતિ દિસતી હતી. વણુઝવેપાર પડતો મેલીને બ્યાપારીઓ ધંધોરોજગાર દૂર કરી ઉદ્યોગી ધંધાદારીઓ, રાજ્યવ્યવહાર છોડી દર્ધને રાજ્ય કારભારીઓ સૂર્યોદયથી સાંજ સુધી પ્રભુની પ્રાર્થના કરતા અને ઊંઘતા હતા. સવિતાનારાયણ પશ્ચિમ ભણીના દરવાજામાંથી જેવાં દરરોજ પલાયન કરતા હતા, તેવા જ નાની મોટી વયના ધર્મલાભીઓ હમામખાનામાં ન્હાવાને અને મહજ્જોમાં સાંજની બંદગી ગુજારવાને દોડી જતા હતા. એ સમયે ગઝની શહેરમાં લોકોના જબરા ધોંધાટથી અને બાંગીઓના બાંગના પોકારથી ગગન ગાજ રહેલું હતું. મસ્જિદોમાં રાતે જોટા પાયા પર શેશની થતી હતી અને મુલ્લાઓ કુરાન વાંચીને ધર્મલાભીઓને ધર્મબોધ આપતા હતા. આખા રમજન મહિનાની રચના દરરોજની આ પ્રમાણે હતી. સુલતાન મંત્રીમંડળ અને રાજ્યકુટુંબ સહિત કુરાન સાંભળતો અને રમજન

સોરઠી સોમનાથ

માસમાં દર જુમ્માની રાતે જુમ્મામસ્જીદમાં આવતો હતો તેથી રમજન મહિનાની રમણીય ધામધૂમ નવા વર્ષના પર્વ કરતાં વિશેષ વખાણતી હતી.

રમજન માસમાં ઇસ્લામી લોકો આખો દહાડો અન્નપાણી મ્હોડામાં લેતા નથી અને રોજ રાખે છે. ધણા વધારે શ્રદ્ધાવાન ઇસ્લામીઓ તો ગળામાં થૂંક ઉતારવામાં પણ ગુન્હો ગણે છે? સાંજે સવિતાનારાયણ અસ્ત થયા પછી ઝળઝળામાં સુંદર ગ્રહ અને તારા નિરખીને રોજે છોડવાની તેઓ ક્રિયા કરે છે. દિવસની પેઠે દંતધાવન કરીને નિમાજ પઢવાની ક્રિયા કરી રહ્યા : પછી 'સારુ' 'સારુ' ખાવા પીવામાં ઇસ્લામીઓ મશગૂલ રહે છે. ગરીબ લોકો પણ ગળ માફક રોજ રોજ 'સારુ' 'સારુ' કરીને ખાય છે. જમી કરીને તેઓનાં ટોળાં મસ્જીદોમાં કુરાન સાંભળવાને જાય છે! ત્યાં આગળ મસ્જીદ મુજબ ઘડી બે ઘડી મુસ્લાના મ્હોડાની વાણી સાંભળીને સહુ પોત-પોતાને ઘેર પાછાં ફરે છે.

પાછલી રાતની ગરબડ ને લોકોના ઘોંઘાટથી ગઝની શહેર ગાજી રહેતું હતું. જુમ્મા મસ્જીદના કાંગરા ઉપરથી જેવો બાંગી બાંગ પોકારતો હતો તેવાજ ઇસ્લામીઓ નિદ્રામાંથી જાગતા અને ક્રિયા કર્મમાં મશગૂલ રહેતા હતા; અને તે મસ્જીદમાં નિમાજ પઢવાને જતા અને ખીજઓ પોતાના કુટુંબ સહિત પોતાના ઘરમાં જ બંદગી કરતા હતા. બંદગી થઇ રહ્યા પછી કાઠી કાઠી ખીજ વારનું ખાણું લેવાને બેસતા અને આખો દિવસ રોજે રાખીને અપવાસ કરતા હતા.

હમણાં રોજ મહિને અથવા રમજન માસ ખલાસ થવા આવ્યો હતો તેથી સવાલ મહિનાની ઇદની તૈયારી સઘળે સ્થળે ચાલતી હતી. ગરીબગુરબાં પણ ગળ્યાં પાક પકવાન રાંધી રાખવાનાં

સોરઠી સોમનાથ

કામમાં રોકાયાં હતા. નવાં નવાં લૂગડાંલતાં શિવડાવવાને દરજીની દુકાનો ઉપર મુસલમાનોની ભારે બીડ મચતી અને દરજીઓને આ રમણીય દહાડા પર કમાણીનો સારો તડાકો પડવાનો સંભવ રહેતો હતો.

સવાલની ઈંદની સવારમાં ચાર વાગ્યાથી ગઝનીએ પોતાનું સ્વરૂપ ફેરવીને તહેવારનો ચક્રચક્રતો પોશાક ધારણ કર્યો હતો. લોકો અને એટલાં વહેલા ઊઠ્યા હતા. હમામખાનામાં ન્હાવાને હખરે લોકો હોંશથી જતા હતા. ફકીર અને દરવેશો, તવંગર અને નામીયા ઈસ્લામીઓને ત્યાં તથા સુલતાનના મહાલયમાં ભિક્ષા માગવાને આશાતુર મુખે જવાની તૈયારીમાં પડ્યા હતા. દરબારનો દેખાવ આ વખતે દમ્બદમ્બા ભરેલો દેખાતો હતો. રંગબેરંગી અલૌકિક આકારના રાજમહાલયો ઝૂકી રહેલા હતા. તેના ઝંખામાં બેસીને સુલતાન ગઝનવી તથા તેના કુટુંબના માણસો સ્વહસ્તે ગરીબ લોકોમાં ખેરાત કરતા હતા. સંખ્યા વગરના ફકીરો અને દરવેશો દરબારના વિશાળ ચોકમાં પંગત બાંધીને બેઠા હતા. તેમને રૂપા તથા સોના-મહોરોનું દાન કરીને સુલતાન મહમૂદ સંતોષતો હતો. ગરીબ વર્ગના ઈસ્લામીઓ પણ પોતપોતાના ગમ્મ માફક આ અવસરે ફકીર દરવેશો જમાડવામાં તથા દાનદક્ષિણા આપવામાં પાંચ પૈસા વાપરીને પુણ્ય કરતા હતા.

દાનદક્ષિણા આપતાં તથા ઈંદની સ્વારીનો આડંબર કરતાં દિવસના સાત આઠ વાગી ગયા. હવે સવારી નીકળવાનો વિલંબ નહોતો.

રાજમાર્ગની બન્ને બાજુએ અને મેડી અટારીપર સવારી નિરખવાને મરદ તથા મેરીઓ ઊલટભર્યા મુખડાથી ઊભાં હતાં. જે રસ્તે થઈને સુલતાનની સવારી આવવાની હતી તે માર્ગે માણસોની

સોરઠી સોમનાથ

એટલી મોટી ગિરદી મળી હતી કે તેઓના માથાનો જાણે મહાસાગર બની ગયો હોય એવું માલમ પડ્યું હતું. નવાં કડકડતાં કપડાં પહેરીને જીવાન અને નાની વયના ઇસ્લામીઓ જીલ્લ અને તેમાં મેળવેલા જ્યની વાતો કરતા મલકતે મુખડે બેસા હતા. ધરડા અને ઠરેલ સ્વભાવના ગઝનીવાસીઓ ગંભીર ચહેરે જ્ઞાનની વાતો કરતા હતા. ખૂરખા વગરની કુંવારી કન્યાઓ અને ગુલાબી ગાલ વાળાં બાળકો ગુલાબી સુરખી ધરાવનારાં યુરોપિયન બાળકો કરતાં પોશાકમાં અને રૂપરંગમાં શીકાં નહોતાં. ખૂરખાવાળી પરણેલી પત્નીઓ ઓઝળની જગ્યો પર ખૂરખા વડે પોતાનું મુખ ઢાંકીને સવારીનો ઠાકમાઠ જોવાને લલચાઈ આવી હતી. તેમની સુંદર કાળી આંખો અને ગોરા ગુલાબી ગાલથી યુરોપની ખુબસુરત સ્ત્રીઓ ઝાંખી પડતી હતી.

ડાંકા વાગ્યો અને સવારી ચાલવાની શરૂઆત થઈ. પ્રથમ કદાવર તપખીરિયા રંગના ઊંટની પાયગા આવી પહોંચી. ઊંટોપર સોનેરી સાજ તથા હિન્દુસ્તાનથી મેળવેલો કાંમતી સામાન નાખેલો હતો. કેટલાક તપખીરિયા રંગનાં ઊંટ પર ગગન ગમ્મવી મૂકે એવાં મોટાં ત્રાખાળુઓ બાંધેલાં હતાં. જેના અવાજથી આસપાસની જગ્યા ગાજી રહેતી હતી. પછી મહમૂદ પયગંબરનું લીલું જરીવાળું નિશાન હવામાં ફરકતું આવ્યું. નિશાન પાછળ કાચરચિત્રા અને ચંચળ ઘોડાઓ ઉપર બેઠેલા કદાવર સિપાઈઓનો ઘોડેસ્વાર રસાલો હતો. એ ઘોડેસ્વારોનો પોશાક મનપસંદ અને દમામવાળો હતો. માથા પર કલગીવાળી ઊંચી ટોપી, તંગ અને ટૂંકા રંગીન ડગલો તથા પહોળો પાયજામોઃ એ ત્રણ કપડાં તેમનો પોશાક હતો. હથિયારમાં ફક્ત લાંબા ચળકતા ભાલા હતા. જે દૂરથી દુશ્મન ઉપર ફેંકવામાં એ લોકો બહાદૂર અને ઓછા હતા. તે પછી ઘણી ગાડીઓ અને સામા-

સોરઠી સોમનાથ

નથી લાઢેલાં સુંદર જીટા ચાલતાં આવ્યાં. એ સામાન હિન્દુસ્તાનની લૂંટમાંથી મેળવેલો હતો; અને ગઝનીના લોકોની નજરે પાડવાનો હેતુ મહમૂદ સુલતાને રાખ્યો હતો. સરસામાનનો રસાલો પસાર થયા પછી પૂર્વ તરફના દેશોમાં વપરાતા—ખોખરા રાગનાં વાગ્ગનાં અવાજ કાન પર આવવા લાગ્યા. એ વાગ્ગના અવાજ કઠોર અને નિયમ વગરના હતા. શરણાર્હિના મનહર શરોદ સિવાય ખીખાં વાગ્ગ-ગાગ્ગમાં વિશેષ વખાણવા જોગ કાંઈ જ નહોતું. ઢોલ, ત્રાંસો અને એવી જ તરેહના વિધવિધ વાગ્ગનું એકસરખું વાગતું કંટાળાભરેલું અને કાન બહેરા કરી નાખે એવું ઘોંઘાટ ભરેલું હતું. વાગ્ગ પછી છડીદાર અથવા ચોપદારનો મરદાનગીભરેલો અવાજ આવવા લાગ્યો. તેમના હાથમાં સોનારૂપાની નકશીકામ કરેલી સુંદર લાકડીઓ હતી. તે ખાંધ પર લટકાવીને સુલતાનના મુખ આગળ તેઓ હંમેશાં ચાલતા હતા. આ રિવાજ તેઓ હિન્દુસ્તાનમાંથી શીખી લાવ્યા હતા. “ નિધે રખો મહેર્યાન, નામદાર સુલતાન આતા હૈ. ” એવા પોકારની સાથે પ્રજાને સુલતાનનાં દર્શન થયાં. મહમૂદ ગઝની અને તેનો પાટવી કુંવર એક દબદબાવાળા અને મૂલ્યવાન સામાનથી શણગારેલા હાથી ઉપર હીરામાણેકથી મઢેલા હોદામાં બેઠા હતા. હજૂરિયાઓ ચમર ઢાળતા હતા અને હાથી ડોલતો ડોલતો ચાલતો હોવાથી દેખાવ ઘણો રમણીય દીસતો હતો. સુલતાનનો પોશાક સાદો પણ એક વીર પુરુષને સોહે એવો સુંદર હતો. તેના અંગ પર જરિયાનના છુદાવાળો જાંબુડીઆ રંગનો રેશમી ઢીલો પણ લાંબો ઝખ્ખો હતો. આસમાની રંગનો અતિ કીંમતી પાયજામો અને શીશ પર મુકુટના આકારની લીલી કલગીવાળી લશ્તરી ટોપી હતી. કમરે બાંધેલો કમરબંધ હીરામાણેકના નંગથી જડેલો કીંમતવાન હતો. તેના ઝળઝળાટથી જોનારની આંખો અંજન જતી હતી.

સોરઠી સોમનાથ

સવે લોકો સુલતાનને સલામ કરીને ‘જય ગઝનીપતિ’ સુલતાનને ખુદા સલામત રાખો’ એવા એવા આશીર્વાદ અંતઃકરણથી આપતા હતા. મહમૂદના હાથી પાછળ તેના મંત્રીઓ તથા સરદારો ઘોડા નચાવતા ચાલતા હતા. સવારીના પાછલા ભાગના પાયદળ તથા ઘોડેસ્વાર સિપાઈઓની ટુકડીઓ ચળકતાં હથિયાર સહિત દમામ ભેર આવી એટલે સવારીનો છેડો આવેલો જણાયો. સઘળી સવારી આવી રીતે ઠાકમાકથી જુમ્મામસ્જિદ આગળ આવીને અટકી. જુમ્મા મસ્જિદમાં દાખલ થવાના દરવાજા પાસે એક અલૌકિક અને કીર્તિ ભરેલો દરવાજો સુલતાને ઊભો કરાવ્યો હતો. એ દરવાજો સોમેશ્વરની લડાઈમાંથી જયની નિશાની દાખલ મહમૂદે આણ્યો હતો. સોમનાથના સુંદર દેવાલયમાં દાખલ થતાં પ્રથમ આ સુખડનો અતિ નકશીદાર દરવાજો પસાર કરવો પડતો હતો.

સુલતાન પોતાના હાથી પરથી હેઠે ઊતર્યો અને કવિ ફિરદુસીનો હાથ ધણા જ હેતથી ઝાલીને સુખડના સુંદર દરવાજા નીચે થઈને મસ્જિદમાં દાખલ થયો. દરવાજો પસાર કરતાં ફિરદુસી કવિને ધણો જ આનંદ થયો અને એ જ આનંદમાં તેણે કેટલીક તાત્કાલિક કવિતા કરીને સુલતાનને રીઝવ્યો, તથા તેણે મહમૂદના વખાણ ગાયાં. આવાં વખાણ ગવરાવા સારુ જ સુલતાને ખસૂસ કરીને આ દરવાજો ઊભો કરવાની યુક્તિ કરી હતી.

મહમૂદનો પાદશાહી રસાલો મસ્જિદમાં પેડો અને વડા મુઘ્લા તથા ખીજા નામીયા દરવેશોની સાથે હાથપગ પખાળીને ખુદાની બંદગી શરૂ કરી. કલાકેક બંદગી ચાલ્યા પછી પાદશાહી રસાલો રાજમહેલમાં જવાને નીકળ્યો. સુલતાન ફરતા અમીર ઉમરાવો ફરી વળ્યા, અંગરક્ષકો સાવધ થઈને અગાડી આવ્યા; અને ચોપદારોએ

સોરઠી સોમનાથ

‘નિધા રખો મહેરઆન’ એવી ચેતવણી આપી લોકોએ વીખરાઇ જઈને રસ્તો આપ્યો. સવારી આવી એવી ધામધૂમથી દરબારમાં જઈ પહોંચી અને મહમૂદને મહાલયમાં પહોંચાડીને અમીર ઉમરાવો તથા સિપાહીઓ સહુ સહુને સ્થાનકે વગેસગે થઈ ગયા.

ગઝની શહેરમાં અને રાજ્યમંદિરમાં આખો દહાડો આનંદ ઉત્સવ થઈ રહ્યો. અને ખાણાપીણા, રંગરાગ અને તાનટપ્પામાં લોકો ગુલતાન થઈ રહ્યા. સાંજે સુલતાનના રાજ્યમહાલયમાં રોશની થવાની હતી તથા સરદારે અને સિપાહીઓને પોતપોતાની લાયકાત પ્રમાણે ધનામ સરપાવે અને કવિ ફિરદુસીને શાહનામાની રીઝ આપવાની હતી તેથી ઘણા લોકો સૂર્ય અસ્ત થયા પહેલાં દિવાળી સરખો દેખાવ જોવાને આવવા લાગ્યા. ઝળઝળ થતાંમાં તો લોકોની ગિરદીથી દરબારનું વિશાળ મેદાન ભરાઈ ગયું. અમીરઉમરાવો અને બીજા રાજ્ય દરબારી કામદારો ઠાઠમાઠ કરીને સુલતાનની સલામ આપ્યા. કચેરી ભરવાનું મકાન જેને ‘દિવાને ખાસ’ ના નામથી ઓળખતા હતા તે ઘણું દેદીપ્યમાન હતું અને તેના મોટા અને દેખાવડા દિવાનખાનામાં જાજતી રોશની અને બીજા બેઠક વગેરેની સુંદર ગોઠવણ કરી હતી. સભા સમય થયો એટલે સુલતાન મહમૂદ સોનાના સિંહાસન ઉપર આવીને ઝિરાજ્યો. તેને માન આપવાને સઘળી કચેરી જબી થઈ અને સલામ કરીને નાના મોટા સરદારો પોતપોતાના સ્થાનકે બેઠા. સુલતાનની જમણી બાજુએ યુવરાજ તથા રાજ્યકુટુંબને લગતાં માણસો અને ડાબી બાજુએ છોટામોટા દરજ્જાના સરદારો તથા શહેરના આગ્રદાર લોકો જાંચા પોશાકમાં બેઠા હતા. કચેરીમાં થોડા વખત સુધી શાંતિ ફેલાણી. પછી કંચનીએ આવીને પોતાના કામજ કંઈથી ગાયન કરવા માંડ્યું. શ્રોતાજનોને રીઝવવા માટે નાયિકાઓએ હાવભાવ અને નૃત્યકળા કરવામાં અચ્છી

સોરઠી સોમનાથ

ચતુરાષ્ટ દેખાડી. નૃત્યકળા થઈ રહ્યા પછી કવિ ફિરદુસીના મુખની કવિતા વાણી સાંભળવાની વેળા આવી પાણુ અગ્નયય હતું કે આવી મોટી સભામાં મહમૂદનો માનીતો કવિ હાજર ન હતો. કચેરીના લોકો વિસ્મય થયા કે જેને કાળે આવી પાદશાહી મિજલસ કરવામાં આવી છે, જે માણસને ઘણા વરસની મહોળતનું મીઠું ફળ મહમૂદ સરખા પ્રતાપવાન સુલતાનના હાથથી મળવાની આજ કોમતી તક હતી તે પુરુષ સભામાં હાજર કેમ ન થયો?

“કવિ ફિરદુસી ક્યાં છે? મહમૂદે તુરત સવાલ કીધો.

“સુલતાન સલામત! કવિ ફિરદુસી કચેરીમાં હાજર નથી પણ તેમનો અનુચર દરવાજે ઊભો છે અને અંદર આવવાની ઈચ્છા રાખે છે.” ચોપદારે અદ્ય બળવીને જવાબ દીધો.

“મોટા મનના પ્રતાપી સુલતાન! મને આ પત્રિકા મારા શેક ફિરદુસીએ આપીને આપની હજૂરમાં મોકલ્યો છે.” મહમૂદ મજ્નવીએ રજા આપવાથી ચાકર અંદર આવ્યો અને કુરનસ બગીચા સુલતાનના પગ આગળ એક પત્રિકા મૂકીને બોલ્યો અને હાથ જોડી હજૂરના મહોલ આગળ ઊભો રહ્યો. મહમૂદે ફિરદુસીની પત્રિકા મોટે સ્વરે વાંચવાની આજ્ઞા મંત્રીને આપી એટલે તેણે વાંચવી શરૂ કરી.

“પ્રતાપવાન પણ પૈસાના લોભી પાદશાહ!

તે તુલ્યુતુલ્ય લક્ષ્મીની તૃણામાં તારી ટેક તણ છે. મારી સાથે કીધેલો કાલકરાર તે માયાના લોભથી રદ કીધો છે. અમરકાળ ટકે એવી કીર્તિ ગુમાવીને તે અપકીર્તિ મેળવી છે. ત્રણ લોકનું રાજ્ય મળે પણ વચન ન ફેરે એવી પ્રતાપી રાજાની ટેક હોય છે.

સોરઠી સોમનાથ

તું એવી ટેક જાળવી શક્યો નથી; અને મારી સાથે દગો રખ્યો છું. શાહનામાના શ્લોકો આગળ તારી સોનામહોરો કથા હિસાબમાં નથી. કવિની કદર તારા સરખા કૃપણ રાજા ન કરી શકે. મને આવતો જમાનો માન આપશે અને પ્રયત્ન કરી પિછાણશે. ઈદ્મના જોગી એમાં મારી નામના અને તારીક પણ તાજ રહેશે. મારી કવિતાની કીમત આવતા જમાનાના લોકો આપશે. તેં આપવા ધારેલી રૂપા-મહોરો તારી આગળ રાખ. મારે તારી કનેથી કાંઈ મેળવવાની મતલબ નથી. મને તારી પેઠે લક્ષ્મીનો લોભ નથી પણ ચળકતી કીર્તિનો લોભ છે. લક્ષ્મી તો આવે છે અને જાય છે પણ કીર્તિની ગતિ એવી ચલિત નથી. તે તો અચળ છે. શાહનામાનો દરેક શ્લોક સોનામહોરથી સોગણી કીમતનો હું સમજુ છું અને સમજુ લોકો સમજશે. શાહનામાની કવિતા મારો ખજાનો છે અને ચળકતી કીર્તિનો ગંજ છે. તું રાજા છે તો હું કવિરાજ છું. તારે પૈસાનો પ્રતાપ છે તો મારી ઈશ્વરી વાણી કવિતાનો પ્રતાપ છે. એ પ્રતાપનો પ્રસાદ તારા સરખા કંજૂસ સુલતાન સ્વપ્નામાં પણ પામી શકતા નથી. તે તો હું અને મારા સરખા ઈદ્મના જોગી કવિ પડિતોજ પ્રભુના પ્રતાપથી પામી શકે છે. દરેક શ્લોકદીઠ સોનામહોર આપવાનો તારો ઠરાવ હતો તે રદ કરી રૂપામહોરો આજની સભામાં મારી મહેનતના બદલામાં આપવાનો તેં વિચાર રાખ્યો હતો એ વાત મારી જાણવામાં આવી. એ સાંભળીને મને કાંઈ રોશ થયો નથી પણ તેં તારો કરાર તારા હાથે વગર કારણે માત્ર પૈસાના લોભથી જાણી જોઈને તોડ્યો છે, એજ મને રોષે થવાનું કારણ છે. તારા સરખા વિશ્વાસઘાતી અને એવચની રાજા સાથે હવે કદાપિ કામ ન પડે તો સારું. આ પત્રિકા પાઠવીને તારા રાજમાંથી મારો પગ ઉઠાવું છું તે હવે કોઈ દિવસ પાછો મૂકવાનો નથી. સલામ છે તને અને તારી ગઝની નગરીને. તારું

સોરઠી સોમનાથ

કૃપણ મ્હોડું જોવું યોગ્ય નથી. સલામ! ઓ બેવચની સોમના
સોમ સુલતાન તને.

ફિરદુસી.”

મહમૂદ અને તેના માનીતા મંત્રીઓ કવિ ફિરદુસીની સ્વતંત્રતા
જોઈને મ્હોમાં આંગળી ધાલીને ચૂપ રહ્યા. સુલતાન મહમૂદને ફિર-
દુસીની વાણીથી બહુ માહું લાગ્યું પણ એ વખતે મન મારીને
ન બોલ્યો.

આડીઅવળી વાતો અને તાનટપ્પા પૂરા થયા પછી શૂરા સર-
દારોને તથા ગાયનકાર ગવૈયા લોકોને યોગ્યતા મુજબ ઇનામ સરપાવ
પોતાના હાથે આપ્યો અને પાનસોપારી, ફૂલના તોરા વહેંચ્યા તથા
અતાર ગુલાબજળ છાંટ્યું એટલે કચેરી બરખાસ્ત થઈ. સુલતાન
સુલતાનને ઠેકાણે ગયો અને મંત્રીઓ તથા સરદારો વેરાઈ ગયા.

થોડી રાત ગયા પછી સુલતાન વેપારીના વેશમાં પોતાના
ખાસ ગુલામ સાથે નગરચર્યા જોવાને નીકળ્યો. આવી રીતે નગર-
ચર્યા નીરખવાને જ્યારે ત્યારે જવાનો સુલતાનનો નિયમ હતો. આવો
નિયમ રાજાને અને પ્રજાને ઘણો લાભકારી છે. આજે સવાલ મહિ-
નાની ઇદને તહેવાર હોવાને લીધે ઇસ્લામીઓનાં ટોળેટોળાં બની
ઠનીને શહેરમાં રેશની જોવાને જતાં હતાં. રાત ઘણી રળિયામણી
ખીલી હતી. ગઝનીની બહાર પીર દાતારની એક દરગાહ હતી તે
પીરનો આજે મેજો હોવાથી લોકો ત્યાં જતા હતા. તેમની સાથે
મહમૂદ સુલતાન પણ ધૂપા વેશમાં ચાલ્યો.

આ પીરની પ્રખ્યાતી પાર વગરની હતી, તેથી તેની માનતા
મુલકે મુલકે મોટી ચાલતી હતી. નસીબ વગરના લોકો પોતાનું

સોરઠી સોમનાથ

નસીબ સુધારવાને પીરની કબર પાસે આવીને અનેક તરેહની આજીજી કરતા હતા અને રોગીઆદુઃખીઆ લોકો પોતાના રોગની શાંતિ કરવા સારુ પીરને મલીદો તથા માનતા ચઢાવાને નિત્ય નિત્ય આવતા હતા. પીર આંધળાને આંખો દેતા; લંગડાને પાય દેતા ! અને વાંઝીઆનું વાંઝીઆમહેણું ટાળીને પારણાં બંધાવતા હતા ! એવી લોકોની પીર ઉપર શ્રદ્ધા હતી. આવા પ્રતાપી પીરની દરગાહ બાગોળ બહાર હતી. આંખાઓ અને એવાં જ બીજાં ઘટાવાળાં ઊંચાં ઝાડોની ઘટાથી પીરની જગ્યાનું મકાન ખુલ્લુંખુલ્લે નજરે પડતું નહોતું પણ ઢંકાઈ ગયેલું દીસતું હતું. માત્ર તેના મિનારા બીજના ચંદ્રમાંથી અને રાત્રિને વિશે પ્રકાશતા તારાના ઝાંખા તેજથી ઝાંખા વરતાતા હતા. પીરના મકાન પાસે એક મોટી ધર્મશાળા હતી, તેમાં દેશીપરદેશી મુસાફરો તથા ફકીરફકરાં ઊતરતાં હતાં. આજે પીરનો મોટો તહેવાર હતો તેથી મિનારા પર અને પીરની કબર પર આવેલાં મકાન ઉપર સારી રોશની ફીધી હતી. કબર આરસપહાણુના પત્થરની બાંધી હતી. તેના પર જરૂરીઆનની ચાદર નાખી હતી અને રોજરોજ પુષ્પના હારો અને ગજરાઓથી કબર તદ્દન છવાઈ જતી હતી. લોખાન અને સુગંધીમય ધૂપથી દરગાહ અને આસપાસની જગ્યા બેહેકા રહેતી હતી. પીરના અમત્કારની વાતો સાંભળીને ઘણા દૂર દેશાવરોથી લોકો આ ઉત્સવમાં ભાગ લેવાને દર વરસે હોંશથી આવતા હતા.

સુલતાન દરગાહમાં દાખલ થયો ત્યારે એકમાં નાના પ્રકારના ખેલતમાસા થતા હતા. સૂર ચઢે એવા વાજાંત્રોના નાદથી આસપાસની જગા ગાજી રહી હતી. ફકીર અને દરવેશો પોત પોતાની કરામત દેખાડવાને અનેક તરેહની કળા કરીને લોકોને વિસ્મય કરતા હતા. ગુરજ નામનું હલિયાર ખજૂખજાવતા કેટલાક ફકીરો વાજાંના સૂરો

સોરઠી સોમનાથ

પ્રમાણે નાચતાફૂટતા ધમાલ કરતા હતા અને તે વખતે વખતે પોતાના પેટમાં ગુરજ ભોંકતા હોય એવો દેખાવ કરતા હતા. પેટમાં, આંખમાં અને એવા બીજા શરીરના ભાગમાં ગુરજ ભોંકવાથી પીરના પ્રતાપ વડે કાંઈ દરદ થતું નથી એવું એ લોકો બતાવતા હતા. ઘણાક ઇસ્લામીઓ ચપ્પાવતી જીભ કાપીને પીરના પ્રતાપથી પાછી ચોંટાડી દઈને જોનારનું મન ચકિત કરતા હતા ! બીજા વળી એથી વધારે કળા અને યુક્તિઓ કરીને પોતાનું અને પીરનું પરાક્રમ પ્રગટ કરતા હતા. પીરના નામને ખ્યાલો અથવા પીરના નામથી મંત્રેલું પાણી જે કાંઈ પીએ તેનાથી આવાં આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવાં કામ થાય છે ! એવું એ લોકો બીજા અજ્ઞાન વર્ગના ઇસ્લામીઓને સમજાવતા હતા, પણ વહેમ વગરના શાણા ઇસ્લામીઓ સમજતા હતા કે આ સઘળું વહેમી લોકોની આંખો આંજવાને તથા પોતાનું મહત્વ બતાવવાને કરતા હતા. પીરના પ્રતાપને જાહને પોતાનો પ્રતાપ પ્રગટ કરતા અને અજ્ઞાની લોકો પાસેથી પૈસોટકા ઓકાવી લેવાને તેથી સવળું પડતું હતું. રણમાં લડતાં કપાઈ મરે છે તે ઇસ્લામી મૂંઝા પછી પીર થાય છે અને વખત જતાં મુસલમાન લોકોની અંદર ઈશ્વરની માફક પુજાય છે. સાંજસવાર એવા પીરની કબર આગળ ચોઘડિયાં વાગે છે. ધૂપ, દીપ થાય છે અને હજારો ઇસ્લામીઓ કાલાવાલા કરીને પીરની ભક્તિ કૃપા માગવાને કબર પાસે આવે છે ! ખુદાની ભક્તિ કરતાં પીરની ભક્તિ પીછાણનારા મુસલમાનોને મહમૂદ વખાણતો નહોતો પણ મનમાં ધિક્કારતો હતો. પીર અથવા મહંત પુરુષને તેના મરણ પાછળ આપવું, તેની અંતઃકરણમાં યાદદાસ્ત તાજી કરવી અને તેના સરખું પરાક્રમ તથા પવિત્ર કામ કરવાને હમેશાં કાળજી ધરાવવી અને તેણે અજાણેલાં કામની યાદગીરી રાખવી એવો હેતુ જ આવી દરગાહો બંધાવનારા શાણા મુસલમાનોએ રાખેલો હોય છે એમ સંભવે છે.

સોરઠી સોમનાથ

પીરની શક્તિને ઈશ્વરી શક્તિ સાથે મેળવી દૃઢને ઈશ્વર સરખું માન આપવું, એવા કામને મહમૂદ ગઝનવી મેદદ આપતો નહોતો. આવો સઘળો તમાસો જોઈ રહીને સુલતાને રાજ્ય મહાલયમાં જવાનો રસ્તો લીધો. એ રસ્તા પર મરેલા ઇસ્લામીઓને દાટવાનું કબ્રસ્તાન આવેલું હતું, એ કબ્રસ્તાનની એકાંત તથા ભયંકર જગ્યામાં ચોર અથવા ખૂનીઓ અંધારી રાતે ભરાઈને બેસતા. લાગ મળે આ માર્ગે થઈને જતા આવતા વટેમાર્ગીઓને લૂંટીઝૂંટીને મારી નાખતા અને દાટીને ચાલી જતા હતા; તેથી મહમૂદ ગઝનવી ઘણીવાર આવી અંધારી રાતે આ રસ્તે તલાસ કરવાને આવતો હતો. તે ઘાટી છાતીનો ધીરવીર પુરુષ હોવાથી એકાંત જગ્યામાં એકલો જતાં પણ અચકાતો નહોતો. જરાવારમાં સુલતાન કબ્રસ્તાનની લગભગ આવી પહોંચ્યો. એકાંત, ઉજ્જડ જગ્યા ને ઝડોની ઘાટી ઘટાને લીધે કબ્રસ્તાનનો દેખાવ બિહામણો દેખાતો હતો. હજારે મુસલમાનોની કબરોથી સઘળું મેદાન ભરાઈ ગયું હતું. કબરોની સંખ્યા ગણી શકાય એવી નહોતી. આ પવિત્ર જૂમિપર સંખ્યા વગરના મુસલમાનોએ આખરની શાંત નિદ્રા લીધી હતી, તેથી આ શાંતિ ભરેલા સ્થળનો દેખાવ અને મહિમા પણ શાંત દીસતો હતો. કબરો ઊભાં કૂમતાંવાળા ઘાસથી અને જંગલી છોડ રોપવાથી જવાએલી હતી. મહમૂદે અને તેના ખીજમતદારે કબ્રસ્તાનના દરવાજામાં પગ મૂક્યો ત્યાં તો એક રૂદન કરતી અબળાનો અવાજ તેમના કાન ઉપર પડ્યો. સુલતાન તરત ચોંક્યો અને તરવાર પર હાથ ફેરવીને ગુલામ સાથે પેલા અવાજની દિશા પર ગયો. જતાં જતાં મહમૂદે મનમાં અનુમાન કીધું કે કોઈ અબળા પર હરામખોર આદમીઓ આપદા પાડતા હશે. તેઓ તરત આગળ દોડી ગયા તો એક તરતની બાંધેલી કબર પર બેસીને એક અબળા શોકાતુર

સોરઠી સોમનાથ

ચહેરે રડતી હતી. તેના માથાના કાળા વાળની સુંદર લટો છૂટી હતી, તેના સુંદર ચહેરા જોઈ ને તથા હૃદયભેદક કર્ણામય વિલાપ સાંભળીને સુલતાનની છાતી શોકથી ભરાઈ ગઈ. પેલી બાઈ ઘણા જોસમાં આવીને કબર સાથે પોતાનું શીશ ફૂટતી મોટા સાદે કંઈપાંત કરવા લાગી. તે એટલી તો શોકાવેશમાં આવેલી હતી કે પોતાની સન્મુખ આવીને કોણુ જીભુ છે તેનું પણ જ્ઞાન ન રહ્યું. તેથી સુલતાન મહમૂદે તેના હાથ પકડી લીધા અને માથું ફૂટતી અટકાવી. ગરીબ ચોરત બેબાકળી થઈ ગઈ અને હાથ તરછોડી નાખીને સુલતાનના સામું જોયું. પોતે કોણુ છે તે બિના ટૂંકામાં પતાવી. ગઝનીએ કંગાળ સ્ત્રીનો ગભરાટ નરમ પાડ્યો અને પોતે કોણુ છે તે સધળું જાણવા માગ્યું.

“ સુલતાન ! તું અમારો સુલતાન થયો છું અને અમારી કાંઈ ખરખબર રાખતો નથી. ” પેલી બાઈએ રડતા અવાજે સુલતાન મહમૂદને જવાબ દીધો. “ પ્રજા પર કેવી પીડાનો વરસાદ વરસે છે તેની તને ખબર નથી. દેશમાં લુચ્ચા અને લૂંટારા લોકોનો અતિ ઘણો જીલમ વધી ગયો છે. વગડામાં ધોળે દહાડે તેઓ વેપારી લોકોના માલની વણઝારો લૂંટી લે છે અને તેના રખેવાળોને ગુંગળાળીને મારી નાખે છે. કમનસીબે મારા સરખી રાંક અબળા પર એ જ આક્રમ્ત આવી છે. મારો યુવાન પતિ પાંચ રૂપિયા કમાવાની લાલચે, ઘરમાં જે કાંઈ હતું તે વેચી સાટીને તેના માલ ખરીદી એક વણઝાર મસ્કત જતી હતી તેની સાથે લોભેલાભે ગયો. માર્ગમાં લાલચુ અને ખૂની લૂંટારાની એક મોટી ટોળી મળી. તે વણઝાર ઉપર બૂખ્યાં વરુની મારક તૂટી પડી. વણઝારના રક્ષકો જે સામા થયા તેમને તથા તેની સાથેના માણસોને ચંડાળ ચોરોએ ચીતરી ચઢે એવી રીતે કતલ કર્યા. મારો આવિંદ પણ પોતાનો બચાવ કરતાં

સોરઠી સોમનાથ

મરાયો (ઈશ્વર તેને સ્વર્ગ આપજો !) મને આ પનાવની જેવી જાણ થઈ તેની જ હું મારા સગાંબંધાઓની મદદ લઈને જ્યાં આગળ મારો પતિ કપાઈ મૂક્યો હતો તે જગ્યાએ લાસ શોધી કહાડવાને દોડી આવી, સારા નસીબે તરત મારા પતિની લાસ નજરે પડી. યા અલ્લાહ ! એ દેખાવ જોઈને મને કેટલું લાગી આવ્યું હશે ? તે તમે જોઈએ એવી રીતે નહિં જાણો. અમોએ તરત કરબલાના પવિત્ર પાણીથી લાસને ધોઈ સઘળા જખમ સાફ કીધા અને છેલ્લી આરામની જગ્યાએ દાટવાને અહિં લાવ્યા. ગઈ કાલે આ ઠેકાણે બદામના ઝાડના શીતળ છાંયડા તમે મારા પતિને છેલ્લી ક્રિયા કરીને દાટ્યો છે. તે આશા ભર્યો આ કબરમાં સદાની મીડી ઓંઘમાં પડ્યો છે, જે કદી ઊડવાનો નથી.

સુલતાન તું મારા હેવાલ ઉપરથી જોશે કે તારા રાજ્યમાં મારા પર કેવો જુલમ ગુજર્યો છે. હવે હું મારા પતિ વગર ખૂરી ખૂરીને મરણ પામીશ. તેની હત્યા તને લાગશે. મારા ઘરમાં નથી. રહ્યું હવે જરજરિયાન અથવા રાતી બદામ. મારે નસીબે એકાદ છોડવો પણ નથી કે હુલાવી રમાડીને બાકીના દહાડા કાઢું. મારી સઘળી આશા, દોલતમાં મારો પતિજ હતો. તે નાશ પામતાં મારું સઘળું સુખ નાશ પામ્યું છે, સઘળી આશા સુકાઈ ગઈ છે અને હું તદ્દન નિરાશ થઈ છું. હવે નિત્ય આ જગ્યાએ હું આવીશ અને મારાં આંસુએ કબર ધોઈને ખૂનીઓને શ્રાપ આપીશ ! સુલતાન આ ખૂનનો જવાબ તારે પણ દેવો પડશે ! તું ખાઈપી મોજમજાહમાં પડીને દહાડા ગુમાવે છે. નથી કરતો દેશનો બદોબસ્ત કે નથી યોજતો કાંઈ રાજ્ય સુધારા. એ કીર્તિ ભરેલું નથી. તારા રાજ્યમાં કાચા બદોબસ્તથી મારા પ્રાણનાથનું ખૂન થયું એનો તું શું જવાબ દેશે ? ”

સોરઠી સોમનાથ

“હોય બાઈ હોય. બહોળો મુલક પડ્યો તેમાં તોફાન, લૂંટ અને ખૂન પણ થાય જ!” સુલતાને કમનસીબ ઝોરતનું સઘળું વૃતાંત સાંભળીને ઠંડે પેટે કહ્યું. “મહાસાગરમાં જ મોટું તોફાન થાય છે. નદીનાળાં કે કૂવામાં એવાં તોફાન થતાં નથી. મોટા મુલકના કાષ્ટ ભાગમાં કદાચ એવા બનાવ અને તે સારું તું મને મિથ્યા વગોવવાની હિંમત કેમ ધરી શકે છે? તું જરા વિચારીને બોલ. તું મારો આગળ નહિં બોલવાનું બોલે છે. મારો દરજ્જો તું ભૂલી ગય છે. મારા દરજ્જાથી જો તું માલિતગાર હોત તો આવા અપમાન-દાયક શબ્દો ન બોલે. હું મહમૂદ ગઝનવી તારો અને તારા મુલકનો સુલતાન છું.”

“સુલતાન! તું આટલી મગફરી ન ધર.” પેલી બાઈએ સુલતાનના તેજથી ન અંનધ જતાં હિંમતથી જવાબ વાળ્યો. “ન્યારે તારા મુલકનો જોઈએ એવો બંદોબસ્ત રાખી શકવાની તારામાં શક્તિ નથી, ન્યારે એક મુલકમાં તું તારી સત્તા નથી સ્થાપી શકતો, ત્યારે નવા નવા દેશો પર ચઢાઈ કરવાનો અને લૂંટવાનો લોભ ન રાખ. આવા લોભથી કદાચ તને લાભ થતો હશે પણ તારી પ્રગતિ તો ગેરલાભ થાય છે તે તું તારા લોભની અંદર જોઈ શકતો નથી. તું તારા દીન બંધુઓને તારા લોભનો ભોગ દે છે. ઇસ્લામીઓના લોહીને પારકા મુલકમાં રેડાવીને અને રણવગડામાં પારકે હાથે માર્યાં કપાવીને તું જય મેળવે છે એ તારા સરખા સુલતાનને જાજતું નથી. તેં ઘણી લડાઈઓ મારી છે, ઘણા જીત ભાઈઓને દુશ્મનને હાથે રહેંસાવ્યા છે અને તારા મુલકમાં મારા સરખા હજારો બાળ ઝોરતોને વિધવાપણું અપાવીને ખૂણામાં રડતી બેસાડી છે. એમાં તેં તારી શી કીર્તિ વધારી છે? તેં ધર્મને માટે શું કીધું છે? તારો

સોરઠી સોમનાથ

પવિત્ર ધર્મ પરદેશમાં વધારવાની તેં શી પરવા રાખી છે? લડાઇઓ મારીને લૂંટ કરવામાં કશી કીર્તિ નથી પણ પોતાનો દીન વધારવામાં અને દેશમાં શાંતિ પાથરીને લોકોને સુખી કરવામાં જ ખરી અળકતી કીર્તિ છે તે તું હંમેશાં યાદ કર. પ્રજાનું પાલન કરવું, રક્ષણ કરવું અને દુશ્મનથી અચ્ચાવ કરવો એ કામ પ્રજાપાળ જૂપાળનું છે. તું પારકા દેશપર ધાડાં લઈ જતાં નવરો થતો નથી અને દેશમાં સુલેહશાંતિ પણ સ્થાપી સકતો નથી ત્યારે તેં દેશની શી સેવા અભવી છે? તારી ઉત્તર વયમાં તો કાંઈ કરી લે? તારા અધેર કારોઆરથી મારા બહાલા પતિનો નાશ થયો છે. એ જખમ કદાપિ રુઝાવાનો નથી. તું એમ નહિં સમજતો કે હું સુલતાન છું એટલે મારી પાસે કોઈ હિસાબ માગનાર નથી. પણ છે. સુલતાનનો સુલતાન સમર્થ રોજ ક્યામતે સાહેબ તારી પાસેથી જવાબ માગશે અને તે તારે પવિત્ર પિતાને આપવો પડશે. હમણાં તો તું તારે ગમે તે કર. તને પૂછનાર ગાછનાર અથવા ખડું કહેનાર કોઈ નથી.”

“આઈ તેં મને વાજખી કદી ન જુલાય એવો પાઠ દીધો છે.” સુલતાનને આવા કડણ શબ્દોથી ઘણી ઝાંઝ ચઢી હતી પણ કોઠને દયાવીને ઉદારતાથી પેલી આઈને ધીરી પાડીને તે બોલ્યો. “હવે તું થોડા દહાડામાં જોવાને શક્તિમાન ચર્મશકીશ કે દેશમાં કેવી શાંતિ પથરાય છે અને લૂંટફાટનું નામ નથી રહેતું. તું તારો શોક હવે દયાવી રાખ. જે થનાર વાત હતી તે થઈ ગઈ. તે પર વધારે વિચાર ન કરતાં ખૂદાની ઉપર વિશ્વાસ રાખીને તારે ઘેર ચાલી જા.”

એમ કહીને સુલતાને ઝખ્યાના ખિસ્સામાંથી એક સોના-મહોરથી ભરેલી કોથળી કહાડીને પેલી આઈના હાથમાં જખરાઈથી

સોરઠી સોમનાથ

સોંપીને મહેલભણી ઉતાવળે પગલે ચાલી ગયો. પેલી ઓરતે સોનામહોરથી :ભરેલી કાથળી નહિં લેવાને ઘણુંઘણું કીધું અને બોંયપર ફેંકી દીધી પણ તેનું સાંભળે કાણુ ? સુલતાન તો તેનું નામકામ પૂછી દામ આપીને ભરોંસાદાર ભોમિયા સાથે જતો રહ્યો. બાપ કાથળી આપવાને તેની પાછળ ઘણી દોડી પણ મહમૂદ ગઝનવી તથા તેનો ગુલામ આંખથી એટલા તો દૂર ગયા હતા કે પેલી બાપથી પકડાયા નહિં. તેથી ઇશ્વરની સ્તુતિ કરી મહોરોની કાથળી સાથે લઇને તે પોતાને ઘેર ગઈ અને પોતાના પતિ પાછળ પુણ્યાર્થે ખાંચ પૈસા વાપરવાનો પક્કો વિચાર કર્યો.

રેયતનો રાવ સાંભળવી એ રાજ્યનીતિ શીખેલા રાજાને
ખરે ધર્મ છે. મહમૂદ ગઝનવીમાં એવો ઉત્તમ ગુણ
હતો, જે ગુણને લીધે તેના સઘળા અવગુણ ઢંકાઈ ગયા હતા. તેની
પાસે રાવફરિયાદ દરેક વખતે દોડી જવાની પ્રજાને પૂરતી છૂટ
હતી. રાવ ગુજરનારને સુલતાનની હજૂરમાં આવતાં એક પ્રકારનો
અટકાવ નહોતો તેથી સુલતાનના મકાનમાં પોતાની ફરિયાદ કરવાને
પ્રજાને સવળ પડતું હતું.

સુલતાન મહમૂદ એક સમયે શાંત મન કરીને નાના પ્રકારના
વિચારમાં ખેડો હતો અને એકાંત રાતનો અવસર હતો. એવામાં એક ખેડૂત
“ રાવ છે, રાવ છે ” એવા પોકાર કરતો રાજમંદિર નીચે જામે
રહી ધન્સાફ માગવા આવ્યો. ખેડૂત શબ્દો સાંભળીને તેને સુલતાને
પોતાની સન્મુખ બોલાવ્યો અને સઘળી રાવ રજૂ કરવાની
આજ્ઞા કરી.

“ મહારાજ ! મહારાં કરમની કહાણી કથી જાય એવી નથી. ”
કાલાવાલા કરતો પેલો ખેડૂત હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો. “ મારા

સોરઠી સોમનાથ

અંતરની વાત આપ નામદાર પિતાની આગળ કહેતાં મને લાજ આવે છે પણ કહ્યા વગર મારું કલ્યાણ થાય એમ નથી. નામવર સુલતાન! મારા કમનસીબે મને કળત સ્ત્રી મળી છે. આપના એક અમલદારે મારું ખાણું ખરાબ કીધું છે. મારું ઘર લાંગ્યું છે, મારી ઓરતની સાથે તે ગમે તેમ વરતે છે. મને અપમાન આપીને મારા મારીને ઘરમાંથી ધક્કા મારીને કહાડી મૂકે છે અને મારી ઓરત સાથે પછી મનગમતી રીતે વરતે છે. એ દેખાવ મારી નજરે નોંધે જતો નથી. એક ઓરતને તેનો ભરથાર વ્યભિચારમાં પડેલી પોતાની નજરે જુઓ ત્યારે તેના અંતઃકરણમાં કેટલું લાગી આવતું હશે? કેવી અસર થતી હશે? એનો આપ નામદાર વિચાર કરશો. હું જીવતો મૂંઝોલો છું. મારી જીવગાની આપના અમલદારે ધૂણધાણી કરી છે. દરરોજ મારા ઘરમાં આવીને તે ગમે તેવી રીતે મારી ઓરત સાથે વરતે છે પણ મારો કશો ઈલાજ ચાલતો નથી. હું મન મારીને ઘણા દહાડા થયા મૂંઝો રહ્યો છું પણ હવે રહેવાતું નથી. ખાવિંદની આગળ ખરે ઈન્સાફ માગવા આવ્યો છું; માટે ઈન્સાફ કરીને અપરાધીને યોગ્ય સજાએ પહોંચાડો, નહિં તો મને જીવથી મારી નાખો. મારે આવી અવસ્થામાં જીવીને કરવું શું? હમણા તે અમલદાર મારા ઘરમાં ભગ્યો છે અને મારી ઓરત દેખતાં મને અપમાન આપીને કહાડી મૂક્યો છે. હવે આપ ગમે તેમ કરો. મારો કે જીવાડો. ”

ખેડૂતની આવી રાવ સાંભળીને સુલતાન મહમૂદ તરત ઊઠ્યો અને કોર્મને જાણ કર્યા વગર સમશેર છુપાવીને ખેડૂતની સાથે નીકળી પડ્યો. રાત અંધારી હતી. સઘળી જગ્યાએ જળ જળપવા આવ્યું હતું. ગઝની શહેરની વસ્તી નિદ્રામાં પડી હતી. કૂતરાં ભસતાં હતાં અને કોર્મ કોર્મ ડેકાણેથી નાચરંગ તથા ગાયનના અવાજ કાન

સોરઠી સોમનાથ

ઉપર આવતા હતા. તેને લીધે જ વસ્તીનો અણસારો વરતાતો હતો. ડાંચે આકાશે અડેલી અમીર ઉમરાવો અને વેપારીઓની મેડી હવેલીઓમાં બળતા ડાંખા દીવાનો પ્રકાશ માત્ર દીસતો હતો. આવો દેખાવ જોતાં તથા ગલીફૂંચીઓ પસાર કરતાં મહમૂદ અને ખેડૂત ધણા અગાડી વધી ગયા. હવે મહમૂદ ગઝનવી ધણો અકળાયો અને ખેડૂતનું ધર ફેટલું દૂર છે જાણવા માગ્યું.

“મહારાજ! હવે ધણું દૂર નથી. આ મેડીઓ ને હવેલીઓ મૂકીને આગળ વધીશું એટલે અમારી ખેડૂતોની વસ્તી આવશે.” ખેડૂતે પ્રત્યુત્તર દીધો.

થોડેક દૂર જતાં સુલતાન ખેડૂતના આંગણમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ગરીબ લોકોની વસ્તી વિશેષ હતી. માટીનાં નીચાં છાપરાંવાળાં ઘર અને જવળીનાં ઝૂપડાં તથા કંગાલ દેખાવના કુખમાં કંગાલ ખેડૂતો જીંદગાની ગાળતા હતા. ભોંય ખેડીને અથવા સાથી રહીને આ ભોળા અને ભલા સ્વભાવના લોકો પોતાના દહાડા જેમતેમ કરીને ગુજારતા હતા. તેમના ઉપર સુલતાન કરતાં નાના મોટા સત્તાવાળાનો સખ્ત જુલમ હતો. રૈયતને નિયોવીને રાજ્યકાષ તર કરવાનો ભોલ મહમૂદ ગઝનવીને હતો. ધણીવાર ખોટા વાંકમાં લાવીને મહમૂદ પોતાના અમલદારોને દંડતો હતો. અમલદારો દંડને ખંગ આવા ગમાર ગામડિયા ખેડૂતોને લૂંટીઝૂંટીને વાળતા હતા. સુલતાન દંડતો સત્તાધારીઓને અને સત્તાધારીઓ દંડતા રાંકડી રૈયતને. મહમૂદ પાસે આવા મોટા જુલમની રાવફરિયાદ કરતાં પાલવે તેમ નહતું. સખ્ત આખી જીંદગાની સુધી અમલદારોની ઓશિયાળ રાખવી પડતી હતી તેથી સુખેદુઃખે મન મારીને મૂંગા મૂંગા દહાડા ગુજારતા હતા તે તો વળી જુદુ. ખાવાપીવાને ખોરી જર તથા જાડી પાતળી રાખડી તેમને મહા વેદનાથી મળતી હતી. સુલતાન તરફથી

સોરઠી સોમનાથ

વેરાવેઠની વારંવાર એટલી તો વિપત્તિ પડતી હતી કે આપડા ખેડૂતો શાંત મનથી સારી ખેતીવાડી કરી શકતા નહોતા. લશ્કરી દુકડીઓનો સરસામાન અને ખાદ્ય ખોરાકી લાવ લઈ જ કરવા સારું વારંવાર ખેડૂતોનાં ગાડાં અને બળદ વેઠે પકડીને લઈ જવામાં આવતાં હતાં એટલે અડધુ વાવેતર થયું હોય અથવા સમૂળગું વાવ્યા વગરનું ખેતર રહ્યું હોય તેવી જ હાલતમાં રહેતું હતું. પાકને પાણી પાવાને કાશ જોડો હોય અને પાણી વગર પાક કરમાઈ જતો હોય અથવા ગમે એટલું નુકશાન થતું હોય પણ સુલતાનની વેઠે ગયા વગર છૂટકો નહિ. તેથી સઘળા ગરીબ વર્ગના લોકો કરતાં ખેડૂતોમાં ગરીબાઈ વધારે ધૂરકયા કરતી હતી. પણ સુલતાનના મ્હોડા ઉપર કોણ ખરી વાત કહે? કદાચ કોઈ કહેનાર મળે તો મહમૂદ માને જ કેમ? લોભી સુલતાનની આંખ તો, પીળું સોનું પેખીને ચળકતી હતી. આવા કંજૂસ સ્વભાવનો સુલતાન પ્રજાની ગરીબાઈનો શો વિચાર કરે? આથી ખેતીવાડી કરવી મૂકીને લૂંટફાટની લાલચે ખેડૂત લોકો લશ્કરમાં જોડાતા તેથી કરીને ખેડાણ જમીન વેરાન રહેતી હતી.

પેલા રાંક ખેડૂતના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યા પછી સુલતાન હળવે હળવે ઘરના બારણા આગળ ગયો. બારણાના નાના છિદ્રો વાટે જોતાં ઘરની અંદર પોતાનો ચંડાળ અમલદાર અને ખેડૂતની સ્ત્રી સૂતેલાં તેના જોવામાં આવ્યાં. ધીરે રહીને તેણે બારણાનાં ચણીઆરાં ઉતારી નાખ્યાં અને સમશેર ત્રહીને અંદર દાખલ થયો. ઘરમાં ઝગઝગ દીવો બળતો હતો તે રામ કરીને તરવારના એક જ ઝટકાથી એ બન્ને પાપીઓનો શિરચ્છેદ કર્યો. આ કામ આંખના એક પલકારમાં પૂરું કરી નાખીને સુલતાને તરત એક દીવો મંગાવ્યો અને ધારી ધારીને પેલા મરનાર અમલદારને જોયો. જોતાં તે માણસ

સોરઠી સોમનાથ

રાજ્યકુટુંબ માંહેનો નહિ જણાયાથી પરમેશ્વરનો પાડ માન્યો અને શ્રમને લીધે થાકી જવાથી માંચી ઉપર બેસીને પુષ્કળ પાણી પીને ઠંડો પડ્યો. ખેડૂત સુલતાનના ચાળા જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો અને દીવો રામ કરવાનું કારણ જાણવાની વિનંતી કરી.

“ સાંભળ ગરીબ માણસ સાંભળ ! મેં એમ અનુમાન કર્યું કે તારા ધરમાં પેસનાર કદાચ મારો મિત્ર અગર રાજ્યકુટુંબનું કોઈ માણસ હશે—એ વગર આવી રીતે પારકા ધરમાં પેસવાની અને ન કરવાનું કામ કરવાની હામ કેમ બીડી શકે ? ” સુલતાને ધીરે રહીને કહ્યું. “ મેં દીવો ઘેર કર્યો તેનું કારણ એજ કે ધરમાં પેસનાર મારો સગો છે એમ મારી ખાતરી થાય તો મારો હાથ સગપણના સ્નેહને લીધે ધૂળે અને વ્યાજખી ઈન્સાફ ન લેવાય તેથી મેં તરત દીવો છુટાવી નાખ્યો અને તેમની કરણીનાં ફળ તેમને ચખાખાં. દીવો કરીને જોયું તો મારો ભત્રીજો અથવા સગપણવાળો પુરુષ ન દીઠો તેથી પરમેશ્વરનો પાડ માન્યો. હવે આ અમલદાર કોણ છે તેની મારે ઘટતી તપાસ કરવી ઘટે છે. એ તપાસનું પરિણામ ન આવે ત્યાં સુધી મ્હોડા પર અન્ન પાણી મૂકવું મારે હરામ છે. ”

એમ કહીને મહમૂદ પોતાનો મારગ લીધો. જતી વખતે સુલતાનનો ખેડૂતે આહાર માન્યો અને પાઘડી ઉતારીને આશીર્વાચનો કહ્યાં. સુલતાન પોતાના મહેલમાં આવ્યો અને લશ્કરખાતાના અમલદારને તેડાવી મરનાર કોણ હતો તેની તત્કાળ તપાસ કરવાનો હુકમ કર્યો. તપાસ દરમ્યાન મહમૂદને એટલી તૃષ્ણ લાગી હતી કે બે વાર તો આંખે અંધારા આવીને મૂર્છા જેવું થયું પણ પોતાનું પણ ન મૂક્યું. ન્યારે તપાસનું પરિણામ પ્રગટ થયું ત્યારે જ શીતળ પાણી પીને મહમૂદ સાંત થયો.

સોરઠી સોમનાથ

કવિ ફિરદુસીની રસીલી કવિતાનો મહમૂદ મોટો વ્યાશક હતો. કવિને કબૂલેલી રકમ આપવાને બદલે વચનભંગ કર્યું તેથી ફિરદુસીને ઘણું લાગી આવ્યું અને તે દિવસથી પોતાના વતન “તુશ” શહેરમાં જઈને ઠરીકામ રહ્યો. ત્યાં રહીને ફિરદુસીએ મહમૂદનું એક નિદાયુક્ત કાવ્ય પ્રગટ કર્યું. આ કાવ્ય વાંચીને મહમૂદ મારા ઉપર ઘણો ગુસ્સે થશે એમ માનીને તેના રાજ્યમાંથી નાશી જવાની તે તૈયારી કરતો હતો એટલામાં તો મોતે તેને પકડ્યો.

મહમૂદ ગઝનવીએ પોતાની કબૂલાત તોડી તે માટે પોતાના મનમાં પસ્તાયો અને ફિરદુસીએ સ્વપ્નામાં નહિ જોયેલું એટલું જરૂર તેના પર મોકલીને રીઝવવાનો રસ્તો લીધો. પણ અફસોસ ! મહમૂદ સુલતાનની મતલબ પાર પડી નહિ. જોયેલી એટલી દોલત લઈને મરમૂદના માણસો કવિના બારણામાં પેકા, તે વખતે જ બીજે બારણે થઈને કવિ ફિરદુસીને બૂમિદાહ કરવાને આબરૂભરેલી રીતે કહાડ્યો. મહમૂદની મોકલેલી ભેટ કવિ ફિરદુસી જોવા ન પામ્યો અને સુલતાન સંબંધીના આગલા વિચાર ફેરવ્યા વગર તે તો કબરમાં શાંતિથી સૂતો. એ મહમૂદને પાશ્વર્યા પડવાની વાત હતી. મહમૂદના માણસોએ તેની આજ્ઞાથી તેણે મોકલેલી રકમ કવિની એકની એક દીકરીને આપવા માંડી. અત્યંત આગ્રહ કર્યો પણ તેણે અંગિકાર કરી નહિ. અંતે સુલતાનના ઘણા કાલાવાલાથી તેણે મોકલેલી રકમ સ્વીકારી પણ તેમાંથી રાત્રી બદામ પોતાના ઘરમાં રાખી નહિ. ફિરદુસીની ડાહી દીકરીએ સુલતાનને ચોકખું લખી જણાવ્યું કે ‘જે ધન મારા પિતાને વ્યાજબી રીતે મળવું જોઈતું હતું, જેનો ઉપયોગ કરવાની સત્તા તેની મરણ ઉપર આધાર રાખતી હતી તે તો ઘેર નિદ્રામાં પડ્યો છે અને હું તેની મરણ પિરૂદ ધન લઈને મારા ઘરમાં રાખું એ કદાપિ બની શકે તેમ જ નથી.

સોરઠી સોમનાથ

પરંતુ આપનો અતિશય આગ્રહ છે ત્યારે જ લેવાની મરજી નહિ છતાં લેવાની મને ફરજ પડી છે. ”

અંતે તેણે એ રકમ હાથમાં લીધી અને તેનો ઠીક ઉપયોગ કરીધો. પોતાના મરનાર પિતાને બહાલામાં બહાલું એવું તેનાં જન્મ-નગર “તુશ”માં એક જળાશય બંધાવીને ફિરફુસીનું નામ ઘણા કાળ સુધી ટકે એવું મહાભારત કામ કરાવ્યું. ધન્ય છે આવા સંતાનને !

ફિરફુસીના મરણની વાત સાંભળીને સુલતાનને ઘણું લાગી આવ્યું અને તેની કવિતા સાંભળવાના કોડ તેના અંતઃકરણમાં અંત સુધી રહ્યા.

મહમૂદ તન, મનથી હવે તદ્દન ધસાઈ ગયો હતો. રાજ્યની જંગળ, લડાઈનાં તોફાનો અને ખીજી ખટપટમાં આખી ઉમ્મર ખાલી કરવાથી મહમૂદને મુદ્દલ શાંતિ મળી નહોતી તેથી કરીને તેનું તન ખરાઈ ગયું હતું. આવા વખતમાં ભોગભોગે, દૈવેચ્છાથી તે માંદો પડ્યો આ મંદવાડ તેનો છેલ્લો હતો. મરણને બિછાને પડ્યો તે પડ્યો. દિવસ જતાં મંદવાડ વધી ગયો અને તેમાંથી હવે આરામ થવાની આશા વૈઘોએ છોડી દીધી. મહમૂદે તેથી અમીરઉમરાવો તથા રાજકુટુંબને લગતાં માણસોને એકઠાં કર્યાં અને જે ભલામણો કરવાની હતી તે કરી. તેને મહમદ અને મસાઉદ નામના બે દીકરા હતા. તેમાં મસાઉદ તોફાની તથા મહમદ નમ્ર સ્વભાવનો અને આજ્ઞામાં રહે એવો આજ્ઞાપાળ હતો. તેથી પોતાની પાછળ મહમદને ગાદી મળે એવી ગોઠવણ કરીને મહમૂદ ગઝનવી મનમાં સંતોષ પામ્યો.

મરણનો ધડકો થયાં પહેલાં મહમૂદે પોતાને હાથે મેળવેલી માયા આવા અવસાનના અવસરે જોવાની ઇચ્છા જણાવી. આજ્ઞા

રોશી સોમનાથ

મુખ્ય સઘળી સંપત્તિ તેના મ્હોડા આગળ આણવામાં આવી. તે માયા ભણી તેણે એકી નજરે ઘણીવાર સુધી જોયા ક્યું અને મહા મહેનતે મેળવેલી આ અનર્ગળ માયામિલકત જોઇને થોડા કાળમાં મરણ પામવું છે એવું જાણીને મહમૂદ નાના છોકરાંની પેઠે ફૂસકાં ભરીને રજો. પરંતુ પોતાની આસપાસ ઊભેલા માણસોને જામદારખાનામાંથી કોડી પણ આપવાને તેના જીવ ચાલ્યો નહિ અને એ જ માયાના ધ્યાનમાં આ મહાવીર પણ લોભી મહમૂદ ગઝનવી ઈ. સ. ૧૦૩૦ ના એપ્રિલ મહિનાની ૨૯ મી તારીખે સગારનેહી અને નોકરચોકરોને છેલ્લી સલામ કરીને પેલી દુનિયામાં ગેય થયો. કાળની ગતિ કેવી ગહન છે ? અને તેના પંજમાં પરમ બળવાન પુરુષો પલકમાં પકડાય છે તથા દેહરૂપી પીંગડાં, હાડકાંનું ખોખું પરહરીને પરમાત્માની પવિત્ર હજૂરમાં પાપપુણ્યનો પ્રત્યુત્તર આપવાને વહલો મોડા દોડી જાય છે. નાશવંત દુનિયાનો નાશવંત મહિમા નિહાળવા છતાં નીચવૃત્તિના નીચ જીવડાઓ ન કરવાનાં કામ કરીને નરદેહ નકામો ગુમાવે છે તથા આ અને પેલી દુનિયામાં પોતાની અપકીર્તિ કરાવીને અતોબ્રષ્ટ તથા તતોબ્રષ્ટ થાય છે.

મહમૂદ ગઝનવી

આ અંથનો મુખ્ય નાયક મહમૂદ ગઝનવી લોભમાં આંધળો બીંત હતો, માયા મેળવવાને રાતદિન લડાઈની જંગળ વેકતો, મોટી મોટી મુશ્કેલીઓનો ખોજો શિરપર લેતો અને વિદેશની મુસાફરીનું સુમાર વગરનું સંકટ વહોરતો હતો. સુલતાન ગઝનવી શિલ્પશાસ્ત્રનો શોખીન, વિદ્વાનો વ્યસની તથા નીતિનો નમૂનો હતો. એના અમલમાં અધાધૂંધીનાં અથવા અનીતિનાં

સોરઠી સોમનાથ

૧૫ જોવામાં આવતાં નહોતાં. તે ઉચ્ચ વિદ્યાકળાને ઉત્તેજન માપતો. રણુવિલાસથી રીઝતો અને ખટપટી તથા ખૂની લોકો પર દૂખ્યા વાઘની પેઠે ખીજતો હતો. ‘પૈસો મારો પરમેશ્વર’ એ તેનો મહેલો સિદ્ધાંત હતો તેથી ગમે એવા ગુન્હેગાર માયા આપીને માણી મેળવતા અને નાણા વગરના લાચાર લોકો માણી મેળવવાની આશા મુદ્દલ રાખતા નહોતા.

“નિશાપુરના એક ગૃહસ્થ ઉપર પાખંડીપણાનું તહોમત મૂકીને મહમૂદ પાસે આવ્યો ત્યારે તે બોલ્યો:- ‘હે પાદશાહ! હું તવંગર છું પણ કાફર નથી; માટે મારી અપકીર્તિ કર્યા વગર મારું દ્રવ્ય તારાથી નથી લેવાતું કે શું?’ એ તેનું બોલવું સાંભળીને મહમૂદ ખુશ થયો અને અરુસ્થ પાસેથી લાંચ લઈ તેને બાદશાહી સિક્કા મહોર સુધ્ધાં તું ખરો મુસલમાન છું’ એવો દાખલો આપ્યો.

તે પોતાના ધર્મ ઉપર જોઈએ એવી આસ્થા રાખતો નહતો તેથી ઈસ્લામી લોકોમાં તેની અપકીર્તિ થતી હતી. તે અટકાવવાને તેણે એકવાર એવી યુક્તિ તરીકે ‘પયંગઅરે સ્વપ્નામાં આવીને એક નહાના સરખા વાક્યે મારો સંશય દૂર કર્યો.’ ઈસ્લામી લોકો ગઝનવીની આવી યુક્તિ નહિં કળી શકવાને લીધે તેને ધર્મરક્ષક! તરીકે માન આપતા અને આવી યુક્તિઓથી તેના દુર્ગુણ બહાર પડતા નહિ.

દૂકમાં તપાસીએ તો મહમૂદ લડાઈનો મોટો આશક, સાહસ કામ કરવામાં સાવધાન, હડીલા સ્વભાવ વગરનો હિમતવાન, કંજૂસ પણ કવિતા અને કળાના નમૂના જોવાને કોડીલો, સમયસૂચકતા વાપરતાં શીખેલો અને સમશેરબહાદૂર હતો. તે રણુધીર, બીડ પડે ત્યારે ભડવીર અને દુઃખીઓનું દુઃખ દેખીને દિલગીર થાય એવો દયાળુ હતો. તે સ્વભાવે તીખો પણ મોહાનો મીઠો હતો.

સોરઠી સોમનાથ

મહામૂઢ જિંઆઈમાં મધ્યમ હતો. એનું શરીર બની ગયેલું અને અવયવોની રચના યથાસ્થિત હતી. એના શરીર પર કેટલાંક શીળીનાં ચાકાં હતાં, તેથી શરીર કદરૂપુ દેખાઈને એને તરુણપણે હંમેશાં ખરાબ લાગતું અને તેથી જ પોતાના પરાક્રમના તેજનું પોતાના કુરૂપને ઢાંકણુ ધારવા એ બુદ્ધિએ વધારે મહેનત કરવાને તૈયાર થયો હતો. તે સ્વભાવે હોંશીલો અને પોતાની પાસેના લોકો સાથે સરળ ભાવથી ચાલે એવો હતો.

ધર્મગજદેવ

રણુમાં ધૂમવા હોંશીલો, યોદ્ધાના યશગીતમાં વિલાસ કરનારો અને સ્વદેશાભિમાની શૂરવીર પુરુષ હતો. પરમાર્થમાં પહેલો, જળકપટમાં છેલ્લો અને મનમાં માની હતો. રણુમાં અરિ સાથે લડવાને રાજી રહેતો અને મરવાની ઝાઝી દરકાર કરે એવો કાચા મનનો નહોતો. સદાય તેના અંતરમાં સ્વદેશાભિમાનનો જીવસો સળગતો રહેતો. તે ક્ષત્રીય ધર્મના નિયમને અનુસરીને ચાલવાને સાવધાન હતો. દેશદાઝ હૈંડે ધરીને, જાંડા વિચારમાં ઊતરીને અનેક વાર આગળ પડતો અને માથા ઉપર આવેલી આકૃત દૂર કરવામાં ફતેહ મેળવતો. ધર્મગજદેવ ધર્મ, કર્મ કરવામાં આતુર, રણુમાં ધીરવીર, પિતા રૂપે પ્રજાનું રક્ષણ કરવામાં અને પાલનપોષણ કરવામાં પ્રવીણ, પતિરૂપે પત્ની તરફ પ્રેમાળ અને રાજકાળના કામમાં નિપૂણ નર હતો. રાજા છતાં પ્રજાનું રક્ષણ કરવા માટેની કાળજી ધરાવવાનું તજને નિદ્રા લે એવો એ અધિપતિ આગસુ નહોતો. જૂત-પ્રેતની ભ્રમણાથી અથવા શુકન મુહૂર્ત સાધવાની તૃપ્તિથી ઠગાય એવો એ વહેમી વિચારનો હતો નહિ. તે સાહસ કરવામાં સદાય તત્પર અને ક્ષત્રિવટમાં એકંકો હતો.

સોરઠી સોમનાથ

એવો બડઆગી, હિન્દનો હાથી, સાચાનો સાથી, શત્રુ સાથે રણસંગ્રામ કરતાં રણમાં પડ્યો. પડતાં પડતાં પણ પોતાની શમશરથી અરિનું દળ કટક ધાસની પેઠે કાપી નાખવાની કૌશલ્ય કરી. રાજ્યવૈભવનું સુખ તજીને રાણીને અપાય એવી હિંમત આપીને, પોતાના દેશ અને ધર્મને માટે અંતે પોતાનો દેહ સમર્પણ કર્યો. એ તેના દ્રઢ મનનું પરિણામ હતું. એ તેની ક્ષત્રીવટ હતી અને એ તેના અંતરના સ્વદેશાભિમાની તથા સ્વદેશપ્રીતિના ઊમળકાની ખરી નિશાની હતી. એવા પ્રતાપી રાજા વગર જ હિન્દની આવી હલકી હાલત થઈ પડી છે. જાગે એવા શૂરા સિંહ સરખા રજપૂત રાજાઓ; જગાડે સ્વદેશાભિમાનનો જીરસો અને ખોયેલી કીર્તિ મેળવવાને કમ્મર કસીને તથા જયરંગ દર્શાવોને વીરહાક વડે ગળાવી મૂકે રણનું મેદાન !

ધર્મગજદેવની પતિવ્રતા પટરાણી ખરેખર રજપૂતાણીનો એક નમૂનો હતી. તે પતિ તરફ પ્રેમાળ, શાંત સ્વભાવની, શરમાળ અને સંગ્રામને વિષે સ્વામીની સંભાળ રાખવાને સાવચેત તથા સાવધાન હતી. રણવાસનું પ્રત્યક્ષ સુખ રાણાનું મેલીને રણમાં કૂદી પડવાને દોડી જતા પોતાના પતિરાજને ધીરજ આપતી વેળાની તેની ધૈર્યતા, તેની આતુરી અને તેની રજપૂતાણીને છાજતી રીતભાત ખચિત વખાણવા લાયક હતી. પતિનો વિજેગસહન નહિં થાય એવા સંતાપથી પોતાના પતિ તરફ પોતાના પરમ સ્નેહનો જીરસો જગવવાની તેણે જે પેરવી કરી તે એક પતિવ્રતા નારીને માટે પૂરતી છે. પતિ પર પડેલી આફતમાં પત્નીધર્મ પ્રમાણે ભાગ પાડીને તેનું સંકટ ઓછું કરવાની ધારણા ખરેખર પસંદ પડતી હતી. તે ઘાડી છાતી-વાળી, પતિ તરફ પ્રેમાળ લાગણી અતાવનારી પતિવ્રતા રાણી હતી. પોતાના જયને માટે ચિંતા અતાવતાં તેણે ચિત્તને ઉદ્દેગના તાપ વડે ચરચર દાઝતું કીધું હતું; પણ હિંમત હારીને ધરના ખૂણામાં

સોરડી સોમનાથ

રડી નહિ. એ તેના રજપૂતાણીને શોભે એવા ઘાડા હૃદયની નિશાની છે. રણમાં પોતાનો લેરખડો, નાના પ્રકારના લાડ લડાવનાર પતિ, શત્રુ સાથે સંગ્રામ કરતાં કામ આવ્યો, એવી ખેદદાયક ખબર સાંભળીને ચિતામાં સળગી મરવાને તે તૈયાર થઈ; સતીપણુ પ્રકટયું અને છેવટે પોતાના પતિની ચિતામાં બળી મરીને પોતાનું પતિવ્રતાપણું સાબિત કર્યું; એ સન્નારીઓને શીખવા લાયક પાઠ છે. એવી સન્નારીઓ વગર આજનો હાલહવાલ થયેલો હિન્દ ખાલી છે અને તેને માટે ખેદ કરવો વ્યાજબી છે. ધર્મગજલદેવની રાણી સરખી હિન્દની ખરી મગરૂરી હિન્દમાં પેદા થઈ ને ઝળકાટ આપો. રંગ વઢો એવી રજપૂતાણીઓને !

ચામુંડરાય.

સ્ત્રી વિલાસમાં સાવધાન, ગાનતાનમાં ગુલતાન રહેનારો અને તાનટપ્પામાં તદ્દન ભાન ભૂલેલો ભૂપાળ હતો. રાન્યમાં શું બને છે, કારભારી મંડળ કામકાજ કેવું કરે છે, પ્રજા હસે છે કે રડે છે એ સઘળી સંભાળ રાખવાબ્દેગ બાળ-તોથી તે બિનમાહિતગાર હતો. તેનું હૃદય કામળ અને પરમ પ્રેમ દયાથી ભરેલું હતું. તે સ્ત્રીવિલાસમાં રચ્યોપચ્યો રહેતો અને મોજ મગ્ગ મેળવવામાં જ પોતાનું મગજ રોકી રાખતો હતો. પા ઘડી પણ મોજમગ્ગ વગરની અને સ્ત્રીવિલાસ વગરની પસાર કરવી પડતી તે તેને માથું કાપવા સરખી લાગતી હતી. ખાન, પાન, ગાન, તાન અને સ્ત્રીવિલાસ ભોગવવામાં જ તે પોતાનો કીમતી કાળ નિર્ગમન કરતો હતો. ચામુંડરાય હાથનો ઉડાઉ, આળસુ અને યોદ્ધારૂપે તેનું મન મરદાગી બતાવવા લાયક છતાં તે તદ્દન બહાવરો

સોરઠી સોમનાથ

હતો. સાચું કહીએ તો હદ વગરની મોજમજાએ તેને નખળા મનનો કરી મૂક્યો હતો. તેને લીધે તે ક્ષત્રિવંશીય ઊછળતાં લોહીનો છતાં શત્રુશુદ્ધિ સરખો અને પોચા મનનો થઇ ગયો હતો. પાછળથી ન્યારે તેણે પોતાના માથે આવેલી આફતનો ભય પિછાડ્યો ત્યારે ઘણો સચેત થયો અને પોતાના કામકાજથી પસ્તાયો; પરંતુ હાથથી ગયેલી બાજીનો પસ્તાવો પાછળથી કામ આવતો નથી; તેથી તેના પસ્તાવાનું ખરું પરિણામ અંત સુધીના વનવાસના આકારમાં આવ્યું.

વલ્લભદેવ.

રંગીલો અને રણવિલાસ ભોગવવાની ઇચ્છા રાખનારો, લોહીનો તરુણ અને ટેકીલો રાજપુત હતો. તે વિવેકી, વાચાળ, નિષ્કપટી અને પવિત્ર મનનો પ્રતાપી પુરુષ હતો. જિયરેલું વચન ન લોપે એવાં ઉત્તમ લક્ષણ તેનામાં હતાં. ક્ષત્રી થઇને યવનોને તાબે થવું, તેની ગાદીને નમવું એ તેને ધિક્કાર કરવાં સરખું લાગતું હતું. તે નહિં પુરાય એવા ભોગ આપીને પણ પોતાનું વચન અને ટેક તજતો નહોતો.

આપણો આ યુવરાજ યુવાન છતાં અનુભવી, ધીરો અને વીરહાકવડે રણ ગજવી મૂકે એવો રણવીર પુરુષ હતો. મહમૂદ આગળ આવીને માનભંગ ન થયો, નમ્યો નહિં અને યુવરાજ પદવીને અપમાન મળે એવા કોલકરાર કળૂલ ન કર્યા એ તેની ટેકની, તરુણ ક્ષત્રીવંશીય વટની અને પ્રતાપી પુરુષના પ્રતાપી લક્ષણની નિશાની છે. પ્રતાપવાન વલ્લભદેવ જેવા તરુણ પુરુષો હજારો પેદા થાયો અને દેશનો તથા દેશી રાજાઓનો દિવસે દિવસે અધિક પ્રતાપ બઢો !

સોરઠી સોમનાથ

ભીમ આણાવળી.

સ ચોટ આણુ મારનાર, દુશ્મનને મેદાનમાં રાસ રમાડનાર અને આગળ પાછળનો વિચાર કરનાર ભડવીર, ધીર પુરુષ હતો. દુશ્મનનું દળ કટક દાવપેચથી દળવાને શોધતો અને કલ્પેલું કામ કર્યા વગર કોઈ કાળે જાપીને ખેસતો નહોતો. તે લડાઈને આશક, ઘાટા મનનો અને સાહસકામ આરંભવામાં સંતોષ પામનારો તરુણ રાજકુમાર હતો. રણવિલાસ ભોગવવાને અને દુશ્મન સાથે પોતાનો હાથ મેળવવાને હંમેશાં આતુર હતો.

પોતાનો પ્રાણુ જય પણ રણમાંથી પાછી પાની ન ભરવી. કાચી કાયાની જળવણી ન કરવી એ તેના સિદ્ધાંતમાનો એક સિદ્ધાંત હતો. ગમે એવી વિપત્તિવેળાએ ગભરાવું નહિ એવી તેની દ્રઢ ધૈર્યતા હતી. અણહીલવાડ ઉપર મહમૂદ ગઝનવી આવી પહોંચ્યો, તેને અટકાવવાને અટપકાળમાં આ આર્ય રાજકુમાર તૈયાર થયો. પોતાની ફરજ બજાવતાં અવળાં નસીએ અંતે હાર્યો, પણ હારતાં હારતાં સમયસૂચકતાથી અને ખબરદારીથી સેંકડો ઈસ્લામીઓને કાપી નાખ્યા તથા પોતાનો અને પોતાની સેનાનો બનતો બચાવ કરીને સહીસલામત નાશી જવામાં ફતેહમંદ થયો. તે તેની બહાદુરીની ચળકતી નિશાની છે. ખરૂં જોઈએ તો બળવાન શત્રુ સાથે બાથ ભીડવાને તે 'સોરઠી સોમનાથ'ની લડાઈમાં તૈયાર નહોતો પણ મહમૂદને મહેનત આપવાને અને તેને લડાઈ તોફાનમાં રોકી રાખીને હેરાન કરીને ખરાબ કરવાને આતુર હતો, તે આતુરતામાં યુક્તિથી થોડો ઘણો પાર પડ્યો. એ તેનો રાજદારી તથા લડાઈના અચ્છા અનુભવનો આભાસ આપણને આપે છે. ભીમઆણાવળીને અર્જુનની ઉપમા યથાચોગ્ય ઢાળતી છે. ચઢતીમાં જેમ અર્જુન ઘણા ચરિત્રો કરીને યશ કમાયો અને પડતીમાં

સોરઠી સોમનાથ

તે તીર મારવાની વિદ્યા ખોઈ એસીને તરુણ વયની તરુણી કરતાં પણ
ઓછી શક્તિનો માલમ પડ્યો. પરંતુ ભીમખાણાવળી ચઢતીમાં યશસ્વી
થઈને ખૂબ ખીલ્યો, ચઢ્યો અને પડતીમાં પણ પુરુષને છાજે એવાં
પરાક્રમ કરીને પોતાનું પુરુષાર્થપણું બતાવ્યું. ધન્ય છે એવા ધીર
પુરુષને ! ધન્ય છે ભીમખાણાવળી સરખા હિન્દના ચળકતા હીરાને !
એવા હીરા વગર જ હિન્દમાં આજે અંધારું ધોર છે. ભડવીર પુરુષોથી
ભારતખંડવાસીઓના ભાગ્યેદય જાગે અને ભરતખંડમાંથી ધોર
અંધારું ટળી ભોર થાય !

દુર્લભસેન

દુર્લભસેન દગાખોર, શાહુકારચોરની ખપ્પર વગરનો અને
પારકાનું સારું જોઈને પેટ બાળનાર, અક્કલનો બારદાન
રાજકુમાર હતો. તે હજૂરનાં માણસો નચાવે તેમ નાચતો
અને આંખ આડા કાન કરીને અનીતિને ઉત્તેજન આપતો હતો.
અદેખાઈનાં જાંડાં મૂળ તેના અંતઃકરણમાં ઝગેલાં હતાં અને તેને
લીધે ભાઈભત્રીજા ઉપર ભરોંસો રાખતાં અચકાતો હતો. વિનાશ
કારી વહેમે તેના કાળજમાં વાસો કર્યો હતો; અને તે લાડુભટોના
હાથમાં રમકડું થઈ પડીને રાત દિવસ લુટાતો હતો. લાડુભટો,
લુચ્ચા હજૂરિયાઓ અને ખવાસ ગોલાઓ આડુ અવળું સમજાવીને
જાંદરની પેઠે તેનું દૈવત ફેલી ખાતા હતા, પણ દુષ્ટ દુર્લભસેનને સારા
ખોટાનું પારખું નહોતું. સ્વભાવ તેનો અસંતોષી અને પારકાનું સારું
દેખીને રીઝે નહિ એવો હતો. દગો, ફટકો રમવામાં તે રાત દહાડો
દુષ્ટ બુદ્ધિના સોજાતીઓ જે મસલત કરતો હતો. તેના અંતરમાં
દયાનો અંશ નહોતો. ટૂંકામાં એક રાજકુમારને શોભે એવું દુર્લભસેનનું
તેજ નહોતું. તે તેજસ્વી પુરુષ નહોતો; તેમ તેનામાં કશા મોહ

સોરઠી સોમનાથ

પમાડે એવા ગણત્રીના ગુણ પણ હતા નહિ. મહમૂદની સેનાના ભયથી સન્યાસીના વેશમાં તે સિદ્ધપુર જઈ વસ્યો, તેમાં તેની ત્રણ મતલબ હતી. એક મતલબ સુલતાન મહમૂદ તેના સધળા અપરાધ માફ કરે અને તેની તરફ મીઠી નજરથી જુવે એવી હતી. પોતાની મતલબમાં આ રાજકુમાર અંતે પાર પડ્યો; પણ એવી રીતે પાર પડવા કરતાં ન પાર પડવામાં વધારે કાર્તિ સમાએલી છે.

દુર્લભસેને મહમૂદના પગ આગળ આવીને માથું નમાવ્યું તથા કાયર પુરુષને છાજે એવી કબૂલાત અને કાલકરાર પર સહી કરી દીધી એ સધળાં તેની કાયરતાના લક્ષણ છે. આ રાજકુમાર ને દુષ્ટ શુદ્ધિનો ન હોત તો પોતાના ભાઈ સરખા ભાઈ વલ્લભદેવને વિશ્વાસ આપીને પકડવામાં તથા પકડીને પાર વગરની પીડા કરવામાં પહેલું મતું ન કરત પણ આપણે જોતા આવ્યા છીએ તેમ દગો ક્રીસીક્રી સગો થતો નથી, કરણી એવી પાર ઊતરણી છે અને ખાડો ખોદે તે પડે એ સાચી કહેવત છે. દુર્લભસેને પોતાના ભાઈને ફાંદામાં નાખ્યો તે જ ફાંદામાં અંત ધડી-અવસાન કાળ સુધી પોતે ફસાઈ પડ્યો. આવા દગાખોર ક્ષત્રીવટને કલંક લગાડનારા અને ખીકણ બાયલા રાજકુમારોથી જ આપણું બધું બગડ્યું છે. ઈશ્વરકૃપાથી સુધારાનો સૂર્યોદય થાય, વલ્લભ અને ભીમઆણાવળી સરખા બળવાન અને પ્રતાપવાન રાજા હિન્દમાં પ્રકટે, દેશદાઝ હૈડે ધરે તથા પ્રજાનું લાલનપાલન કરે એવા માંગલ્યકારી દિવસ નજદીક આવે ! જયકારી જગદીશ્વર હિન્દનો જય કરે ! તથાસ્તુ.

સિદ્ધ સાહિત્ય જ

જીવન કલ્યાણનો માર્ગ છે
એવું એકમાત્ર શિષ્ટ ભાવનાવાહી

સંસ્કારી સાહિત્ય

કલ્યાણ ગ્રંથાવલિ

વિવિધ ગ્રંથોદ્ધાર આપે છે

જે જે સાહિત્યથી તમારા જીવનનાં પ્રત્યેક
અવધારમાં—સ્ત્રીઓમાં—પુરુષોમાં—વૃદ્ધોમાં
અનેરી ભાવના પ્રગટાવી નવચેતના સ્ફુરશે.

ધરમમાં ૧૨૦૦ પાનાનું વાંચન
વિવિધ ગ્રંથોદ્ધાર ૨૦૦ કરે છે. !!

વાર્ષિક લવાજમ

દેશમાં		પરદેશ
૪-૦-૦	કચ્છપુર્ણ	૬-૦-૦
૫-૦-૦	પાકપુર્ણ	૭-૦-૦

લખો.

ચંદુલાલ લ. વોરા.

: સંચાલક :

...કલ્યાણ પ્રકાશન મંદિર...

પાનકારનાકા, રમકડા મારકીટ, અમદાવાદ.

अनिल प्रिन्टरी, अमरावाट.

